KRONIKA

1996

44

časopis za slovensko krajevno zgodovino

130310

44
1996

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

999706916

Uredniški odbor :
dr. Marjan Drnovšek, dr. Tone Ferenc, dr. Ferdo Gestrin, dr. Stane Granda (odgovorni urednik), dr. Olga Janša-Zorn, Janez Kopač, dr. Božo Otorepec, Peter Stres, Kristina Šamperl-Purg, dr. Zmago Šmitek, dr. Peter Vodopivec, dr. Maja Žvanut, dr. Aleš Gabrič, dr. Janez Cvirn in dr. Eva Holz (glavna urednika)

Prevodi :
Katarina Kobilica - angleščina
Niko Hudelja - nemščina

Bibliografska obdelava :
Branko Goropevšek

Uredništvo in uprava :
Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, tel. 061 17 69 210

Sofinansirajo :
Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije, Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije in Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije

Računalniški prelom :
MEDIT d.o.o.

Tisk :
Skušek

Na naslovni strani :
Novo mesto, pogled na Kapitelj s stare Metliške, danes Resljeve ceste

Na podlagi mnenja Ministrstva za znanost in tehnologijo RS štev. 415-4/92 z dne 5. 3. 1992 gre za proizvod, od katerega se plačuje davek od prometa proizvodov v višini 5% po tarifni številki 3 Zakona o prometnem davku (Ur. list RS, št. 5/92)

KAZALO

Jelka Pirkovič : Vloga novomeškega Kapitlja v urbanistični zasnovi Novega mesta 1

Matej Klemenčič : Nagrobnik ljubljanskega škofa Žige Herbersteina (1644-1716) v Perugi 8

Mirjam Šifrar : Jožef Anton Schiffrer, njegov kanonikat in štipendija 11

Darja Koter : Glasbila avstrijskih mojstrov v ptujskem muzeju (Klavirji od izteka 18. do sedemdesetih let prejšnjega stoletja) 19

Silvo Torkar : K vprašanju poselitve Podporezna 26

Hans-Peter Lesjak : Kako so se v poznem 19. stoletju izseljevali iz zgornje Baške doline na Koroško 30

Miloš Jakopec : Stavka na Dolžu leta 1850 32

Majda Pungerčar : Pečatniki Novega mesta 37

Darja Keréc : "Vszigdar po mozsevoj voli hodi i nigdár njemi ne guczi proti" 42

Adam Lucijan : Dr. Ivan Švegel in njegov čas (spomini) 51

Katarina Višnar : Balkanski sod smodnika: zgodba oficirja Rudolfa Marčiča 61

Rok Stergar : "Lahu niti pedi naše zemlje". Slovenski pogledi na Italijane ob napovedi vojne 23. maja 1915 69

Anka Vidovič-Miklavčič : Kolodvorski misijon - društvo za varstvo deklet v Ljubljani 74

Tomaž Pavlin : Svetovni rekord dosežen v Sloveniji. (Ob 60-letnici smučarskega skoka prek 100 m) 79

Stane Granda : In Memoriam Sergij Vilfan (1919-1996) 86

Ocene

ARGO XXXVI-XXXVII, Ljubljana 1994, 130 strani *(Darko Knez)* 89

Metod Benedik - Angel Kralj, Kapucini na Slovenskem, v zgodovinskih virih. Nekdanja Štajerska kapucinska provinca, Acta Eccleastica Sloveniae 16, Ljubljana (Inštitut za zgodovino Cerkve) 1994, 732 strani *(Bogdan Kolar)* 92

OTVIM, Časopis za povijest svakodnevnice; izdajatelj: Povijesno društvo "OTVIM" Zagreb; 2. letnik, št. 3-4 (1994), 97 strani *(Miha Preinfalk)* 92

V svetu rože Mogote (Razglednice iz nekdanjega Bohinja), Jože Mahnič - Matjaž Glavan, Cankarjeva založba, Ljubljana 1995, 87 strani *(Marijan Slabe)* 94

Aleš Gabrič: Socialistična kulturna revolucija. Slovenska kulturna politika 1953-1962. Cankarjeva založba, Ljubljana 1994, 368 strani *(Žarko Lazarević)* 95

Bojan Godeša: Kdor ni z nami, je proti nam. Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom. Cankarjeva založba, Ljubljana 1995, 466 strani *(Žarko Lazarević)* 97

Annales 6'95, Anali za istrske in mediteranske študije - Annali di Studi istriani e mediterranei, letnik V, številka 6, Koper 1995, 266 strani *(Bojan Balkovec)* 98

Borut Brumen, Na robu zgodovine in spomina. Urbana kultura Murske Sobote med letoma 1919 in 1941. Pomurska založba, Murska Sobota 1995, 184 strani *(Darja Keréc)* 99

Kroparski zbornik: Ob 100-letnici Plamena: 1894-1994, Radovljica 1995, 257 strani *(Majda Žontar)* 101

Marjeta Ciglenečki, Stojan Kerber, Ptuj: "Najlepši pa je zame Ptuj...", Maribor, Umetniški kabinet Primož Premzl, 1995, 149 strani *(Martin Šteiner)* 103

Kronika 100 let olimpijskih iger: 1896-1996, Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, 328 strani *(Tomaž Pavlin)* 104

Dragan Matić, Kulturni utrip Ljubljane med prvo svetovno vojno. Kulturne in družabne prireditve v sezonah 1913/14-1917/1918. Zgodovinski arhiv Ljubljana, Gradivo in razprave 15, Ljubljana 1995, 347 strani *(Ljiljana Šuštar)* 105

Razstava "Ptujski okraj med narodno-osvobodilnim bojem 1941-1945" Pokrajinski muzej Ptuj, 1995 *(Marjan Žnidarič)* 106

Trije o treh avstrijsko-slovenskih seminarjih za učitelje zgodovine 1993-1995 108

Ko tradicionalno postane nekaj več (1993) *(Stane Berzelak)* 108

Podobe zgodovine od nacionalizma do mednarodnega sožitja *(Branko Šuštar)* 109

Konec vojne 1918/1945 na Slovenskem in v Avstriji (1995) *(Milan Škrabec)* 110

Jelka Pirkovič

Vloga novomeškega Kapitlja v urbanistični zasnovi Novega mesta

Ko človek pomisli na Novo mesto, mu pred očmi vstane podoba mesta na okljuki Krke, kjer se za poglede od vseh strani na najvišjem delu, v skoraj geometrijskem središču starega mesta dviguje zvonik kapiteljske Miklavževe cerkve. Silhueta mesta z dominanto kapitlja je v naši zavesti postala simbol Novega mesta, tako kot je simbol Ljubljane Ljubljanski grad, simbol Maribora Pristan in simbol Kopra Pretorska palača.

Celo nepoučenega obiskovalca Novega mesta bo v oči zbodlo dejstvo, da bo na mestnem zemljevidu zaman iskal grad. Vsa srednjeveška mesta v celinskem delu današnje Slovenije premorejo vsaj eno grajsko stavbo, če ne več, tako kot na primer Celje, ki ima zgornji, Stari celjski grad, in spodnji, Mestni grad. V Novem mestu ni ohranjena niti grajska razvalina. Najbližji gradovi Grm, Kamen in Neuhof so novejšega nastanka od mesta in tudi niso bili nikoli gospoščinsko povezani z njim.

Podatki, ki bi raziskovalca novomeške gradbene in urbanistične zgodovine neposredno opozarjali na pomen kompleksa kapiteljske cerkve v zasnovi Novega mesta, so skopi. Naj jih na kratko povzamem. Novo mesto je bilo ustanovljeno 7. aprila 1365 po volji deželnega kneza, vojvode Rudolfa IV. Habsburškega[1]. Listini iz 6. oziroma 8. februarja istega leta govorita o zamenjavi posesti med Habsburžanom in stiškim opatom Petrom; stiška cisterca odstopa svojo posest v Gradcu vojvodi Rudolfu, ki je tod zgradil mesto, v zameno dobi neko drugo posest[2]. Listina iz leta 1400, ki se je ohranila v kapiteljskem arhivu[3], omenja novomeškega duhovnika, vendar ne pove, kateri cerkvi je pripadal. Iz virov vemo, da je bilo v mestu kmalu po ustanovitvi vsaj troje cerkva: cerkev sv. Antona v gozdu, ki je stala na prostoru sedanjega Prešernovega trga in se prvič omenja leta 1389[4], kapela sv. Lenarta, ki so jo leta 1469 prevzeli frančiškani, ko so se zaradi turške nevarnosti umaknili iz Metlike[5], in špitalska cerkev Blažene device Marije, ki je prvič omenjena leta 1428[6].

Po vsem tem je jasno, da Novo mesto pred ustanovitvijo kapitlja ni imelo župnika, saj je novomeško ozemlje cerkveno upravno sodilo pod pražupnijo v Mirni peči, domnevno ustanovljeno v 11. stoletju[7]. Cerkev sv. Nikolaja je sicer prvič omenjena leta 1428[8]. Iz vira ne zvemo, kakšna ustanova je to bila, vendar takrat očitno ni imela svojega kaplana. Kaže, da je šele ustanovitev kolegiatnega kapitlja, o katerem govori listina iz leta 1493[9], pomenila tudi to, da je Novo mesto postalo hkrati župnija in sedež kolegiatnega kapitlja, katerega prvi prošt je bil Jakob Auersperger, župnik v Šentrupertu[10].

Kar zadeva stavbno zgodovino kapiteljske cerkve sv. Miklavža, nas na tem mestu ne zanima toliko potek njene zidave in prezidav od ustanovitve Novega mesta dalje, temveč predvsem vprašanje, ali je že ob ustanovitvi mesta na nje-

1 Prepis in prevod novomeškega privilegija iz leta 1365, objavljeno v Sergij Vilfan, "Novomeški mestni privilegij iz leta 1365", Novo mesto 1365-1964, Prispevki za zgodovino mesta, Maribor, 1969, str. 99-107.

2 Stiški samostan je vojvodi Rudolfu odstopil šest kmetij z zemljiščem "nekoč imenovanim Gradec pri Krki, koder je omenjeni naš gospod vojvoda Rudolf na novo zgradil mesto, imenovano Rudolfswerde..." Božo Otorepec, "Prepis in prevod zamenjalne listine med Rudolfom IV. in Stiškim samostanom", ibid, str. 112.

3 Franc Baraga: Inventar kapiteljskega arhiva v Novem mestu, (KANM), Novo mesto 1990, tipkopis, str. 6, listina f.III, št. 2.

4 Mittheilungen des historischen Verreins für Krain, Ljubljana 1866, str. 5. Listina govori o tem, da Peter s Črteža in žena Urša zastavita neko posest Juriju Gallu, župniku v Trebnjem in predstojniku bratovščine sv. Trojice v cerkvi sv. Antona v Novem mestu.

5 Namestnik oglejskega patriarha je 7. januarja 1470 frančiškanom izročil kapelo sv. Lenarta. Ivan Vrhovec: Zgodovina Novega mesta, Ljubljana 1891, str. 37.

6 Mittheilungen 1866, str. 7.

7 Janez Höfler: O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem, Ljubljana 1986, str. 37.

8 Gre za prepis starejše listine iz leta 1428 (prepis je ohranjen v KANM, f. XXXIV, 1), v kateri mirenski župnik in drugi ustanovitelji nalagajo kaplanu pri sv. Antonu, da mašuje tudi v "Sandt Nicla Kirch".

9 Mittheilungen 1865, str. 37-39.

10 Peter Radics: Herbert VIII. Freiherr zu Auersperg (1528-1575), ein krainischer Held und Staatsmann, Dunaj 1862, str. 36. Dušan Kos sicer navaja, da je bil "prvi novomeški prošt Jakob Novomeški, ki je menda izhajal iz plemiške rodbine Turjaških" in je bil pred tem župnik v Črešnjivcu pri Slovenski Bistrici in v Ponikvi. D. Kos, "Gospostvo novomeškega kapitlja do srede 17. stoletja", Dolenjski zbornik 1990, Novo mesto 1990, str. 87.

govi "Akropoli" stala cerkev. Če hočemo logično pojasniti to vprašanje, moramo oblikovati tudi hipotezo o naselbinski genezi Novega mesta. Ko sta Jože Gregorič[11] in Milko Kos[12] raziskovala zgodovino mesta, sta ponovila Valvasorjevo mnenje[13], da je na novo zgrajeno mesto, po svojem ustanovitelju imenovano Rudolfswert, nastalo prav tam, kjer je stal nekdanji Gradec s stiškim dvorom. Nasprotno temu sem postavila hipotezo[14], da je predurbana naselbina, sestavljena iz šestih kmetij, ki jih navaja že omenjena darilna pogodba med Rudolfom IV. in stiškim samostanom, stala tik pod vrhom sedanjega Kapiteljskega hriba, in to na mestu sedanjega Kidričevega in zahodnega dela Prešernovega trga. Ko je Rudolf IV. že pred formalno ustanovitvijo mesta začel z zidavo meščanske naselbine, so za ta namen izkrčili spodnjo teraso[15], to je zemljišče, kjer se sedaj razprostira Glavni trg. Zemljišče so razdelili na značilne trakaste parcele. Še dobrih sto let po ustanovitvi mesta so stale meščanske hiše z vrtovi tudi na prostoru kasnejšega frančiškanskega samostana, saj je leta 1472 Elizabeta Črnomaljska kupila osem hiš z vrtovi za stavbišče samostana[16].

Meščanske trakaste parcele so značilne za zrelo fazo srednjeveške urbanizacije, ki se v literaturi omenja tudi s pridevnikom "gotska"[17]. Imajo jih mesta, ki so bila ustanovljena v visokem srednjem veku, kar velja tudi za Novo mesto. Na parcelah ob Glavnem trgu so postopoma zgradili trgovsko - meščanske hiše, za katere predvidevam, da so v zreli fazi izgradnje mesta, ki jo zaznamuje ustanovitev kapitlja in postavitev dolgega kora kapiteljske cerkve, že bile zidane in so zato v njih v fragmentih ohranjene poznogotske kamnite stavbne prvine[18].

To, da je nova meščanska ustanova nastala ob starejši naselbini in ne neposredno na njenem mestu, dokazujejo naslednja dejstva: menjalna pogodba med Rudolfom IV. in stiškim opatom izrecno navaja, da je že pred menjavo Habsburžan dal sezidati mesto. Analiza parcelacije in poteka prometnic znotraj novomeškega obzidja priča o dvojni urbani zasnovi, in sicer po eni strani o načrtnem oblikovanju Glavnega trga in trakasti parcelaciji vzdolž njega, po drugi pa o starejši parcelni in prometni mreži, ki je značilna za ruralno naselitveno tradicijo. Tako so v območju Kapiteljskega hriba ohranjene parcele bolj nepravilnih oblik, v katerih slutimo kasnejšo delitev prvotnih večjih zemljiških enot, ter "kapilarna" ulična mreža, ki se močno razlikuje od pravokotniške in hierarhične ulične mreže v ožjem območju Glavnega trga.

Glavna predurbanska značilnost tega dela mesta, ki neposredno opozarja na njegovo relativno starost, sta dva trga nepravilnih oblik. Na prvem, jugovzhodnejšem je nekdaj stala cerkev sv. Antona v gozdu[19], na drugem, bliže vrhu Kapiteljskega hriba, pa je še med drugo svetovno vojno stala pritlična hiša kmečkega videza[20]. Ali smemo v tej hiši videti naslednico ene od šestih kmetij, ki jih omenja menjalna listina iz leta 1365?

Ta dejstva kažejo na možnost, da je prvotna glavna prometnica od Marofa do broda na Krki, ki ga lahko lociramo na mesto kasnejšega lesenega mostu, potekala po sedanjem Kidričevem in Prešernovem trgu (torej mimo kapele sv. Antona v gozdu) in naprej po sedanji Sokolski ulici. Zato ta ulica tudi po ustanovitvi Novega mesta ni imela vloge pomožne gospodarske poti, ki naj bi omogočala le dostop do nepozidanih zadnjih koncev trakastih parcel vzdolž Glavnega trga, temveč je zaradi svoje relativne starosti bila samostojna mestna ulica s posebnim nizom hiš in s svojo parcelacijo. Da je temu res tako, dokazujejo ohranjeni poznogotski stavbni elementi v hiši na vogalu Sokolske in Muzejske ulice.[21]

11 J. Gregorič, "Kulturna slika Novega mesta in njego zunanje lice", Kronika slovenskih mest, VI, 1939, str. 122. Gregorič eksplicitno govori tudi o tem, da se je potem, ko je bil že pozidan Glavni trg, zaradi naraščanja števila prebivalcev večala tlorisna mreža in sicer koncentrično v smeri proti vrhu Kapiteljskega hriba.

12 Milko Kos, "Ustanovitev Novega mesta", Novo mesto 1365-1965, str. 82-83.

13 J.W. Valvasor: Die Ehre des Herzogthums Krain, XI, str. 481; kjer govori o tem, da je, preden je Rudolf IV. zgradil Novo mesto, tam stal stiški dvor, imenovan Grätz.

14 Jelka Pirkovič, "Oblikovni značaj Novega mesta", Zbornik za umetnostno zgodovino, n.v. XIX, 1983, str. 57-58.

15 O tem, da je prvotno tod rasel gozd, posredno dokazuje v listinah izpričan pridevek " v gozdu" in sicer v zvezi "kapela sv. Antona v gozdu".

16 Josip Gruden: Cerkvene razmere med Slovenci v XV. stoletju in ustanovitev ljubljanske škofije, Ljubljana 1908, str. 95.

17 Cf. predvsem literaturo o urbani zgodovini čeških mest, n. pr. Oldrich Dostal et al.: Československa historicka mesta, Praga 1974, str. 32-41.

18 J. Pirkovič, "Novomeški Glavni trg in njegova gradbena zgodovina", Dolenjski zbornik, Novo mesto 1985, str. 114-115.

19 Kasneje so partocinij prenesli na sv. Florjana, zato se je trg ob njej tudi imenoval Florjanov trg. Cerkvico, ki jo je Valvasor štel za zelo staro, so podrli na prelomu 19. in 20. stoletja. Cerkvica je še vrisana na reambulančni katastrski mapi Novega mesta iz leta 1896, Vrhovec v svoji Zgodovini Novega mesta, objavljeni leta 1908, govori o tem da so jo "pred par leti do tal podrli", op. cit., str. 32.

20 Oba trga danes nosita ime Prešernov trg.

21 Gre za kamnit, šilast portal s posnetimi robovi, ki je očitno služil kot vhod v klet prvotne stavbe. Podobna portala sta ohranjena tudi na fasadi mežnarije (Muzejska ulica št. 14) in v veži sedanje stavbe na Glavnem trgu št. 30. Vsi trije portali slogovno kažejo na zgodnje 16. stoletje, torej na čas neposredno po ustanovitvi kolegiatnega kapitlja.

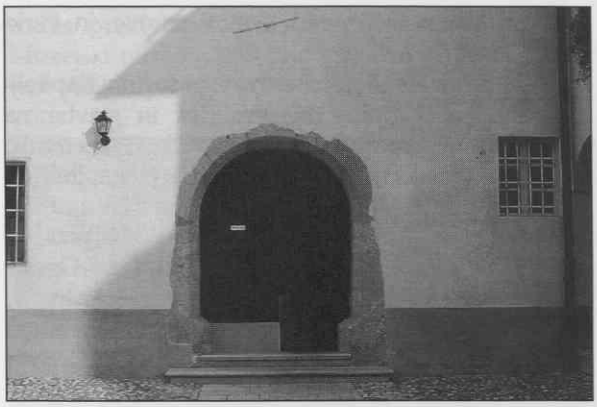

Proštija - stari vhodni portal.

Vrnimo se k vprašanju, ali je na vrhu Kapiteljskega hriba že pred letom 1428 stala cerkev oziroma kapela. Logično bi bilo, da bi takšna strateška lega bila že v predurbanski fazi izkoriščena za obrambne namene, morda za lokacijo stiškega dvora, ki ga omenja Valvasor. Brez arheoloških dokazov, ki bi jih dala izkopavanja v ladji in ob temeljih zvonika kapiteljske cerkve, so vsakršna sklepanja le akademska hipoteza. Če hipoteza o stiškem dvoru na tem mestu drži, lahko domnevamo dvoje: ali je v sklopu stiškega dvora že obstajala starejša kapela, ki bi služila le bogoslužju upraviteljev dvora, medtem ko je bila cerkev sv. Antona že ob ustanovitvi podružnica mirnopeške župnije. Druga možnost je verjetnejša: prvotno cerkev sv. Miklavža so zgradili šele po ustanovitvi mesta. Vsekakor je mestna skupnost v začetku svojega obstoja kot bogoslužni prostor uporabljala cerkev sv. Antona. Tu so ustanovili najstarejšo bratovščino v mestu, bratovščino sv. Trojice, in leta 1428 tudi kaplanijo[22]. Tako lahko postavimo trditev, da je bila do ustanovitve kolegiatnega kapitlja cerkev sv. Antona če ne starejša od Miklavževe pa vsaj pomembnejša od nje.

Mesto je dobilo monumentalno dominanto šele v času, ko so sezidali gotsko prednico sedanje barokizirane ladje mestne cerkve sv. Miklavža[23], ki jo je domnevno zaključeval obokan kratki kor. Ta učinek sta še povečali zidava dolgega kapiteljskega kora, ki ga upravičeno lahko postavimo v čas okrog 1509[24], in nadzidava ter barokizacija cerkenega stolpa iz leta 1667[25].

Pogled na Kapitelj z dveh različnih zornih kotov nam kažejo upodobitve Novega mesta iz Valvasorjeve Topografije Kranjske in iz Slave. Najprej si oglejmo obe klasični veduti Novega mesta, ki sta delo Valvasorjevega bakrorezca Andreasa Trosta. Prva je bila, kot rečeno, objavljena v Topographii Ducatus Carnioliae Modernae[26], druga je del opisa Novega mesta v Slavi vojvodine Kranjske[27]. Obe očitno prikazujeta pogled na mesto z Recljevega hriba. In vendar sta različni. Če odmislimo dejstvo, da imata obe upodobitvi različen format in da tudi napisa nista identična, nas v v oči zbode razlika v prikazu kapiteljske cerkve.

Bakrorez iz Topografije kaže kapiteljsko cerkev v perspektivični skrajšavi. Vidimo visoki prezbiterij, ob njej rizalit zakristije, nad streho prezbiterija se dviguje zvonik z baročno kapo.

Bolj znani bakrorez iz Slave pa se na videz ne sklada z ugotovitvami, ki jih dajejo raziskave stavbne zgodovine: prikazano je cerkveno stavbno telo, kjer je ladja videti enako visoka kot prezbiterij. Zdi se tudi, da cerkev nima zvonika ampak le zvonico z baročno kapo, ki je nameščena na cerkveni ladji. Edina logična razlaga teh pomanjkljivosti je, da je kapiteljska cerkev v Slavi upodobljena iz drugega zornega kota kot preostalo mesto, to je izpod vrha Grma, z nekdanje Metliške ceste[28]. Kot je bilo ugotovljeno tudi za druge Valvasorjeve vedute mest, takšna sprememba perspektive posameznih delov glede na celotno upodobitev ni bila tako redek pojav.

Tretja Valvasorjeva podoba Novega mesta je ohranjena na manj znanem bakrorezu iz Slave, ki je delo novomeškega rojaka Ivana Kocha. Vključena je v upodobitev, kjer gotski kralj Cniva oblega Novo mesto na Krki[29]. Kochova grafika upodablja mesto s severne strani, nekako od tam, kjer danes stoji gimnazija. Zunaj slike je ostal kapucinski samostan[30], verjetno tudi zato, ker bi motil vsebinsko plat upodobitve. Glede perspektive in glede natančnosti v razmerjih in posameznostih je bolj verodostojna od Trostovega bakroreza. Nekoliko nerealno so prikazane topografske razmere: Kapiteljski hrib se zdi kot skoraj

22 KANM, f. V, št. 9, objavljeno v Mittheilungen 1866, str. 5-6.

23 Dosedanji raziskovalci gradbene zgodovine kapiteljske cerkve postavljajo zidavo prvotne ladje v različna obdobja: Gregorič in Mušič v čas ustanovitve mesta, Komelj pa v čas okrog 1428. J. Gregorič, "Najnovejša umetnostnozgodovinska odkritja v Novem mestu", Kronika slovenskih mest IV, 1937, št. 2, str. 218, Marjan Mušič, "Podoba novomeške kapiteljske cerkve skozi čas", Novo mesto 1365-1965, str. 167, in I. Komelj, op. cit., str. 201 in 204.

24 I. Komelj, op. cit., str. 205.

25 I. Vrhovec, op. cit., str. 25.

26 1679, str. 209.

27 Knjiga XI, str. 481.

28 Metliška cesta je pomenila glavno južno prometnico, ki je vodila iz karlovške in metliške smeri preko Gorjancev do starega novomeškega lesenega mostu čez Krko. Danes je njen severni iztek na nekdanje kandijsko mostišče ohranjen v poteku Resljeve ceste. Ta mestna vpadnica je izgubila svoj pomen, ko so leta 1898 zgradili novi kandijski most.

29 Ibid, XIV, str. 155.

30 Dokončanje njegove gradnje vsekakor sega v čas pred nastankom Kochove grafike, to je v leto 1672. I. Vrhovec, op. cit., str. 18.

ravna, nekoliko privzdignjena ploščad, tako da zahodno mestno obzidje, šance, poteka vzdolž proštijskega vrta v navidez vodoravni smeri, in ne po vzpenjajočem se terenu, kot je to v resnici.

Kapiteljska kašča, v ozadju cerkev sv. Miklavža.

Na vseh treh Valvasorjevih upodobitvah je realno prikazana proštija, seveda kot rečeno, z dveh zornih kotov. Njena gradbena zgodovina je v primerjavi z drugimi stavbnimi spomeniki v mestu najmanj raziskana. Očitno je najstarejši vzhodni trakt, saj ima na dvoriščni strani ohranjen kamnit poznogotski portal s posnetimi robovi, na zunanji vzhodni steni pa dvoje kletnih oken z okviri iz istega časa. Najverjetneje gre za prvotno "kapiteljsko hišo", za gradnjo katere je mestna skupnost leta 1497[31] odstopila mestno zemljišče. Ob njeni južni fasadi, med hišo in kaščo, so izkopali vodnjak, ki je ohranjen še danes[32]. V naslednji gradbeni fazi, o kateri govori vir iz leta 1558, so kanoniki dali postaviti dvoje gospodarskih poslopij med kapiteljsko hišo in obzidjem, zaradi katerega se je vnel spor med mestom in kapitljem[33]. Kletna okna na ajdovo zrno v severnem traktu kažejo na to, da je v tem delu vsaj deloma ohranjena prvotna gradnja iz srede šestnajstega stoletja. Po požaru leta 1576 so v prvih desetletjih sedemnajstega stoletja proštijo razširili tako, da je dobila današnjo zasnovo, to je sklenjeno pozidavo štirih traktov, ki obkrožajo pravokotno dvorišče. Leto dokončanja te zidave nam sporoča letnica 1623 na sklepnem kamnu glavnega proštijskega portala.

Novomeška kapiteljska cerkev stoji na hribu in hkrati v mestnem predelu, ki nikoli ni premogel trgovske dejavnosti. Pričakovali bi, da so se tukaj v stoletjih osredotočile cerkvene ustanove in cerkvena posest.

Če pa pogledamo posestno zgodovino Kapiteljskega hriba, vidimo, da zemljišča in stavbe na njem niso bile pretežno v cerkveni lasti. Izjema so seveda tiste cerkvene stavbe, ki jih je kapitelj ob ustanovitvi leta 1493 dobil v patronat in v last. To so bile poleg kapitljske cerkve sv. Miklavža še cerkev sv. Antona in špitalska cerkev Device Marije. Celo tako imenovano kapiteljsko kaščo so zgradili kot del mestnega utrdbenega sistema še pred ustanovitvijo kapitlja[34] in je šele kasneje postala njegova last[35].

V kolikor naletimo na posamezne primere cerkvene lastnine nad drugimi zemljišči in stavbami, je to bilo predvsem posledica kasnejših nakupov. Dovolj zgovoren je že zgoraj omenjeni podatek o tem, da so meščani darovali zemljišče za postavitev kapiteljske hiše, mežnarije in kapiteljskih gospodarskih poslopij. Iz virov vemo tudi za kasnejše spore med kapitljem in mestno občino in to ne samo zaradi že omenjene zidave gospodarskih poslopij preblizu obzidja, temveč tudi zaradi hišice, ki si jo je postavil kapiteljski organist poleg prostora, namenjenega za protiturški signalni ogenj[36]. Po kapiteljskem urbarju iz leta 1658 je imel kapitelj v lasti več vrtov med Gorenjimi vrati, kapiteljsko kaščo in obzidjem, vendar jih je vsaj deloma pridobil z nakupi[37]. Med "običajnimi" stavbami sta po podatkih iz arhiva mestne občine Novo mesto na prelomu 18. in 19. stoletja[38] samo hiši na sedanji Muzejski ulici št. 13[39] in na sedanji št. 14[40] sodili pod kapitelj in sta verjetno naslednici prvotnih kapiteljskih gospodarskih poslopij.

Tudi poslopje križatije z vrtom in gospodarskimi stavbami si je komenda pridobila šele leta 1724 z nakupom[41]. H Kastelčevemu beneficiju je

31 KANM, f. XXXIV.1, št. 2, objavljeno v Mittheilungen, 1865, str. 40.

32 Ker je sedanje proštijsko dvorišče kasnejšega nastanka, je razumljivo, da arheološke sonde, ki so jih naredili ob zadnji obnovi proštije, niso dokazale obstoja drugega vodnjaka na dvorišču.

33 D. Kos, op. cit., str. 90.

34 Tako Janko Jarc navaja letnico njene izgradnje in sicer 1432, vendar brez navedbe vira. J. Jarc, "Iz preteklih stoletij Novega mesta", Novo mesto; kulturnozgodovinski vodnik, Novo mesto 1976, str. 39.

35 Po franciscejskem katastru je bila kašča leta 1825 očitno kapiteljska last.

36 I. Vrhovec, op. cit., str. 55-56.

37 Kos, op. cit., str. 99 in 107. Z nakupi pridobjeni so bili nedvomno tisti vrtovi, od katerih so kanoniki plačevali mestni občini letne dajatve.

38 Arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo Krajino, fond Mestna občina Novo mesto. Podatke iz tega vira mi je ljubeznivo posredovala Marjeta Matijevič, za kar se ji na tem mestu zahvaljujem.

39 Po podatkih, omenjenih v zgornji opombi, je leta 1807 tukaj stanoval kirurg, ki je sodil k proštiji, hiša pa je bila kapiteljska last. Sredi 19. stoletja je bila tu bolnišnica, cf. Janko Jarc, "Leopold Picigas - letopisec Novega mesta", Dolenjski zbornik 1985, Novo mesto 1986, str. 180.

40 Do leta 1808 sta bili na tej lokaciji dve hišni številki, ki sta bili tedaj združeni v eno enoto. V eni od teh hiš naj bi bila v kapitljskem arhivu omenjena scola cantorum.

41 Ludvig Modest Golia, "Križatija v Novem mestu", Novo mesto 1365-1965, str. 149.

sodila predhodnica hiše Mej vrti št. 4[42], hišo na Muzejski ulici št. 12 s pripadajočim obzidjem pa je leta 1803 kupil kanonik Scheschig[43].

Novo mesto - Muzejska ulica št. 14.

Druge hiše in parcele so pripadale revnejšim obrtnikom, kasneje tudi mestnim uradnikom. Hiše so bile večinova pritlične, nereprezentativnega videza, v ozadju hiš in v prostorih med njimi so ležali vrtovi. Vzdolž nekdanjega južnega mestnega obzidja je bila v času franciscejskega katastra parcelacija izjemno drobna - tod je nastal najrevnejši mestni predel, Breg, z značilnim nizom lesenih breških hišic. Takšno gradbeno zasnovo ima ta predel še danes.

Če primerjamo Novo mesto in njegov Kapitelj z najbližjo sorodno urbano zasnovo, z Zagrebom, lahko ugotovimo naslednje. Za stari Zagreb je še bolj kot za Novo mesto značilna izrazita dvojnost. Zagreb je, kot je znano, nastal iz dveh samostojnih delov, iz Gradca, ki je bil meščanska naselbina, in iz Kaptola, ki se je razvil ob leta 1093 ustanovljenem škofijskem sedežu in v 12. stoletju nastajajočem stolnem kapitlju[44]. V 13. stoletju stolni kanoniki niso imeli skupnega stanovanja, zato jim je škof dajal na razpolago svoj dvorec in hiše[45]. Še v začetku 16. stoletja so škof in kanoniki prebivali v starem škofijskem dvorcu. Do leta 1521 je bil zgrajen nov in močno utrjen škofijski dvorec. Postopoma pa so od 16. stoletja dalje vzdolž sedanje Vlaške ulice gradili kanoniške hiše, tako da je na Kaptolu nastalo "kapiteljsko mesto" s katedralo, škofjskim dvorcem in vrsto bolj ali manj reprezentančnih kanoniških hiš[46]. Šele sredi 19. stoletja sta bili obe naselbinski jedri sedanjega Zagreba, to sta Kaptol in Gradec oziroma Gornji Grad združeni v enotno urbano tvorbo.

Tudi v Ljubljani je po ustanovitvi ljubljanske škofije leta 1461 na prostoru sedanjega semenišča stala skupina kanoniških hiš. Kasneje, ko so jih podrli, so postopoma zgradili nove kanoniške hiše ob sedanjem Ciril-Metodovem trgu. Vendar hiše in zemljišča niso bili last stolnega kapitlja, temveč kanonikov.

Novo mesto torej v tem ni sorodno mestom, kjer so bili ustanovljeni stolni kapitlji. V njem se nikoli ni razvila kanoniška četrt. Temu je po eni strani botrovala papeška ustanovitvena določba, ki govori o tem, da naj prošt in kanoniki živijo pod skupno streho in se hranijo pri isti mizi[47], po drugi pa relativna revščina kolegiatnega kapitlja, visoki davki, druge dajatve in vrsta denarnih težav, o katerih poroča tudi Vrhovec[48].

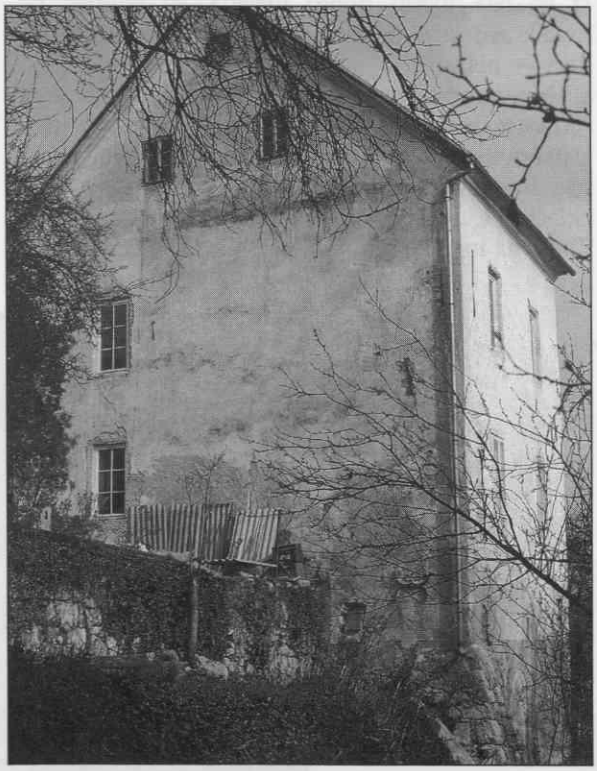

Nekdanji mestni obrambni stolp, Mej vrti št. 12.

Kot sem že uvodoma poudarila, je posebnost Novega mesta prav v tem, da njegovo najvišjo strateško točko obvladuje kapiteljska cerkev in ne

42 Vir pod opombo št. 36.
43 Gre za nekdanji mestni obrambni stolp, ki je bil konec 18. stoletja preurejen v stanovanjsko hišo, ki je sodila pod Straussov beneficij in jo je tega leta kupil kanonik Scheschig na dražbi.
44 Nada Klaić: Povjest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, Zagreb 1976, str. 269.
45 Ibid, str. 270.
46 Lejla Dobronić: Zagrebački Kaptol i Gornji Grad nekad i danas, Zagreb 1986, str. 93-100.
47 Ustanovna listina papeža Aleksandra iz leta 1494, objavljeno v Mittheilungen 1865, str. 37.
48 I. Vrhovec, op. cit., predvsem str. 205-207 in 210-219.

grad. V tej potezi Novemu mestu ni para v slovenskem celinskem srednjeveškem urbanističnem gradivu. Zato ga Gregorič primerja z "municipalno organiziranimi" mesti sredozemskega kulturnega kroga[49]. Podrobnejša zgodovinska analiza nam seveda pokaže, da je podobnost Novega mesta in njegovega Kapitlja s sredozemskimi mesti le naključna. Povrhu vsega tudi v zahodno- in srednjeevropskem prostoru ne manjka mest, ki niso nastala v zavetju gradov. V to vrsto je treba šteti predvsem dve genetski vrsti mest. Prva so takoimenovana škofovska mesta, ki se je njihov razvoj naslonil na načeloma starejšo, še iz antike izvirajočo naselbinsko tradicijo, iz katere je zraslo cerkveno središče, ob njem pa tudi srednjeveško mesto. Druga so "kraljevska mesta", ki so načeloma mlajšega nastanka, seveda povezanega z razvojem visokosrednjeveških držav, kot so bile v naši bližini Češka, Madžarska in avstrijske dežele. Ustanavljali so jih vladarji in to predvsem iz vojaških in političnih razlogov. Gospodarsko močna mesta, ki so bila hkrati dobro utrjena, so namreč pomenila trdno oporišče pri utrjevanju in širitvi vladarjeve oblasti.

Novo mesto je po svojem nastanku nedvomno sodilo v drugo skupino visokosrednjeveških mest. Ustanovitev kolegiatnega kapitlja je seveda pomenila še en korak Habsburžanov k utrditvi njihove oblasti na Kranjskem. Vendar je z ustanovitvijo Karlovca in z zmago nad Turki pri Sisku strateško slednjih stoletjih se tudi ni krepila njegova vloga - politični pomen Novega mesta usahnil. V nacerkvenega središča. Tako kot kapiteljska cerkev nikoli ni bila do konca zgrajena v skladu z idealnim stavbnim programom, je tudi novomeški Kapitelj ostal kot palimpsest s še sedaj berljivimi razvojnimi fazami od predurbane naselbine, preko visokosrednjeveške mestne četrti, ki jo je kronala zidava gotske kapiteljske cerkve, do baročnega predela s proštijo, križatijo in bujnimi vrtovi. In prav to prepletanje zgodovinskih in spomeniških prvin daje novomeškemu Kapitlju posebno, neponovljivo vrednost, nam pa nalaga dožnost, da njegove vrednote ohranimo tudi zanamcem.

Da polpretekli čas ni imel posluha za urbanistične vrednote Kapiteljskega hriba, nam dokazujejo moteči posegi v njegov prostor. Naj omenim samo nekaj primerov. V 30. letih so tik pod kapiteljskim prezbiterijem, na sedanjem Prešernovem trgu zgradili Prosvetni dom, ki sam po sebi pomeni relativno kvalitetno arhitekturo funkcionalističnega sloga, vendar zaradi svoje višine in neprimerne lokacije moti silhueto tega dela mesta. Še bolj moteča je stavba nekdanje zobne poliklinike, Mej vrti št. 5. Najhujši urbanistični poseg, ki je grozil Kapitlju, se na srečo ni uresničil. Če bi namreč izvedli leta 1944 nastali načrt arhitekta Božidarja Gvardjančiča, bi porušili vse stavbe na Kapitlju, vključno s sv. Miklavžem in proštijo, in "na zeleni trati" zgradili stanovanjske bloke.

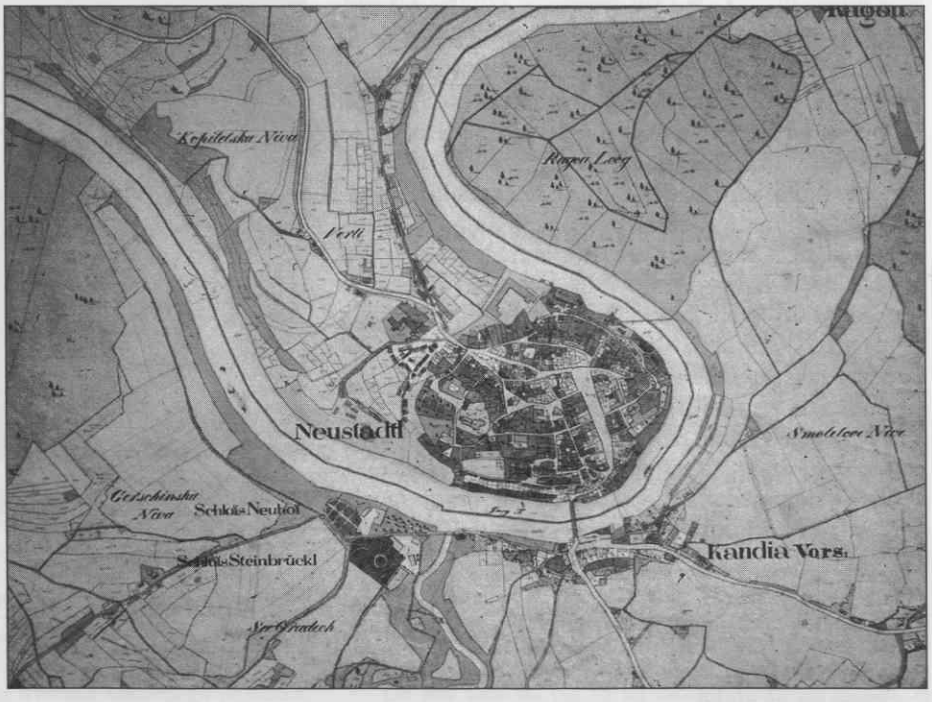

Novo mesto - franciscejska katastrska mapa (hrani Arhiv RS).

[49] J. Gregorič, "Slovenska mesta in trgi", Kronika slovenskih mest, VII, 1940, št. 4, str. 197.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Rolle des Kollegiatskapitels bei der Stadtplanung von Novo mesto

Aufgrund historischer Tatsachen und der morphologischen Analyse der Stadt und ihrer Stadtteile, in unserem Falle des Kollegiatskapitels, stellt die Autorin ihre Hypothese auf über die Entwicklung dieses Raumes seit seiner vorurbanen Phase. Sie analysiert die Besonderheiten der morphologischen Struktur des Kollegiatskapitels und legt die Stadtplanung von Novo mesto im Vergleich zu anderen Städten in Slowenien und im weiteren europäischen Raum dar. Am Ende der Abhandlung stellt die Autorin fest, daß Novo mesto samt dem Kollegiatskapitel zu einer urbanistisch-genetischen Kategorie der sogenannten "Kaisers-tädte" gehört, für welche charakteristisch ist, daß sich in ihrer Anlage nicht der Sitz des Feudalherrn befindet. Diese priviligierte urbanistische Position erlangte mit der Gründung des Kollegiatskapitels die Kapitelkirche des Hl. Nikolaus. Wegen ungünstiger Umstände in den späteren Jahrhunderten entwickelte sich das Kollegiatskapitel von Novo mesto nicht zu einem repräsentativen Kirchenviertel, sondern es kam sogar zu einer Pauperisierung dieses Stadtteils. Sein Wert ist trotzdem groß, haben sich in seiner urbanistischen Anlage doch die Spuren einer sich über mehrere Jahrhunderte erstreckenden Siedlungsentwicklung erhalten.

Matej Klemenčič

Nagrobnik ljubljanskega škofa Žige Herbersteina (1644-1716) v Perugi*

Žiga (Sigismund) Krištof Herberstein, trinajsti ljubljanski škof, je širši strokovni javnosti manj znana osebnost in nima svojega gesla niti v *Enciklopediji Slovenije*.[1] Zato je morda prav, da vsaj v osnovnih črtah opišemo njegovo življenje in delo,[2] čeprav želimo v tem prispevku predvsem predstaviti njegov dosedaj praktično neznan nagrobnik.

Rodil se je 13. februarja leta 1644 v Gradcu. Študiral je v rojstnem kraju pri jezuitih, nato še v Passauu in Regensburgu ter v letih 1661-1665 kot gojenec nemško-ogrskega jezuitskega kolegija (*Collegium Germanicum - Hungaricum*) v Rimu.[3] Julija 1667 je bil v Ljubljani posvečen za duhovnika ter takoj nato imenovan za ljubljanskega stolnega prošta. Leta 1668 je na rimski univerzi Sapienza doktoriral iz filozofije in teologije. Že v času študija je postal kanonik v Regensburgu, v naslednjih letih pa še v Passauu, Wrocławu in Augsburgu.[4] Leta 1679 je postal novomeški prošt, naslednje leto še dolenjski arhidiakon, leta 1693 pa ga je cesar Leopold I. imenoval za ljubljanskega knezoškofa. Papež Inocenc XI. je imenovanje potrdil 6. decembra 1683 in deset dni kasneje je novi knezoškof prišel v Ljubljano. Umeščen je bil 6. februarja 1684 v stolnici, 1. maja tega leta pa je prejel škofovsko posvečenje.[5]

V času njegovega stolovanja so prenavljali škofijski dvorec ter se odločili za zidavo nove stolnice, za kar je škof prispeval tudi nekaj denarja.[6] Konec julija leta 1700 se je odločil, da se bo odpovedal škofiji in se umaknil v oratorij sv. Filipa Nerija v Perugio. Cesar je odstop kmalu sprejel, papež pa je svojo privolitev sporočil šele 15. maja 1701.[7] Tako je v osemnajstem letu stolovanja odstopil in 1. junija 1701[8] odšel v Italijo. Tik pred odhodom iz mesta, 30. maja, je podpisal listino o ustanovitvi javne knjižnice, današnje semeniške knjižnice, ki ji je zapustil tudi svoje knjige.[9] Umrl je v Perugi 20. julija 1716.

---

* Za razvezo napisa na nagrobniku in pomoč pri njegovem tolmačenju se zahvaljujem mag. Stanku Kokoletu.

1 V. Rajšp, s. v. Herberstein, v: *Enciklopedija Slovenije* 4, 1990, 15.

2 Življenjepisni podatki so povzeti po: J. W. Valvasor: *Die Ehre des Herzogtums Crain*, II/VIII, Laybach 1689, 676: C. von Wurzbach: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, VIII, Wien 1862, 343:66; J. Gruden: *Zgodovina slovenskega naroda*, 1 (1910-1916), Ljubljana 1992, 959.960, repr. p. 963; J. Lesar, s. v. Herberstein Sigism. Krištof, v: *Slovenski biografski leksikon* I/2, 1926, 314; F. M. Dolinar, s. v. Herberstein, Sigmund Christoph (seit 1695 Graf, seit 1710 Reichsgraf) von (1644-1711), v: *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1648 bis 1803. Ein biographisches Lexikon*, Berlin 1990, 183-184; F. M. Dolinar: *Prošti novomeškega kapitlja. 1493-1993*, Novo mesto 1993, 72-74. Ponekod se podatki v starejši literaturi razlikujejo in kjer ne citiram drugače, navajam Dolinarjeve ugotovitve. Za dodatno literaturo cf. *infra*.

3 Cf. tudi J. Benkovič, Kranjski bogoslovci v Rimu, v: *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko*, VIII, 1898, 67-68.

4 Cf. tudi A. Koblar, Ljubljančani 17. stoletja, v: *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko*, X, 1900, 199, je leta 1672, ko je kot boter prisostvoval krstu, omenjen kot regensburški in passauski kanonik, leta 1674 pa kot kranjski deželni odposlanec.

5 Cf. tudi V. Steska, Dolničarjeva ljubljanska kronika od l. 1660 do 1718, v: *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko*, XI, 1901, 32. Dolinar piše, da naj bi se leta že 1687 zaman potegoval za regensburško in passausko škofijo (Dolinar 1990, 184; Dolinar 1993, 74), Dolničar pa volitve v Pasauu omenja leta 1689 (Steska 1901, 75).

6 Wurzbach, loc. cit. (30000 fl.); Gruden, loc. cit. (2674 gld.). Za gradnjo stolnice in vlogo škofa pri tem cf. e. g. Steska 1901, 86 ss.; J. Veider: *Stara ljubljanska stolnica. Njen stavbni razvoj in oprema*, Ljubljana 1947, 46-47. Temeljni kamen nove stolnice so položili peti dan po njegovem odhodu iz Ljubljane, 6. junija 1701, posvetil pa ga je šele njegov naslednik Ferdinand Karl Künburg 18. junija 1703 (Steska 1901, 143-144). Škofijski dvorec naj bi leta 1695 dobil novo arkadno dvorišče (cf. V. Steska, Academia Operosorum, v: *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko*, X, 1900, 85, brez letnice; Steska, Ljubljanski škofijski dvorec, v: *Zbornik za umetnostno zgodovino*, VI, 1926, 30). Citat v Dolničarjevi kroniki je nekoliko drugačen: škof je dal v škofijskem dvorcu aprila 1695 popraviti in obokati hodnik (Steska 1901, 81).

7 Steska 1901, 88. Drugačni podatki pri Dolinarju: odstop 24. maja 1701, sprejeto 18. julija tega leta (cit. Dolinar 1990, 184; Dolinar 1993, 74).

8 Steska 1901, 90.

9 Listino je podpisal skupaj z ljubljanskim stolnim proštom in predsednikom Akademije operozov Janezom Krstnikom Prešernom in stolnim dekanom in generalnim vikarjem Janezom Antonom Dolničarjem. Za knjižničarja je škof iz lastnega premoženja namenil 2000 forintov nemške veljave. Sebi in svojim naslednikom na stolici je zato pridržal pravico njegovega imenovana. Cf. e. g. Steska 1900, 77-79; V. Steska, Dolničarjeva "Bibliotheca Labacensis publica", v: *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko*, X, 1900, 135; M. Smolik: *Semeniška*

Nagrobnik škofa Žige Krištofa Herbersteina, sv. Peter, Perugia

Obdobje, ki ga je škof Herberstein preživel v Italiji, je gotovo pomembno tudi za naše zgodovinopisje. Njegova pisma iz Perugie, ki so hranjena v Ljubljani, so že pregledovali muzikologi, neznana pa je njegova morebitna zapuščina v peruginskih arhivih. Neraziskani so ostali tudi njegovi stiki z mladim Alešem Žigo Dolničarjem, ki je v letih 1704-1707 študiral v Perugii,[10] pojasniti pa bo treba še njegove stike z benediktinci, saj njegovega nagrobnika ni v cerkvi sv. Filipa Nerija, temveč se nahaja v benediktinski cerkvi sv. Petra na obrobju Perugie.[11] V levi stranski ladji je doslej še neobjavljena baročna nagrobna plošča, na kateri piše, da so jo dali postaviti opat in benediktinski menihi sv. Petra grofu Sigismundu Krištofu Herbersteinu, ljubljanskemu škofu in knezu Svetega rimskega imperija, na Nemškem visoko cenjenemu možu odličnega rodu, ki so ga odlikovali mil značaj, pozornost vzbujajoča učenost, pa tudi izjemna pobožnost. Umrl je, potem ko se je upokojil, sedemdesetleten, trinajst dni pred avgustovskimi kalendami leta 1716.

SIGISMVNDO CHRISTOPHORO COM(iti) AB HERBERSTEIN
EPISCOPO LABACENSI ET S(acri) R(omani) I(mperii) PRINCIPI
GENERIS AMPLITUDINE INTER GERMANOS PRAECLARO
MORVM SVAVITATE OPTIMO
INGENIJ ERVDITIONE CONSPICVO
ANIMI PIETATE EXIMIO
ABBAS ET MONACHI CASINENSES S(ancti) PETRI
APVD QVOS ABDICATIS INFVLIS
(ante diem) XIII KAL(endas) AVGVST(as) MDCCXVI
SEPTVAGENARIO MAIOR DIEM CLAVSIT EXTREMVM
PRAESVLI INTEGERRIMO AC BENEFICENTISS(imo)
P(roprio). P(osuerunt).

knjižnica v Ljubljani, Ljubljana 1975 (*Kulturni in naravni spomeniki Slovenije*, 54), 5 ss; M. Smolik, Janez Krstnik Prešeren in prva javna znanstvena knjižnica v Ljubljani, v: *Academia operosorum. Zbornik prispevkov s kolokvija ob 300-letnici ustanovitve*, Ljubljana 1994, 61-72. Škof Herberstein ima vidno mesto tudi v zgodovini slovenske baročne glasbe. Cf. J. Höfler: *Glasbena umetnost pozne renesanse in baroka na Slovenskem*, Ljubljana 1978, 85, 88, 115, tab. XXIII-XXVI (pismo J. A. Dolničarju z dne 20. 9. 1710) - s starejšo literaturo.

10 M. Smolik, s. v. Thalnitscher (Dolničar) Aleš Sigismund, v: *Slovenski biografski leksikon*, IV/12, 1980, 71-72, meni, da se je mladi Dolničar prav zaradi Herbersteina odločil za študij v Perugi. M. Stele, Aleš Žiga Dolničar, v: *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. I, 1951, 139-155, pa Herbersteina sploh ne omenja.

11 Edini, ki v zvezi z njegovim bivanjem v Perugi omenja tudi samostan sv. Petra, je Dolinar, ki piše: "*...H[erberstein] ... zog sich ... in das Oratorium des hl. Philipp Neri bzw. in die Benediktinerabtei S. Pietro zurück.*" Edini navaja tudi datum smrti, mesto pokopa pa je označeno kot "v samostanski cerkvi" (Dolinar 1990, 184; cf. tudi Dolinar 1993, 74). Nagrobnik v slovenski literaturi ni bil omenjen. Od tujih mi je znana le omemba v turistično - umetnostnozgodovinskem vodniku Georga Kauffmanna: *Reclams Kunstführer Italien. Band IV. Emilia-Romagna. Marken. Umbrien. Baudenkmäler und Museen*, Stuttgart 1971, 474. V cerkvi San Pietro je "*Grabmal für Cristoforo Herberstein, den hier 1716 verstorbenen Bischof von Ljubljana*".

Herbersteinov grb na nagrobniku

ZUSAMMENFASSUNG

Der Grabstein des Ljubljaner Bischofs Sigismund Christoph Herberstein (1644-1716) in Perugia

Der Artikel stellt den in der Literatur noch nicht erwähnten Grabstein von Sigismund Christoph Herberstein (1644-1716) in der Benediktiner Kirche des Hl. Petrus in Perugia dar. Herberstein war Bischof von Ljubljana von 1683 bis 1701, wonach er sich in das Oratorium des Hl. Filippe Neri in Perugia zurückzog. In der Zeit seines Bischofamtes wurde der Entschluß zum Bau einer neuen Domkirche in Ljubljana gefaßt, er selbst war Mitbegründer der heutigen Priesterseminarbibliothek.

Mirjam Šifrar

Jožef Anton Schiffrer, njegov kanonikat in štipendija

SCHIFFRERJEV ŽIVLJENJEPIS

Jožef Anton Schiffrer se je rodil 27. aprila 1677[1] očetu Mihaelu in materi Ani kot predzadnji od sedmih otrok. Oče je bil po poklicu sedlar. Po poroki se je preselil iz Dorfarjev pri Žabnici v Kranj. Tudi Mihaelov oče Urban je bil obrtnik. Jožefova rojstna hiša naj bi bila v Vodopivčevi ulici (Mohorjev klanec) v Kranju. Še v prvi polovici 19. stoletja je bil njen lastnik neki Anton Šifrer, prav tako sedlar kot Jožefov oče[2]. O mladosti in šolanju Jožefa Antona ni znanih podatkov. Prav tako ni znano, kdaj in kje je bil posvečen v duhovnika. Njegovo življenje in delo sta bolje dokumentirana po l. 1707, ko se je pojavil kot dvorni spovednik cesarice Eleonore.

Spodnja in zgornja meja Schiffrerjevega študija naj bi bili leti 1690 in 1707. Ugotovili so, da Jožef Anton ni bil vpisan na Dunaju (vendar so vpisne matrike za omenjena leta nepopolne), v Münchnu, Freisingu ali na Madžarskem[3].

Leta 1698 se je njegovo ime pojavilo na graški univerzi, kjer je študiral kot Physicus[4]. O trajanju in uspehih njegovega študija na tej univerzi pa ni nobenega podatka. Kot možen kraj študija ostaja še Wiener Neustadt, vendar ni mogoče dokazati, da je Jožef Anton tam nadaljeval študij. Vpisne knjige za leta, v katerih je Jožef Anton najverjetneje študiral, se niso ohranile.

Jožef Anton ni v ohranjenih zapisih nikoli omenil, kje je študiral oziroma bil posvečen v duhovnika. Le leta 1737 je zapisal, da ga je v duhovnika posvetil kardinal Kollonitsch (v vizitacijskem protokolu dekanata "An der Hochenleiten"). Vendar sta bila v Avstriji dva kardinala s tem priimkom[5], starejši Leopold Karel Sigismund von Kollonitsch in mlajši Sigismund Kollonitsch.

Glede na znane podatke o Jožefu Antonu bi ga moral posvetiti v duhovnika prvi omenjeni kardinal. Malo je verjetno, da bi ga posvetil njegov vrstnik Sigismund, ki je končal študij nekaj let pred Jožefom, kajti na ordinariatu graške škofije menijo, da če je Jožef leta 1698 študiral kot Physikus, je bil lahko posvečen v duhovnika šele po letu 1705, takrat pa je bil Sigismund že titularni škof. Škoda je, da Jožef Anton ni zapisal, kakšna je bila Kollonitscheva funkcija ali kje je deloval, ko ga je posvetil. Jožefov zapis, da ga je posvetil kardinal Kolonitsch, si tako lahko razlagamo, kot da ga je posvetil Leopold, ki je že bil kardinal, ali Sigismund, ki to še ni bil, bil pa je leta 1737, ko je nastal Schiffrerjev zapis.

Zanesljivejši je podatek o nastopu Jožefa Antona Schiffrerja na dvoru leta 1707. Tedaj naj bi postal dvorni kaplan cesarice Eleonore Marije Terezije, ki je bila že dve leti vdova. Ko je zavladal Eleonorin drugi sin Karel VI., je Jožef Anton še vedno služboval na dvoru, kakšno funkcijo je imel, pa ni znano. Leta 1712 je pri tem cesarju zaprosil za mesto dvornega kaplana, a ga ni dobil[6]. Tri leta kasneje je zapustil dvor. Konzistorij je na svoji seji 5. junija 1715 predložil njegovo prošnjo za dodelitev cesarske župnije Laa an der Thaya, predtem ga je na to mesto že predlagal cesar Karel VI. Službo v župniji je nastopil 7. julija 1715[7].

Župnija je Schiffrerju služila kot vir dobrih dohodkov, pa tudi kot osnova za vse kasnejše naslove. Kot župnik je deloval v mestu vse do svoje smrti leta 1756. V tem času je bil zelo dejaven in je posegal tudi na Kranjsko.

V župnišču v Laaju sta bili še leta 1975 ohranjeni župnijska kronika, ki jo je v letih 1715-52 pisal Jožef Anton in v njej zabeležil dogajanja v času svojega služboványja, ter plošča z vpisanimi letnicami delovanja župnikov, na kateri je naveden tudi Jožef Anton[8]. Ok. leta 1720 je postal infulirani prošt cerkve Blažene device Marije v Ado-

1 NŠALj, RMK Kranj 1652 - 2. 6. 1675.
2 Josip Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Kranj 1954.
3 Odgovori dr. F. Galla iz arhiva dunajske univerze, dr. P. vom Bomharda iz arhiva münchenske nadškofije in dr. L. Tardya iz arhiva v Budimpešti.
4 Dr. H. Zotter, Universitätsbibliothek Graz, Graz, 11. 5. 1977.
5 Pismo dr. H. Peters, Dunaj, 8. 11. 1976.
6 Pismo dr. Anne Coreth, Dunaj, 3. 5. 1974. Podatek je dobila v arhivu Obersthofmeisteramt Archiv, v protokolu, imenovanem Hofparteienprotokoll, zvezek 7, str. 187.
7 Podatke je posredovala ga. H. Peters, povzeti so po Passauer Protokol 1715, str. 431 in 551.
8 Pismo dr. C. Thomas. Dunaj, 29. 7. 1975.

nu. Pomladi 1721 je zaprosil, da bi smel ob cerkvenih praznikih nositi pontifikalije kot znamenje škofovstva. Škof je dovolil, o tem poroča protokol s seje cerkvenega sveta junija 1721[9].

Istega leta je bil tudi s škofovskim ukazom z dne 29. novembra[10] imenovan za titularnega svetnika pasavskega konsistorija na Dunaju, l. 1726 pa je postal dekan takratnega dekanata An der Hochen Leiten; kot dekan je zaprisegel 6. septembra 1726[11]. Naslovi so mu prinašali posebne prednosti v takratni cerkveni hierarhiji. V 30. letih 18. stoletja je Jožef Anton začel usmerjati pozornost na Kranjsko. Z ustanovno listino, ki nosi datum 28. februar 1731, je pri ljubljanski stolni cerkvi ustanovil po sebi imenovani kanonikat, ki ga je Karel VI. 2. aprila 1732 potrdil. Kot prvi kanonik je bil 14. oktobra 1736 umeščen Jožef Anton, pred tem je bila v Ljubljani na današnjem Ciril-Metodovem trgu zgrajena hiša za kanonikove potrebe. Na pročelju portala iz črnega marmorja sta bila vklesana napis AEDES CANONICATUS in letnica 1733[12]. Na še vedno ohranjeni stavbi je viden Schiffrerjev grb.

S kupno pogodbo z dne 12. oktobra 1733 je Jožef Anton od stiškega samostana za 16000 goldinarjev kupil zadolženo župnijo v Mengšu in jo namenil svojim sorodnikom. Leta 1747 je kupil graščino v Preddvoru pri Kranju. V oporoki pa je natančno razdelil svoje imetje.

Umrl je 27. septembra 1756. Pokopan je v cerkvi Sv. Vida v Laaju. Njegov grob je v desni stranski ladji, posvečeni Mariji Pomočnici. Napis na nagrobniku je že tako močno shojen, da ni več čitljiv; grb je bolje ohranjen in je isti kot na prižnici in glavnem oltarju.

SCHIFFERSTEINOV KANONIKAT

Ustanovna listina kanonikata je bila napisana 18. februarja 1731 na Dunaju. Podpisali so jo Jožef Anton Schiffrer ter priči grofa Sigismund Friderik in Janez Gašper. V uvodnem delu listine je Jožef Anton izrazil željo, da postane kanonikat okras ljubljanski stolnici in pomoč ter tolažba svoji domovini in duhovščini.

Jedro listine sestavlja deset točk, v katerih rešuje finančno in stanovanjsko vprašanje kanoniškega mesta, vprašanje imenovanja svojih naslednikov in postavi patrona kanonikata. Določi tudi, da mora kanonik opraviti dve maši na teden na glavnem oltarju za ustanovitelja in njegove sorodnike, ob obletnici rojstva ustanovitelja pa peto mašo in pogrebno molitev. Želel je, da njegov kanonik skupaj z drugimi kanoniki ljubljanske stolnice uživa skupne privilegije in prednosti, še posebej starostno prednost glede sedeža v koru in volilnega glasu v kapitlju, ter opravlja kanoniške funkcije.

V primeru, da patron predlaga za kanonika osebo, ki še ni polnoletna ali ni duhovnik, naj ta čimprej sprejme tonzuro in štiri nižje redove ter nadaljuje s študijem filozofije in teologije. Če je kandidat sposoben, naj tudi doktorira iz teh ved. Možno je tudi, da v javnih šolah študira vsaj moralko in cerkveno pravo. Če ne nadaljuje študija, izgubi pravico do nadarbine in kanoniško mesto. Ko še ne polnoletni dokonča študij in doseže starost, predpisano za mašniško posvečenje, naj se da posvetiti, nato se lahko vseli v kanoniško stanovanje. V študijskem času takega kanonika naj maše, določene v ustanovni listini, opravlja duhovnik, ki ga določi ljubljanski škof.

Prvi patron in kanonik je bil Jožef Anton sam. Za naslednika na patronatskem mestu je določil svojega nečaka Dominika Franza Schiffersteina, če pa bi umrl pred Jožefom Antonom, bi mesto patrona in advokata dobili Dominikov sin Andrej in njegovi zakoniti moški potomci. Pravica patrona je, da predlaga novega kanonika. Pri zasedbi izpraznjenega kanoniškega mesta imajo prednost ustanoviteljevi sorodniki, če ni nobenega primernega, se sme predlagati nekoga drugega. Za svojega prvega naslednika na kanoniškem mestu je določil Karla Wolfganga Schiffrerja, svojega bratranca in vikarja.

Če bi Jožefovi dediči in nasledniki v patronatski in advokatski pravici umrli brez zakonitih moških potomcev, dobi omenjeni pravici avstrijska hiša in njen vladar. Dejanje je znak Jožefove hvaležnosti, je zapisal, ker ga je cesarica Eleonora Marija Terezija povzdignila v službo dvornega kaplana, ker ga je cesar Karel VI. leta 1715 postavil za župnika na cesarsko župnijo v Laaju in Fallbachu ter leta 1722 umestil za infuliranega prošta v Adonu.

Jožef Anton je poskrbel tudi za kanonikovo stanovanje. Za nakup primerne hiše je namenil 1000 goldinarjev. Nad hišna vrata je ukazal pritrditi svoj grb kot znak, da je on ustanovitelj kanonikata in stanovanja.

Ustanovi je zapustil 14000 nemških goldinarjev, ki so jih vložili v hranilnico, kamor so vlagali tudi redne letne obresti. Ob ugodni priložnosti naj bi denar uporabili za nakup nepremičnin. Premoženje so upravljali on in njegovi sorodniki, iz obresti pa so izplačevali letne dohodke vsakokratnemu kanoniku. Kadar kanoniški sedež ni bil zaseden, so morali pripadajoče dohodke izplačevati kanoniški prebendi, ki je denar porabila za vzdrževanje in popravila kanoniške hiše.

9 Passauer Protokol 1721, seja je bila 11. junija, škof pa je izdal ukaz 25. maja 1721.
10 Podatke je posredovala ga. H. Peters, povzeti so po Passauer Protokol 1721.
11 Passauer Protokol 1726.
12 Mitteilungen des Historischen Vereins für Krain, 1850, str. 17.

V zaključku Jožef Anton zahteva, naj izdelajo štiri enake in s pečati opremljene prepise ustanovne listine. Prvi je bil namenjen škofu, drugi kapitlju, tretji začasnemu patronu in zadnji avstrijski hiši.

Ustanovna listina je bila napisana 8. februarja 1731 na Dunaju. V Nadškofijskem arhivu v Ljubljani je v istem fondu kot omenjena listina ohranjen še prevod listine v slovenščino, ki potrjuje ustanovno listino in dodaja vladarjeve pogoje za ustanovitev kanonikata. Omenjeni pogoji so:

- če izumre moška veja patronatske družine kanonikata, pripade patronatstvo vladarski hiši,
- vsota 14000 goldinarjev mora biti naložena, preden bo zasedeno kanoniško mesto,
- kanonikovo stanovanje mora biti urejeno, preden bo umeščen prvi kanonik,
- prvi kanonik in vsi njegovi nasledniki so vezani k vsem opravilom in dolžnostim kanonika.

Vladarjeve zahteve Jožefu Antonu niso pomenile dodatne obremenitve, saj so enake kot nekatere točke iz ustanovne listine oziroma jih le dopolnjujejo.

Listina je hkrati tudi veljavna potrditev kanoniškega sedeža in patronatstva nad njim. Napisana je bila 2. aprila 1732 na Dunaju, spodaj piše, da jo je potrdil cesar in kralj.

Kanoniška hiša, sezidana je bila najbrž leta 1733, kajti ta letnica je bila vklesana na portalu vhodnih vrat[13], stoji na Ciril-Metodovem trgu št. 17. Na Schiffrerja spominja ohranjeni grb na pročelju.

Jožef Anton je bil prvi kanonik svojega kanonikata, na to mesto je bil nameščen 14. oktobra, 1736. Njegov prvi naslednik je bil Karel Wolfgang Schiffrer. Za stolnega kanonika je bil imenovan ob svetih treh kraljih leta 1757. Umrl je 17. oktobra 1770, star 68 let. Pokopan je v kripti ljubljanske stolnice.

Glede na podatke, ki sem jih dobila v arhivu, domnevam, da je škof ob smrti vsakokratnega Schiffersteinovega kanonika razpisal prosto mesto in potem skupaj s svetovalci izbral najprimernejšega kandidata. Tako se je ohranila tabela[14] s podatki o kandidatih za izpraznjen kanoniški sedež po smrti kanonika Ignaza Muhe v Ljubljani leta 1854, ki vsebuje različne podatke o prosilcih. Prvi je podatek o kandidatovem imenu, kraju in datumu rojstva. Sledijo navedbe o šolanju, kjer je bilo treba navesti kraje šolanja, vrsto šole in uspeh, službovanju, posvetitvi v duhovnika in opombe. Pogosta opomba je bila, da je prosilec Schiffrerjev sorodnik. Podobne tabele so nastajale ob izbiranju mengeških župnikov.

Jožef Anton Schiffrer, sliko hranijo v mengeškem župnišču.

SCHIFFERSTEINOVA ŠTIPENDIJA

Jožef Anton Schiffrer je temelj po sebi imenovane štipendije postavil v oporoki. V 15. točki te oporoke pravi: "Kar se tiče moje imovine, po domače imenovane Höflein, določam, da se proda najvišjemu ponudniku in izkupiček koristno naloži (v hranilnico) in iz tega naj se dečki, dijaki mojih sorodnikov, primerno glede prehrane in obleke podpirajo in vzdržujejo. Dokler se imovina ne proda, določam, da se vzdržujejo iz vsakoletnih dohodkov." V 17. točki je še dodal: "Če bi zgornja vsota iz izkupička moje imovine ne zadoščala, da bi se podpiralo tri ali štiri moje sorodnike, dodam še 30000 goldinarjev."

Poleg oporoke govori o štipendiji še Schiffrerjevo pismo[15] ljubljanskemu škofu Attemsu, napisano na začetku marca 1756. Schiffrer je želel slišati škofovo mnenje o svoji nameri, da bi, iz hvaležnosti, da je lahko kupil mengeško župnijo in ustanovil kanonikat, ustanovil semeniško ustanovo v ljubljanskem seminarju. Ustanove bi bili deležni

13 Mitteilungen des Historischen Verains für Krain, 1850, str. 17.

14 NŠALj, Schiffersteinove ustanove, f. 5/514 1831- 54; 5/993.

15 NŠALj, f. 5/514, Schiffersteinove ustanove, 5/ 205, št. 3380; Laa, 13. 3. 1756.

semeniščniki, sinovi kranjskih rojakov in sinovi prijateljev. Da bi lahko nemoteno delovala, ji je namenil grad Preddvor in še 30000 goldinarjev. Gojenci ustanove bi bili pod škofovim varstvom in bi imeli iste obveznosti in privilegije kot drugi gojenci ljubljanskega seminarja. Na koncu je Jožef zaprosil škofa, naj mu čimprej odgovori, da bi lahko načrt izpeljal še v času svojega življenja.

Ker je ohranjen le prepis oporoke, ki je nastal slab mesec po Jožefovi smrti, ne vemo, kaj je napisal prej, oporoko ali pismo ljubljanskemu škofu. Možno je, da je pismo starejše in da je oporoko začel pisati prej, kot je dobil škofov odgovor, in je zato tudi v oporoki spregovoril o štipendiji. V obeh primerih govori o gradu Preddvor in o 30000 goldinarjih kot dodatku k vrednosti gradu. Različna je razlaga, kdo naj bo deležen ustanove, v oporoki so to sorodniki, v pismu pa semeniščniki iz Kranja. Ob tem se vprašamo, kakšna bi morala biti Schiffersteinova ustanova in ali je nameraval ustanoviti dve različni. Ker se pojavljata gradivo, ki govori o semeniški ustanovi in gradivo o štipendiji, sklepam, da sta obstajali obe, da sta obe črpali denar iz istega vira in da je pokroviteljstvo nad obema imel vsakokratni ljubljanski škof.

Ohranjeno je še pismo škofa Attemsa nižjeavstrijski vladni pravni službi na Dunaju, ki je bilo napisano novembra 1756. Tedaj je škof že vedel, da je Jožef umrl. V pismu je razložil Jožefove želje in povedal, da že skrbi za ustanovo in da jo hoče utrditi in ohraniti. Nazadnje je zaprosil, če bi lahko prejemal dohodke od gradu vse do njegove prodaje in skrbel za njihovo pravilno porabo[16].

Štipendijo so razpisovali do prve svetovne vojne. Po koncu vojne ni o njej nobenega sledu več in le ugibamo lahko, kaj se je zgodilo z denarjem, katerega obresti so uporabljali za štipendije.

V stoletju in pol, kolikor je ustanova delovala, ni bilo vedno tako, kot si je zamislil njen ustanovitelj, pišejo različna poročila. Dokument, ki je bil napisan maja 1821,[17] poroča o odloku dvorne pisarne, ki je bil objavljen 17. aprila 1821 in se nanaša na Schiffrerjevo štipendijo. Vsebuje sedem točk. Najprej govori o poravnavi med škofovim namestnikom in ustanovnikovim dedičem, Andrejem von Schiffersteinom leta 1771, s katero sta dosegla, da je tistih 30000 fl., ki jih je Jožef namenil ustanovi, tja res pripadlo. Nato je zapisano, da je ob razdeljevanju ustanove treba upoštevati želje, zapisane v oporoki. Poleg kandidatov iz oporoke so primerni še bogoslovci iz škofijskega seminarja v Ljubljani. Če ni nobenega primernega kandidata, cesar želi, da se neporabljen denar pripiše glavnici ustanove in jo s tem poveča. Tako mora ostati vse do takrat, da najdejo primernega kandidata. V predzadnji točki zvemo, da se števila mest ne more natančno določiti ter naj bodo zasedena v takem obsegu, da bodo dijaki primerno vzdrževani. Nazadnje je dvorna pisarna podelila ljubljanskim škofom patronat nad ustanovo.

Na osnovi odločbe dvorne pisarne in podatkov o finančnem stanju ustanove je škof želel, da ne bi več prihajalo do nesoglasij, sestaviti Ustanovno pismo Schiffersteinove semeniške ustanove[18]. Pismo naj bi imelo oporo v različnih listinah, ki govorijo o ustanovi. Dr. Lorenz Eberl, cesarsko-kraljevi deželni in mestni pravnik, zaposlen v deželni upravi v Ljubljani, je dobil nalogo, da pismo sestavi. Nalogo je dobil najbrž zato, ker je poznal razmere v povezavi z ustanovo, saj je bil skrbnik oziroma varuh Schiffersteinovih gojencev[19]. Ob sestavljanju pisma se je večkrat sešel s škofom in njegovim namestnikom, da so usklajevali svoje predloge. Uskladiti jim jih ni uspelo niti do leta 1827, ko je dr. Eberl poslal škofijskemu ordinariatu osnutek ustanovne listine, ki je zelo podoben odloku dvorne pisarne iz leta 1821, in zaprosil za mnenje o njem[20]. Iz ohranjenega pisma dr. Eberla izvemo, da je še vedno prihajalo do sporov, kdo naj bi bil pravi lastnik in razdeljevalec ustanove, in da on meni, da je to ljubljanski škof, pri čemer se sklicuje na Schiffersteinovo pismo. Čeprav ustanovno pismo še ni bilo dokončano, so nekateri bogoslovci v seminarju prejemali štipendijo. V letih 1817-30 naj bi za njihovo oskrbo namenili več, kot jim je pripadalo. Tako se je nabralo 1269 fl. in 18,5 kr., ki jih je bilo potrebno vrniti Schiffersteinovemu štipendijskemu skladu[21].

O nepravilnosti v delovanju Schiffersteinove ustanove govori neko poročilo oz. zapis, ki ga je gospa T. Šifrer l. 1974 našla med listinami "rodovnik Šifrerjev" v arhivu župnišča v Stari Loki in si ga prepisala. Škoda je, da je bil originalni zapis brez datuma in podpisa.

Nekaj trditev iz tega nepodpisanega zapisa:

- po smrti Jožefa Antona Schiffrerja so se začele pravde in leta 1771 so se sorodniki in škof (grof Leopold Petazzi) poravnali. Za pravdo je slišal cesar in 50 let kasneje (l. 1821) je Franc I. dovolil, da lahko ustanovijo ustanovo, ki bo rabila obresti kapitala, ki je tedaj znašal 56595 goldinarjev (zapisano v Hofkanzleindekret Nr. 10515, 17. aprila 1821). Do leta 1847 za ustanovo ni nihče skrbel, kapital je močno narastel. Tega leta sta Hohenwart

16 NŠALj, f. 5/514, Schiffersteinove ustanove, 5/609.

17 NŠALj, f. 5/514, Schiffersteinove ustanove, 5/609, št. 5205; Ljubljana 4. 5. 1821.

18 NŠALj, f. 5/514, Schiffersteinove ustanove, 5/1164, št. 12421; Ljubljana, 21. 9. 1821.

19 NŠALj, f. 5/514, Schiffersteinove ustanove, 5/1190, št. 12866; Ljubljana, 28. 9.1821.

20 NŠALj, f. 5/514, Schiffersteinove ustanove, 5/399, št. 5572; Ljubljana, 29. 3. 1827.

21 NŠALj, f. 5/514, Schiffersteinove ustanove, 5/904, št. 15698; Ljubljana, 16. 7. 1831.

in knezoškof Anton Alojzij Wolf ustanovila osem ustanov, ki niso bile nikoli razpisane. Leta 1859 je piščev oče začel spraševati, kje so ustanove. S posredovanjem pokojnega gospoda Heinricherja so bile ustanove prvič razpisane. Do tedaj se je zbralo denarja za 19 štipendij po 500 goldinarjev.

- leta 1890 se je z ustanovo začel ukvarjati škof Missia in pri tem oškodoval sorodstvo. Leta 1892 mu je vlada dovolila (odločba K. k. Unterrichtsministeriums in Wien z dne 22. 8. 1892 Nr. 18637), da obresti (39527 gld 80 kr) kapitala (226000 gld) raz-deli po naslednjem ključu:

1. štiri štipendije po 140 gld dobijo sorodniki
2. štiri štipendije po 300 gld dobi Alojzijevišče v Ljubljani (Collegium Aloisianum)
3. osem štipendij po 500 gld dobi duhovniški seminar
4. direktor seminarja prejme 200 gld, vicedirektor 100 gld
5. študijski prefekt prejme 500 gld
6. kanonik Schiffersteinovega kanonikata prejme 800 gld

- najvišje štipendije niso bile namenjene sorodnikom, kar je v nasprotju z ustanoviteljevo željo. Z njimi so bili dijaki skoraj preskrbljeni. Obresti glavnice so bile skoraj 2000 gld višje od zneska, porabljenega za štipendije. S prihranjenim denarjem od obresti so nameravali povečati ljubljansko semenišče.

Pisec poročila tudi, da do leta 1847 nihče ni skrbel za ustanovo, zato bi lahko sklepali, da štipendij niso razpisovali. To ni povsem res, saj sem našla več listin, ki govorijo o tej ustanovi pred letom 1847. Listine o podeljevanju štipendije so bile napisane do leta 1808. Piščevo trditev delno zanikajo še ohranjeni dokumenti, ki govorijo o težavah ob sestavljanju ustanovnega pisma Schiffersteinove ustanove v tridesetih letih 19. stoletja.

Iz pisem izvemo, da se je višina štipendij na prehodu iz 18. v 19. stoletje gibala med 100 in 250 gld letno. Nižje vsote so bile namenjene dijakom, višje pa gojencem duhovniškega seminarja, torej bodočim duhovnikom. Schiffersteinove štipendije so bile nekoliko višje kot Knafljeve, kjer so konec 18. stoletja podeljevali štipendije po 60 in 100 gld letno[22]. Upoštevati je treba, da so Knafljevo štipendijo prejemali študentje, Schiffersteinovo pa predvsem dijaki, in da so Knafljevi štipendisti živeli in študirali predvsem na Dunaju, Schiffersteinovi pa v Ljubljani in so najbrž imeli nižje stroške za hrano in stanovanje. Zato je bila dejanska razlika med štipendijama še višja. Razliko v višini štipendij je omogočal različno velik štipendijski sklad. Premoženje Schiffersteinove ustanove je bilo ob njeni ustanovitvi sredi 18. stoletja 30000 goldinarjev in še vrednost preddvorske graščine, neko poročilo iz leta 1789 pa za Knafljevo ustanovo navaja, da ima poleg hiše še 2440 goldinarjev. Kapital te ustanove se je od tega leta naprej stalno povečeval, l. 1846 ga je bilo že 23130 gld, kar je še vedno manj kot pri Schiffersteinovi štipendiji ob njeni ustanovitvi.

Na začetku druge polovice 19. stoletja sta bili štipendiji še enaki. Oboji so prejemali približno 140 gld, Knafljevi 120 do 150 in Schiffrerjevi[23] po 140 gld letno. Po letu 1870 se je razmerje med višinama štipendij spremenilo. Knafljeve so že leta 1867 poskočile na 240 gld, a Schiffersteinove dijaške štipendije so še leta 1885 ostajale pri 140 gld[24]. Od leta 1892 naprej, ko so Schiffersteinove štipendije razdelili po novem ključu, so štipendisti iz Alojzijevišča prejemali po 300 gld, iz duhovniškega seminarja po 500 gld in sorodniki le po 140 gld na leto. Po letu 1900 so se Knafljeve štipendije povzpele na 600 kron letno. Schiffersteinovemu štipendistu, gimnazijcu Jožefu Rantu, pa so leta 1910 odobrili štipendijo v višini 280 kron[25].

Prvi podatek o razpisu štipendije je iz leta 1794, ko je umrl eden od štipendistov. Ker je takrat štipendija že obstojala, so jo morali razpisati tudi že prej. Najstarejše prošnje so vsebovale poleg rojstnih podatkov prosilcev še podatke o šolanju, različna priporočila in potrjen rodovnik kot dokaz, da so prosilci v sorodu z Jožefom Antonom Schiffrerjem. Nove štipendije so ponavadi razpisali na začetku poletja, obravnavali pa so jih jeseni, na začetku novega šolskega leta. Ohranila se je tudi kvalifikacijska tabela[26] iz leta 1864 o prosilcih za zapolnitev izpraznjenih mest Schiffersteinove štipendije po 140 gld na leto. Vsebovala je naslednje podatke:

- ime in priimek prosilca, kraj šolanja, vrsta šole in razred,
- kraj in datum rojstva,
- očetovo ime in poklic ter število otrok v družini,
- premoženjske razmere staršev ali mladeničev, če so osiroteli,
- če je mladenič sirota, koga od staršev nima, le enega ali obeh,
- učni uspeh in oceno dijakovega vedenja v II. semestru 1863 in v I. semestru 1864,
- ali ima prosilec že štipendijo, vzgojno pomoč ali kaj podobnega,
- ali je že prebolel koze,

22 Peter Vodopivec, Luka Knafelj in štipendisti njegove ustanove. Ljubljana 1971, str. 34.

23 NŠALj, f. 5/514, Schiffersteinove ustanove, 5/1249; Ljubljana, 16. 11. 1864.

24 NŠALj, f. 5/514, Schiffersteinove ustanove, 5/26, št. 28; Ljubljana, 7. 1. 1886.

25 Pismo deželne vlade za Kranjsko Jožefu Rantu, št. 11496; Ljubljana, 21. 5. 1915.

26 NŠALj, f. 5/514, Schiffersteinove ustanove, 5/1249; Ljubljana, 16. 11. 1864.

- opombe.

V opombah so zabeležili, če je bil posamezen prosilec v sorodu z Jožefom Antonom, drugače so pustili prazne. V tabeli je navedenih osemnajst dijakov, rojenih v letih 1842-54, stari so bili od 10 do 21 let. Med njmi jih je bilo enajst v sorodu z Jožefom, drugi so bili doma iz Kranja. Tako so vsi našteti prosilci ustrezali Jožefovim zahtevam iz oporoke. O tem, koliko in kateri dijaki so dobili štipendijo, ni podatka. Zanimiva je primerjava podatkov iz tabele in današnjih obrazcev za pridobitev štipendije, saj se potrebni podatki v 130 letih niso veliko spremenili.

Najprej sem si ogledala pisma, napisana med letoma 1794 in 1808. Prvo med njimi je bilo napisano julija 1794, po smrti Johanna Gratza, gimnazijskega dijaka in štipendista Schiffersteinove štipendije. Do smrti je le-ta prejel le del štipendije (43 gld 45 kr). Pisec pisma[27] predlaga patronu štipendije, knezoškofu, naj preostanek (100 gld) nameni nekemu drugemu dijaku. Med kandidati sta bila Anton Schiffrer in Andreas Kallan. Iz Antonove prošnje izvemo, da je obiskoval 3. gramatični razred in da je bil med najboljšimi dijaki v razredu, tako po ocenah kot po vedenju[28], poleg tega je bil v sorodu z ustanoviteljem štipendije Jožefom Antonom Schiffrerjem[29]. Glavni razlog, da ni prejel štipendije, je bil, da je prejemal Slugovo štipendijo. Tako so na začetku oktobra 1794 podelili štipendijo dijaku Andreasu Kallanu[30]. Kmalu se je pokazalo, da odločitev ni bila najboljša, kajti že naslednje pismo govori o njegovem slabem vedenju in o tem, da bi mu odvzeli štipendijo[31].

Za omenjena pisma je značilno poudarjanje, da je štipendija družinska, kasneje te oznake ni več. Zato se lahko vprašamo, kaj v tem primeru pomeni družinska, je bila res namenjena samo sorodnikom, kot je želel ustanovitelj, ali tudi drugim, kot se je dogajalo v drugi polovici 19. stoletja. Zanimivo je, da za Antona piše, da je sorodnik ustanovitelja, pri Andreasu in drugih pa tega ne omenjajo.

Odločitev, da štipendijo dobi Andreas in ne Anton, kljub vsem svojim prednostim, kaže, da so pri podeljevanju štipendij hoteli preprečiti, da bi nekdo prejel več štipendij, in da so jih dodelili čim večjemu številu dijakov.

Naslednji znani prosilec Gregor Jereb je zaprosil leta 1798, prošnji je priložil potrjen rodovnik, s katerim je dokazal krvno sorodstvo s štipenditorjem, in dokazila o doseženih študijskih uspehih. Priloge se niso ohranile, so le naštete v prošnji[32]. Odgovora Gregorju ni med ohranjenimi listinami. Prav tako je zaprosil za štipendijo neki Mathias, ki je študiral na višjem liceju. V prošnji je omenil, da je konzistorij razpisal Schiffersteinovo štipendijo z letnim zneskom 100 gld. Priložil je enake priloge kot zgoraj omenjeni Gregor, torej svoj rodovnik in dokazila o študijskih uspehih[33].

Z začetka 19. stoletja je še nekaj ohranjenih prošenj v povezavi s štipendijo. Jeseni 1807 sta se zanjo potegovala Matheus Homann in Anton Pestotnik. Razpisane so bile štipendije po 100 in 150 gld[34]. Naslednje leto zasledimo pismo Josepha Suschniga, ki ga zanima, kako izplačujejo Schifferjeve štipendije v duhovniškem seminarju. Prepričan je, da se del denarja, namenjenega gojencem, izgubi neznano kam. Razpisane so bile štipendije po 250 gld, a dobili so le po 200 gld. Na koncu pisma dodaja še prošnjo, da bi prejeli tudi preostalo vsoto.

Leta 1808 je za Schiffersteinovo štipendijo zaprosil Luka Lushan (Lužan), ki je bil tedaj v tretjem letniku filozofije[35]. Doma je bil iz Žabnice, kasneje pa je dosegel mesto apelacijskega svetnika pri denarnem kovinskem uradu. Istega leta jo je poskušal dobiti še Joseph Müller, ki je končal šolanje kot Physiker in se je vpisal v škofijski seminar v Ljubljani[36]. Nato do leta 1864 nisem zasledila nobene prošnje.

Za leto 1864 je ohranjen seznam z osemnajstimi kandidati, ki so želeli pridobiti štipendijo[37]. V sorodu z Jožefom jih je bilo enajst. To so bili: Johann Schiffrer iz Šmartina pri Kranju, Johann Porenta iz Žabnice, Franz Kuralt, Andreas Schiffrer, Franz Mikoli, Johann Hafner iz Stare Loke, Johann Schiffrer, Max Thalmeines, brata Johann in Franz Gogala iz Kranja in Ahlbert Schiffrer iz Kamnika. Drugi kandidati so bili rojeni v Kranju, kjer so tudi vsi, razen enega, obiskovali gimnazijo. Iz Kranja so bili Franz Supanz, Mathias Lapajne, Benjamin Potozhnik, Martin Mesh, Johann Vaupotič, Franz Pezhnik in Konrad Glasič. Trije dijaki s seznama so že prejemali štipendije, Johann Porenta in Johann Hafner Slugovo, Franz

27 NŠALJ, Ustanova Schifferstein, 38/686; Ljubljana, 30. 7. 1794.
28 NŠALJ, Ustanova Schifferstein, 38/810, št. 5217; Ljubljana, 10. 9. 1794.
29 NŠALJ, Ustanova Schifferstein, 38/856, št. 5762; Ljubljana, 8. 10. 1794.
30 NŠALJ, Ustanova Schifferstein, 38/856, št. 5762; Ljubljana, 8. 10. 1794.
31 NŠALJ, Ustanova Schifferstein, 38/990; Ljubljana, 15. 11. 1794.
32 NŠALJ, Ustanova Schifferstein, 38/21; Ljubljana, 10. 6. 1798.
33 NŠALJ, Ustanova Schifferstein, 38/340; Ljubljana, 12. 4. 1801.
34 NŠALJ, Ustanova Schifferstein, 38/139; Ljubljana, 14. 10. 1807.
35 NŠALJ, Ustanova Schifferstein, 38/308; Ljubljana, 24. 1. 1808.
36 NŠALJ, Ustanova Schifferstein, 38/11898; Ljubljana, 21. 9. 1808.
37 NŠALj, f. 5/514, Schiffersteinove ustanove, 5/1249; Ljubljana, 16. 11. 1864.

Mikoli pa Omersovo štipendijo. Seznama z dijaki, ki so dobili štipendijo, ni. Razpisane so bile že 19. maja 1864. Ravnatelj kranjske gimnazije je že mesec dni kasneje priporočil škofu štiri svoje dijake, ki so se potegovali za štipendijo[38].

Dvanajst let kasneje je ravnatelj ljubljanske gimnazije posredoval za svojega dijaka. Srečnež je bil Johann Šubic, ki naj bi bil Jožefov daljni sorodnik, kot je trdil ravnatelj. Bil naj bi tudi zelo dober dijak. Prosto mesto je bilo razpisano 14. novembra 1885[39].

Leta 1886 je posredoval še en gimnazijski ravnatelj, tokrat iz Lamburga. Najprej je poslal ljubljanskemu škofu prošnjo dijaka tretjega letnika višje gimnazije Josepha Kaitschina, da bi mu podelil štipendijo. V pismu škofu je opozoril, da je Joseph reven, a zelo marljiv šolar[40]. Decembra istega leta je ravnatelj pisal še enkrat. Tokrat je prosil škofa, naj podeli Josephu štipendijo, ker meni, da si jo resnično zasluži.[41]

Med zadnjimi dijaki, ki so še prejemali štipendijo sta bila Schifrerjeva daljna sorodnika Andrej Šifrar in Jože Rant. Oba sta se rodila leta 1896 in umrla 1972. Andrej je bil doma na Praprotnem v Selški dolini, Jože pa na Godešiču pri Škofji Loki. Pomembnejši od njiju je bil Jože. Gimnazijo je začel obiskovati v Kranju leta 1907, maturiral je v Novem mestu leta 1915. Štipendijo je začel prejemati kot gimnazijec l. 1910, izplačevali so mu 280 kron letno v dveh obrokih po 140 kron. Po koncu I. svetovne vojne je najprej odšel v Gradec, kjer je študiral medicino. Študij je nadaljeval v Zagrebu in ga končal na Dunaju leta 1923. V letih 1926-28 je opravil na Dunaju specializacijo za stomatologijo. Nato se je vrnil v Ljubljano in odprl zasebno ambulanto. Leta 1945 je ambulanto zaprl in imenovali so ga za rednega profesorja stomatologije na medicinski fakulteti v Ljubljani. Bil je ustanovitelj zobne klinike v Ljubljani.[42]

38 NŠALj, f. 5/514, Schiffersteinove ustanove, 5/765, št. 90; Kranj 18. 6. 1864.
39 NŠALj, f. 5/514, Schiffersteinove ustanove, 5/26, št. 28; Ljubljana, 7. 1. 1886.
40 NŠALj, f. 5/514, Schiffersteinove ustanove, 5/1125, št. 181; Lamburg, 16. 5. 1886.
41 NŠALj, f. 5/514, Schiffersteinove ustnove, 5/2935, št. 632; Lamburg, 23. 12. 1886.
42 Podatke mi je ustno posredoval Jožetov sin Andrej.

ZUSAMMENFASSUNG

Joseph Anton Schiffrer, sein Kanonikat und sein Stipendium

Joseph Anton wurde im Jahre 1677 in Kranj (Krainburg) als vorletztes Kind seines Vaters Michael und seiner Mutter Anna Schiffer geboren. Von seiner Jugend und Schulzeit ist nicht viel bekannt. Man weiß nur, wo er sich nicht weiterbildete. Im Jahre 1707 begegnet man ihm am Hof der Kaiserinwitwe Eleonore. Dort blieb er bis 1715, als er in die kaiserliche Pfarre Laa an der Thaya ging. Für dieses Amt war er von Kaiser Karl VI. vorgeschlagen. In der Pfarre blieb er bis zu seinem Tode im Jahre 1756. Die Pfarre bedeutete für ihn eine reiche Einnahmequelle und eine Grundlage für alle späteren Titel.

Um 1720 wurde er influierter Propst der Kirche der Jungfrau Maria in Adon. Er durfte Pontifikalien als Zeichen des Bischofamtes tragen. Im Jahre 1721 ernannte ihn der Bischof zum Titularrat des Passauer Konsistoriums in Wien, einige Jahre später wurde er Dechant der damaligen Dekanei "An der Hochenleiten". Titel sicherten ihm besondere Vorteile in der damaligen kirchlichen Hierarchie.

In den dreißiger Jahren des 18. Jahrhunderts begann sich Joseph Anton für Krain zu interessieren. Bei der Ljubljanaer (Laibacher) Domkirche stiftete er das nach ihm benannte Kanonikat, das von Kaiser Karl VI. bestätigt wurde. Der erste Kanonikus dieses Kanonikats wurde er selbst. Davor war im Jahre 1733 in Ljubljana (Laibach) auf dem heutigen Kyrill-und-Method-Platz ein Kanonikushaus errichtet worden. Auf dem erhaltenen Gebäude ist Schiffrers Wappen noch heute zu sehen. Bei der Wahl eines neuen Kanonikus hatten Josephs Verwandte Vorrang, das Patronat über das Kanonikat verlieh er der Familie seines Bruders Dominik Schiffrer in Ljubljana. Sollte der Patron ohne gesetzmäßigen männlichen Erben sterben, würde das Patronat auf das österreichische Herrscherhaus und auf den jeweiligen Herrscher übergehen. Das tat er aus Dankbarkeit, die er gegenüber Eleonore und Karl VI. empfand.

Im Jahre 1733 erwarb er vom Kloster Stična (Sittich) für 16.000 Gulden die verschuldete Pfarre in Mengeš (Mannsburg) und überließ sie seinen Verwandten, im Jahre 1747 die Gutsherrschaft Preddvor bei Kranj. In seinem Testament hat er genaue Bestimmungen zu seinem Vermögen hinterlassen.

Joseph Anton gründete nicht nur das Kanonikat, sondern auch ein nach ihm benanntes Stipendium. Es war seinen Verwandten und den Schülern aus Kranj zugedacht. Das Stipendium oder die Schülerstiftung, wie man es oft nannte, erwähnte er zweimal: das erste Mal in einem Brief an den Ljubljanaer Bischof Attems im März 1756 und zum zweiten Mal in seinem Testament. Dem Stiftungsfonds widmete er Schloß Preddvor und dazu noch 30.000 Gulden. Da er die Nutznießer der Stiftung und ihre Verwaltung nicht genau bestimmt hatte, kam es zu Unstimmigkeiten zwischen den jeweiligen Ljubljanaer Bischöfen und Josephs Verwandten. Man bemühte sich, die Streitigkeiten beizulegen, dennoch fühlten sich die Verwandten immer benachteiligt.

Das Stipendium wurde von der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts bis zum Ende des Ersten Weltkriegs regelmäßig ausgeschrieben. Die Gesamtzahl der Stipendiaten konnte ich nicht feststellen. Ebenso ist nicht bekannt, was mit dem für die Stipendien vorgesehenen Geld geschah.

Darja Koter

Glasbila avstrijskih mojstrov v ptujskem muzeju (Klavirji od izteka 18. do sedemdesetih let prejšnjega stoletja)

Starodavno obdravsko mesto, ki je ljubitelje umetnosti vznemirjalo že daleč nazaj, je na izteku prejšnjega stoletja znanstvenike in poznavalce spodbudilo k ustanovitvi ptujskega muzejskega hrama. Med najzaslužnejšimi možmi, ki so v letu 1893 udejanili svoja hotenja ter ustanovili Muzejsko društvo, je bil tudi polihistor, zbiralec ter poznavalec starin, Franz Ferk iz Gomilice pri Ernovžu v Avstriji.[1] Ptuj se je Ferku očitno priljubil, saj mu je kmalu po ustanovitvi muzeja podaril osebno zbirko starin, ki je štela več tisoč kosov. Med raznovrstnimi eksponati so iz Gomilice sredi devetdesetih let prejšnjega stoletja na Ptuj priromala tudi stara glasbila, s čimer je bila zasnovana glasbena zbirka, danes najbogatejša na slovenskih tleh. Predvidevamo, da je prof. Ferk vodil dokumentacijo z opisi instrumentov, njihovi starosti, izdelovalcih ter ne nazadnje o njihovih nekdanjih lastnikih, žal pa so vsi ti vitalni podatki ostali neznano kje. Pri iskanju odgovorov na prenekatera vprašanja o prvih muzejskih glasbilih, je zato ne malo zadreg. Naslanjamo se lahko le na popis muzejskih predmetov iz leta 1902-04,[2] ki ga je sestavil Josef Felsner, lokalni zgodovinar in muzejski knjižničar. V različnih poglavjih najdemo seznam 39-ih instrumentov in muzikalij. Ob le skopo opisanih predmetih je ponekod oznaka M, kar verjetno poudarja, da je eksponat "muzejski", pri drugih pa F- "Ferkova zbirka". Popisovalec v glasbeni stroki očitno ni bil dovolj podkovan, zato so njegovi zapisi za natančno prepoznavanje Ferkovega fonda zelo pomanjkljivi. Večino omenjenih predmetov hranimo še danes, nekaj je žal pogrešanih ali pa so zaradi napačnega poimenovanja kot del tega fonda neprepoznavni.

Skozi celih sto let so ptujski muzealci Ferkov fond dopolnjevali z instrumenti iz domačega okolja, zbirali so umetnoobrtne izdelke ter ljudska glasbila. V zadnjem desetletju pa zbirka lokalne okvire vse bolj prerašča, saj ji nenehno pridružujemo glasbila iz raznih krajev Slovenije. Vanjo sodi tudi nekaj deset izvenevropskih instrumentov, darilo dveh slovenskih diplomatov, Dušana Kvedra in Vlada Šestana, ki sta službovala po afriških in azijskih deželah. Danes je v njej zbranih okrog 270 instrumentov, razdeljenih na salonska, godbena, ljudska in izvenevropska glasbila. Nekaj tovrstnih pričevalcev glasbene preteklosti hranijo tudi drugi slovenski muzeji, vendar je ptujska zbirka med vsemi najbogatejša.

Intenzivnejše raziskave, začete šele v zadnjem desetletju, smo najprej posvetili umetnoobrtnim izdelkom evropskih mojstrov. Posamezni predmeti so že dodobra osvetljeni z več plati, nekateri med njimi pa tudi restavrirani in vrnjeni živemu glasbenemu svetu. Eksponati najimenitnejših izdelovalcev ter tisti, ki razkrivajo kulturno življenje ptujskih meščanov v preteklosti, so od lanskega leta v grajskih prostorih po kratkem premoru ponovno razstavljeni.

Kdo so bili izdelovalci glasbil ptujske zbirke? Vprašanje, ki vznemiri slehernega raziskovalca arhaičnih glasbil, saj mu odgovori nanj ne le dopolnijo temveč tudi oplemenitijo zgodbo o navidezno še tako neznatnem in v neznanke odetem eksponatu.

---

1 Emeršič Jakob, Raziskovalec, zbiralec in ohranjevalec prof. Franz Ferk, Littera scripta manet-napisana črka ostane, 200 let knjižničarstva in tiskarstva na Ptuju, Ptuj 1993, str. 24-50. Franz Ferk (1844-1925), zgodovinar in arheolog, se je kratek čas šolal tudi v ptujski osnovni šoli, kjer je bil njegov stric nadučitelj. Pozneje je obiskoval mariborsko ter celjsko gimnazijo, kot profesor pa se je v letu 1874 spet vrnil na Ptuj in to leto poučeval na nižji gimnaziji. Zagotovo je okolje, v katerem je bival, vplivalo na njegovo arheološko žilico, saj se je kmalu posvetil izkopavanjem antične Petovione. V njem pa se je prebudila tudi zbirateljska strast, razvejana na mnoga področja, ki ga je privedla do ustanovitve lastnega muzeja v rojstni Gomilici leta 1878. Osebnost njegovega kova je bila ključnega pomena tudi za zametek ter zagon več muzejev po Štajerskem, nastajajočih v zadnji tretjini prejšnjega stoletja. Večino življenja je sicer preživel v Gradcu, zaradi množtva rimskih izkopanin ter drugih čarov srednjeveškega mesteca pa se je nenehno vračal tudi na Ptuj.

2 Rokopise popisov hrani Kulturnozgodovinski oddelek Pokrajinskega muzeja Ptuj.

Slika 1: Klavir s kladivci, FERDINAND HOFMANN, Dunaj, okr. 1795, foto B. Kovačič.

Pot k temu raziskovalnemu cilju je pri glasbilih vsaj nakazana, kadar nam mojstre izdelovalce predstavijo signature. Najdemo jih na licu glasbil ali v njihovi notranjosti. Prezentirane so lahko v obliki napisnih ploščic in listkov, posebno pri starejših izdelkih pa so imena ter kraji delavnice vtisnjeni na licu glasbila kakor štampiljke. Takšne značke, kakor jih preprosto imenujemo, vsebujejo zaščitni znak delavnice, ime in priimek izdelovalca, poklic, status ter kraj, včasih tudi polni naslov. Pri instrumentih s tipkami, izdelanih v 17. ali 18. stoletju, so ploščice z napisi običajno nad klaviaturo, od druge polovice prejšnjega stoletja pa so mojstri svoje izdelke še dodatno označevali s tiskanimi listki, prilepljenimi na resonančni deski pod strunami. Godala in brenkala nosijo napisne listke na resonančnem dnu, in sicer v notranjosti pod eno izmed zvočnic. Pri pihalih in trobilih sta ime in kraj delavnice vtisnjena na licu instrumenta in velikokrat je značka na vsakem sestavnem delu glasbila. Očem najbolj skrite so signature sitarjev, izdelovalcev lesenih bobnov. Podatke z imenom, krajem ali celo natančnim naslovom delavnice, so na notranjo stran oboda bobna dokaj neumetelno zapisali s svinčnikom. Ob signaturah v notranjosti pa nemalokrat najdemo tudi kasnejše zapise mojstrov, ki so glasbilo popravljali ali značke prodajaln instrumentov.

Večina umetnoobrtnih izdelkov ptujske zbirke je nastala v sosednjih deželah, največ na Dunaju in v Gradcu. Po obsegu in kvaliteti izstopajo Dunajčani. Izmed dunajskih delavnic instrumentov s tipkami, reprezentiranih na Ptuju, so najpomembnejše: Ferdinand Hofmann (klavir s kladivci,[3] okrog 1795), Ignaz Bösendorfer (klavir s kladivci, okrog 1840), Johann Michael Schweighofer Söhne (klavir s kladivci, okrog 1830) in Johann Baptist Streicher & Sohn (klavir, 1870). Med nekoliko manj znanimi, a danes zelo redkimi primerki, pa hranimo klavirje Casparja Katholniga (klavir pravokotne oblike,[4] 1805-1810), Johanna Krämerja (klavir s kladivci, okrog 1815-1820), Johanna Ehreinreicha (klavir s kladivci, okrog 1830-1835) in Josefa Fritza (klavir, okrog 1870).

Iz delavnic dunajskega cesarskega mesta so v ptujski zbirki tudi glasbila drugih instrumentalnih družin. Najstarejša so bila izdelana še v 17. stoletju, veriga tega sklopa pa je sklenjena sredi prejšnjega stoletja. Tudi ti instrumenti izhajajo iz imenitnih delavnic, kakršne so imeli Theodor Lotz (fagot, okrog 1790), Kaspar Tauber (fagot, začetek 19. st.), Stephan Koch (flavta, zač. 19. st. in okrog 1820) ter Friedrich Hammig (Baßhorn, zač. 19. st. in zgornji del oboe, okrog 1800). Najstarejše brenkalo v zbirki je lutnja Andreasa Beera (1694), med godali pa hranimo violo s posebno kobilico iz leta 1912 Jacobusa Bacnnerja iz delavnice dr. Franza Thomastika, danes znanega kot odličnega izdelovalca godalnih strun. Ptujska mestna garda je že pred stoletji imela svojo godbo z dobrimi glasbeniki, ki so z vojaško parado na konjih in peš nastopali tudi cesarju v čast. Instrumente zanjo so muzikanti naročali ter kupovali predvsem na Dunaju in v Gradcu. Kar nekaj teh glasbil se je ohranilo, med njimi tudi boben s signaturo Johanna Georga Höferja z Dunaja (1759).

O izdelkih graških mojstrov v ptujskem muzeju pričajo ohranjeni predmeti pa tudi arhivski viri. Med signiranimi instrumenti je klavir s kladivci Karla Benedickta (okrog 1785), veliki boben Josepha Höniga (1799), rog Josepha Schrotta

3 Bartolomeo Cristofori (1655-1731) iz Padove, ki je v letu 1709 patentiral prvi klavir oziroma instrument s kladivci, je glasbilo poimenoval "Gravicembalo col piano e forte". V poimenovanju je poudarjena sposobnost dinamičnega niansiranja mehanizma, kar pri takrat prevladujočem čembalu brez uporabe registrov ni bilo mogoče. Zelo hitro se je klavir razvijal pa tudi udomačil v nemško govorečih deželah, od koder je doma izraz "Hammerklavier" (slov. klavir s kladivci), ki se je ustalil v drugi polovici 18. stoletja. V široki uporabi je bil tja do srede prejšnjega stoletja, ko ga je zamenjalo novo poimenovanje: klavir (nem. Klavier) ali krilni klavir (nem. Flügel).

4 Z izrazoslovjem o instrumentih je v slovenskem jeziku nemalo zadreg. Razlogov za to je seveda mnogo. Eden pomembnejših je gotovo ta, da so raziskovalci slovenske glasbene preteklosti o glasbilih le malo pisali, zato se tovrstna terminologija v domačem jeziku še ni uspela dovolj obogatiti. K temu je pripomoglo tudi dejstvo, da mojstri glasbenih obrti pa tudi izvajalci za instrumente ter njihove dele še dandanašnji uporabljajo skorajda izključno le nemške izraze. Klavir pravokotne oblike, včasih poimenovan tudi četverokotni klavir ali celo klavir v obliki mize so le togi prevodi nemškega izraza "Tafelklavier".

(konec 19. ali začetek 20. st.) in mali boben Adolfa Stowasserja (začetek 20. st.). V notranjosti posameznih eksponatov so značke nekaterih graških delavnic, kjer so Ptujčanom glasbila popravljali, kar dokazuje običajno prakso od konca 18. stoletja naprej. Na Ptuju namreč tovrstnih delavnic skorajda ni bilo. Do danes je poznan le strugarski mojster in izdelovalec lesenih pihal iz prve polovice 19. stoletja, Michael Pöhm, vendar njegovo delo še ni raziskano. Mnogi instrumenti pa seveda niso dočakali današnjega dne, med njimi so tudi orgle Jacoba Haglingerja iz Gradca (1696), ki so jih Ptujčani kupili za župno cerkev sv. Jurija.[5]

Naročniki glasbil so kvaliteto izdelovalcev dobro poznali, saj so naročali in kupovali solidne, včasih pa celo odlične izdelke. Poleg avstrijskih mojstrov najdemo na Ptuju glasbila iz Nemčije, Francije, Italije, Češke, Hrvaške in Slovenije, posamezne pa tudi iz afriških ter azijskih dežel.

Slika 2: Klavir s kladivci, KARL BENEDICKT, GRAZ, okr. 1785, foto B. Kovačič.

Med vsemi avstrijskimi izdelki je v ptujski zbirki največ instrumentov s tipkami, in sicer klavirjev različnih izdelovalcev pa tudi velikosti, oblik in mehanik od konca 18. do sedemdesetih let 19. stoletja. Ti predmeti so bili večinoma izdelani v dobrih pa tudi imenitnih delavnicah. Cenimo vsakega posebej, sklenjeni v zbirki pa tvorijo tudi kronološki razvoj teh instrumentov. V pričujočem sestavku v kronološkem zaporedju največ pozornosti posvečam prav njim.

Eden imenitnejših je klavir s kladivci Ferdinanda Hofmanna (okrog 1795),[6] enega največjih dunajskih mojstrov na prehodu iz 18. v 19. stoletje. Muzej je klavir iz njegove delavnice leta 1991 odkupil iz zapuščine ljubljanskega goslarja Ivana Modica. Značka klavirja je sicer izgubljena, vendar je strokovnjak za Hofmannove klavirje, Michael Latcham iz Hagga po temeljitih raziskavah našo domnevo o eminentnem izdelovalcu potrdil in ga uvrstil v čas okrog 1795. Ohišje (dolžina 213 cm, širina 96 cm, višina korpusa 26,5 cm, skupna višina 84 cm), furnirano z orehom in politirano, pokriva pokrov iz masivnega lesa s poglobljenimi polji in stoji na štirih klasicistično oblikovanih nogah. Nad klaviaturo je za Hofmanna prepoznavno gotizirano leseno okrasje, ozaljšano z zelenim blagom. Sorodno okrasje je najverjetneje imelo tudi notno stojalo, kar je pri Hofmannovih modelih te dobe običajno, vendar ni ohranjeno. Klaviatura z obsegom petih oktav (FF-f^3) ima spodnje tipke prevlečene z ebenovino, zgornje pa s slonovino. Takšna barvna preobleka tipk je bila v prvem stoletju razvoja klavirja povsem običajna. Nam bližjo, belo-črno klaviaturo so instrumenti s tipkami dobili šele v začetku prejšnjega stoletja. Pod klaviaturo, na spodnjem delu ohišja, je kolenski vzvod, ki ima funkcijo pedala v širšem pomenu in dviguje letvico z dušilci (forte pedal). Klasični lira pedal je bil sicer tu in tam od osemdesetih let 18. stoletja že v uporabi, a se je med izdelovalci zasidral šele v začetku prejšnjega stoletja. Skupaj s kolenskimi vzvodi je k modelom tega obdobja sodil tudi nad utorom za signaturno ploščico vgrajen gumb za piano register, poimenovan moderator. Mehanizem, ki žal ni ohranjen, je ob aktiviranju med strune in kladivca potisnil tkanino, s čimer je običajen zven zadušil in ton klavirja drugače obarval. Dunajska odbojna mehanika (nem. Prellzungenmechanik) je zadovoljivo ohranjena kljub nekaterim kasnejšim popravkom. Pod klaviaturo je nam-

5 Droben zapis o graškem orglarju najdemo v knjigi Milka Bizjaka in Eda Škulja: Orgle na Slovenskem, Ljubljana 1985, str. 30. Pri opisu orgel župnijske cerkve sv. Jerneja v Slovenski Bistrici, je Bizjak zapisal: "Orgle v župnijski cerkvi sv Jerneja v Slovenski Bistrici spadajo med največje ohranjene baročne orgle v Sloveniji. Leta 1724 jih je postavil Andreas Schwarz iz Gradca. Schwarz se pojavi v Gradcu leta 1707 in zaslovi kot izvrsten orglar. Najverjetneje je prevzel orglarsko delavnico, ki jo je zapustil Häkhlinger..."

6 Clinkscale Novak Martha, Makers of the Piano 1700-1820, Oxford 1993, str.147-151. Ferdinand Hofmann (r. 1756 ali 1762, u. 1829) je med množico dunajskih mojstrov opozoril nase z izjemno kvaliteto svojih izdelkov. Vzore zanje je iskal pri znamenitem Johannesu Andreasu Steinu iz Augsburga, izumitelju tako imenovane odbojne mehanike (nem. Prellmehanik), in se vpisal med odlične mojstre svojega časa. Meščanske pravice si je pridobil že v letu 1784, častni naslov "bürgerlicher Orgel und Klaviermacher" leta 1808, najvišjega "k.k. Hofhammerklaviermacher" pa štiri leta kasneje. Avtorica po predlogi Michaela Latchama navaja 23 ohranjenih Hofmannovih klavirjev, ki pripadajo njegovi delavnici ali šoli, ptujski eksponat v knjigi še ni registriran. Uvrščamo ga med štiri opisane Hammerklavierje z obsegom petih oktav, ki so nastali med letoma 1785 in 1800 (inv. št. GL 66 S).

reč zapis, ki potrjuje, da je bila v prejšnjem stoletju obnovljena: "zugeeignet am 15tem 8br 83/ ANTON Pi(x)ctel/inicialki". Po predvidevanjih bi podpisani lahko bil ljubljanski meščan, vendar ga med arhivskimi viri doslej nismo zasledili. Na srečo je popravljalec s starim glasbilom ravnal zelo tankočutno, zato ga njegovo delo ni bistveno okrnilo. V bližnji prihodnosti načrtujemo tudi temeljito restavriranje tega instrumenta, ki je dve stoletji nadvse uspešno kljubovalo takšnim in drugačnim spremembam ter današnji čas dočakalo v zelo solidni formi.

Slika 3: Tafelklavier, CASPAR KATHOLNIG, Dunaj, okr. 1805-10, foto B. Kovačič.

O graškem mojstru Karlu Benedicktu je kaj malo znanega, zagotovo vemo le to, da je izdeloval klavirje v času okrog 1790. leta.[7] Benedicktov izdelek (okrog 1785) ima na beli emajlirani ovalni ploščici s črnim tušem zapisano signaturo: "Karl Benedickt/Instrumentmacher/in Gratz". Izdelovalci glasbil so svoje signature večkrat spreminjali, imena so namreč zapisovali v več inačicah, od tod tudi precej različnih značk istega avtorja. Zaporedna številka izdelka "2" je vtisnjena na uglaševalni deski. Provenienca tega glasbila še ni dodobra raziskana, najverjetneje sodi med dva eksponata, ki ju je muzej v letu 1947 odkupil.[8] Benediktov klavir je v marsičem presenetljivo blizu Hofmannovim izdelkom. Skladna sta v velikosti in obliki ohišja (dolžina 210 cm, širina 101 cm, višina korpusa 25,5 cm, skupna višina 85,5 cm), mehaniki (nem. Prellzungemehanik), obsegu klaviature (FF-g^3), kolenskem vzvodu ter moderatorju. Skupek navedenih značilnosti namiguje na možnost, da je Benedickt delo dunajskega mojstra vsaj poznal, morda pa je bil z njegovo delavnico tudi pobliže seznanjen. Z malo smelosti bi ga lahko prišteli celo med njegove pomočnike, vendar za utemeljeno trditev zaenkrat še nimamo oprijemljivejših dokazov. Po kvaliteti Hofmanna sicer ni dosegel, očitno pa je velikemu vzorniku uspešno sledil. Instrument je bil v preteklosti daljšo dobo izpostavljen vlagi, zaradi česar sta resonančna deska ter mehanika utrpeli nemale poškodbe. Precej zanemarjeno s češnjevim furnirjem obdano ohišje smo v lanskem letu restavrirali, nakar je ponovno zasijala tudi bogata, v klasicističnem stilu izdelana intarzija nad klaviaturo.

Klavir v obliki mize (nem. Tafelklavier) Casparja Katholniga (okrog 1805-10), ohranjen na Ptuju (inv. št. GL 5 S), je eden zelo redkih instrumentov njegove delavnice, ki so v preteklosti kljubovali vsem selitvam, vojnam ter nestrokovnim popravljalcem in bolj ali manj vitalni dočakali današnji čas.[9] Z orehovim furnirjem obloženo ohišje je po velikosti in obliki precej identično z dvema Katholnigovima instrumentoma iz časa po letu 1802 (prvega hrani Kunsthistorishes Museum na Dunaju, drugega pa muzej Milanske skale). V dolžino meri 154 cm, globina je 59 cm, višina korpusa pa 23,5 cm. Standardne proporce nekoliko ruši višina nog - 91 cm, običajna višina je namreč okrog 82 cm, ki so najverjetneje sekundarne. Katholnigovi instrumenti so imeli kvadratne in navzdol zožujoče se noge, klavir iz ptujskega muzeja pa stoji na štirih ravnih kvadratnih nogah, datiranih v začetek našega stoletja. Z omenjenima instrumentoma je skladen tudi obseg klaviature (FF-c^4), tastatura pa je prevlečena obratno: diatonične tipke prekriva ebenovina, kromatične kost. V okrasno deščico nad tipkami s preprostim intra-

7 Clinkscale, ibidem, str. 21. V tem najizčrpnejšem viru o izdelovalcih klavirjev v 18. in v začetku 19. stoletja je omenjen le en primerek ohranjenih Benedicktovih klavirjev. Postavljen je v čas okrog 1790. Na signaturni ploščici je zapisano: "Carolus Benedict-/Instrumentmacher/in Grats". Ima obseg petih oktav in je v zasebni lasti v ZDA. K temu vedenju pridajemo še dva njegova klavirja s kladivci: lastnik prvega, z zaporedno številko "1" je Alexander Langer iz Celovca, drugega, z vtisnjeno številko "2" pa hranimo na Ptuju (inv. št. GL 3 S).

8 Zgodovinski arhiv Ptuj, Arhiv Muzeja Ptuj, škatla 16, Delovodnik 1945-1954, spis št. 585 in 599. Dokumenti govore o nakupu dveh "spinetov". S precejšnjo zanesljivostjo smemo trditi, da omenjena instrumenta ne sodita k tej vrsti glasbil, saj imamo v našem muzeju le spinet, ki smo ga odkupili na začetku osemdesetih let. Najverjetneje sta navedena instrumenta klavirja s kladivci s preprosto dunajsko mehaniko, ki so jih mnogi nepoznavalci označili za spinete. Take napake so bile v preteklosti dokaj pogoste.

9 Clinkscale, ibidem, str. 162-163. Caspar Katholnig (Katholnik, Katholnick, Katolnig) je bil rojen okr. 1763 v Beljaku, umrl 1829 na Dunaju, kjer je kot izdelovalec v letu 1801 tudi registriran. Meščanske pravice je pridobil leto kasneje. Izdeloval je "Hammerklavierje", "Tafelklavierje" ter pokončno stoječe klavirje kot so "žirafni", "piramidasti" ali "lira" klavirji . Med prvimi so ohranjeni le trije, omenjeni ter opisanih je sedem "Tafelklavirjev", ki jim pridajemo ptujskega, doslej še neregistriranega. Instrumenti pokončnih oblik pa najverjetneje niso preživeli.

ziranim vložkom je vdelana signaturna ploščica z napisom: "Caspar Katholnig/Bürger/IN WIEN". Nad njo je kakor zložljiv meter oblikovano notno stojalo, značilno za tovrstne instrumente iz začetka 19. stoletja. Mehanika je zgodnja dunajska (nem. Prellmehanik), uglaševalni vijaki so na desni strani, letvica z dušilci je izgubljena, manjka pa tudi precej strun in kladivc.

O provenienci tega klavirja zaenkrat lahko le ugibamo, Felsnerjev popis iz leta 1902 ga ne omenja, zato sklepamo, da ni sodil v prvotni Ferkov fond. Najstarejše ohranjene fotografije ptujske glasbene zbirke iz leta 1938 pa ta eksponat že prikazujejo. Domnevamo, da je Muzejsko društvo v prvih desetletjih svojega obstoja klavir odkupilo, ga dobilo v dar ali pa je to morda doslej neidentificiran klavir, ki ga je Ferkova vdova leta 1932 muzeju podarila. O takšni volji vdove namreč govore arhivski viri, ki pa instrumenta žal ne opisujejo.

Slika 4: Klavir s kladivci, JOHANN KRÄMER, Dunaj, okr. 1815-20, foto B. Kovačič.

Zapuščina Johanna Krämerja je zelo skromna, zato je klavir Pokrajinskega muzeja v Ptuju toliko dragocenejši (inv. št. GL 4 S).[10] Za zgodnje 19. stoletje sicer značilno oblikovano ohišje le plaho nakazuje umetnostni slog empir. Njegove značilnosti so izdelovalci klavirjev sicer radi upoštevali, saj je po evropskih muzejskih zbirkah glasbil ohranjenih nekaj "vzornih" primerkov. Široka letev nad klaviaturo je pri Krämerju mehko upognjena v notranjost. Na njej je podolgovata ovalna emajlirana ploščica z napisom: "Johan Krämer/Bürger in Wien". Klaviatura z obsegom šestih oktav (FF-f^4) ima spodnje tipke prevlečene z govejo kostjo, zgornje pa prekriva temno lužen javor. Dunajsko mehaniko učvrščuje kovinska prečka, vstavljena na uglaševalni deski med f^1 in fis^1, s čimer je bila glasbilu dana nova, za nadaljnji razvoj pomembna kvaliteta. Prav ta izboljšava je Krämerja uvrstila med inovatorje. Letvica z dušilci je izgubljena. Lira pedal, ki sloni na polkrožni v notranjost zleknjeni letvici med obema prednjima nogama, ima 6 pedalov. Njihov mehanizem je skorajda uničen, zato smo razvozljali le funkcijo posameznih registrov: fagot, forte in piano pedal ter ostanke mehanizma za "turško muziko".[11] Vse omenjene značilnosti uvrščajo Krämerjev klavir v čas med 1815-20. Kdo so bili nekdanji lastniki tega klavirja, ne vemo, morda je to eden izmed dveh instrumentov, ki ju je muzej odkupil v letu 1947 in sta v dokumentih deklarirana kot spineta.[12]

Dunajska delavnica Schweighoferjevih je med poznavalci precej trdno vsidrana ter cenjena. Johan Michael Schweighofer (1806-1852), ki je ob smrti svojega očeta Michaela imel šele tri leta, je očetovo in kasneje očimovo delavnico prevzel v letu 1832, ko se je vrnil s potovanj po Nemčiji, Franciji ter Angliji. Njegovi izdelki so kmalu zasloveli po čvrsti mehaniki ter lepem tonu, kar mu je na dunajski obrtni razstavi leta 1839 prineslo tudi zlato odličje.[13] Klavir ptujske zbirke sodi v čas okrog 1830. leta (inv. št. GL 57 S). Črna pravokotna ploščica nad klaviaturo nosi napis z zlatimi črkami: "J. M. Schweighofer Söhne/WIEN". Ohišje ter mehanika sta danes precej klavrni podobi nekdaj zagotovo imenitnega instrumenta ter estetskega izdelka. Vso imenitnost je zapravil neznanec, najverjetneje v tem stoletju, ko je skrajšal ohišje, ga deloma tudi preoblikoval, predvsem pa močno prenovil mehaniko. Prvotno dunajsko me-

10 Clinkscale, ibidem, str. 173. Johann Krämer (Krämmer, Krammer) je kot izdelovalec orgel ter drugih glasbil s tipkami deloval na Dunaju med leti 1810-49. Meščan je postal leta 1810, istočasno pa si je pridobil tudi pravice izdelovalca instrumentov. Svoje izdelke je nenehno izboljševal. Od leta 1844 je registriran tudi kot inovator, in sicer izdelovalec klavirjev z metalnim mostičem preko resonančne deske, s čimer je odprl pot trdnejši mehaniki, posledično pa tudi boljši uglasitvi. Avtorica omenja le en eksponat - klavir s kladivci. Datiran je v zgodnje 19. stoletje, ima obseg petih oktav in dunajsko mehaniko.

11 Clinkscale, ibidem, str. 173. Edini omenjeni klavir ima prav tako šest pedalov. Če gledano od leve proti desni, so v naslednjem vrstnem redu: premik klaviature, fagot register, piano (2 struni), piano (pianissimo, una corda), forte, boben in zvončki ("turška muzika"). V primerjavi s ptujskim glasbilom je ta klavir s petimi oktavami zagotovo starejši, v sistemu pedalov pa bi si bila lahko zelo podobna.

12 Glej opombo 8!

13 Ottner Helmut, Der Wiener Instrumentenbau 1815-1833, Tutzing 1977, str. 137.

haniko je zamenjala za tako krhko in plitvo ohišje nekoliko robata in okorna pozna dunajska mehanika. Obseg šestih oktav (FF-f^4) je sicer nespremenjen, opuščen pa je prvotni pedalni sistem z več pedali, od katerega sta danes v funkciji le forte ter piano pedal. Z ohišjem zelo neskladen lira pedal zagotovo ni Schweighoferjev. Kljub vsemu pa ohranjeni drobci z estetsko oblikovanimi in mehko zaoblenimi osmerokotnimi nogami na medeninastih koleščkih odsevajo mojstrovo veličino. Kakorkoli že, v tem modelu je še vedno prepoznaven instrument iz tridesetih let prejšnjega stoletja. Zadnji lastnik Schweighoferjevega klavirja je bil dr. Drago Kanič iz Maribora. Muzej je dobil klavir v dar leta 1991.

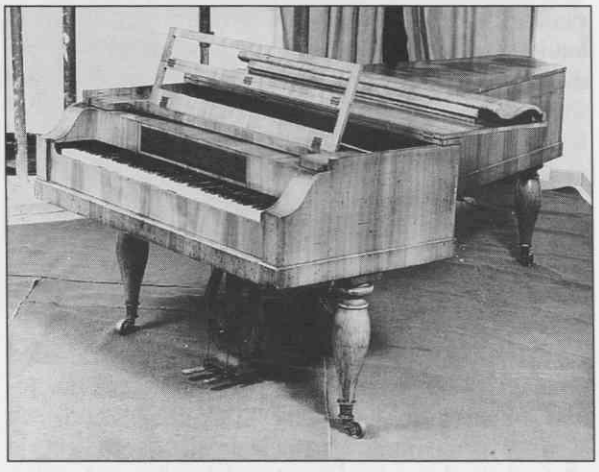

Slika 5: Klavir, IGNAZ BÖSENDORFER, Dunaj, okr. 1840, foto B. Kovačič.

Okrog leta 1840, ko je bil romantični stil v polnem zamahu, je v delavnici Ignaza Bösendorferja nastal klavir z zaporedno številko "OP 264".[14] Muzej je v osemdesetih letih klavir odkupil od gospe Eme Kosi iz Maribora, ki je povedala, da je bil nekoč v lasti neke grajske gospode. Žal je gospa njihovo ime pozabila. Široka in temna pravokotna ploščica nad klaviaturo ima intarziran napis: "I. BÖSENDORFER/KAISERL. KÖNIGL. HOF (dvoglavi orel) FORTEPIANOVERFERTIGER WIEN", napis v krogovičju: "GOLDENE MEDAILLE - AUSSTELLUNG 1839". Številka opusa je zapisana na spodnji strani ohišja pod resonančno desko in je vidna skozi gosto mrežico. Dobro ohranjeno in v stilu bidermajerja oblikovano ohišje je zelo estetsko. Furnirano je s češnjo in stoji na treh vitkih, zaobljenih nogah z medeninastimi koleščki. Obseg zajema šest oktav in kvinto (CC-g^4), spodnje tipke imajo prevleko iz slonovine, zgornje pa iz ebenovine. Kvaliteto izdelovalcev ne nazadnje potrjuje tudi material, s katerim so prevlečene tipke: slonovino ter ebenovino so od nekdaj uporabljali le v izbranih delavnicah. Dunajska mehanika je zelo dobro ohranjena, vsi vitalni deli so originalni, tudi lira pedal z dvema vzvodoma. O tem, koliko primerkov Ignaza Bösendorferja je dočakalo današnji čas, nimamo natančnih podatkov. Najverjetneje jih bo prinesla nova knjiga ameriške raziskovalke Marthe Novak Clinkscale o izdelovalcih klavirjev med leti 1820-1860, ki je že v pripravi. V drugo polovico prejšnjega stoletja posegamo s klavirjem firme Johann Baptist Streicher & Sohn iz leta 1870.[15] Pokrov za klaviaturo je skupaj z napisom izgubljen, vendar identiteto glasbila določa na resonančni deski pod strunami prilepljena nalepka iz papirja z napisom: "Nro. 7062 / J. B. STREICHER / & SOHN / vormals N. Streicher geb. Stein und Sohn / WIEN /7. 0." Model s številko "Nro. 7011" istega letnika hrani tudi zbirka starih instrumentov Umetnostnozgodovinskega muzeja na Dunaju. Ohišja ali tako zvane omare klavirjev, njihov obseg in mehanika so se nenehno izpopolnjevali, spreminjali ter prilagajali prihajajočim umetnostnim slogom, željam in potrebam skladateljev ter virtuozom. Pri modelih zadnjih desetletij prejšnjega stoletja je že močno opazno približevanje današnjim merilom. Pozna dunajska mehanika, značilna tudi za ptujski Streicherjev klavir, se je v tem vrvežu sprememb tudi izgubila. Na pot ji je stopila angleška mehanika in jo v nekaj destletjih povsem izrinila.

Streicherjev model iz leta 1870 je precej mogočen (dolžina 237 cm, širina 135 cm, višina 97 cm ter višina korpusa 38 cm). Stoji na treh vzdržljivih šesterokotnih nogah s koleščki, njegovo edino okrasje pa je bogato izrezljano notno stojalo. Uničena ali izgubljena sta letvica z dušilci in lira pe-

14 Luithlen Victor, Saitenklaviere, razstavni katalog Kunsthistorisches Museum Wien, 1966, str. 57. Ignaz Bösendorfer (1794-1859) se je obrti izučil pri slovitem Dunajčanu Josefu Brodmannu (okrog 1771-1848), ki mu je zapustil tudi del premoženja. Samostojno delavnico je odprl l. 1828. Na velikih dunajskih obrtnih razstavah (1839 in 1845) je za svoje modele prejel zlati odličji in najvišji oceni. Na Ptuju je ohranjen prav model iz l. 1839, ki so ga izdelovali še kakšno leto ali dve po predstavitvi na razstavi. Tradicijo odličnih izdelkov je nadaljeval sin Ludwig. Z odličnim delom je družinsko ime povzdignil med peščico najboljših.

15 Clinkscale, ibidem, str. 289-293. Delavnica, iz katere izvira klavir iz ptujske zbirke, ima znamenite prednike: Nanette Stein (1769-1833), poročena Streicher, jo je podedovala po svojem slavnem očetu Johannesu Andreasu Steinu (1728-1792). V letu 1796 sta z možem Johannom Andreasom Streicherjem (1761-1833) delavnico preselila na Dunaj, kjer sta kmalu zaslovela. Njune izdelke so primerjali z najboljšimi. Sin Johann Baptist (1796-1871) se je v letu 1833 osamosvojil in že čez šest let dobil naslov cesarsko kraljevih časti. Patentiral je jeklene opornike preko resonančne deske, kar je njegovo ime poneslo v svet. Sin iz prvega zakona, Emil Streicher (1836-1916), je očetovo delavnico uspešno vodil do leta 1896 pod imenom "J. B. Streicher und Sohn".

dal. Obseg sedmih oktav (A_2-a^7), pozna dunajska mehanika, jeklene prečke preko resonančne deske in pol metalni okvir, v katerega so vpeti žebljički za strune, so le nekaj korakov do današnjih klavirjev. Tu in tam je instrument s tovrstno mehaniko še v vsakodnevni domači uporabi, s čimer je visoka kvaliteta te delavnice samo še potrjena. Streicherjev klavir je muzej ob koncu sedemdesetih let odkupil od zasebnikov iz Maribora.

Predstavljeni instrumenti s tipkami tvorijo veliko večino tovrstnih eksponatov ptujskega muzeja, toda kar nekaj jih še potrpežljivo čaka na pozorno oko raziskovalcev. V nekaj letih vsega preprosto ni bilo moč opraviti. Kljub temu pa primerjava po številu sicer skromnega fonda s podobnimi zbirkami v Celovcu, Gradcu, Salzburgu in na Dunaju potrjuje pomembnost zbirke kot celote in povzdiguje posamezne eksponate. V najnovejši literaturi o izdelovalcih klavirjev v 18. in 19. stoletju ti eksponati sicer še niso zavedeni, vendar so prav vsi mojstri v njej dobili svoje mesto ter ustrezno ovrednotenje. Instrumenti ptujske zbirke so že po dosedanjih spoznanjih po kvaliteti povsem primerljivi z evropsko dediščino ohranjenih glasbil, kar zagotovo ni naključje. Ptuj je bil od nekdaj tesno vraščen v evropska dogajanja. Skozenj so vodile pomembne trgovske poti, z njimi pa so se prelivali tudi kulturni tokovi. In prav zato tod hranjeni pričevalci glasbene preteklosti ne presenečajo.

ZUSAMMENFASSUNG

Musikinstrumente österreichischer Meister im Museum Ptuj
(Klaviere vom Ende des 18. bis zu den siebziger Jahren des 19. Jahrhunderts)

Bald nach der Gründung des Museums Ptuj (Pettau) schenkte der Historiker, Archäologe und Antiquitätensammler Franz Ferk aus Gomilica im heutigen Österreich den Einwohnern von Ptuj mehrere tausend Exponate. Darunter befanden sich auch einige Dutzend Musikinstrumente sowie Musikalien, womit die Grundlage für eine Musiksammlung geschaffen wurde, die heute die reichsten in ganz Slowenien ist. Ferks Fonds wurde von den Mitarbeitern des Museums Ptuj ständig ergänzt durch Instrumente aus dem heimischen Milieu, es wurden kunstgewerbliche Erzeugnisse und Volksmusikinstrumente gesammelt. Bereits am Anfang des Jahrhunderts weckte die Sammlung das Interesse der Kenner alter Musikinstrumente, gründlich erforscht wurde sie jedoch erst im letzten Jahrzehnt.

Das Gros der kunstgewerblichen Erzeugnisse entstand in den Nachbarländern, vor allem in Wien und Graz. Dem Umfang und der Qualität nach stechen die Wiener Werkstätten heraus. Im Museum Ptuj hat sich eine stattliche Zahl Klaviere aus der ehemaligen Kaiserstadt erhalten. Dabei handelt es sich um Klaviere verschiedener Erzeuger und Größen, Formen und Mechaniken vom Ende des 18. bis zu den siebziger Jahren des 19. Jahrhunderts. Jedes von ihnen legt Zeugnis ab von Zeit und Ort seines Entstehens, vom Geschick und Können seines Meisters. Ein Vergleich mit den Exponaten der österreichischen und anderen europäischen Sammlungen alter Musikinstrumente stellt einige Klaviere in die Reihe der hervorragenden handwerklichen Schöpfungen des betreffenden Zeitraumes, andere wiederum bleiben nur wenig hinter ihnen zurück.

Ganuer wird ein Hammerklavier von Ferdinand Hofmann (geb. 1756 oder 1762, gest. 1829) vorgestellt, das man zu seinen frühen Werken zählt (Wien, um 1795); ein Klavier des Grazer Meisters Karl Benedickt (um 1790); ein Tafelklavier (um 1763-1829) des 1805-1810 in Wien tätigen Caspar Katholnig; ein Klavier aus dem Nachlaß des zwischen 1810 und 1849 wirkenden Wieners Johann Krämer, das in die Jahre 1815-1820 gehört; aus der Wiener Werkstatt der Schweighofer stammt ein um 1830 erzeugtes Klavier mit der Signatur "J. M. Schweighofer Söhne/Wien"; ein Instrument Ignaz Bösendorfers (1794-1859) trägt die laufende Nummer "OP 264" (um 1840) und ein Klavier der Firma Johann Baptist Streicher & Sohn aus dem Jahre 1870 unter der Nr. 7062.

Silvo Torkar

K vprašanju poselitve Podporezna

Oča s Pahoča,
mati s Plašajte,
stric je čez grič,
dekla pa z bajte.
(ljudska)

O tem, kdaj so izkrčili svet in ustvarili kmečke domačije pod Poreznom, na meji med nekdanjo Kranjsko in Tolminsko, ki jo je Avstrija 1509 iztrgala Benetkam,[1] zvemo največ iz urbarjev tolminskega in loškega gospostva. Slednje je obdelal zlasti zgodovinar Pavle Blaznik. V svoji disertaciji[2] je spregovoril tudi o nastanku rovtov pod Poreznom. Takrat je menil, da so se prvi trije rovti na loški strani Porezna pojavili v urbarju leta 1564 pod nemškim imenom Alss Egkh (Davško Brdo), ki da je staro ime za Podporezen. V svojem življenjskem delu, v veliki monografiji o zgodovini loškega gospostva, ki je nastala 45 let pozneje, je svoje mnenje o tem vprašanju korigiral,[3] ni pa problema skušal - glede na prej neznane okoliščine - nanovo podrobneje osvetliti.

Podatki franciscejskega katastra (katastrska občina Sorica) kažejo, da je bilo vseh domačij v Podporeznu leta 1825 šest:

Porezen[4]

Št.	Hišno ime	Priimek in ime
1	Pod Stolčkom	Koder Štefan
2	Pohman	Zgaga Jožef
3	Plašajtar	Švarckobler Sebastjan
4	Rovtar	Kejžar Tomaž
5	Podhočar	Valenčič (prav Valentinčič) Tomaž
6	Debelo Brdo	Kenda Florjan

Dve od navedenih hišnih imen se nista ohranili. Za kajžo Pod Stolčkom (moralo bi pisati Pod Stolčnekom, gl. op. 21) se je v 19. stol. uveljavilo poimenovanje Pri Klemenu, danes pa je sploh več ni. V istem času se je za Debelo Brdo uveljavilo ime Pri Majdelcu.

Pri Plašajtarju. Spodaj Petrovo Brdo, foto Marko Dakskobler

Pri lokalizaciji Alls Egkha, ki je od 1610 v upravnem pogledu spadal pod posebno, davško županijo,[5] kar izpričujejo tudi poznejši urbarji, npr. iz let 1630 in 1714[6] in 1754,[7] nam dejstvo, da so spadali tamkajšnji trije rovti k soriškemu vikariatu, nudi le približno orientacijo, saj je med 59

1 V zgodovinski in priročniški literaturi se o pripadnosti Tolminske po propadu oglejske patriarhove države 1420 pogosto pojavljajo napačne trditve, češ da so si deželico priključili goriški grofje in da je skupaj z Goriško prišla 1500 pod Habsburžane. Marija Verbič je v svoji disertaciji *Idrijski rudnik do konca 16. stoletja*, Ljubljana 1965, nedvoumno pokazala, da je bila Tolminska po 1420 beneška in so se je Avstrijci polastili šele 1509 med avstrijsko - beneško vojno. O tem piše P. Štih v članku Poskus orisa razvoja mej Tolminskega od 11. do 16. stol., Goriški Letnik 8/1981, 60, nato pa še v prispevku Glose k Rutarjevi Zgodovini Tolminskega, Kronika 42/1994, št. 1, 28.

2 P. Blaznik, *Kolonizacija Selške doline*, inavguralna disertacija, Ljubljana, 1928.

3 P. Blaznik, *Škofja Loka in loško gospostvo*, Škofja Loka 1973, 192.

4 Arhiv Republike Slovenije (ARS), francisc. kataster, protokoli katastrske občine Sorica; v 17., 18. in 19. stol. so Podporezen pogosto poimenovali kar Porezen (pisano včasih Puresen, drugič Poresen), vendar najdemo v krstni knjigi 1742 tudi oblike "ex pod porezna", "ex Podporesna" in celo l. 1661 "ex Podporesen", l. 1680 "ex PodPoresen", 1681 in 1682 pa spet "ex poresen". Avstrijska statistika 1817-1910 je za to naselje redno uporabljala ime Porezen.

5 P. Blaznik, *Kolonizacija...*, 90.

6 Milko Kos, Zemljiške razmere po Selški dolini l. 1630, Carniola 1911, 46-51; Rudolf Andrejka, Zemljiške razmere v Selški dolini v začetku 18. stoletja, GMDS 1932, 44-53.

7 ARS, RDA-G, fasc. 2, Bekanntnus Tabellen.

podložniki davške županije leta 1754 kar 15 takih, ki plačujejo desetino vikarju v Sorici (23 župniku v Cerknem, 11 župniku v Selcih in 7 župniku v Poljanah)[8]. Pritegniti je bilo zato treba tudi stare zapise zemljiščnih imen in priimkov.

Z njihovo pomočjo se da lokalizirati že rovte z ozemlja Pri jezeru, enega od štirih območij, ki se v loških urbarjih omenjajo za obširno davško ozemlje. Zemljiščna imena iz terezijanskega katastra *pod krogam, pod zhertam, per wizig, per wizih, sa malnam, ta welika niva, terpetlizhi, u traunik*[9] so še danes živa, saj jih je Blaznik s terenskim raziskovanjem našel v Davči,[10] ni pa jih takrat primerjal s podatki iz terezijanskega katastra. Današnje ime Prvič kaže, da gre za Zgornjo Davčo. Da leži ozemlje Pri jezeru v Zgornji Davči, je na terenu ugotovil tudi F. Planina.[11]

Zemljiščna imena *u pierauti, sa peignam, pod baistuba, od hishe*, ki jih v terezijanskem katastru najdemo pri treh rovtarjih Alss Egkha (Matevž Šuštar, Luka Šuštar in Gašper Ambrožič), je Blaznik prav tako našel v Davči, pri območju, imenovanem Jastrenk: *v pirot, za pejnam, pod pajštvo, od hiše*.[12] Ker pa takrat še ni pritegnil terezijanskega katastra, ni mogel vedeti, da se Alss Egkh nahaja na ozemlju današnje Davče in torej ne more biti Podporezen. Ta kataster in dominikalne rektifikacijske akte iz leta 1754 pa je v izdatni meri uporabil pri pisanju velike loške monografije 1973. leta, kjer je upošteval tudi ugotovitve F. Planine glede ozemlja Pri jezeru.[13]

V tem svojem življenjskem delu je P. Blaznik popravil lokacijo Alss Egkha. Tri rovte s tega ozemlja je na podlagi priimka Šuštar, ki se je tod zadrževal od 1630 do 1714 (gl. op. 6), lokaliziral v območje Šoštarjevega Kovka v Spodnji Davči. Kljub temu pa je v statističnem pregledu prebivalstva v letih 1780 in 1817 uvrstil Podporezen v davško županijo, pri čemer se iz tabele spet dobi vtis, kot da je to naselje naslednik skupine rovtov Pri jezeru.[14] Tudi na karti loškega gospostva l. 1754 (v prilogi na koncu knjige) je Podporezen prikazan kot del davške županije.[15]

Blaznik je torej, ne da bi na to izrecno opozoril, naposled opustil svojo prvotno razlago kolonizacije Podporezna, vendar nove ni podal. Ker o Podporeznu še vedno govori v okviru naselitve Davče,[16] s tem svoje prvotne teze, da je Podporezen bil poseljen v istem času kot Davča (1560-1630), niti ni zanikal, čeprav je naravnost ni ponovil. Že sam je ugotovil, da Podporezen v loških urbarjih ne nastopa pod kakim določenim imenom. Kje torej iskati domačije pod Poreznom? Na srečo so se ohranile soriške matične knjige iz let 1655-1784 (manjkajo pa za obdobje 1784-1823),[17] torej tudi za čas po letu 1770, ko so bile vpeljane hišne številke, ki bistveno olajšujejo identifikacijo. S prebiranjem matic je bilo treba priti na sled imenom hišnih gospodarjev iz Podporezna v terezijanskem katastru 1754 in v zadnjem iz serije loških urbarjev, ohranjenih za čas od 1560 do 1714.

V teh urbarjih se pri *soriški* županiji, ki je obsegala vasi Sorica, Spodnje in Zgornje Danje, Zabrdo, Torka, Ravne, Prtovč in Podporezen, navajajo z oznako "novaki" trije podložniki, vendar brez omembe vasi (dva s priimkom Valentinšek, eden Štucin). Valentinški so pravzaprav Valentinčiči, le da so pisarji loških urbarjev in celo franciscejskega katastra priimek pogosto napačno zapisovali (Valentinšek, Valantič ali Valenčič), medtem ko v matičnih knjigah najdemo dosleden zapis Valentinčič. Izkazalo se je, da so ti trije novaki Plašajtar, Rovtar in Podhočar iz Podporezna. Urbarji iz let 1688-1694 zapisujejo pred njimi letnico 1637, urbarji 1679-87 in starejši pa navajajo letnico 1632.[18] Urbar 1630 pri Sorici še nima kategorije novakov.

Po priimkih v urbarju 1636-37 sodeč so bili prvi naseljenci Rovta in Podhoča od nekod s soriškega ozemlja (Matija in Jurij Šorl), v Plašajto pa so prišli s Petrovega Brda (Gale Osterman). Iz tolminskih urbarjev 1598, 1624 in 1633 namreč vemo, da je bil priimek Osterman v tistem času razširjen prav na Petrovem Brdu, kjer je sploh eno od žarišč njegovega nastanka. Iz pretežno slovenskih zemljiščnih imen v Podporeznu in iz bačarskega (ali nemškorutarskega) narečja, ki da ga govorijo (ali so ga govorili okrog l. 1928) tamkajšnji prebivalci, pa je P. Blaznik sklepal, da so Podporezen kolonizirali z nemškorutarske in ne s soriške strani.[19]

8 Prav tam.
9 Prav tam.
10 P. Blaznik, *Kolonizacija...*, 93-94.
11 F. Planina, Davča in Podporezen, *Loški razgledi* XVIII, 1971, 107-127. Blaznik je v Kolonizaciji namreč sklepal, da se ozemlje Pri jezeru nahaja v dolini Zadnje Sore in je grunt nekega Jakoba Prezla iz l. 1560 enačil z Zgagovim gruntom Pri Žagi. To je izključeno, saj je ta domačija nastala šele okrog leta 1900 in je nosila številko 9. Franciscejski kataster je dr. Blaznik sicer uporabljal že pri pisanju disertacije, vendar je odsotnost Zgagove kmetije takrat očitno spregledal. Tudi sam sem se na začetku članka K zgodovini tolminske vasi Porezen (Kronika 39/1991, št. 3) nekritično naslanjal na prvotne Blaznikove sklepe glede lokalizacije in časa poselitve Podporezna.
12 P. Blaznik, *Kolonizacija...*, 94.
13 P. Blaznik, *Škofja Loka...*, 191.
14 Prav tam, 429.
15 Prav tam, 563.
16 Prav tam, 195.
17 Rojstne matične knjige od 1655 do 1784, poročne od 1657 do 1680 in 1738 do 1784, mrliške od 1740 do 1784, vse v NŠALj (Nadškofijski arhiv v Ljubljani).
18 ARS, zbirka loških urbarjev 1560-1714. Za pomoč pri branju urbarjev in katastrskih protokolov se zahvaljujem arhivistu Dragu Trpinu.
19 P. Blaznik, *Kolonizacija...*, 89.

Blaznikovo mnenje, da so za Nemškorutarje (prebivalce 13 vasi nekdanje rihtarije Nemški Rut) značilna pretežno slovenska imena parcel,[20] ne ustreza dejstvom: 80% zemljiščnih imen v večini nemškorutarskih vasi je nemškega izvora, delež slovenskih imen se nekoliko dvigne le v naseljih poznejše kolonizacije, kot so Hudajužna, Podbrdo, Petrovo Brdo in Porezen. Te vasi so nastale v drugi polovici 16. stol., ko se je nekdaj tirolsko prebivalstvo že delno poslovenilo - toda ta proces je potekal tudi na soriški strani, sploh še v 17. stol. Še najbolj verjetno je torej, da smer kolonizacije Podporezna ni ena sama.

Tolminski urbar iz 1607, ki so ga še v začetku stoletja hranili v Gradcu, pri opisu mej tolminskega gospostva govori o treh hišah na Petrovem Brdu, od katerih da je ena na loški strani.[21] Mišljena je očitno Pohmanova domačija. S pomočjo matičnih knjig se je dalo nedvoumno ugotoviti, da se Pohman v loških urbarjih vodi na zadnjem mestu v seznamu soriških "podružnikov" (Untersassen), tj. kmetov in kajžarjev, ki so si ustvarili domačije na srenjskem svetu. Pohmanova posest že tedaj ni bila majhna, saj so npr. 1630 tu gojili 6 glav govedi ter konja in imeli tudi mlin, medtem ko so ostali podružniki premogli v povprečju le po dve kravi. Podružniki se navajajo samo po županijah, brez navedbe kraja, zato jih je mogoče locirati resnično samo s pomočjo dodatnih informacij, kakršne nam nudijo prav matice. V 17. stol. je bilo soriških podružnikov devetnajst in v urbarjih se redno naštevajo v istem zaporedju, tako da jim lahko sledimo kljub menjavam priimkov. Pri Pohmanu so se od 1560, ko je tam gospodaril Klemen Schogkh (Skok?), zvrstili še priimki Jauh, Osterman, Šorl, Torkar, Valentinčič in Zgaga (od 1760 dalje).[22] Pripis *gegen Peterlsegkh*, tj. "proti Petrovemu Brdu",[23] potrjuje, da gre res za Pohmanovo kmetijo.

Kajžarska domačija Pri Klemenu, ki je ležala nad Pohmanom, je seveda po logiki stvari mlajša, pa vendar zasledimo priimek Koder (gl. tabelo) na soriškem Petrovem Brdu v krstni knjigi že l. 1661. Kodri so bržkone prišli z Bače, kjer se omenjajo že v urbarju l. 1598.

Zanimiva je zgodovina domačije pri Majdelcu. Iz urbarja soriške cerkve za leta 1767-1803[24] se vidi, da so na Debelem Brdu bili sprva podružniki, šteli pa so jih k Davči. V urbarjih soriške cerkve in v matičnih knjigah so jih še okrog 1830 vodili kot kajžarje, medtem ko jih istočasno franciscejski kataster opredeljuje kot tretjinske kmete (tako kot ostale štiri rovtarje). Svet na Debelem Brdu je morda izkrčil in kajžo pri Majdelcu postavil Peter Pantar (1688-1749). Priimek Pajntar (Painter) je bil v tistem času razširjen zlasti v Stržiščah in že tudi na tolminski (nemškorutarski) strani Porezna.

Naselja kot posebne administrativne enote so se v Avstriji, kot je znano, pojavila šele z letom 1770, ko sta bila v zvezi z uvedbo vojaške obveznosti izpeljana popis prebivalstva in oštevilčenje hiš. S tem letom se pojavi tudi Porezen kot kraj v soriški županiji, vanj pa so poleg Plašajte, Rovta in Podhoča uvrstili še Pohmana in Klemena (Kodra) s Petrovega Brda in Debelo Brdo (Majdelca).

O stanju Porezna (Podporezna) ob koncu 18. stol. bi marsikaj izvedeli s prebiranjem jožefinskega katastra, ki pa za Sorico žal ni ohranjen.

Pri Rovtarju. V ozadju Šoštar in Kobla, foto Marko Dakskobler.

20 Tu se Blaznik sklicuje na S. Rutarja, ki pa na navedenem mestu v Zgodovini Tolminskega, na str. 42-43, govori le o slovenskih imenih nemškorutarskih vasi.

21 S. Rutar, Alte Grenze zwischen Krain und der Hauptmannschaft Tolmein, *Archiv für Heimatkunde, I Band*, 1882/83, 105; S. Rutar nadaljuje, da se zatem meja povzpne na hrib Voich in se sprašuje, ali ni to mogoče Vötsch (nemška različica imena Bača). Vprašanje nam pomaga razrešiti zemljevid meje med tolminskim in loškim gospostvom iz l. 1800, ki ga hranijo v pokrajinskem arhivu v Gorici (Archivio storico provinciale, Stati provinciali, sez. II, n. 325a/28), kjer se poleg imena Voich navaja še ime Stolznech (Stolčnek); izpis iz istega urbarja navaja tudi A. Müllner v svoji knjigi Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien, Wien - Leipzig 1909, 634-635.

22 Priimek Zgaga izvira iz vasi Porezen, kjer je izpričan po urbarskem zapisu iz l. 1591. Prvi zapis priimka Zgaga sega sicer že v l. 1482, ko je na Opčinah pri Trstu zabeležen vikar Nicolò Sgaga, gl. knjigo I. Artača *Opčine*, Opčine 1994, 34. Priimek Valentinčič se je pojavil na Petrovem Brdu že v tolminskem urbarju 1591 in se obdržal tu do danes. Priimek Švarckobler je, kot vse kaže, nastal na kmetiji Pri Robarju na tolminskem delu Petrovega Brda. Po 2. svetovni vojni ga v Sloveniji ni več, gl. moj prispevek O nekaterih priimkih iz nemških podstav v zgornji Baški dolini, Razprave II. razreda SAZU, XV (1996), 125-136.

23 P. Blaznik, *Kolonizacija...*, 87; ARS, zbirka loških urbarjev, urbar za l. 1560.

24 Urbar podružne cerkve v Sorici 1767-1803, hrani NŠALj.

Pri Podhočarju. V ozadju Ratitovec, foto Marko Dakskobler.

Po štetju prebivalstva iz leta 1780 (gradivo hranijo v Kreisarchivu v Münchnu) je bilo v Podporeznu 6 hiš s 55 prebivalci,[25] iz statističnega priročnika o številu hiš in prebivalstva na Kranjskem iz leta 1817[26] pa izvemo, da je Podporezen štel takrat prav tako 6 hiš z 59 prebivalci, medtem ko je prvi sodobni avstrijski popis prebivalstva v letu 1869 naštel 8 hiš s 77 prebivalci.[27] Iz matičnih knjig izvemo, da so na vseh kmečkih domačijah živeli tudi številni gostači, zato pride na eno hišo skoraj deset prebivalcev.

Na podlagi Blaznikovih popravkov (novih identifikacij ozemelj *Pri jezeru* in *Alss Egkh*) ter pretresa urbarjev, katastra in matic smemo napraviti več sklepov:

1. Podporezen je nastal šele po končani kolonizaciji Davče oz. v njeni zadnji fazi, v kolikor jo raztegnemo na celih sto let, namreč okrog leta 1632. Starejša je le Pohmanova domačija (obstaja vsaj od 1560), mlajša pa je Majdelcova.
2. Podporezen nikoli ni bil sestavni del Davče oz. davške županije.
3. Podporezen je bil naseljen tako s soriške kot z nemškorutarske strani.

25 P. Blaznik, *Škofja Loka...*, 429.
26 *Haupt-Ausweis ueber die Eintheilung des Laibacher Gouvernementsgebiethes... im Jahre 1817.*
27 *Imenik krajev vojvodine Kranjske.* Sestavljen na podlagi ljudskega številjenja od 31. dec. l. 1869, Ljubljana 1874.

ZUSAMMENFASSUNG

Zur Frage der Besiedlung von Podporezen

Die Besiedlung von Podporezen wurde von P. Blaznik, dem Historiker aus Škofja Loka, in seinem Buch "Kolonizacija Selške doline" (1928) (Die Kolonisation des Selzacher Tals) falsch dargestellt, wurde Podporezen doch gleichgesetzt mit der Gereutgruppe unter dem Namen Alss Egckh, die jedoch ein Teil von Davče ist. In seiner Monographie "Škofja Loka in loško gospostvo" (1973) (Bischoflack und die Lacker Herrschaft, 1973) hat er die Standortbestimmung von Alss Egckh zwar korrigiert, jedoch nicht näher erforscht, wann Podporezen demnach besiedelt worden war. Ein Vergleich der Angaben aus den Selzacher Kirchenbüchern mit den Aufzeichnungen im franziszeischen (1825) und theresianischen (1754) Kataster sowie in den Urbaren von Škofja Loka/Lach/Bischoflack (1560-1714) ermöglichte die Identifizierung einzelner Bauernhöfe in den Urbaren von Škofja Loka. Es wurde festgestellt, daß drei Gereute unterhalb des Porezen (Plašajta, Rovt und Podboč) zum ersten Mal erst 1632 im Urbar verzeichnet worden waren, während Pohman aus dem Sorica/Zeier-Teil des Petrovo Brdo mindestens seit 1560 in den Urbaren in der Gruppe der Sorica/Zeier-Untersassen vorkommen. Podporezen enstand also erst nach der abgeschlossenen Kolonisation von Davče und war nie Bestandteil des letzteren. Im Artikel wird auch auf die Fragwürdigkeit von Blazniks These hingewiesen von der ausschließlich "Deutschruth"-Provenienz der Kolonisten von Podporezen, beweisen doch die überwiegend slowenischen Flurnamen höchstens, daß im 17. Jahrhundert die Slowenisierung ziemlich weit fortgeschritten war, sowohl am Rande der Deutschruth- als auch der deutschen Sorica/Zeier-Sprachinsel. Auch die Familiennamen der Gereut-Einwohner, eingetragen im Jahre 1632, weisen sowohl auf die Sorica- (Šorl) als auch auf die "Deutschruth"-Herkunft (Osterman) hin.

Hans-Peter Lesjak

Kako so se v poznem 19. stoletju izseljevali iz zgornje Baške doline na Koroško

V zadnjem četrtletju 19. stoletja so župniki v Stražiščah, Rutu in Podbrdu vse pogosteje zapisovali v matične knjige: "Emigriral na Koroško".

Zgornjo Baško dolino so v 13. stoletju naselili Tirolci iz Pustriške doline in precej dolgo ohranili svoje pravne, jezikovne in etnične posebnosti. V zadnji četrtini 19. stoletja pa so se prebivalci tega dela doline začeli izseljevati. Gospodarsko osnovo njihovih družin sta spodkopali prenaseljenost in razdrobljenost posesti in kazalo je, da je edina rešitev izseljevanje. Na Koroško so se začeli izseljevati zato, ker so jo mnogi kar dobro poznali, saj so hodili tja na sezonsko delo na kmetije ali pa v gozdove.

V tem prispevku bom posamična izseljevanja le omenil,[1] večinsko izseljevanje, s katerim se ukvarja ta prispevek, je bilo usmerjeno na dve področji. En cilj so bile južnokoroške fare Ludmannsdorf (Bilčovs), Köttmannsdorf (Kotmara vas), Kappel a.d. Drau (Kapla ob Dravi), St. Johann (Šentjanž v R.) in Suetschach (Sveče), v katerih je bilo v času tega izseljevanja slovensko prebivalstvo še v večini. Drugi cilj so bile popolnoma nemške fare Sv. Nikolaj/Pernegg, Glanhofen in Feldkirchen (Trg).

Zakaj se je večina izseljencev iz zgornje Baške doline odločila za ti dve področji, za enkrat še ni popolnoma pojasnjeno, Jasno je le, da se je tu najprej naselilo nekaj posameznikov, katerim so postopoma sledili sorodniki in sovaščani. Obe ozemlji se med seboj razlikujeta tako po materinem jeziku kot tudi po pokrajini in gospodarstvu. Kraji južne Koroške ležijo večinoma na nadmorski višini 450 m, v ravnini levo in desno ob Dravi, poleg kmetijstva in gozdarstva so bila tu še industrijska podjetja.

Naselja far Sv. Nikolaj/Pernegg in Glanhofen so na nadmorski višini 750-900 m, tedaj so bila popolnoma agrarna. V to sliko ne sodi Feldkirchen (Trg). V to mestece se je v primerjavi s Sv. Nikolajem/ Perneggom naseljevalo le malo prebivalcev zgornje Baške doline.

Čeprav je bilo v novi deželi vse prostranejše in velikopoteznejše in hiše niso bile tako strnjene kot v Baški dolini, pa je bilo področje Sv. Nikolaja/Pernegga in Glanhofna po pokrajini podobno stari domovini. Priseljenci so kljub razlikam ostali hribovci. Naseljenci na južnem Koroškem pa so se znašli v ravninskem svetu.

Kdaj se je začelo priseljevanje?

Prve vpise priseljencev najdemo v matičnih knjigah iz leta 1871. Naslednja leta je tok priseljevanja naraščal, se okrog leta 1890 zmanjševal in nato postopoma pojenjal. Mnogi priseljenci so na Koroško dopotovali sami, brez sorodnikov, večina pa je prišla z družinami, kajti Koroška je bila takrat tako kot Primorska del c.kr. monarhije. Precej priseljenih Primorcev je bilo mladih in samskih, poročili so se šele na Koroškem s partnerjem, ki je praviloma prišel iz Baške doline. Precej je bilo tudi 40 in 50 letnih priseljencev, ki so si novo eksistenco ustvarili z nakupom ali zakupom kmetije. V Sv. Nikolaju/Perneggu in Glanhofnu so bili vsi priseljenci zaposleni v kmetijstvu in gozdarstvu. Bili so samostojni zakupniki ali pa lastniki bajte ali kmetije pa tudi nesamostojni hlapci in dekle, oziroma gozdni hlapci.

Na južnem Koroškem so mnogi priseljenci delali v tamkajšnjih industrijskih podjetjih. Gospodarski vzpon se je posrečil mnogim. Začeli so tako, da je družba dveh ali treh zakupila kmetijo, kasneje so postali njeni lastniki ali pa so si pridobili večjo posest.

V krstnih in poročnih knjigah lahko dalj časa opazujemo zanimivo posebnost, da tako krstni botri kot poročne priče ne pripadajo skupini priseljencev.

[1] Izseljenci so prihajali posamično v kraje Liemberg, Gradenegg in Tiffnerwinkel (okraj Feldkirchen in v Eberndorf (Dobrla vas).

Tabela krajev, iz katerih so izvirali priseljenci

Občina Grahovo oz dekanija Tolmin	
Stržišče	43
Podbrdo	18
Bača	8
Rut	8
Trtnik	6
Kal	3
Znojile	2
Porezen	1
Grant	1

4 priseljenci so bili s Sorice, ena oseba pa s Kneže. Večino od 56 oseb lahko glede na priimke razporedimo v Stržišče, Podbrdo in Bačo, čeprav jih cerkvene knjige relativno površno označujejo kot prišleke iz občine Grahovo oziroma iz dekanije Tolmin. Tudi brez tega prištevanja je bil delež prebivalcev Stržišč velik, 13% (pri ljudskem štetju 1869 so v Stržiščah našteli 32% prebivalcev).[2] Ni presenetljivo, da so Stržišče na prvem mestu v tej statistiki, kajti prav v teh predelih sta veliko število otrok in drobitev posesti občutno poslabšali gospodarsko osnovo.

Na Koroškem so našteli naslednje priimke, ki so prišli iz zgornje Baške doline: Begusch, Bizjak, Dackskobler, Debelak, Drolle, Golja, Kemperle, Kusterle, Kikel, Kletsch, Kovač, Lesjak, Munich, Painter, Pisalj, Prezel, Schnidar, Sgaga, Sterling, Torkar, Wolf, Zufer (Tschufer), Zweck.[3] Mnogi od teh priimkov so se v krajih, kamor so prišli, ohranili več kot sto let. Izumrli so priimki Munich, Pisalj, Sgaga, Sterling in Zweck. V teh primerih pa spominjajo nagrobniki in ustno izročilo na začetke pred sto leti...

Viri

Matične knjige far Sv. Nikolaj/Pernegg, Glanhofen, Feldkirchen (Trg), St. Johann/Drau (Šentjanž v R.), Kappel/Drau (Kapla ob Dravi), Suetschach (Sveče), Ludmannsdorf (Bilčovs), Köttmannsdorf (Kotmara vas), Gleinach (Glinje). Originali so v vsakokratnih župnijskih uradih, časopisi pa v škofijskem arhivu v Celovcu.

Prevedla Eva Holz

2 Marjan Rozman: Tolminsko danes. - Zgodovinski časopis 41 Ljubljana 1987, str. 23.

3 Priimki Grohar, Jensterle in Heberle, ki jih najdemo v koroškem telefonskem imeniku dokazujejo, da je bilo doseljevanje na Koroško živo tudi kasneje.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Auswanderung aus dem oberen Bača-Tal nach Kärnten im späten 19. Jahrhundert

Im 13. Jahrhundert wurde das obere Bača-Tal mit Tirolern aus dem Pustertal besiedelt. Sie bewahrten lange Zeit ihre sprachliche, rechtliche und ethnologische Sonderstellung.

Überbevölkerung und Besitzzersplitterung untergruben im letzten Viertel des 19. Jahrhunderts die ökonomische Basis vieler Familien. Die Auswanderung schien eine bessere Zukunft zu verheißen. Sie erfolgte in zwei Zielgebiete: in einige Südkärntner Pfarreien, die zum Zeitpunkt der Auswanderung größtenteils noch rein slowenischsprachig waren, und in drei rein deutschsprachige Pfarreien, die auf rund 750 - 900 m lagen. Einwanderer in den Südkärntner Pfarreien arbeiteten in den dortigen Industrieunternehmen oder in der Landwirtschaft. Die drei Bergpfarreien waren rein agrarisch strukturiert. Kärnten kannten viele Bewohner des Bača-Tals bereits durch ihre Tätigkeit als Saisonarbeitskräfte in der Land- und Forstwirtschaft. Vielen Einwanderern gelang ein allmählicher ökonomischer Aufstieg, sie ließen Verwandte oder Bräute nach Kärnten nachkommen. Noch heute sind in Kärnten einige charakteristische Familiennamen aus dem oberen Bača-Tal erhalten.

Miloš Jakopec

Stavka na Dolžu leta 1850

Dve polni desetletji pred prvo doslej znano stavko, ki je bila leta 1870. v Mariboru[1], je v steklarni na Dolžu pri Novem mestu junija 1850. potekala stavka štiridesetih tam zaposlenih delavcev. O stavki in o sporu med prejšnjim lastnikom gospostva Ruperč vrh Amandusom baronom Schweigerjem in kupcem Julijem pl. Valmaginijem so ohranjeni trije arhivski dokumenti z nekaj prilogami, katerih vsebina se medsebojno prepleta[2].

Osnovni dokument o stavki je poročilo okrajnega komisarja Tribuzzija okrajnemu glavarju Mordaxu v Novem mestu z dne 28. junija 1850, ki navaja ugotovitve ogleda Dolža, opravljenega istega dne. (Priložen je seznam delavcev steklarne, ki so bili zatečeni na Dolžu ob ogledu ter kopija delovne pogodbe (Aufnahme Schein) za steklarja Franca Schanbergerja). Drugi dokument je dopis Julija pl. Valmaginija državnemu namestniku gubernija v Ljubljani z dne 4. julija 1850 (dopis je naslovljen samo z "Euer Excelenz!", iz poročila komisarja Tribuzzija pa je razvidno, da ga je Valmagini poslal prej omenjenemu naslovu v Ljubljani), v katerem pisec zelo podrobno razglablja o svojem sporu z baronom Amandom Schweigerjem. V dopisu je pisec Julij pl. Valmagini marsikje zelo nedorečen, zapada v protislovja in zelo očitno skuša vso krivdo za vojaško asistenco, do katere je prišlo na Ruperč vrhu ob licitaciji in na Dolžu ob stavki, naprtiti baronu Amandusu Schweigerju. Tretji dokument je poročilo okrajnega komisarja Roederja okrajnemu glavarju Mordaxu v Novem mestu o poteku sodne licitacije pohištva in uporabi vojaške asistence na gradu Ruperč vrh 27. junija 1850.

Lotimo se najprej najpomembnejših ugotovitev iz poročila okrajnega komisarja Tribuzzija. Poroča, da je 28. junija odšel po nalogu okrajnega glavarja Mordaxa v spremstvu zdravnika dr. Pettersa in Julija pl. Valmaginija v steklarno na Dolžu. Povod je bilo Valmaginijevo sporočilo okrajnemu glavarju, da je bilo ob vojaški asistenci 26. junija 1850 v steklarni nekaj delavcev ranjenih od strelov. Valmagini je namreč pred tem sporočil oblastem v Novem mestu, da nameravajo delavci delo zapustiti. V poročilu je poudaril, da je steklarna pribežališče delomrznežev, dezerterjev in drugih sumljivih oseb, zato je zaprosil za varstvo proti upornim delavcem. Njegovi prošnji je sledila vojaška asistenca s prej omenjenimi domnevnimi posledicami.

Komisija ob prihodu na Dolž ni našla vseh delavcev, ker so se mnogi po obisku vojakov na nasvet italijanskih delavcev umaknili. Zdravnik dr. Petters je imel takoj po prihodu obilico dela s pregledom steklarskih žena in otrok. Večina delavcev je namreč živela na Dolžu z družinami. Dr. Petters je najprej opravil pregled žena in otrok, medtem pa so se zbrali vsi delavci. Komisar Tribuzzi jih je posamično zaslišal in na vprašanje, zakaj da so prenehali delati, so odgovorili, kako da so slišali za sodni spor med seda-njim lastnikom Valmaginijem ter prejšnjim lastni-kom baronom Schweigerjem in se zbali za kruh in delo. Komisar Tribuzzi jih je opozoril, da so pogodbeno obvezani delati v steklarni in da sodni spor med prejšnjim in zdajšnjim lastnikom v ničemer ne vpliva na njihovo zaposlitev. Če bo sedanji lastnik Julij pl. Valmagini sodni spor izgubil, da imajo še vedno možnost izterjati od njega sodnim potom odškodnino. Komisar je delavce pozval naj se vrnejo na delo.

Zdravnik dr. Petters je pregledal delavce in ugotovil, da nobeden nima strelne rane, na več delavcih pa je opazil poškodbe, ki so kazale na to, da so bili tepeni.

Iz priloženega poimenskega seznama zaslišanih delavcev je razvidno, da so bili v steklarni na Dolžu zaposleni naslednji:

1 Franjo Zorko: Kronologija delavskega gibanja in družbenega razvoja v Mariboru in njegovi okolici, Založba Obzorja, 1989, str. 18.

2 Torzo poročilo komisarja Tribuzzija okrajnemu glavarju Mordaxu v Novem mestu o ogledu opravljenem v steklarni na Dolžu dne 28. junija 1850 s prilogami, dopis Julija pl. Valmaginija z dne 4. julija 1850 poslan predsedniku državnega namestništva v Ljubljani, poročilo okrajnega komisarja Roederja okrajnemu glavarju Mordaxu, o dogajanju na licitaciji na Ruperč vrhu. Listine so v neoštevilčeni mapi v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, Enoti za Dolenjsko in Belo krajino v Novem mestu; Za pomoč in nasvete pri obdelavi arhivskega gradiva se iskreno zahvaljujem arhivistki profesorici Meti Matijevič, tehničnemu delavcu gospodu Marjanu Penci pa za pomoč pri iskanju gradiva. Oba sta delavca Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Enote za Dolenjsko in Belo krajino v Novem mestu.

Steklarji:

Franc Schanberger	Vincenc Wagner
Martin Otorepitsch	Johan Rueckl
Franc Werschmuck	Anton Fleistener
Peter Benedikt	Anton Seidel

Topilci:

Jakob Goriup	Gotfried Ubermenzer

Mizar:

Johan Seidel

Dnevni delavec:

Josip Kleinsberger

Zidarji:

Giacomo Pezzano	Santo Pezzano
Osvaldo Pezzano	Pietro Tergeschi
Angelo Pezzano	Termat (n. o.)
Vincenzo Deltamea	Johan Graz
Giovanni Ficola	

Drvarji:

Antonio Dellomea
mojster Pietro Dellomea
Giovanni Dellomea (ml. ?)
Giovanni Dellomea

Matheo del Martino	Anton Mrasič

Drvarski hlapci:

Janez Žagar	Martin Malner
Jožef Malner	Jakob Čopa
Georg Troha	Josef Jelenc
Štefan Zagorc	Anton Zagorc
Gašper Žagar	Franc Meštar
Franc Turk	Štefan Čop
Matija Malner	

Skupaj je bilo torej v steklarni zaposlenih 40 delavcev, z direktorjem J. Kohlerjem vred 41. Direktor J. Kohler ob ogledu ni bil prisoten, kar je po svoje zanimivo. Bržčas bi prav on lahko največ povedal o odnosih, ki so vladali v steklarni in o vzrokih, zaradi katerih so se delavci podali v stavko. Komisar Tribuzzi je pri vseh tujih delavcih skrbno preveril veljavnost njihovih delovnih dovoljenj; pri sedmih je ugotovil, da jim je veljavnost že potekla.

Komisarjevemu poročilu priloženi izvod kopije delovne pogodbe (Aufnahms Schein) za steklarja Franca Schanbergerja sicer vsebuje vse elemente delovne pogodbe, ni pa na njej pomembne sestavine: datuma sklenitve. Overjena je bila 29. junija 1850 (torej dan po ogledu na Dolžu) od komisarja Tribuzzija in je napisana z njegovim rokopisom. V imenu delodajalca je naveden kot sklenitelj pogodbe direktor tovarne J. Kohler. Veljala naj bi od 15. marca 1850.

Toliko o vsebini poročila, ki govori o ogledu na Dolžu opravljenem 28. junija 1850. Lotimo se zdaj Valmaginijevega dopisa v Ljubljano. Dopis podrobneje osvetljuje spor med Julijem pl. Valmaginijem in baronom Amandom Schweigerjem glede prodaje oziroma lastništva gospostva Ruperč vrh in steklarne. Valmagini že v uvodu zatrdi, da je oboje kupil in da je kot lastnik vpisan na imetje. Vendar je zelo nedorečen glede kupnine: pove, da je pred nakupom posestva takratnega lastnika barona Schweigerja ob zagroženih rubežih večkrat zalagal z denarjem in da je poleg tega njegovim upnikom odštel 6.500 goldinarjev. Nejasnost glede kupnine vzbuja sum, da je kupil gospostvo s steklarno pod ceno.

Takšen sum potrjujejo navedbe v knjigi Majde Smole[3], ki navaja naslednje: gospostvo Ruperč vrh je 22. avgusta 1825 kupil na dražbi baron Anton Schweiger (oče barona Amandusa Schweigerja) za 45.000 goldinarjev. Baronov sin Amandus Schweiger je prodal gospostvo 12. marca 1850 (na njem je takrat že stala 1837. leta zgrajena steklarna) Juliju pl. Valmaginiju, ceremoniarju vseh izrednih poslaništev pri avstrijskem dvoru, za 17.000 goldinarjev. 22. januarja 1876 je gospostvo kupil Janez Dobržanski iz Chotebora na Češkem za 48.000 goldinarjev. Samo steklarno so kupci v času njenega obstoja plačevali po 12.000 do 13.000 goldinarjev, dokler ni 21. maja 1849 postal njen lastnik baron Schweiger.

Našteta dejstva so dovolj trdna osnova za domnevo, da je Julij pl. Valmagini izsilil prodajo gospostva s steklarno po neprimerno nizki ceni. K takšni domnevi spodbuja Valmaginijeva navedba, da je barona Schweigerja zalagal z denarjem ob rubežih in plačeval njegovim upnikom. To kaže, da je bil baron Schweiger pred prodajo gospostva v denarni stiski.

Julij pl. Valmagini dalje trdi, da ga je baron Schweiger motil v posesti in da med njima teče tožba. Valmagini navaja, da si je baron Schweiger dovolil vdor na njegovo posest z oboroženimi hlapci. Ob tem vdoru (dogodil naj bi se 26. junija 1850) da je bil najbolj bojevit baron Amandus Schweiger, vendar da je Valmagini s svojimi hlapci njega in njegove hlapce razorožil.

Valmagini opiše še naslednjo nečednost barona Amandusa Schweigerja. Baron naj bi dosegel, da je bila 24. junija 1850 na običajnih mestih z bobnom javno razglašena sodna licitacija pohištva na gradu Ruperč vrh. Valmagini trdi, da je baron Schweiger dosegel razglasitev licitacije brez sodelovanja pristojnih sodnih organov, na njemu neznani način. Takoj nato pa zatrdi, da je bil pri tem glavni sodelavec barona Schweigerja bivši rupreški gozdar, ki je tudi poravnal takse za sodni izklic. Zadnja trditev je protislovna prvi, saj sodni organi niso mogli vzeti takse za izklic pri katerem niso sodelovali.

Še zanimivejše je nadaljevanje zgodbe o lici-

[3] Majda Smole, Graščine na nekdanjem Kranjskem, Ljubljana 1980, str. 428 in 429.

taciji, ki je potekala na Ruperč vrhu 27. junija 1850. Julij pl. Valmagini piše, da je pooblastil neko osebo in ji naročil naj gre na licitacijo s 5 ali 6 vozmi, na licitacijo pa je poslal tudi direktorja steklarne Dolž. Obema je naročil, naj po svoji presoji: "... kupita tisto, kar se jima bo zdelo, od predmetov, ki so moja last - kajti baron Schweiger mi je vse svoje rupreško imetje kot stoji in leži prodal." K temu lahko pripomnimo samo to, da je dokaj čudno, če nekdo kupuje tisto, kar je njegova lastnina.

V nadaljevanju dopisa Valmagini pove, da je baron Schweiger privedel na licitacijo na Ruperč vrh vojake iz Novega mesta. Ti so s palicami in puškami planili po delavcih iz steklarne, ki so prišli kupovat na licitacijo in jih pretepli ter tudi uporabili strelno orožje. V dopisu trdi, da je bil na licitaciji osebno navzoč.

Ob koncu dopisa se Valmagini sklicuje na dopis, ki ga je v zadevi poslal 27. junija v Ljubljano (dopis žal ni ohranjen) in vnovič zahteva podrobno preiskavo. Pohuduje se nad osebjem novomeškega sodišča, ki v zadevi ni primerno ravnalo in iz istega vzroka požuga vpletenim delavcem novomeškega okraja. Posebej poudari, da mora izvzeti iz dvomov in sumičenj okrajnega komisarja Tribuzzija, ki je 28. junija zelo vestno in korektno opravil ogled v steklarni na Dolžu.

Tretji dokument je že omenjeno poročilo okrajnega komisarja Roederja novomeškemu okrajnemu glavarju Francu Mordaxu. Komisar poroča, da se je po glavarjevem ustnem naročilu v spremstvu adjunkta okrajnega sodišča Ažmana in z njegovim - za morebitno uvedbo kazenskega postopka - potrebnim personalom nemudoma odpravil na Ruperč vrh, vojaški asistenci pa je bilo naročeno naj jim sledi. Do pristave so se pripeljali z vprego, naprej pa so odšli peš. Na prostoru pred gradom so opazili več skupin ljudi (v vsaki je bilo od 8 do 10 mož). Nekaj skupin je bilo razporejenih ob vsaki strani poti tako, da ni mogel v grad mimo njih nihče, ne da bi ga opazili. Možje v skupinah so ležali na tleh, bili so opremljeni s palicami (vinogradniškimi količki), dajali pa so videz nevarnih ljudi. Večinoma so bili Italijani in Hrvatje. Šele na večkratno vprašanje, kaj hočejo, so odgovorili: "licitacija". Na pripombo, da licitacija ne bo niti v gradu niti pred njim, ampak v hiši za vrtom, niso odgovorili, le nekateri so začeli vstajati.

Komisarjevo spremstvo je med tem enega od teh mož prijelo. Grajsko osebje je povedalo, da so omenjeni možje večkrat trkali na grajska vrata in skušali vlomiti, vendar jim to ni uspelo, ker so močno obita z železom. Komisar Roeder je dal vrata odpreti, v grad je zaprl ujete, medtem ko je ostalo spremstvo zasledovalo ostale bežeče može.

Komisar Roeder je nato poiskal gospoda Witschofskyja, baje stotnika, ker je bil obveščen, da je le-ta za svojega naročnika Valmaginija zbral može za nasilno okupacijo Ruperč vrha. Naslovi Julija pl. Valmaginija so ob tem našteti dobesedno tako: prvič oficir, drugič narodni gardist, ki da je za svojo obrambo Latourja pri njegovem umoru dobil od države letni penzion 600 goldinarjev, končno ceremoniar vseh izrednih poslaništev na avstrijskem dvoru. Witschofsky se je na vprašanje, čemu služi zbiranje ljudi pred graščino, sprva delal nevednega, nato pa izjavil, da je ljudi zbral zato, da bi lahko takoj odnesli na licitaciji nakupljene stvari. Medtem je del vojaštva zasledoval bežeče, drugi del pa stražil zaprte. Ob zaslišanju zajetih se je izkazalo, da jih je Witschofsky res najel za nasilno okupacijo Ruperč vrha. Komisar je prepustil uvedbo kazenskega postopka adjunktu Ažmanu in odredil, naj 6 vojakov od tridesetih ostane za stražo grajskega poslopja. Poroča še, da je bilo med ujetimi 7 mož brez potnih listov in da so nekaj pobeglih v sosednje kraje polovili tamkajšnji kmetje in jih takoj izročili. V posegu je bil ranjen en sam mož, ki se je upiral, vendar je bila poškodba lahka in je niso povzročili vojaki, ki so se vzorno vedli.

Ko tehtamo vsebino vseh treh dokumentov, ki smo jih na kratko povzeli, je na dlani, da je najmanj verodostojen Valmaginijev dopis. V njem je kar nekaj nasprotujočih si in tudi lažnih trditev. Nekaj smo jih že navedli v povzetku vsebine njegovega dopisa, nove pa prihajajo na dan v poročilu komisarja Roederja. Vnovič je zanikana Valmaginijeva trditev, da je baron Schweiger dosegel licitacijo na Ruperč vrhu mimo sodnih organov, saj komisar Roeder navaja, da je v njej sodeloval komisar okrajnega sodišča. Dalje Valmagini trdi v svojem dopisu, da je bil pri licitaciji osebno navzoč in zelo podrobno opisuje napad vojakov na mirne steklarje, ki da so prišli na licitacijo kupovat; trdi, da so vojaki uporabili strelno orožje in s tem ravnali v nasprotju z vsemi vojaškimi predpisi, ter se sprašuje, kako je mogel baron Schweiger doseči asistenco vojske. Za nobeno teh navedb ne najdemo potrditve v poročilu komisarja Roederja. Ta navaja, da je bilo vojaško spremstvo njegovega poslanstva uradno naročeno, v poročilu nikjer ne omenja Valmaginijeve prisotnosti, končno pa ugotavlja, da so se vojaki med asistenco vzorno vedli.

Iz Valmaginijevega dopisa in iz poročila komisarja Roederja je razbrati, da je med bivšim lastnikom gospostva Ruperč vrh baronom Amandusom Schweigerjem in novim lastnikom Julijem pl. Valmaginijem v resnici kar nekaj dni potekala pravcata mala vojna. Iz postopkov novomeškega okraja in okrajnega sodišča pa bi se dalo slutiti, da so bile tam simpatije na strani barona Schweigerja.

Oba ohranjena uradna dokumenta, torzo poro-

čila komisarja Tribuzzija in poročilo komisarja Roederja, se nanašata na dogodke, ki so si sledili v kratkem časovnem obdobju treh dni: 26. junija je bila vojaška asistenca v steklarni na Dolžu, 27. junija je bila licitacija pohištva na gradu Ruperč vrh z vnovično vojaško asistenco, 28. junija 1850 pa je sledil uradni ogled posledic vojaške asistence v steklarni na Dolžu.

Vrnimo se zdaj k stavki na Dolžu. Našteli smo vsa dejstva, ki jih izpričujejo ohranjene arhivske listine. V sicer natančnem in stvarnem poročilu komisarja Tribuzzija pogrešamo dvoje: navedbo trajanja stavke (predvsem datuma, kdaj se je začela) in navedbo natančnejših vzrokov, zakaj so delavci začeli stavkati.

Pri določitvi dneva začetka stavke si lahko pomagamo z rekonstrukcijo, v kateri se opremo na navedbe v poročilu komisarja Tribuzzija. Vojaška asistenca v steklarni je bila 26. junija 1850, vojaki pa so odšli tja na Valmaginijevo prošnjo za varstvo proti upornim delavcem. Če so delavci začeli stavkati 24. junija, je Valmagini dobil sporočilo o tem v najboljšem primeru še istega dne popoldne ali proti večeru. Vsekakor je potreboval nekaj časa za razmislek, kaj ukreniti. Odločil se je za prošnjo za varstvo proti upornim delavcem, ki jo je moral napisati in primerno utemeljiti in jo je lahko šele naslednjega dne, to je 25. junija odnesel v Novo mesto. Tudi v Novem mestu so na okraju potrebovali nekaj časa za posvet in razmislek in tako so dan za tem, to je 26. junija odšli na Dolž vojaki, delat red. Vojaki so na Dolž hodili iz Novega mesta 3 do 4 ure, se ustavljali v obpotnih gostilnah in zašli tudi v kakšno zidanico, saj je bila poletna vročina. Proti poldnevu so najbrž prišli na Dolž že opiti in delavce, ki niso utegnili zbežati, pretepli. Neresnično govorico, da so uporabili strelno orožje in nekaj delavcev ranili, so ljudje lahko prinesli Valmaginiju na ušesa še istega dne proti večeru. Valmagini tega dne ni mogel ukreniti nič, naslednjega dne, to je 27. junija, pa je najbrž odhitel v Novo mesto in prosil za ogled. Ta je lahko sledil šele naslednji dan, to je 28. junija. Stavka v steklarni na Dolžu je po takšni rekonstrukciji, v kateri so postopki časovno zminimizirani, verjetno trajala od 24. do 28. junija 1850, torej najmanj 5 dni.

Stavkujoči delavci so komisarju Tribuzziju kot vzrok za prekinitev dela navedli samo lastninsko tožbo med delodajalcem Valmaginijem in baronom Schweigerjem, boječ se, da bodo ostali brez dela in kruha. Komisar Tribuzzi jih je opozoril, da imajo pravico v primeru, če bo Valmagini tožbo izgubil, od njega sodnim potom izterjati odškodnino. Delovna zakonodaja je bila takrat še zelo pičla in v povojih in ni vsebovala določil o odškodnini za delavca v primeru odpusta, saj takrat še ni bil uveljavljen niti odpovedni rok. Valmagini je bil bržkone delavcem na dolgu nekaj neizplačanih mezd, komisar Tribuzzi pa je to v poročilu zamolčal in je zato delavcem omenil možnost odškodninske tožbe.

Ob strahu delavcev za njihovo zaposlitev zaradi tožbe med baronom Schweigerjem in Valmaginijem ter ob dejstvu, da so bili zaradi Valmaginijeve zahteve po vojaški asistenci 26. junija 1850 v steklarni na Dolžu tepeni, naslednjega dne, to je 27. junija, pa naj bi ovirali licitacijo Valmaginijeve lastnine na Ruperč vrhu, med tema dejanjema ni logične povezave. Valmagini namreč v svojem dopisu trdi, da so na licitacijo prišli delavci iz steklarne in vojska naj bi tokrat spet grdo ravnala prav z njimi. Komisar Roeder v svojem poročilu pove, da so vse može na Ruperč vrhu polovili in zaslišali, ne omenja pa, da bi šlo za delavce iz steklarne. Če so bili to res delavci iz steklarne, je edini mogoč odgovor, da so šli branit delodajalčevo imetje zato, da se z licitacijo ne bi zmanjšalo in da bi bila možnost za poravnavo njegovih neporavnanih obveznosti do njih (neizplačane mezde?) s tem večja.

Preostane še kopija delovne pogodbe za steklarja Franca Schanbergerja, ki je priložena poročilu. Pogodba nima datuma sklenitve, po očitno vrinjenem zapisu pa naj bi veljala od 15. marca 1850. Vsak uradni dokument, delovna pogodba pa to očitno je, je že v tistih časih vedno vseboval datum, ko je bil narejen. V ohranjeni pogodbi za steklarja Schanbergerja pa ob koncu ni zapisa: Na Dolžu, dne, z navedbo datuma, ki bi ga pogodba vsekakor morala vsebovati. Direktor tovarne J. Kohler je bil najbrž precej malomaren in z vsemi delavci - potem ko je posest prevzel Valmagini - ni obnovil delovnih pogodb. Zaradi slabe vesti ga najbrž tudi ni bilo ob ogledu 28. junija v steklarni.

Iz seznama delavcev, ki je priložen poročilu komisarja Tribuzzija, je iz zvena imen razvidno, da je bilo med 40 stavkujočimi delavci vsaj 25 takšnih, ki so bili po nacionalnosti Nemci ali Italijani. To so bili ljudje, ki so se z družinami selili iz kraja v kraj za delom in so že videli nekaj sveta. Zagotovo so dobro vedeli, kakšni morajo biti urejeni odnosi med delodajalcem in delavcem. Po takšni razčlenitvi zato lahko ugotovimo, da so se za stavko odločili zaradi tožbe, ki je tekla med delodajalcem Valmaginijem in baronom Schweigerjem glede lastništva, domnevamo pa lahko, da so bile za izbruh stavke pomembne tudi neurejene delovne pogodbe in zaostanki v izplačilu mezd.

Julij pl. Valmagini je torej imel dovolj osnove, da je iz zahtevka za podrobno preiskavo izvzel komisarja Tribuzzija, saj se je ta kot sposoben upravni delavec v svojem poročilu vešče izognil vsem nevarnim čerem. Spor med pl. Valmaginijem

in baronom Schweigerjem - dvema zemljiškima gospodoma -, ki je razen sodnega postopka vseboval tudi neposredno medsebojno obračunavanje in dejanske fizične spopade, zagotovo ni bil po volji oblasti. Upoštevati moramo, da sta takrat minili komaj dve leti od marčne revolucije, ki je s svojimi reformami prizadela zlasti plemstvo. V Avstriji so prav v tem času potekala prizadevanja za omilitev teh reform in za restavracijo starih odnosov, saj je bil na pragu Bachov absolutizem. Dogodki na Dolžu in Ruperč vrhu so bili zelo neprijetni in so svarili pred podrobnejšo preiskavo tudi zaradi sodelovanja vojske. Julij pl. Valmagini pa je v preveliki zagnanosti s svojim dopisovanjem vpletel v neprijetni spor gubernij v Ljubljani in novomeški okraj.

Nujen je torej bil odločen rez. Avstrijska birokracija je zato poiskala salomonsko rešitev. Ker se je izkazalo, da je Valmaginijeva trditev, češ da je vojaštvo uporabilo orožje in je bilo nekaj delavcev ranjenih, neresnična, so prenehali z nadaljno preiskavo - takšen sklep je 31. julija 1850 sporočil prezidij državnega namestništva (poročevalec Chorinsky) okrajnemu glavarju Mordaxu v Novem mestu. Uradni spisi so se s tem zaprli in postopek je bil končan.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Streik in Dolž von 1850

Der Beitrag setzt sich mit dem Streik der Arbeiter der Glashütte Dolž bei Novo mesto auseinander, den der Arbeitgeber durch militärischen Einsatz zu zerschlagen suchte. Vor dem Hintergrund des Streiks wird der Streit zwischen dem alten und neuen Glashüttenbesitzer beschrieben. Grundlage für die Abhandlung bilden drei Archivurkunden im Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino v Novem mestu (Historisches Archiv Ljubljana, Außenzweigstelle für Dolenjska und Bela krajina in Novo mesto). Der Inhalt der erwähnten Urkunden ist insofern von Interesse, als sie uns neue Erkenntnisse über die ersten Streiks in Slowenien bringt. Der Streik in der Glashütte Dolž fand nämlich schon zwei Jahrzehnte vor dem ersten bisher bekannten Streik im Jahre 1870 in Maribor statt.

Majda Pungerčar

Pečatniki Novega mesta

Pečatnik je orodje, s katerim odtiskujemo pečate. Samo ime za to orodje se je skozi stoletja spreminjalo.[1] V srednjem veku latinsko ime Sigillum so kasneje uporabljali v nemškem jeziku kot Siegel. V 13. stoletju se je poleg zgoraj navedenih imen začel uporabljati tudi izraz Petschaft. Beseda pečatnik se je pojavila šele v 15. stoletju. Danes se uporabljata besedi pečat ali štampiljka za pečatnik in odtis.

Pečat je odtis pečatnika v vosku, na papirju, redkeje v kovini. Najpogosteje so pečatniki odtisnjeni v naravnem, zelenem ali rdečem vosku.[2] Pečat je bil obešen na pergamentni trak, od 15. stoletja dalje pa je bil pogosto na samem papirju. Ker pa je bil voščen pečat precej občutljiv, so polagali na vosek papir in pečatili preko njega.

Od 17. stoletja dalje se uveljavlja nova tehnika pečatenja direktno na papir s pomočjo barv. V našem stoletju je to prevladujoč način pečatenja.[3]

Do konca 19. stoletja je bila večina pečatnikov kovinskih (iz medenine, brona, železa, redkeje iz srebra ali zlata), takrat pa se je začel uporabljati nov materijal - guma, ki je vse do danes prevladujoč v izdelovanju pečatnikov.[4]

Pečatnike so v srednjem veku verjetno izdelovali zlatarji ali izdelovalci kalupov za kovance.[5] Za Novo mesto zaenkrat nimamo podatkov o tovrstnih obrtnikih. Ne najdemo jih v Breckerfeldovem popisu niti v matriki meščanov. Verjetno je bilo Novo mesto do 20. stoletja le premajhno, da bi lahko preživljalo samostojnega obrtnika pečatorezca oziroma graverja. Celo v popisu obrtnikov leta 1912 in 1921 v Novem. mestu ni omenjen noben graver.[6]

Zbirka pečatnikov, ki jih hrani Dolenjski muzej obsega štirideset primerkov, ki so po vsebini, obliki, materialu in prvotnih lastnikih zelo heterogeni. Namembnost pečatnikov pa je skupna in ostaja vsa ta stoletja do današnjih dni nespremenjena - z njimi potrjujemo verodostojnost dokumentov. Časovno sega naša zbirka od 17. do 20. stoletja, vsebinsko pa prevladujejo pečatniki, ki se nanašajo na novomeško politično, gospodarsko in kulturno življenje. Največ pečatnih ploskev je kovinskih (27 primerkov), dvanajst je izdelanih iz gume in ena lesena. Med kovinskimi pečatniki izstopa srebrn pečatnik, ki je bil last čevljarskega ceha v Novem mestu.

Pečatniki mestne, občinske, državne in vojaške uprave

V to skupino uvrščamo štirinajst pečatnikov od 1795 do začetka našega stoletja. Segajo torej v čas intenzivnih političnih, gospodarskih nacionalnih in kulturnih sprememb v takratni avstrijski oziroma avstroogrski monarhiji.

Kljub oddaljenosti od državne prestolnice so te spremembe vplivale tudi na delo in življenje našega mesta. Drobec teh sprememb lahko prepoznamo tudi na pečatnikih. Zaradi upodobitev na pečatnih ploščah si dovolimo kratek skok nazaj v 14. stoletje.

Ničkolikokrat zasledimo v literaturi zapisan "rojstni datum" Novega mesta - to je 7. 4. 1365. Avstrijski vojvoda Rudolf IV je predvsem zaradi svojih političnih teženj izdal t. i. privilegijsko listino, pogosto imenovano ustanovno listino Novega mesta.[7] S tem dejanjem verjetno ni privabil prve naseljence na ta, s Krko zavarovan polotok, bil pa je tisti, ki je na tem mestu ustanovil mestno naselbino.

Čeprav je mesto že ob ustanovitvi dobilo ime Ruedolfswerd, se ga je kmalu prijelo tudi ime Neustädt - Novo mesto.[8] Avstrijski cesar Jožef II je 1783. morda želel z uradnim preimenovanjem ime-

1 Maja Žvanut, Zbirka pečatnikov v Narodnem muzeju v Ljubljani, Ljubljana 1993.
2 Božo Otorepec, Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem, Ljubljana 1988.
3 Glej opombo št. 1.
4 Glej opombo št. 1.
5 Glej opombo št. 2.
6 Adresar (Trgovine in obrtnije na Kranjskem), Ljubljana 1921 in Adresar za Slovenijo, Ljubljana 1921; Versuch und Beitrag zu einer Land krainerchen Topographie von F.A. v B Neustädtel - Rudolphswerth, 24. april 1790; Arhiv Slovenije, GR. A, DOL, Breckerfeld, f. 127. Raths. Ausschuss unnd Bürger Matrickl, Dolenjski muzej, KZ številka 822.
7 Sergij Vilfan, Novomeški mestni privilegij iz leta 1365, Prispevki za zgodovino mesta, Novo Mesto 1365-1965, Maribor 1969.
8 Milko Kos, Ustanovitev Novega mesta, Prispevki za zgodovino Novega mesta, Novo mesto 1365-1965, Maribor 1969.

na v Neustädtl vnesti malo več reda, vendar mu to docela ni uspelo, kar je mogoče videti tudi iz napisov na naših pečatnikih.

Datiran mestni pečatnik iz leta 1795 nosi ime Stat Rudolphswert. Osemnajst let zatem se je francoska vojaška uprava v Novem mestu, za časa Ilirskih provinc, odločila za naziv Neistadtl. V letih 1835-1842 sta mesto in zemljiška knjiga uporabljala ime Neustädtl.[9] Po letu 1850 uporablja mestna občina naziv Neustädtl. Naslednji datiran mestni pečatnik z letnico 1865 uporablja ime Rudolfswerth.

Tega leta so mesto zopet uradno preimenovali in mu ob praznovanju 500. letnice mesta dodali tudi poslovenjeno ime Rudolfovo. Smemo sklepati, da je mestna občina naročila nov pečatnik ravno zaradi preimenovanja. Odtisi te ga pečatnika se v arhivu mestne občine pojavljajo v letih od 1855 do 1881.[10]

Marija Terezija se Novega mesta ni dotaknila le z ustanovitvijo gimnazije, pač pa posredno tudi s korenitimi upravnimi reformami, ki so mestu odvzele dobršen del avtonomije. Od 1748 do 1849 je bilo Novo mesto sedež okrožja. Kresijska uprava je v prvi polovici 19. stoletja za svoje sprejela uradno ime Neustädt, zanimiva pa je, da se odtis tega pečatnika pojavi tudi še v letu 1851, čeprav je bilo okrožje ukinjeno že leta 1849.[11]

Pečatnik Novega mesta, 1865.

Uradni naziv je mestna občina uporabljala tudi na pečatniku iz sedemdesetih in osemdesetih let 19. stoletja. Ime Rudolfovo se mestu in meščanom ni priljubilo in so ga leta 1918 ukinili.[12]

V osemdesetih letih 19. stoletja je pogosto uporabljen mestni pečatnik z uradnim nazivom Stadt Rudolfswerth.[13] Napisa na zadnjih dveh novomeških mestnih pečatnikih sta nemško-slovenska. Odtis prvega mi ni znan, odtisi zadnjega pa se pogosto pojavljajo v letih konec 19. stoletja.

Ob pregledu že večkrat citiranega fonda Mestne občine Novo mesto[14] sem zasledila naslednje variante imen za naše mesto: Rudolfsvrerth, Rudolfswarth, Rudolfovo, Neustädtl, Neostädiensis, Neustädte, Neustedel, Neustätl, Neustäd, Novo mesto.

Kljub uradnemu imenovanju leta 1783 in leta 1865 so se v teh letih uporabljale različne variante imena, res pa je, da so v prvi polovici 19. stoletja pogosteje različice imena Neustädtl, v drugi polovici pa Rudolfswerth. V zadnji tretjini 19. stoletja se vse pogosteje pojavljata imeni Rurdolfovo in Novo mesto, slednje je po 1. svetovni vojni tudi postalo uradno ime mesta vse do danes. Kljub temu se čudim, da se tudi uradne institucije niso držale predpisanih imen, kar se da razbrati iz napisov na pečatnikih (primer: pečatnik iz leta 1795). Seveda pa sklep glede uporabe imena za naše mesto v 19. stoletju ni dokončen, saj bi bilo potrebno za natančnejšo sintezo pregledati še ostalo v ta namen uporabno arhivska gradivo.

Ustanovitelj nove mestne naselbine ob Krki se je tukaj živečim meščanom globoko vtisnil v spomin, saj se je njegova podoba, verjetno že v 14. stoletju, kmalu po ustanovitvi mesta začela pojavljati na mestnem pečatu, torej posredno tudi na pečatniku.[15] V Valvasorjevem času je prešla podoba tudi v novomeški grb.[16] V 19. stoletju je grb s podobo Rudolfa IV simboliziral mesto, mestno občino, upravne organe, društva itd. iz Novega mesta. Od dvanajstih mestnih pečatnikov ima kar devet pečatnikov za osrednjo podobo novomeški grb. Ostali štirje pečatniki so le z napisi, brez podob. Torej nadomestnega simbola mesto v tem času ni poznalo. Prav tako najdemo novomeški grb na pečatniku novomeškega okrožja in zemljiške knjige. Povsem jasno pa je, da francoska vojaška uprava ni sprejela za svoj pečatnik podobe avstrijskega vojvode, pač pa je na tem pečatniku upodobljen Napoleonov kronani orel. Pečatne podobe novomeškega grba so precej podobne, razlike pa so nastale zaradi različnih želja naročnikov glede velikosti pečatnika, dolžine napisa, oblike in velikosti črk, spretnosti izdelovalcev in predlog, ki so jim bile pri izdelavi pečatne ploskve v pomoč.

Za konec lahko rečemo, da Novo mesto vse od 14. stoletja do današnjih dni simbolizira "govoreča

9 Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino, NME 5, Mestna občina Novo mesto.
10 Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino, NME 5, Mestna občina Novo mesto (za leto 1880-1886).
11 Glej opombo št. 10 pod leto 1851.
12 Janko Jarc, Iz preteklih stoletij Novega mesta, Novo mesto skozi čas, Novo mesto 1990.
13 Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino, NME 5, Mestna občina Novo mesto (za leto 1880-1886).
14 Glej opombo št. 9.
15 Glej opombo št. 2.
16 Božo Otorepec, Starejši mestni pečati in grb Novega mesta, Prispevki za zgodovino mesta, Novo mesto 1365-1965, Maribor 1969.

podoba" avstrijskega vojvode Rudolfa IV.[17] Kdo neki je sedeči možic, ki zre v nas iz novomeških avtomobilskih registrskih tablic in koga predstavlja?

Od 1. 1. 1995 nosi naša občina naziv Mestna občina Novo mesto. Ob pregledu novomeških pečatnikov iz 19. stoletja ne moremo mimo znanega pregovora, da se zgodovina ponavlja.

Obrt in industrija

Srednjeveška mesta so bila naselja obrtnikov in trgovcev. Od podeželja so se razlikovala po dejavnosti. V mestih sta živela obrt in trgovina, podeželje pa se je ukvarjalo s kmetijsko dejavnostjo.

Številčno močni sta bili čevljarska in usnjarska obrt, ki v tem času še nista bili ločeni. V 14., zlasti pa v 15. in 16. stoletju so se obrtniki iste stroke združevali v cehe. V večini tedanjih mest na Slovenskem so ustanavljali tudi čevljarske cehe. V Novem mestu je bil sprva ceh čevljarjev in usnjarjev, vendar niso ohranjeni podatki o času nastanka, gotovo pa je obstajal v 17. stoletju, verjetno že stoletje prej. Marca 1784. leta se je ceh razdelil v dva samostojna ceha - usnjarskega in čevljarskega.[18]

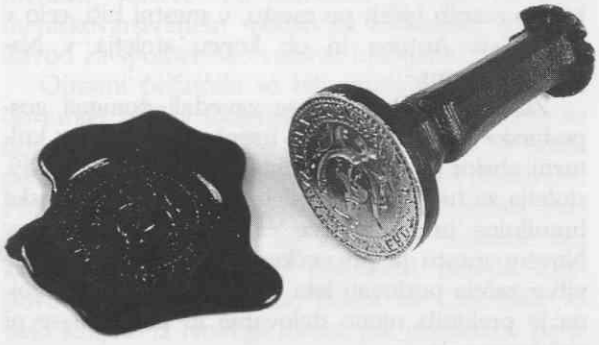

Pečatnik in pečat čevljarskega ceha v Novem mestu, 1657.

Vsak ceh je imel svoja pravila, t. i. cehovski red, ki je podrobno določal delo ceha in posameznega člana. Ustanovno listino, cehovski red in premoženje ceha so hranili v cehovski skrinjici. Vsako leto so volili cehovskega načelnika, ki je skrbel za skrinjico in preverjal kvaliteto izdelkov članov ceha. Vsakdo, ki je želel opravljati čevljarsko obrt v mestu, je moral biti član ceha.

V 17. in 18. stoletju so cehi omejevali število članov, kar je vplivalo na to, da je ostalo število čevljarjev v mestu več let nespremenjeno, zmanjševalo je konkurenco in onemogočalo samostojno delo mladim čevljarjem. Zavirali so svoboden razvoj obrti. Po letu 1809, ko so vplivi francoske revolucije segli tudi v naše kraje, so cehe ukinili, Formalni znaki cehovstva pa so se v Novem mestu ohranili do začetka našega stoletja, zlasti kot udeležba na procesijah ob večjih cerkvenih praznikih.[19] Novomeški čevljarji so se procesij udeleževali, združeni pod banderom svojega zaščitnika svetega Jakoba.

Lekarnarji se omenjajo v Novem mestu od 16. stoletja dalje.[20] Sredi prejšnjega stoletja se je v Novo mesto doselila družina Bergman, ki je bila lastnik lekarne "Pri kroni" na Glavnem trgu vse do nacionalizacije leta 1949.[21] Pečatnik iz naše zbirke je iz tridesetih let našega stoletja.

Novo mesto je imelo v šestdesetih letih kratek čas tudi steklarno INIS. Steklarna je šla v stečaj, pečatnik pa v Dolenjski muzej.

Pečatniki društev

Novo mesto se lahko glede društvenega in družabnega življenja primerja z ostalimi mesti na Kranjskem. Politična, gospodarska in nacionalna gibanja 19. stoletja so pospešila združevanje ljudi s podobnimi interesi. Naša zbirka obsega osem pečatnikov novomeških društev. Prva dva pečatnika sta pripadala Kazinskemu društvu v Novem mestu, ki je bilo ustanovljeno leta 1840. Društvo je prirejalo več vrst zabavnih prireditev: družabna srečanja, plese, gledališke predstave itd.

Člani kazinskega društva so bili iz višjega družbenega sloja meščanov in plemstva. Kazina je bila zbirališče nemško usmerjenih meščanov, še zlasti po letu 1865, ko je bila v mestu ustanovljena slovensko usmerjena Narodna čitalnica.

Med letoma 1923 in 1927 je v Novem mestu delovalo društvo javnih nameščencev in upokojencev. Namen društva je bilo združevanje državnih uslužbencev ne glede na stroko, poglabljanje stanovske zavesti in varovanje gospodarskih koristi članov.[22]

Leta 1927 je bilo društvo javnih nameščencev ukinjeno, premoženje pa preneseno na Okrožno skupino državnih nameščencev, ki je imelo svoj občni zbor 14. 7. 1928. V tem društvu so se lahko združevali uslužbenci iz okrožnega in okrajnega sodišča, gimnazije, katastrske in davčne uprave, pošte, osnovne šole, železnice ter upokojenci vseh naštetih služb.[23] Okrožne skupine so se povezovale v Zvezo državnih nameščencev za Slove-

17 Glej opombo št. 16.
18 Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino, NME 107.
19 Ustni vir, Vane Murn, Mirana Jarca 37, Novo mesto.
20 Tita Kovač - Artemis, Zgodovina farmacije na Dolenjskem, Krka, glasilo delovne organizacije Krka, Novo mesto, 1978/79.
21 Glej opombo št. 20.
22 Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino, NME 214.
23 Glej opombo št. 22.

nijo s sedežem v Ljubljani, ta pa naprej v Glavni savez državnih činovnika i ostalih službenika s sedežem v Beogradu. V okviru društva so poskušali reševati tudi stanovanjske probleme članstva v okviru zadruge državnih uslužbencev za nabavo stanovanj. 2. 11. 1931 se je društvo moralo raziti, ker so pravila društva nasprotovala tega leta sprejetemu zakonu o uradnikih, ki je dopuščal le združevanje uslužbencev iste stroke.

Vsa ta leta je bil aktivni član in predsednik obeh društev Josip Germ, ki se je zelo prizadeval, da sta bili društvi sploh ustanovljeni in da sta uspešno delovali.

Profesorsko društvo je delovalo med obema vojnama. Bilo je hierarhično organizirano po vsej državi. Jugoslovensko profesorsko društvo je izdajalo glasilo z naslovom Glasnik.[24] Po pečatniku sodeč, je bil v Novem mestu pododbor tega društva.

Glasbena matica je združenje glasbenikov in ljubiteljev glasbe s ciljem po negovanju slovenske glasbene umetnosti in izobraževanju mladine. V Ljubljani je bila ustanovljena leta 1872. V Novem mestu je bil prvi poskus delovanja podružnice ljubljanske Glasbene matice med letoma 1898 in 1904. Kljub prizadevanju članov in načelnika Edvarda Volčiča je zaradi gmotnih težav prenehala delovati.[25]

Z velikimi napori in prizadevanji predsednika Josipa Germa, podpredsednika Janka Krajca, nadzornika Jurija Kozina in tajnika Alojza Gundeta je v šolskem letu 1921/22 v Novem mestu spet zaživela podružnica Glasbene matice. Delovala je do leta 1935. Ves čas se je otepala s hudimi prostorskimi, gmotnimi in kadrovskimi težavami. Le z neizmerno velikimi napori zgoraj naštetih, zlasti pa predsednika Josipa Germa, je društvu uspelo delovati vsa ta leta.[26] V novomeški podružnici Glasbene matice so najdlje poučevali klavir, violino, mladinsko petje in glasbeno teorijo. Prirejali so nastope učencev pevskega zbora v dvorani Narodnega doma. Pečatnik novomeške podružnice Glasbene matice je muzeju darovala Germova hči.

Ustanovitev muzeja se je omenjala že ob gradnji Narodnega doma v Novem mestu v letih 1873-1885.[27] Žal je ostalo le pri besedah. V tridesetih letih je misel ponovno oživela in prizadevni kulturni delavci so sile najprej usmerili v organiziranje muzejskega društva, za kar je dal pobudo prof. dr Alojzij Turk.[28] Muzejsko društvo je bilo ustanovljeno leta 1941 in kot vemo, mu prihajajoča leta niso bila ravno naklonjena. Po ustanovitvi Dolenjskega muzeja leta 1950 je ponovno zaživelo Dolenjsko muzejsko društvo.

Osebni pečatniki

V naši zbirki hranimo šest osebnih pečatnikov. Identificiran je pečatnik baronice Wambolt in slikarja Josipa Germa, ki je bil rojen 1869 v Adlešičih.[29] Po končanem šolanju je v Pragi odprl lastni atelje, vendar se je leta 1905 vrnil v Novo mesto. Tu se je vse do svoje smrti leta 1950 aktivno vključeval v pedagoško, kulturno in društveno življenje mesta. Bil je slikar in gimnazijski profesor risanja. Aktivno je sodeloval v številnih društvih kot član in organizator (v Sokolskem društvu, Dolenjskem pevskem društvu, Narodni čitalnici, Glasbeni matici, v društvih državnih nameščencev itd.).[30]

Razno

Zadnja skupina pečatnikov je vsebinsko zelo heterogena. Šolstvo zastopa pečatnik Novomeške dekliške ljudske šole. Dekliško šolo je mesto dobilo v začetku 19. stoletja.[31] Mesto je zelo težko zagotavljalo ustrezne učne prostore, zato je pouk potekal po raznih hišah po mestu, v mestni hiši, celo v cerkvi sv. Antona in ob koncu stoletja v Narodnem domu.

Že v 19. stoletju so se zavedali pomena gospodarske samostojnosti za uspešen politični in kulturni obstoj in razvoj naroda. V drugi polovici 19. stoletja so tudi pri nas začeli ustanavljati slovenske hranilnice in posojilnice.[32] Mestna hranilnica v Novem mestu je po večkratnih poskusih ustanovitve začela poslovati leta 1894. Prva svetovna vojna je prekinila njeno delovanje in po vojni se ni več opomogla.

Red Usmiljenih bratov iz Gradca je v letu 1892 kupil gradič Ilovi dvor in ga v dveh letih obnovil in uredil do te mere, da so 1. 1. 1894 v njegovih prostorih odprli bolnišnico, ki je pod okriljem tega reda delovala do leta 1946.[33] V tem času je bolnišnica uporabljala več pečatnikov. Na pečatniku iz naše zbirke je poleg napisa tudi simbol reda Usmiljenih bratov - granatno jabolko.[34] Ustanovitelja reda Usmiljenih bratov je bil Janez od Boga, doma iz Granade. Upodabljajo ga z različnimi atri-

24 Za informacijo se lepo zahvaljujem prof. Nataši Petrov in prof. Karlu Bačerju.
25 Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo Krajino, NME 163.
26 Glej opombo št. 25.
27 Janko Jarc, Iz preteklih stoletij Novega mesta, Novo mesto, 1990.
28 Glej opombo št. 27.
29 Marija Saje, Pedagoško kulturno in socialno delo Josipa Germa, Josip Germ 1869-1950, Novo mesto, 1985.
30 Glej opombo št. 29.
31 Ivan Vrhovec, Zgodovina Novega mesta, Ljubljana 1891.
32 Zorka Skrabl, Hranilništvo na Dolenjskem in v Beli krajini, Zgodoviuski arhiv Ljubljana, Gradivo in razprave, Novo mesto - Škofja Loka 1983.
33 Dr. Oton Bajc, 80 let novomeške bolnišnice, Novo mesto, 1974.
34 Za pojasnilo se zahvaljujem patru Felicijanu Pevcu, Frančiškanski samostan, Novo mesto.

buti (s košaro na hrbtu, lonci in bisago, ker je zbiral hrano za bolnike), pa tudi z granatnim jabolkom. Granatno jabolko ima več pomenov, v krščanski mistiki pa simbolizira samo Cerkev, najvišje božje skrivnosti in božjo popolnost.[35]

Pečatnik kazinskega društva v Novem mestu, 19. stoletje.

Spomeniškovarstveno službo je na Dolenjskem med letoma 1955-1964 opravljala Komisija za spomeniško varstvo. Po tem letu je delo na spomeniškovarstvenem področju Dolenjske prevzel Zavod za spomeniško varstvo Ljubljana.[36]

Opisani pečatniki so bili razstavljeni od aprila do junija 1995 v Dolenjskem muzeju. Razstavo so dopolnjevale fotografije pečatnih ploskev in odtisi pečatnikov, ki so bili narejeni za to priložnost. Prav tako so bili razstavljeni tudi pečati razstavljenih pečatnikov na arhivskih dokumentih, katerih večino je za to priložnost posodil Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo Krajino iz Novega mesta, par primerkov pa je bilo iz arhiva novomeškega kolegiatnega kapitlja. Ob izteku razstave so bili na voljo trije za to priložnost narejeni pečatniki, ki so jih z veseljem uporabljali naši mladi obiskovalci. Ob tej priložnosti je bil izdan razstavni katalog.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Siegeltypare von Novo mesto

Der Siegeltypar ist ein Werkzeug, mit dem man die Glaubwürdigkeit von Dokumenten bestätigt. Bis Ende des 19. Jahrhunderts waren die meisten Typare aus Metall - aus Messing, Bronze, Eisen, seltener aus Silber und Gold, in diesem Jahrhundert überwiegen Typare aus Gummi.

Das Siegel bedeutet den Abdruck des Siegeltypars in Wachs, seltener in Metall. Am häufigsten werden Typare in natürlichem, grünem und rotem Wachs abgedrückt. Wegen der Empfindlichkeit von Wachs erfolgte die Siegelung oft über kleine Papierstücke. Seit dem 17. Jahrhundert setzte sich die Siegelung auf Papier mit Hilfe von Farben durch. Diese Art der Siegelung herrscht heute vor.

Die Sammlung von Siegeltyparen im Dolenjski muzej umfaßt vierzig Typare, die sich inhaltlich auf das politische, wirtschaftliche und kulturelle Leben in Novo mesto vom 17. bis zum 20. Jahrhundert beziehen.

Mit einem Drittel der Siegeltypare wurden seinerzeit Dokumente der Stadt- und Gemeindekanzlei Novo mesto gesiegelt. Siegelflächen sind wegen der Siegelaufschriften und Siegelbilder von Interesse. Beide wurden vom österreichischen Herzog Rudolf IV. geprägt. Dieser stellte am 7. April 1365 die Gründungsurkunde der Stadt mit seinem Namen - Rudolfswert - aus. Bereits in demselben Jahrhundert wurde der Stadtgründer auf dem Stadtsiegel abgebildet, im 17. Jahrhundert auch im Stadtwappen. Dieses ist auf den meisten Typaren abgebildet. Der Stadtgründer von Novo mesto blieb bis heute das Symbol der Stadt.

Trotz des offiziellen Ortsnamens waren seit dem 14. Jahrhundert mehrere Varianten von Rudolfswert und Neustadtl in Gebrauch. Die slowenischen Namensformen Rudolfovo und Novo mesto wurden immer häufiger in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts verwendet, seit 1918 dagegen offiziell und in der Praxis nur der Name Novo mesto.

Andere Typare beziehen sich auf Gewerbe und Industrie sowie auf Einzelpersonen in Novo mesto, die restlichen sind inhaltlich sehr heterogen. Von allen sticht der silberne Typar der Schuhmacherzunft von Novo mesto aus dem Jahre 1657 hervor. Es ist ein Beweis dafür, daß das Schuhmachergewerbe in Novo mesto gut entwickelt war. Die Typare der Vereine weisen auf veränderte politische und nationale Verhältnisse in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts hin.

Die Sammlung von Siegeltyparen, die im Dolenjski muzej aufbewahrt werden, ist zahlenmäßig zwar klein, für die Stadt Novo mesto aber umso aussagekräftiger.

35 Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, Slovar simbolov, Ljubljana 1993.

36 Marijan Slabe, Iz 35 letne dejavnosti spomeniškega varstva v Dolenjski regiji, Varstvo spomenikov XXIII, Ljubljana 1981.

Darja Keréc

"Vszigdár po mozsevoj voli hodi i nigdár njemi ne gucsi proti"

(O "soboški ženski eliti" in njenih prvih feminističnih zahtevah na začetku 20. stoletja)

"... Zelo se bojim izboljšav, ker se hote ali nehote spomnim, da celo svetovljanski dogodki govorijo o nekakšnih resnicah in predvsem naše majhno družbeno življenje nesporno kaže, da čim koreniteje so hoteli popraviti družbeni red, ki mnogim ni bil po godu, tem bolj se je ta Pokvaril."[1]

Kaj je pisca (pod psevdonimom "S") pripravilo do tega, da niti javno ni mogel skriti jeze in ogorčenja, glede na to, da so Madžari radi prikrivali, kar je bilo v njihovi domovini "slabega" ter "napihovali" vse, kar je bilo vredno hvale, tudi vsako manj posrečeno "novotarijo"? Ali je bil kraj, kakršna je bila Sobota konec 19. stoletja mesto, "vredno svojega imena", o tem si lokalni povzpetniki niso belili glave. Veliko bolj vztrajni pa so bili lokal-patrioti, še posebej, kadar je šlo za tematiko z nacionalnim ozadjem.

V primeru Sobote je bila "družbena hierarhizacija" poskus identifikacije mestne inteligence ter premožnejših posameznikov z elitno - v središču Ogrske živečo - gospodo; stik z lepšo ali "višjo" drugačnostjo je bila ena svetlih točk njihovega vsakdana, zato tudi ne preseneča tolikšna "zvestoba" Szápárijevim, zadnjim soboškim grofom.[2]

Nemirno in sprememb polno obdobje, v katerem je bilo dotlej zabeleženih največ izumov in iznajdb, se je - zdi se na prvi pogled - komajda dotaknilo te obrobne slovenske pokrajine, vendar Sobota kot njeno središče ni konstantno zaostajala za ostalim svetom, le da so v stik z novostmi in novimi idejnimi tokovi prišli zvečine tisti, ki jim je bila že vnaprej dána možnost socializacije. A tudi ta je bila največkrat ovirana zaradi geografske oddaljenosti, vendar je kljub temu večina soboških Madžarov in Madžark v sociološkem in kulturnem smislu lobirala v peštansko okolje.

Preskok v novo stoletje je prišel veliko bolj do izraza v spremenjenih pogledih na moderne, to je "zahodnjaške" tokove, kar je v praksi "izkoristila" predvsem mladež, ki se je na veliko ogorčenje Cerkve pustila novodobno vzgajati, in v politični angažiranosti sledila liberalnim smernicam.

Ob vseh moralnih, političnih in podobnih problemih, s katerimi se je ubadala Cerkev, je tistim, ki so krojili javno življenje v Soboti več časa ostajalo za neobremenjeno in sproščeno (vse "v mejah dovoljenega") uvajanje Sobočáncev v svet kulture, take kot je bila denimo prisotna v bližnjem Keszthelju ali Szombathelju, če že ne v Budimpešti ali na Dunaju.

Dan soboške "gospode" se je začel ob "Pálinkás jóregelt!", to je z jutranjim šilcem slivove žganice, vendar so "lokalni izbranci" zvečer, kot je to zahtevalo nenapisano pravilo, bistre glave in s kančkom "ogrskega snobizma" ob spremstvu izvoljenih gospa ter gospodičen prestopili prag izbranega salona ali kavarne.

Vendar je gospod nekaj veljal le, če je bil član mestne Kazine,[3] za katero lahko upravičeno trdi-

1 Iz članka z naslovom "Milo" (Szappan), ki ga je iz 5. januarja 1890 v soboškem tedniku Muraszombat és vidéke (dalje: Mév) objavil ogorčen domačin.

2 Novoveški razvoj Sobote je povezan z grofovsko rodbino Szápáry, ki je prevzela grajsko posest ter lastništvo nad soboškim trgom po letu 1685, ko so po moški veji izumrli prvotni lastniki Széchiji (Széchy).

3 Soboška inteligenca je za mesto svojega intelektualnega shajališča kot edini primeren prostor izbrala tistega v hotelu Dobray. Sámo društvo je bilo ustanovljeno leta 1877 in je na začetku imlo 20 do 24 članov (Mév, 5. september 1909).
Društvo ni imelo lastnih prostorov od samega začetka, pač pa le eno srednje veliko sobo v omenjenem hotelu oz. gostilni, katerega lastniku Johannu Dobrayu je moralo vodstvo Kazine plačevati na osnovi članarine letno 1000 K. Člani so občasno zaposlili (najeli) tudi natakarja, ki je dobival l0 K mesečnega plačila.
Popolno prenovo Kazine so njeni člani dočakali 2. septembra 1909, ko je na sobotnem otvoritvenem večeru predsednik društva Pósfay Pongrátz med drugim dejal: "V letih od 1860. do 1872. leta je Sobota imela drugorazredno vlogo, saj so bili uradi treh občin takorekoč na deželi ("a provinczián", op. D. K.), šele po spremembi za-konov, ko se je uprava ločila od gospodarstva, so se ti uradi s 1. januarjem 1972 preselili v Mursko Soboto. Upravičeno lahko imenujemo uradnike ter inteligenco za resničnega dejavnika naše družbe, saj iz njihovih vrst izhaja napredek ter pomeni tudi izvir kulture (...). Naša Kazina obstaja že 32. leto..." (Prav tam).
O namenu in cilju Kazine je spregovoril tudi novo izvoljeni član dr. János Czifrák: "Soboška Kazina kot de-

mo, da je bila osrednji, če že ne edini faktor družabno-kulturnega utripa tedanje Sobote, med drugim pa tudi najpogostejši kamen spotike med soboško žensko populacijo.

Kako samozavestno so ob otvoritvi novih prostorov Kazinskega društva gledali na turistično ponudbo in kakšen pomen je društvo imelo napram mnogim Sobočánkam - za uveljavljeno mestno gospodo, piše soboški tednik takole:

"Gospoda, ki prihaja k nam, se ne more načuditi prijetnemu in dobremu življenju v Murski Soboti. Marsikateri uradnik nam pove, da se zelo rad vrača k nam. To ne jemljemo kot neko kurtoazno izjavo, to je realnost, pač pa kot dejstvo, da pri nas pod okriljem Kazine možje preživijo zelo intenzivno družabno življenje v največjem sožitju, kar je v nekaterih županijah prisotno v manjši meri..."[4]

Vendar družabno-kulturni utrip Sobote ni bil omejen le na Kazinsko društvo, predvsem bralna kultura naj bi bila v primeru gospodov, gospa in gospodičen še vedno znamenje napredka, razgledanosti ali vsaj "stvar dobrega okusa", za kar pa mesto z nekaj manj kot 3000 prebivalci ni imelo zadostnih pogojev, ob čemer je treba poudariti, da so bili tisti, ki so sledili vsakršnim kulturnim (ali modnim) smernicam skorajda izključno madžarskega (in ne slovenskega!) rodu:

"Ni bralnih društev, ni občinskih knjižnic in jih niti ne bo, če se kot čudež v pravljičnem svetu ne bodo same od sebe vzpostavile. Kaj je edinstvena, takoimenovana ljudska knjižnica v Murski Soboti in kaj pomenita njen obstoj ter prihodnost, naj kdorkoli vpraša njenega upravitelja! Ali bo jokaje odgovoril ali bo povedal nekaj prav čudnega.

Po kazalu poštnih transportov k nam prispe večje število političnih listov, nekaj poljudnoznanstvenih tednikov, še manj strokovnih časopisov in komaj kakšna revija. Žalostno stanje se v svojem zastrašujočem pomenu besede spregleda le, če pogledamo, koliko ljudi vzame v roke kakšen časopis?!

Razen časopisov in revij državnega pomena je v vsaki izobraženi in napredni družbi rezervirano pomembno mesto za lokalne časopise. Saj preko njih komuniciramo z bolj oddaljenimi, preko njih nas spoznavajo, da druge cilje sploh ne omenjam.

Ampak saj ima Murska Sobota svoj lokalni časopis (to je Muraszombat és vidéke, op. D. K.), ki je takšen, kakršen pač je. Morda pa se upravičeno postavlja vprašanje: ali dosega svoj cilj, in ali stori kaj za to, da bi se ta cilj, razen tedenskega izida, dejansko uresničil?"[5]

Sobočánce in Sobočánke je izven zavetja domačih ognjišč, ob obligatornih nedeljskih sprehodih po mestnem parku, družilo ravno zanimanje za čtivo; tisti, ki pa so bili navdušeni bolj nad govorjeno in manj nad pisano besedo, so lahko uživali ob gledaliških predstavah, ki so intenzivno zapolnile praznino v soboškem (kulturnem) vsakdanu šele v začetku tega stoletja. Lahko so se "razjokali" nad Bernsteinovo dramo "Tat" ali pa si "pobrundavali" ob zvokih operete Willnerja in Grünbauma.[6]

Srčnim in podobnim zapletom, povzročenim od "spletičnih gospodičen" ter "ljubosumnih gospodov" se soboški "uživalci kulture" niso nasmejali le ob gledaliških predstavah - čar izuma bratov Lumière se je v začetku 20. stoletja dotaknil tudi Sobote, kot sporoča tudi spodnji reklamni oglas, ki vabi 22. aprila 1906[7] na ogled kinopredstave, ki je bila ob večerni uri namenjena predvsem moškemu delu občinstva:

SEITZ N.-féle

KINEMATOGRAF

Muraszombat, a Sétatéren.

Az előadások hétköznapokon délután 4 órakor és este 8 órakor, vasár- és ünnepnapokon d. u. 3, 4, 5 és 6 órakor, este 7 és 8 órakor kezdődnek. Minden este 9 órakor férfielőadás.

A n. é. közönség számos látogatását kéri, tisztelettel

A tulajdonos.

In če so gospodje uživali ob teh novih predstavah, so dame našle veselje v sodelovanju pri dobrodelnih društvih, bile pa so tudi "od Boga poslane" spremljevalke sopotnikov ob vsakoletnih in mesečnih društvenih (med temi je nedvomno izstopal tisti, prirejen od društva VMKE, to je "a VMKE[8] - bál"), županijskih (a megye - bál, meš-

javnik našega družbenega življenja, čaka tudi v bodoče na velike naloge. Da bi na tem koncu države zadostili državljanskim dolžnostim, sprejmimo ob slovesni otvoritvi novih prostorov v čast prisego, da se bomo spoštovali, ne glede na družbeni položaj in vero, si skupaj prizadevali za razvoj, kulturo ter služili interesom ljubljene madžarske domovine." (Prav tam).

4 Prav tam.

5 Prav tam.

6 Mév, 29. avgust in 5. september 1909.

7 Mév, 22. april 1905: "N. Seitz prireja v Soboti, na glavnem sprehajališču (parku) kinopredstavo. Predstave bodo vsak delavnik popoldan ob 4. in 8. uri, ob nedeljah in praznikih v tem mesecu pa ob 3., 4., 5. ter 5. uri in zvečer ob 7. in 8. uri. Ob deveti uri zvečer tudi predstave za moške. Vabljeni, pridite v čim večjem številu. S spoštovanjem, prireditelj."

8 Magyar Közművelödesi Egyesület je bilo Madžarsko prosvetno društvo, ustanovljeno 28. oktobra 1897 z namenom razširjanja madžarske (govorjene in pisane) besede v pokrajini ob Muri. Društvo je razširjalo madžarsko čtivo in ustanavljalo "ljudske" knjižnice, šole ter

čanskih (a polgár - bál), hišnih (a háza - bál)... plesih, ki so bili priložnost za starejše in mlajše dame, da se pokažejo v vsem sijaju in čaru, ki ga premorejo, kajpak je bila najpomembnejša toaleta in idealne za to so bile "estélyek", to je večerne zabave.[9]

"Piko na -i-" je predstavljala vsakoletna silvestrska zabava (a Silvester estély), kamor so imele dostop le soproge in hčere "pomembnih mož".[10]

Da bi se na omenjenih plesih plesalo res "po taktu", so v mestu pogosto prirejali plesne tečaje:[11]

Táncziskola megnyitás.

Van szerencsém Muraszombat és vidéke n. é. közönségét tisztelettel értesíteni, hogy még e hó folyamán Muraszombatban 6 hétre

TÁNCZTANFOLYAMOT

nyitok.

A tánczoktatást a berlini tánczművészeti akadémián elfogadott legujabb módszer alapján, eszközlöm amellyel a testnek észtétikailag való kiképzését tartom szem előtt.

Tanitani fogom a megszokott tánczokon kivül az összes ujabb tánczokat, különösen a

Gentry-Bostont.

A n. é. közönség szives pártfogását kérve, a legmélyebb tisztelettel

Bővebb felvilágosítással szolgál a kiadóhivatal, Balkányi-nyomda.

Weisz Márton,
oklevelés tánctanitó Nagyszalontáról.

Tiste Sobočánke, ki so se že od rojstva "razlikovale" od dam v izbranih toaletah in gospodičen z umetniškimi ambicijami, kakor je to narekoval njihov stan in nenazadnje okolje, v katero je z nesojeno "pravico" posegal katoliški tisk (in to še vse do konca štiridesetih let tega stoletja), so se zavedale, da se je njih družabno življenje začelo in zaključilo (kot v večini slovenskih vasi in mestec tedanjega časa) na gostilniških ter domačih priložnostnih plesih, o katerih se je rado pisalo, da "je med nasim szlovenszkim lüdsztvom prevecs razsirjeni"[12] in za katere bi nekateri najraje videli, da bi izginili iz javnega življenja. Tako se v prvem desetletju 20. stoletja nenehno pojavljajo članki, ki skušajo ne le z moralne, ampak tudi z zdravstvene plati argumentirati "škodljive strani plesa". Da bi lažje dosegli željeni cilj, so se zgledovali kar po božjih zapovedih; sedma je na primer velela: "Mores sze ogibati plesza, ár (ker, op. D. K.) sze mores ogibati pogléda drügega szpola person!"[13] Za takšno, to je "negrešno" udejstvovanje na plesnih prireditvah so sledili nešteti napotki, med katerimi je že prvi veleval, da je treba ob odhodu na ples najprej zmoliti Boga, da se ne bi zapadlo v nemilost,[14] spet drugi pa je "absurdno" zahteval: "Nigdar (nikoli, op. D K.) nejdte zato na plesz, ár zvedite, ka de tam ona persona, k steroj (h kateri, op. D. K.) vasz vasa natura vlecse"[15] ... Kaj takega je v plesa željni okolici lahko naletelo le na posmeh, saj že odkar " Zemlja pleše", je bil mik in čar "prestopanja po taktu" ravno v "srcu določene persone"... Seveda je posebna previdnost veljala za mlade gospodične,[16] a se plesa željni niso vedno ravnali po vseh teh napotkih, so pa vedeli, da je "smrten greh" iti na ples ravno v času cerkvenih praznikov.

Mlada dekleta naj bi našla glavno veselje v prepevanju nabožnih pesmi po sosedskih domovih, že zato, ker so ljudje radi pozabljali na maše in to celo (kot je neodpustljivo poudarjal soboški župnik Slepec) "po nedelaj i po szvetkaj (praznikih, op. D. K.), kda sze navádno plesz drzsi", in ko "vrág najbokso szrecso, najjakso zsétvo má (najlepšo žetev ima, op. D. K.), ár te najvecs düs zapela."[17]

Lahko, da je "značajska drugačnost" botrovala zmanjšanemu občutku "družbene pripadnosti",[18] in je - ne da bi to presenečalo - bila vloga uveljavitve v vsakdanjem (beri: javnem) življenju dodeljena tistim Sobočánkam, ki so bile seveda sposobne "intelektualno konkurirati" močnejšemu spolu:

---

vrtce. Najbolj radikalni pa sta bili madžarizacija imen in vsebina osrednjega (beri: edinega) soboškega tednika. VMKE je bil pod patronnco podobnega društva v Szombathelju.

9 Pravo predstavo toalet so si Sobočánke lahko priredile na primer v društvenih kabaretnih predstavah (a nóegylet cabaret). Mév (22. november) leta 1908 poroča o kabaretni predstavi, ki je, da bi "omilila" omejeni namen modne revije, v programu imela tudi predavanje o zgodovini glasbe in petja (interpretacija samospevov).

10 Na eni od teh zabav, na primer ob novem letu 1908 so bile med prvimi prisotne: Árvai Henrikné (žena lastnika soboške a salona oz. kavarne Schönheit), dr. Czifrák Jánosné (žena dr. Czifráka), Schnell Jánosné, Bölcs Béláné (žena lekarnarja Bölcsa), Olajos Sándorné (predsednica "Ženskega dobrodelnega društva"), Schönviznerné Fehér Ilona (tajnica omenjenega društva), dr. Sömen Lajosné (žena odvetnika Šömna)..., pa tudi njihove hčere ("mlade gospodične"), na primer Böls Málcsika, Feher Mariska, Sömen Ilonka, Takacs Irma, Arvai Bözsike... (Mév, december 1908).

11 Plesni učitelj Márton Weisz spoštljivo vabi k plesni šoli: "V čast mi je vele-cenjenim Sobočáncem in okoliškim krajanom sporočiti novico, da bom že tekom tega tedna v Soboti vodil šesttedenski plesni tečaj, ki bo potekal na osnovi najnovejših plesnih metod, sprejetih in uvedenih na "Berlinski plesni akademiji", s katerimi bom posvečal največ pozornosti estetiki drže telesa. Poleg že uveljavljenih, bom v tečaj vpeljal tudi najnovejše plesne korake bostonskega meščanskega plesa. Računam na zaupanje velecenjenega soboškega občinstva, z najglobljim spoštovanjem - dipl. plesni učitelj iz Nagyszalonte Weisz Márton... Podrobnejše informacije dobite pri upravi tiskarne "Balkány" (Mév, 20. maj 1905).

12 Marijin list, februar (št. 2) 1905, str. 301.

13 Članek "O škodljivosti plesa" (Prav tam, str. 332).

14 Prav tam.

15 Prav tam.

16 Dekle "sze po pleszi nigdar naj ne dá od kaksega decska ali moska domo szprevajati, ár je to neizrecseno nevarno" (Prav tam).

17 Prav tam.

18 "Prekmursko ljudstvo (...) očitno spominja na graščinsko hlapčevanje, ki je ubilo v ljudstvu vsako samozavest" (Slovenski narod, 9. november 1924, št. 257, str. 5).

"Največja ovira je ta, da lahko ženske še danes izbirajo le med maloštevilnimi poklici in tistimi, ki so ji na razpolago in zahtevajo tako nizko stopnjo izobrazbe, da zanjo ne zagotavljajo zanesljivega kruha.

Obrti se ženske malodane ne morejo priučiti, ker jih obrtniki ne vzamejo za vajenke, seveda jih ob današnji opremi in stanju delavnic niti ne morejo vzeti, saj bi moralno gotovo propadle. Res je, lahko postanejo šivilje, toda ali se "Zakon o obrti" ukvarja s tem, ali so se poklica, še preden so se osamosvojile, naučile in ga obvladajo?

Obrtne šole za ženske ni. Tiste maloštevilne, ki obstajajo,[19] pa ne učijo, kako je treba služiti kruh. Nič boljše ni z intelektualnimi poklici. Učiteljski poklic je že dolgo v znamenju prevelike produkcije, in kot je povedal uradnik v kulturnem ministrstvu, je lažje imenovati ministra kot pa učiteljico. Enako je tudi s profesorskim poklicem, zaman pa si ženske izberejo medicino, še vedno jih sprejmejo z zadržkom, predvsem uradni krogi. Za farmacevta pa je potreben denar.

Več razpoložljivih intelektualnih poklicev za ženske ni. Sodniški, odvetniški, tehniški, železniški, ekonomski poklici ogrožajo ženskost. To niso poklici za ženske."[20]

Med "poklici", ki so se v 19. in v začetku 20. stoletja tikali ženske populacije, je dominiral vzgojiteljski, sicer pa so ženske "prisegale pokornost Bogu" ter raje stopale med redovnice.[21]

In celo tiste, ki so stopile v učiteljske vrste, so se tudi doma morale sprijazniti z vlogo gospodinje, ki naj bi edino zadovoljstvo našla v "servilni" vlogi skrbne žene in matere, in ki naj bi možu "z veseljem" oprala in zlikala srajco, to opravilo pa bi si olajšala z uporabo kvalitetnega mila, kot zagotavlja milo, ki ga preko časopisa ponuja tale reklamni oglas:[22]

Ženski vnaprej dodeljene vloge gospodinje ni zanemarila reklama, ki je za oglaševanje istega produkta kot učinkovite "protagonistke" izbrala kar punčke, ki se vešče privajajo dolžnostim bodoče žene ter matere:

19 Ker madžarski srednješolski zakon ni dovoljeval mešane gimnazije, je bila v Soboti šele 2. februarja 1919 odprta dekliška meščanska šola; vpisalo se je 34 deklet (Miroslav Kokolj, Bela Horvat, Prekmursko šolstvo, M. Sobota 1977, str. 475).
O neprimernem in zastarelem šolstvu priča tudi poročilo šolske inšpekcije, ki je po priključitvi Prekmurja h Kraljevini opravila pregled šolskih poslopij tako v materialnem, kot tudi upravnem smislu in 59 poslopij ocenila za primerna, 23 pa jih ni ustrezalo danim normativom. Posledica ogrskega šolskega sistema je bil podatek iz leta 1919 o 151 zaposlenih učiteljih v prekmurskih šolah, od katerih jih je bilo 92 madžarske narodnosti, 51 slovenske, 1 srbske, 4 slovaške ter 1 židovske "narodnosti". Od omenjenih 92 učiteljev pa jih kar 64 sploh ni obvladalo slovenskega jezika! (Poročilo o oktobrskem obisku višjega šolskega nadzornika Gabrška in vladnega svétnika dr. Skaberneta, fasc. Višji šolski svet 1919 (2-2), AS).

20 Mév, 22. in 29. marec 1914 (Članek "O feminizmu", ki ga je napisala in na večeru "Soboškega dobrodelnega društva" prebrala Ilona Kerecsény Greisinger).

21 Od 107. (za trinajst ni omembe rojstnih podatkov) redovnic iz Prekmurja, jih je bilo v 19. stoletju (beri: do leta 1900) iz Sobote le 7 (za dve ni omembe letnice rojstva). Največ jih je iz reda "Družbe Sv. Križa". Delovale so v glavnem v graški provinci (5) kot bolniške sestre in strežnice ("Maria Hilf" - sanatorij ter "Marijin zavod"), sicer pa še dve v Italiji in le dve na Ogrskem. V splošnem se je največ deklet odločalo za "redovniški poklic", in sicer iz Beltinec 11, Tropovec in Kroga 7 ter iz Bakovec in Bogojine 5 (za štiri ni podatka o letu rojstva). Marijin list (Marijin ograček), 8. september - 8. december 1935, str. 250 ss.

22 "Tista, ki uporablja "MILO SUNLIGHT", uporablja najboljše milo. Primerjajte ga z drugimi mili; učinek bo viden v vsakem gospodinjstvu. Dobi se pri edinem dobavitelju v Soboti ter Beltincih, v trgovini "Ascher-Berger & Sin" (Mév, 19. avgust 1906).

Prvi članki, ki so indicirali na feministične "ideje", se v osrednjem soboškem tedniku pojavijo koncem prve dekade 20. stoletja, to je ob političnih in socialnih spremembah širom Evrope, pa tudi v središču Ogrske. Tako "soboška ženska elita" ni le sedela križem rok, ampak je v začetku v okviru Ženskega dobrodelnega društva" svoje očete, sopotnike, brate (in ostale, zaposlene na vseh javnih mestih) skušala opozoriti na svoje "poslanstvo" z druge - njim očitno manj ljube plati.

Ne da bi Sobota v začetku 20. stoletja postala káko žarišče feminističnega gibanja, niti ni namen obravnave tega vprašanja potencirati (pozitivno) vlogo prekmurske žene, saj se je v Soboti in okolici za časa Ogrske tako "Adamom" kot "Evam" godilo enako slabo - z izjemo priviligiranih. Le sama tema je kot drugod na Slovenskem postala kamen spotike in so se o njej razpisali skoraj vsi prekmurski časniki. Tako ne gre zanemarjati dejstva, da je avtorica "spornega" članka o feminizmu povsem utemeljeno in razumsko podala (svoje) videnje, ki se je izoblikovalo pod vplivom najnovejših dogodkov na Ogrskem ter na Zahodu:

"Danes še dokaj nova ideja je feminizem, ki ima v Angliji že okrog 50 - 70-letno preteklost, pri nas pa ima privržence komajda deset let, čeprav so ji bili že v preteklosti naklonjeni mnogi samostojno misleči ljudje, enako moški in ženske, pa čeprav podzavestno.

"Feminizem!" Kako strašna beseda, je to bila še pred kratkim. Spremljali so jo posmeh, pomilovanje in poniževanje; če so nekoga "ožigosali", da je feministka, je veljalo za žalitev.

In kakšna konfuzija je vladala okoli tega pojma še pred 5 - 6 leti. Vsak je o njej vedel kaj strašnega, da je sovražnik družinskega življenja, da propagira svobodno ljubezen, da hoče moškim vzeti kruh, da ženske navaja na moške manire, da je zgolj pogruntavščina neporočenih žensk etc."[23]

Greisingerova pri tem v enem samem stavku podaja bistvo sporočila o pomenu ter vlogi feminizma: "Hočejo nič več in nič manj, kot priznanje ženske kot polnopravne osebe, da bi lahko znotraj družbe živele tako, kot želijo in da bi svojo usodo uravnavale tako kot jim ustreza."[24]

Da gre morda vzrok za pomanjkljivosti v duhovni izobrazbi ženske iskati v njej (ali v njeni naravi) sami, o tem piše tudi Greisingerova:

"Ne smemo zamolčati niti tega, da se je z izboljšanjem prometnih razmer povečal tudi luksuz, železnica je približala modele oblek iz velikih mest, ki jih nevešča roka domače šivilje ni obvladala. Ker pa so se vedno našle nečimrne ženske, ki so te lepe stvari kupile in z njimi povzdigovale svojo lepoto, se je izkazalo tudi to, da moški svet ni neobčutljiv za lepe obleke, ravno nasprotno, kaže celo dokaj razviti estetski čut, saj se gnete okoli modnih dam. Večina žensk je iz tega potegnila nauk in se je odrekla ne samo pletenju ter tkanju, ampak tudi šivanju in je dala svoje obleke sešiti pri drugih krojačih."[25]

In kakšne posledice je v Soboti imelo moško klubsko življenje za "nežnejši spol":

"Ker pa se je s tem delo v hiši čedalje bolj krčilo in hkrati postajalo bolj šablonsko, je ženska svojo iznajdljivost ter ambicije usmerila v kuhanje, preko česar ji je uspelo skozi dimnik v veter spustiti ne samo en dominij. Tiste, ki jih ambicija, da bi v polovici ali pa po vsej županiji (Železni županiji, op. D. K.) za vsako ceno govorili o njihovi čudoviti kuhinji, ni navduševala, so se začele dolgočasiti.

K temu je prispevalo tudi to, da sta gospoda - moža klubsko življenje in Kazina čedalje bolj odtegovala od doma. Žena ni več slišala o javnih zadevah, ker so o teh razpravljali v Kazini. Mož je dopoldne hodil za opravki, bil je v uradu, opoldne je redkobeseden pojedel kosilo, odhitel v Kazino ali v kavarno, od tam spet v urad, pa spet v Kazino in le v času večerje se je spet pojavil v domačem gnezdu. In ker je svojo razpoložjivo ljubeznivost porabil že med dnevom, za dom in ženo ni ostalo ničesar. Nikoli se ni spomnil, da bi mogoče tudi njegova življenjska družica imela duhovne potrebe. Morda je to delno opravičljivo s tem, da je sčasoma postajala izobrazba moških čedalje višje stopnje, medtem ko je izobrazba žensk ostajala na starem nivoju in tako nista več mogla razumeti drug drugega; in ker je zaživel "nazor", da je žena v hiši zelo koristen element, mož svoje žene sploh ni poskusil vzgajati ter učiti. Torej se je ženska začela dolgočasiti."[26]

Ta "dolgčas" je botroval pojavu prvih feministk in feministov:

"Dolgčas je rodil neskončna luksuzna ročna dela, ki sicer zahtevajo ogromno denarja, so pa zelo redkokdaj lepa in še redkeje koristna. Tako se je rodil tip ženske, ki požira opolzke romane in je hrepeneča občudovalka avantur "grofice X" ter "markiza Y" in dobro je, če ostane vse pri teoriji in tega nočejo prenesti v prakso. Tako je nastal tip ženske, ki ni bila razumljena, pa pretirano čista

23 Glej op. 20.

24 Avtorica v članku na "znanstveni način" podaja pregled zgodovine človeštva in znotraj le-te vlogo ter položaj ženske od časov matriarhata do industrijske revolucije (Prav tam).

25 O vlogi ženskega oblačila je Marijin list leta 1913 (št. 5, str. 156) zapisal: "Tudi pri nas ne bi škodilo, če bi naše ženske menje metale na gizdavi obleč, pa bi več skrbele za zdravje svoje dece (...), štera vnogokrat hodi v raztrganoj pa v umazanoj obleki, gda se matere gizdi, jo v tákših oblačilaj, štera se že za nje nikoli ne spodobijo " (Prav tam).

26 Mév, 22. marec 1914.

ženska, ki svojo družino molestira z nenehnim pospravljanjem ter ženska, ki rada veseljači.

Med ženskami, pa hvala Bogu tudi med moškimi, ki so se dolgočasili, so se našli tudi taki, ki so uvideli, da tako stanje ni pravilno, da je treba žensko dušo napolniti z dragocenejšo vsebino, če ne želimo, da zaide v slabo smer, uvideli pa so tudi to, da neizkoriščena energija tudi z gospodarskega vidika predstavlja ogromno izgubo.

Ti so postali prvi feministi in feministke."[27]

Da je ravno "ženskost" dominantna lastnost ženske, tudi tega avtorica v vsebini članka ni zamolčala, vendar poudarja, da "ženskost" ne izraža nujno tudi omejevanje duhovnih (in fizičnih) sposobnosti ter možnosti:

"Kdo je bolj ženstven, tisti, ki izgubi zavest, če zagleda miš, ali pa zbeži, če je poleg njega zagorela obleka služkinje, ali tisti, ki ne more pogledati rane ali zlomljene roke, ne da bi mu bilo slabo, ki je nebogljen in nespreten, ki še vozovnice za vlak ne zna pošteno kupiti?

"Weiblich sein, heist mütterlich sein", je rekel nek odličen pisatelj in to je prava poteza, glavna značilnost ženskosti: pripravljenost pomagati, ki je prava ženska nikoli, v nikakršnih okoliščinah ne more izgubiti, kakor so tudi ženske, ki tega v svoji duši nikoli niso imele."[28]

Od tega izhaja tudi splošno uveljavljeno prepričanje - ne glede na naravne danosti ženske, da je le-ona fundament družine, ki pa je tudi celica družbe.[29] Mišljenje Greisingerove je na tem mestu seveda drugačno.[30]

Jasno, da je bilo njenemu pisanju idejno izhodišče Kongres o volilni pravici v Budimpešti - tudi tega v svojem, zdaj že kar "srboritem" članku ni zamolčala:

"Ženske so zrele za spoštovanje ter nastop v javnem življenju in tisti, ki je lansko leto na Kongresu volilne pravice v Budimpešti videl zastopnice žensk z vsega sveta, mora uvideti, da jih ni več mogoče zbrisati s prizorišča javnega nastopanja."[31]

Greisingerova kot primer omenja gospo Charles - Lees, županjo mesta Oldham, ki "stavko železničarjev ni prekinila z vojsko ali policijo, ampak s pametnim in prijetnim humorjem. V Budimpešti je sama pripovedovala, da se je 13 ur pogovarjala z njimi, na koncu pa so se vsi smejali in mir je bil vzpostavljen. V mestu je uredila igrišča in parke (ni sledila primeru Szombathelja, ki še obstoječe pokvari). Za delavskimi "cottages" je dala zgraditi hiše z vrtovi, tako da bo mesto, ki je bilo včasih grdo, nastalo najlepše v Angliji."[32]

O volilni pravici pa je zapisala: "... Seveda če niso slepi, morajo tudi feministi kmalu opaziti prednosti pravice glasovanja in zato je bilo feministično geslo "Wotes for women!" kmalu ne samo cilj, ampak tudi sredstvo, da bi vlade prisluhnile njihovim zahtevam."[33]

V zaključku se je Greisingerova dotaknila tudi "soboških feministk":

"Kako nesebično neutrudljive in navdušene "agitatorke" svojih idej so lahko ženske, dokazujejo naša Vilma Glüklich, Auguszta Rosenbeg ter Rózsa Schwimmer. Tisoč primerov bi še lahko navedla, toda že tako sem izkoristila vaše potrpljenje, zato vas prosim le, da se brez evforije ukvarjate z vprašanjem feminizma in brez pristranosti."[34]

Da je bilo prepričanje mnogih gospodov kljub vsemu pristrano, je lahko opazil vsakdo, ki je v tistih časih prebral članek dr. J. M.-ja v soboškem tedniku. Njegovo pisanje kljub visoki izobrazbi ne izraža "treznega" načina razmišljanja, kvečjemu na ironiziran način potencira dominantno vlogo močnejšega spola in zdi se, da izvira le iz "načela kontradiktornosti", preko katerega s humornimi pridevki ter očitki na račun ženskega (resda po-

27 Prav tam.
28 Mév, 22. in 29. marec 1514.
29 "Če je res, in ker je res, da je družinsko življenje fundament družine, družbe, države, vere in dobre morale; če je res, in ker je res, da tke ženska družinsko življenje z nežnimi, a močnimi nitmi notranje ljubezni... naj se torej feministični "tabor" ne postavlja s padlo Šparto, naj ne postavlja oltarja iz enakosti izvirajoče svobodne ljubezni, ampak naj ostane tam, kjer ga je skrb z njegovo sveto nalogo postavila." (Članek "Feminizem" avtorja dr. J. M.-ja, ki ga je kot odgovor na pisanje Greisingerove objavil Mév 4. oktobra 1914).
30 "Naslednji argument zoper to, da bi ženske služile je ta, da je tekmica moškemu, odvzame mu kruh in otežuje ustvarjanje družine (...) Ej, ej, da bi bil moški res tako šibak!? In če je dejansko tak, tedaj si ne zasluži vodilne vloge. Feministično načelo je tudi, da naj zmaga "boljše", toda enako je tudi načelo vsakega poštenega človeka (...). Da se otežuje ustvarjanje družine, če tudi ženska služi? Ravno nasprotno; zagotavlja srečo družinskega življenja, saj omogoča, da vsakdo po svojem srcu izbere življenskega partnerja." (Glej op. 28).
31 Mév, 5. april 1514.
32 Prav tam.
33 Prav tam.
34 Prav tam.
Dokaj neevforično se je svojega poslanstva zavedala (ter v "primerni" obliki izkoriščala) tudi soboška grofica Marija Szápáry (1840-1908), ki je bila mnogim (napredno mislečim) Sobočánkam "zgled dobrote", saj po besedah mnogih nihče ni šel od nje praznih rok. Ker ni imela kakih "skrivnosti" (njenega moža - Gézo Szápárija so obkrožale "zgodbice" o pretirani varčnosti), zato se je tudi z lažjim srcem posvečala ubožnim in bolnim ljudem. Njena dobrota se je neposredno izkazala ob ustanovitvi "Dobrodelnega ženskega društva" v Soboti (Muraszombat jótékony nöegyesület). 26 let je bila predsednica ženskega Dobrodelenega društva v Budimpešti, kjer je menda celo lastnoročno delila hrano okoliškim revežem. Na Reki je dala zgraditi otroško sirotišnico in tako ne preseneča podatek, da je bila prva od Madžark plemenitega rodu, ki jo je Elizabeta I. odlikovala z Redom najvišjih zaslug, kakor jo je podobna čast doletela od Svete Rimske Stolice (Mév, 31. maj 1908 in Marijin list, št. 3-4, str. 199-200 1907/08).

gostega) romantičnega idealiziranja (javnega) življenja le še povečuje "bralni užitek" tistim, ki jim je to pisanje pravzaprav namenjeno; to pa so - se razume - "gospodje soboški":

"Pravico, enako pravico z moškimi! To je trenutni moto žensk. "Dol s suženjstvom!" je stokanje feministk...

Naravni zakon je po mnenju feministk le razporeditev dela. Ta naravni zakon torej v družini, družbi in državi ne vlada ne ženski, ne moškemu. Strastni vzkliki so najbolj iskreni, zato naj mi bo dovoljeno, da tudi sam na tem mestu zakričim: "Oho!"

Poglejmo današnje ženske v družini! Celo v najbolj zanikrni kolibi ima ženska glavno vlogo, dirigira v hiši, družino osreči ali pa jo naredi nesrečno.

Preidimo takoj k bistvu vprašanja. Za katero družbeno ugodnost je ženska prikrajšana? Res ne vem, za katero. Pri veseljačenju, razvedrilu, v društvih zajema z večjo žlico kot moški; medtem ko se ta skromno zavleče v plesne dvorane, ženska flirta z drugimi, in če je mož pravi, ki dá kaj na poštenje svoje hiše, to seveda prepove in postane torej... ženin tiran?

Poglejmo diplomacijo, politiko...! Ali nimajo ravno ženske izza kulis glavne vloge?! Ali niso od vseh začetkov povzročiteljice nastajanja ter pogubljanja držav?

Ideali kot ideje lahko živijo večno življenje, ne da bi se uresničili; tiste, ki se hranijo s takimi idejami, imenujemo entuziaste, ki niso nevarni. So pa tudi ideali, ki rušijo in ki se kot vihar ne zmenijo za uničenje. Z nasilno roko se lotijo reda, da bi ustvarili kaos, v katerem tudi sami propadejo."[35]

Kot kaže, je ravno "gospod doktor" zapadel v idealiziranje "Adamovega rebra"...

"Marijin list" kot osrednji časopis z vsebino izrazito katoliškega značaja ni imel namena konkurirati osrednjemu soboškemu tedniku (Muraszombat és vidéke), saj je namerno težil k vsebini vzgojnega tipa, ko pa se je prvi večji val feminizma dotaknil tudi Sobote ter okoliških krajev, se je (že) v marcu 1912. leta pojavil članek z "Desetimi zapovedmi",[36] ki naj bi opravičile nepristrani sloves tega verskega lista. Pisec omenjenih zapovedi se je zavedal "ženske jeze" in zato duhovito dodal: "Alijaj bi bilo po meni, csi bi tak do mene mogle, dobro, ka szmo dalecs razno..."[37]

Za svojo "eksistenco" se je avtor članka zbal predvsem zato, ker je kljub svobodomiselnim zapovedim bilo čutiti kanček "patriarhalne filozofije": "Vszigdár (vedno, op. D. K.) po mozsevoj voli hodi i nigdár (nikoli, op. D. K.) njemi ne gucsi proti."[38]

Tako se je glasila prva zapoved, ob kateri je avtor poudaril, da jo je (kot tudi ostalih devet) popisal na željo drugih in zato ne prevzema odgovornosti. O miselni dejavnosti pa piše pri drugi zapovedi: "Csi eden dén (dan, op. D. K.) dvakrat ali szedenkrát na drügo miszel má mózs, ti tüd i telkokrát obrni szvoje mislenje."[39]

Žena se je morala obračati po vetru (beri: možu), a je četrta zapoved na primer velela, da naj je žena "kraljica na domu", vendar ne bi smela nikoli pozabiti, kdo jo je pravzaprav postavil na "mesto kraljice".

Kljub očitku, da je najbolj nesrečen tisti mož (in tista družina), katerega žena tako glasno govori in vpije "sztaksim glászom gucsij ali bole lárma" (govori s takim glasom ali se celo dere, op. D. K.), da bi lahko "na szodnji dén za trombitása dobra bila", se epilog zaključuje dokaj modro in tedanjim razmeram "primerno":

"Da pa te je zsena prej szlüzsbenica szvojega mozsá. Nigdar nej... Zs njim cela ednaka persona osztáne ona nadale tüdi, ali szakojacsko, njemi podvrzsena i tak more biti."[40]

Tako so morale Sobočánke (verjetno tudi v veselje nemajhnega števila Sobočáncev) na "dosledno izpolnjevanje načela enakopravnosti med spoloma" počakati vse do tridesetih let ko tudi "csinos nö ni bila več le "čédna žena", ampak tudi "čêdna",[41] in ko vsled novih (beri: strankarskih) nazorov tudi "Kezét-csókolorn" ni bil več " obligatna manira" dobre dunajske (beri: budimpeštanske) dvorne šole, ampak so morali gospodje svoje gentlemanske manire odslej "izkazovati" v javnih (to je tako moškim kot ženskam dostopnih) lokalih, v katere sta vodilna soboška gostilničarja takole vabila goste na jedačo in pijačo:

V kavarni : Izborna pijača
V restavraciji : Prima jedača
V prvem nadstropju : Tujske sobane
V poletju pa bo za vse Sobočane
zgradil še kegljišče,
da še bolj znan bo po svetu postal

Faflik — Central.

35 Glej op. 29.
36 Marijin list 1912, št. 3, str. 73.
37 Prav tam.
38 Pra tam.
39 Prav tam.
40 Prav tam.
41 V prekmurskem dialektu "modra ženska".

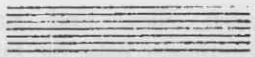

**Prijetno zabavo,
izborno res kavo,
in prima pijačo
za zmerno plačo
to znajo tujci in pa Sobočanci,
da svojim gostom nudi**

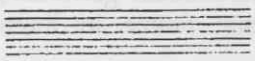

Sočič Franci
Velika kavarna

V času "soboške intelektualne opozicije", ki je temelje obstoja pridobila s prihodom kranjskih, koroških ter štajerskih prišlekov, je na plano skočila "ženska garda", na račun katere so soboški gospodje, ki so tako radi posedali pri "Dobrayu", "Faflku", "Bacu" ali "Sočiču"... zbijali šale:

"Zdaj kavarne tri imamo, kaj še Murska hoče? Po treh stezah blodijo nam naše želje vroče, če povsod le čaje spraviš tri, štir' na tapeto, pa zamenjaš svojo ženo za preljubo teto."[42]

Kako zelo aktualno je bilo vprašanje splošne volilne pravice, pričajo tile zabavljivi zapisi:[43]

O ženski volilni pravici

Zahteve žensk

Ko volilna borba bo,
ko se govorilo bo,
šla bom tudi jaz na shod
in kričala bom tam not.

Policijskim uram bo skrajšan njih potek,
možem odklenkalo bo sedet', kakor cvek.
Cigaretam in tobaku, to delo bo poslank,
zvišat' cene a enak'znižati za frank.

Možem tresejo se hlače,
ker bo prišlo zdaj vse drugače,
saj je bil že čas,
za vse moške in za nas.

Odgovori moških

Možem nevarnost se obeta,
od lastnih žen zdaj prav zares;
voliti hočejo dekleta,
pa tudi druge ženske vmes.

To vse smrdi po konkurenci,
v nevarnosti je naš primat.
Komu smrdele cigarete bodo,
če žena bo poslanc' postal?
Čeprav sem rebro jaz posodil,
da ti prišla si sploh na svet,
jaz nisem s tem ti še dovolil,
da hlače smeš mi tudi vzet.

Tudi taka je zgodovina Sobote, kakor je le-ta tudi del slovenskega in ne le madžarskega zgodovinopisja. Koliko "dobrega" in "slabega" sta ljudem ob Muri prinesli ogrska ter slovenska (beri: jugoslovanska) uprava, je vprašanje posameznika. Tudi starejši ljudje - navajeni vsega "hudega", ki so bili priča tej preobrazbi, so se na novosti odzivali z nekakšno zmedenostjo, predvsem pa z odkritim presenečenjem, kot tudi "tista starka, ki je mislila, da je evangeličanka in že obenem katoličanka, ki je žalostno odkimala, da ne zna madžarski, in se je le čudila novemu svetu in novemu denarju in novim mejam in novim "gospodom", ki razumejo "vendski" in ji ni bilo treba tolmača na sodišču..."[44]

ZUSAMMENFASSUNG

Richte dich immer nach dem Willen des Mannes und widerspreche ihm nie!

Der Alltag des Marktfleckens von Sobota wurde am Anfang des 20. Jahrhunderts durch politische Veränderungen wachgerüttelt, die außer dem Weltkonflikt auch die ersten Forderungen nach der uneingeschränkten Freiheit der Frau mit sich brachten. In diesem halbruralen Ort hatten diese Forderungen gewiß nicht jenes Gewicht, welches sie im Hinblick auf den bewegten Alltag der männlichen Population verdient hätten.

Die Einwohnerin von Sobota "durfte" die Rolle einer treuen Ehefrau und gewissenhaften Mutter spielen, die nachmittags nur in Wohltätigkeits-Frauenvereinen (mit)wirken "durfte". Darin erschöpfte sich ihre Rolle in der Öffentlichkeit.

Der Großteil der Frauenpopulation von Sobota war (einschließlich jener der wohlhabenden und gesellschaftlich etablierten Familien) nach strengen Prinzipien der katholischen (halbbäuerlichen)

42 Düplin, 1. februar 1939, str. 3.
43 Düplin, 1. februar 1940, str. 3.
44 Prekmurski profili, spisal France Sušnik, Maribor 1929, str. 36.

Familie erzogen. Nur wenigen wurde schon von der Geburt her die Möglichkeit eines gesellschaftlichen Aufstiegs gegeben. Diese bot sich etwa durch die Heirat mit einem benachbarten ungarischen Kleinbürger, dessen "Lebenskultur" an den Abenden durch den gewohnten Rhythmus des Stadt-Casinos beschränkt wurde.

Sobota schmückten an der Jahrhundertwende zahlreiche Kaffeehäuser, (zu) viele Wirtshäuser, Dobrays Hotel mit dem Casino und der zentrale Schloßkomplex. Gerade Gräfin Marija Szapary war in den Augen der meisten Frauen in Sobota die "eigentliche Verkörperung von Anmut und Güte". Sie wurde sowohl in den Kreisen der Budapester Aristokratie als auch vom einheimischen Pfarrer Slepec sowie vom einfachen Sobotaer Volk verehrt. Das gesellschaftlich-kulturelle Leben von Sobota war jedoch nicht nur auf den Casino-Verein beschränkt, besonders die Lesekultur sollte im Falle der Frauen in Sobota als Zeichen des Fortschritts, der Bildung oder wenigstens des "guten Geschmacks" gelten. Bibliotheken mit entsprechendem Lesestoff gab es im damaligen Sobota nicht, wenn man von einzelnen "Privatsammlungen" absieht. Aus diesem Grunde sahen sich die Einwohner von Sobota mehr von Tanzkursen, Kinovorstellungen und Theateraufführungen wandernder Schauspielgruppen angezogen. Im edukativen Sinne erzielten solche Veranstaltungen nicht die angemessene oder erwünschte Wirkung. So habe sich - laut Ilona K. Greisinger, einer der "ersten Feministinnen" von Sobota - ein Typ der untertänigen, zu wenig selbstbewußten und gebildeten Frau herausgebildet, die dem stärkeren Geschlecht nicht "intellektuell zu konkurrieren" imstande gewesen sei, was angesichts der Bildungs- und Berufsmöglichkeiten nicht überrascht.

In die politische Diskussion über die Rolle der (Ehe)Frau griff auch die Kirche ein, und so nahmen ziemlich viele Frauen in Sobota den Schleier, andere wiederum erreichten nach den Normen der damaligen Zeit die "höchste" Bildungsstufe als Gouvernanten und Lehrerinnen. Das war aber auch alles, und nach der Auffassung von Greisinger habe die Frau begonnen, sich zu "langweilen". Einige hätten die Zeit mit dem Lesen von "obszönen" Romanen, andere wiederum mit Handarbeiten vertrieben, nur wenige hätten sich getraut, ihr geistiges Leben mit etwas Nützlicherem auszufüllen. Letztere seien nach Greisingers Theorie die ersten Feministinnen geworden, viele von ihnen hätten eine Stütze in ihren Männern gefunden.

Natürlich distanziert sich Greisinger nicht von der etablierten Überzeugung, zugleich einem "Naturgesetz", die Frau sei das Fundament der Familie, so wie diese auch die bedeutendste Zelle jeder Gesellschaft darstelle. Ihren "Thesen" widersetzte sich ein gewisser Herr J.M., bezeichnete er die Frau in der Gesellschaft doch als eine dominante Person, die im eigenen Haus regiere, im öffentlichen Leben aber übermäßig feiere und flirte, in Diplomatie und Politik trage sie aber die Verantwortung für Entstehung wie Untergang von Staaten.

Daß die Frau in keinerlei Hinsicht gesellschaftlich benachteiligt sei, stellte auch das zentrale Blatt im Übermurgebietes "Marijin list" (Marien-Blatt) fest. Der Frau wurden diplomatische und ähnliche Ambitionen zwar nicht zum Vorwurf gemacht, dennoch wurde in den "didaktischen" Artikeln auf die patriarchalische Rolle der Kirche und des Mannes im Eheleben hingewiesen.

Das Ende des Ersten Weltkriegs brachte den Slowenen den Frieden und zahlreiche "Selbstständigkeiten", dem Übermurgebiet aber eine "neue" politische und soziale "Geschichte". Hier kamen Parteiinteressen zum Ausdruck und in deren Rahmen die ersten Forderungen nach einer stärkeren Rolle der Frau in der Öffentlichkeit und in der Gesellschaft im allgemeinen. Während sich die Herren im nächsten Wirtshaus dem Kartenspiel hingaben, entwarfen ihre Ehefrauen die ersten "politischen Manifeste" und "Parteiprogramme"...

Adam Lucijan

Dr. Ivan Švegel in njegov čas (spomini)

Med politiki, ki so se trudili za slovensko stvar po 1. svetovni vojni, je bil tudi blejski rojak, dr. Ivan Švegel, ki ga je težko predstaviti le kot politika, ki je sodeloval v peripetijah ob novih mejah. Zato sem prepričan da bo kratka predstavitev, ki ji puščam "švegljansko" konotacijo, zanimiv prispevek k biografiji znanih in znamenitih Slovencev. Ob množici gradiva, ki ga je nekoč zbral moj oče, uporabljam še neobjavljene Šveglove spomine. Navzlic nekaterim subjektivnim ocenam, na katere so vplivali sočasni politični dogodki, ali celo iz osebnie zamere, je pričujoči sestavek svojevrsten prispevek k naši polpretekli zgodovini.

Ivan Švegel se je rodil 17. februarja 1875 v Zgornjih Gorjah pri Bledu, očetu Martinu in materi Ani, rojeni Jan. Najprej je obiskoval domačo šolo, osnovno šolanje pa je dovršil v Beljaku, podobno kot pred leti njegov slavnejši stric, baron Jožef Schwegel. Nasploh je bil omenjeni stric mlademu Šveglu svetel vzor. Mladi Ivan je po beljaški šoli odšel na Theresianum na Dunaj, ki ga je dovršil leta 1892. Nato je študiral na dveh fakultetah, na "Balohovi" orientalski akademiji (Ivanov stric baron Schwegel, po domače Balohov ima velike zasluge za ustanovitev in dvig te ustanove) in na juridični fakulteti. Kot odličen študent je kmalu dosegel tudi doktorski naslov, že leta 1897 na Univerzi v Innsbrucku. Stričev vzor, mecenstvo in predvsem dobre zveze so mlademu Ivanu pomagale na poti v diplomacijo, ki je tako usodno zaznamovala njegovo življenje. Pripravništvo za obrt, kateri se je namenil, je opravljal na dunajskem okrajnem sodišču in v Avstrijskem trgovinskem muzeju. Že leta 1899 ga srečamo kot mladega diplomata na avstrijskem konzulatu v Chicagu, kjer je na prelomu stoletja postal predstojnik konzulata in to službo opravljal do leta 1902. V Chicago je prišel povsem po naključju. Kot odposlanec kranjskega grofa Hohenwarta bi moral potovati v Maroko, a se je v Chicagu ponesrečil takratni konzul. Ta nesreča je bistveno spremenila možnosti in načrte mladega Švegla, saj je prav Amerika oziroma Združene države tesno prepletena z njegovo usodo. Da je bilo Šveglove službe v Chicagu hitro konec, je vzrok v njegovi doslednosti, poštenosti, ne nazadnje pa tudi v patriotizmu in svojeglavosti, kar je bilo lastno tudi njegovemu slavnejšemu stricu. Povod za premestitev je bilo preveč vneto Šveglovo zavzemanje za rojake. Zavzel se je namreč za rojaka, ki je komaj prispel v Ameriko, da bi kaj zaslužil, a je že dobil poziv za v vojsko. Domača oblast ga je poklicala na orožne vaje. Prišlo je do večjega prepira z okrožnim glavarjem v Gorici. Zaradi žaljivega pisma slednjemu, se je moral Švegel celo zagovarjati pred vojaškim častnim sodiščem. Čeprav se je za Švegla vse skupaj ugodno razpletlo, je bil premeščen na slabše delovno mesto v Pittsburg. Kmalu, že leta 1904, je bil dodeljen za regenta konzulu v Zürichu, a že januarja leta 1905 je potoval na jug Afrike za podkonzula v Capetownu. Prejadral je celo Afriko in spoznaval razmere na kontinentu, ki jih opisuje takole: "V Keniji takrat Mau-Mauov še ni bilo in so se Angleži precej dobro počutili, v Mogadišu so Italijani eksercirali, v Durbanu/Natal je mladi Gandhi kot indijski odvetnik oblastem nagajal ...".[1] Šveglova afriška epizoda ni trajala dolgo, saj je bil že leta 1906 imenovan za vicekonzula v Solunu. V prostem času je svoje pustolovske pohode nadaljeval po Balkanu. Prehodil je Makedonijo, Trakijo in Pelagonijo. Tudi prilike, da se seznani z vzhodno obliko meništva ni zamudil. V letu 1907 je dlje časa bival na Atosu. V svoji novi službi je imel priložnost opazovati četniške boje Bolgarov, Grkov, Srbov in Romunov, ki so se prav tedaj osvobajali izpod turškega jarma. Obiskal je tudi Carigrad. Na delovnem mestu ga je obiskal dr. Lambert Ehrlich, ki ga je prosil za priporočila, da bi si lahko ogledal Atos in tam tudi nekaj časa prebival. Švegel mu je priporočila rade volje dal. Ni si mogel predstavljati, da bo istega človeka srečal dobrih deset let kasneje v popolnoma drugačnih okoliščinah. Kmalu zatem je bil Švegel imenovan za gospodarskega poročevalca v New Yorku, a je hudo zbolel in se vrnil domov na okrevanje. Zadnja leta pred prvo svetovno vojno, točneje do leta 1917, ko sta Avstrija in Združene države prekinili diplomatske stike, je Švegel preživel

[1] Vsi citati so iz Ivan Švegel: Avtobiografija, Vilsonija 1953, 28. str, arhiv SBL.

onkraj luže. Spočetka je dosti sodeloval s stricem, baronom Jožefom Schweglom. Skupaj s stricem sta pridobila kanadski družbi Canadian Pacific Railway Co. koncesijo za pristajanje njihovih ladij v Trstu in za prevoz ljudi v Ameriko. S to potezo je bila precejšnjemu delu prebivalstva monarhije bistveno skrajšana pot v obljubljeno deželo. To je prizadelo nemške interese, ki so protežirali Bremen in Hamburg. Podjetje strica in nečaka ni bilo kdove kako uspešno. Načrt, da bi deželi, železnicam in avstrijskemu pristanišču Trst zagotovili redne dohodke in vsaj nekaj dobička, je sicer obveljal, a je Ivana Švegla stal konzularne službe. Polni dve leti je bil doma, brez plače. Leta 1913 je bil ponovno poslan v Združene države, najprej za konzula v ameriško zvezno državo Kolorado, v Denver, nato pa je služboval v St. Louisu kjer je tudi zaključil kariero diplomatskega predstavnika avstrijske monarhije.

Dr. Švegel Ivan (1875-1962), slika v DA.

Tako se je iztekla diplomatska kariera dr. Ivana Švegla v stari Avstriji. Komaj štiridesetletnik je dosegel vse, kar se je po normalni poti v takratni državi dalo. Res je tudi, da ga je dobršen del življenja spremljala stričeva karizma, kar mu je dostikrat pomagalo, saj je zaradi svoje trmoglavosti in dosledne poštenosti mnogokrat zašel v težave.

Za baronom Schweglom, ki je umrl na začetku vojne vihre leta 1914, je odšla tudi Avstrija. Dr. Ivan Švegel se je sredi vojne vihre vrnil domov. Kot sam piše, se je leta 1917 priglasil v vojsko in tam najprej poveljeval mariborskim dragonarjem, nato pa je bil na bojišču v Albaniji. Za svoje zasluge je bil odlikovan z najvišjimi avstrijskimi priznanji. Ko se je vrnil domov na dopust, je bila Avstrija že v popolnem razpadu. Konec vojne se je hitro bližal. Slovenci, tisočletje in več vpeti v nemški politični in kulturni prostor, so se le s težavo prilagajali hitro menjajočem se položaju. Narodni svet in narodna vlada v Ljubljani sta bila od ljudstva odtujeni. Neenotna politika v teh organih do Koroške in tudi ostalih pokrajin izven Kranjske, je povzročila, da je slovensko ljudstvo imelo le malo možnosti za uveljavitev kakršnihkoli lastnih interesov. Vizije najvišjih organov so bile v Ljubljani kljub zagnanosti in programom zvečine zmedene in meglene. V svojih spominih Švegel na kratko opravi s tem obdobjem, več pozornosti posveti le sočasnim dogodkom, kjer je sodeloval tudi sam. Takratni predsednik Narodne vlade vitez Josip Pogačnik, Šveglov dober znanec, je slednjega imenoval za predstavnika Narodne vlade na Dunaju. Na zahtevo Narodnega Vijeća, ki je imelo druge načrte, pa so morali Šveglovo imenovanje preklicati. Predstavnika na Dunaju sta tako postala dr. de Francesci, povsem neuk diplomacije in polkovnik Stefanović, da bi v navezi z Odborom južnih Slavena opravila repatriacijo vojakov, vojnih ujetnikov, beguncev itd.. Toda stvari so se tako zapletle, da je prišlo do političnega mešetarjenja in nemalokrat tudi do izrabljanja položajev za osebne koristi, kar je bilo vse skupaj slaba reklama za novo politično tvorbo Južnih slovanov. Šele tedaj se je zganilo tudi Narodno vijeće in odpoklicalo nesposobna in skorumpirana pooblaščenca ter imenovalo Švegla za zastopnika Narodnega vijeća na Dunaju. Prva naloga novega predstavnika je bila najti in imenovati nekaj predstavnikov iz bivših avtroogrskih ministrstev, ki bi sodelovali na konferencah poslancev in bi o delu poročali Narodni vladi, ki je Švegla imenovala tudi za zastopnika pri konferenci o likvidaciji zunanjega in vojnega ministrstva na Dunaju in mu za pomoč poslala dr. Rudolfa Andrejko. Prehitra združitev južnoslovanskih narodov v kraljevino je Šveglu onemogočila dokončanje poslov. Njegova naslednja zadolžitev je bilo sodelovanje pri anketi na Koroškem, ki jo je po nalogu Šveglovega prijatelja, harvardskega profesorja Coolidgea vodil major Nelson Miles. Tu se pričenja obdobje, ki ga je Švegel v svojih spominih relativno dobro popisal. Iz načina pisanja veje spoznanje, kako je velikosrbska politika s svojimi po-

stopki in niti ne v svojih državnih interesih, temveč v interesih, ki so se porodili v kdove kateri belgrajski gostilnici, ob bogve kateri uri, nameravala voditi državo. Vendar je del te politike kasneje postal tudi Švegel sam. Pošteno je priznal, da so bili za svojo nesrečo, ki jih je zadela na narodnostnih mejah, v veliki meri krivi tudi Slovenci sami. Zaletavi in nevajeni diplomacije so si napravili več škode kot koristi. Švegel je na nerazumljivo nestrpnost naletel že na svojem službenem potovanju na Koroško. Dogovoril se je bil z majorjem Milesom, da se sestaneta v Dravogradu. Toda na železniški postaji se je "togoten in vpijoč" spravil nadenj njegov siceršnji znanec, blagi koroški narodnjak dr. Lambert Ehrlich, prav tisti, kateremu je Švegel mukoma, vendar rade volje, oskrbel dovoljenja in priporočila za bivanje na Atosu. Scena, ki mu jo je Ehrlich napravil pred vsemi ljudmi na postaji, je bila po Šveglovih besedah mučna, saj ljudje verjetno razen predirljivega vpitja, naj se spravi od koder je prišel, prejkone niso razumeli ničesar. Že takrat se mu je porodil sum, da se vse skupaj ne bo dobro končalo. Mirno se je umaknil in se podal drugim nalogam naproti. Bil je imenovan v številno delegacijo kraljevine SHS na mirovni konferenci v Parizu. Glavnino delegacije so sestavljali trije. Srbe je vodil Nikola Pašić, Hrvate dr. Ante Trumbić, Slovence pa bivši medvojni avstrijski minister, pri poslih natančni in prizadevni dr. Ivan Žolger, simpatizer SLS. Vsak od naštetih treh vodij je imel svoje svetovalce in eksperte. Švegel je bil znotraj slovenske delegacije zadolžen za splošne politične posle. Povsem nehomogena delegacija ni obetala kakega večjega preobrata splošnih teženj na konferenci, kjer nova kraljevina ni bila še niti mednarodno priznana. Prevladovali so parcialni interesi. Nikolo Pašića je bolj zanimala menjava Trsta za Solun, ki bi Srbom odprl izhod na morje. Tudi Hrvati so se enako kot Srbi lotili obrambe lastnih interesov. Dr. Trumbić, takrat že vladni zunanji minister, se je potegoval za celovitost Dalmacije. Slovenci so se obnašali podobno. Težišče njihovega zanimanja in delovanja sta bili seveda severna in zahodna meja.

Švegel je zaprosil za sprejem pri Wilsonu. Zaradi zvez in ugleda, ki ga je užival, mu je uspelo dobiti termin za sprejem pri zelo zasedenem Wilsonu. Na sestanek z Wilsonom vzel še dr. Vošnjaka in dr. Gregorina. Sestanek ni bil posebno dolg. Ob dogovorjeni uri se je ameriški predsednik pojavil in po pozdravu je Švegel predsedniku predstavil Slovence kdo in odkod so. Pri tem ni pozabil na škofa Barago, ki je bil Wilsonu še kako poznan. Omenil je tudi slovensko diasporo v Združenih državah in nato skušal razložiti položaj Slovencev doma. Govoril je, da so Slovenci branik na poti nemškega imperializma v Sredozemlje, na drugi strani pa so vedno morali braniti krščansko Evropo pred vdori barbarov z juga. Tako so od prostora, ki so ga nekdaj naseljevali v Alpah in tja do Češke, počasi izgubljali del za delom. Tudi število Slovencev se je manjšalo in danes živijo na malem koščku ozemlja, ki si ga delijo zmagovalci. Wilson je priznal, da je nekaj pogledov sicer novih, a ga je bolj skrbelo zahodno vprašanje in Reka. Dr. Vošnjak ga je prosil, naj vztraja na narodnostni meji proti Italiji. To mejo mu je pomenila reka Soča. Wilson je menil, da je predlog pošten in ga je obljubil podpreti. Sestanek je hitro minil. Na koncu so Wilsonu izročili še album s podpisi nekaj tisoč slovenskih deklet, namenjen njegovi hčeri, ki pa še ni pripotovala v Pariz. Kot piše Švegel, se je trudil v Parizu čimbolj reprezentativno obnašati. Stanoval je v velikem in mondenem hotelu Place de la Concorde, v bližini ameriške delegacije. S svojim uglajenim nastopom si je znal pridobiti naklonjenost marsikaterega politika. Manjkal mu je le sodelavec, ki bi dobro poznal razmere doma ter dovolj močna zaslomba doma pa bi storil za Slovence mnogo več. Zavedal se je, da na odločitve konference ne bo mogel bistveno vplivati, vseeno pa se je trudil narediti kar se da dober vtis.

Medtem so doma formirali uradno deputacijo, da bi skušala glede koroškega vprašanja na mirovni konferenci storiti kar največ. Za blagoslov je bilo seveda treba povprašati Beograd, ki je odhod blagohotno dovolil. Le Nikola Pašić je bil proti odpravi. Toda delegacija je bila nujna. Strokovnjaki, ki so z mapami pod pazduho hodili po Koroški so vneto zatrjevali, da je plebiscit za Slovence že dobljen, četudi bi združili obe coni. Vsakemu le malo bolj razgledanemu človeku pa je bilo jasno, da je položaj bistveno drugačen. Ko je delegacija, ki so jo sestavljali škof dr. Anton Bonaventura Jeglič, dr. Janko Brejc, dr. Karel Triller, dr. Vladimir Ravnikar, Rudolf Golouh in Albin Prepeluh, pripotovala v Pariz, je takoj morala na sestanek z jugoslovansko delegacijo na konferenci. Pašić ni pokazal prevelikega zanimanja za namere odposlancev in posvet z delegacijo ni obrodil nobenih sadov. Na pomoč je spet priskočil Švegel. Preko svojih zvez je v hotelu Crillon organiziral sestanek z Wilsonom. Udeležila naj bi se ga Švegel in škof Jeglič. Vendar iz lepega načrta ni bilo nič. Najprej so se jima pridružili še ostali člani posebne deputacije. Malo pred sestankom pa so prihrumeli v salon, ki je bil prav nasproti Wilsonove delovne sobe, še drugi ljudje. Med njimi je bil najglasnejši dr. Ehrlich, Šveglova mora, ki je v svojem stilu vsem prisotnim razlagal, kaj vse bo Wilsonu povedal glede Koroške. Švegel je opozoril navzoče, naj bodo tiho, ker predsednika nima smisla nadlegovati z zemljepisom Koroške. Rekel jim je, da so tu zato, da bi naredili čimboljši vtis, meje pa bo kasneje zarisal

kak podrejeni referent. Ti nasveti so dr. Ehrlichu dvignili pritisk. Njegov izbruh je Švegel zavrnil z opombo o njegovih umazanih gojzericah. Poučil ga je, da so tudi čisti čevlji del celotne podobe človeka in izkaz omike, na katero Amerikanci veliko dajo. Dr. Ehrlich tega ni mirno požrl in je pričel Šveglu pridigati, da je tu samo za tolmača in naj bo tiho. Sredi Ehrlichovega besednega naleta je vstopil Wilson s svetovalcem polkovnikom Housom. Ker gospoda ni znala jezika, je celotni pogovor vodil Švegel. Polkovnik House je koroški problem dobro naštudiral in je presenetil vse prisotne s svojim briljantnim poznavanjem razmer. Med drugim je opozoril tudi na to, da bo glasovanje zavzelo preveliko ozemlje in da so Slovenci v Celovcu v izraziti manjšini. V vsem je bil Švegel perfekten tolmač , le v primeru, ko je škof Jeglič hotel, da se plebiscitnemu področju priključi tudi Mežiška dolina, tega ni hotel prevesti. Kako prav je imel v tem primeru, se je kmalu izkazalo. Na ta način bi izgubili tudi Mežiško dolino. Polkovnik House je s svojim dobrim poznavanjem koroške problematike spravil prisotne v veliko zadrego. Zato je pogovor tekel vsaj s slovenske strani nervozno in z dosti treme. Švegel se ni dal zmesti in je, kjer je pogovor zastal, z diplomatsko spretnostjo skušal prikrivati stiske in zadrege. Skušal je pojasniti Američanoma slovenske zahteve v smislu, da že od samega začetka ne zahtevamo več, kot le toliko, za kar smatramo, da je naše oz. naša pravica. Obenem se je zavedal, da lahko velesile na mirovni konferenci storijo kar hočejo, ne da bi sploh koga vprašale. Tako se je, žal, tudi zgodilo. Sestanek je hitro minil in navzočim s slovenske strani pustil v premislek, kakšne posledice bo to imelo oziroma ali so pri pogovoru z Američanoma res storili vse, kar je bilo v njihovi moči. Iz Šveglovih zapiskov veje vtis, da se je že takrat zavedal katastrofe na mirovni konferenci.

Sama konferenca, o kateri na tem mestu ne bom govoril, ni prinesla Slovencem niti delček tistega, o čemer so sanjali si in tako močno želeli. Slaba organizacija in propaganda sta le omogočili velesilam, da ni bilo treba uporabiti drugih vzvodov, kot npr. v primeru Reke, ko so Italijanom pustili, da so šli čez dogovorjene norme in meje. Plebiscit je propadel, ostalo pa so velesile postorile po svoji vesti. Mesto vodje plebiscitne komisije je bilo ponujeno tudi Šveglu, ki pa se ga je po daljšem premisleku odrekel, saj je že ugotovil, da ni več kaj pomagati in da je stvar zavožena do konca. Tako je komisijo prevzel Jovan Jovanovič, ki ga Švegel v spominih značilno imenuje "cincarski pustež". Ta je svoje delo opravil brez čustvene obremenjenosti. Nasploh pa je bilo tudi nekaterim vidnim slovenskim politikom za Koroško malo mar. Švegel navaja npr. dr. Antona Korošca, ki je nekaj dni po plebiscitu izjavil: "Jaz sem Koroško že prebolel".

Slovensko ozemlje v novi državi južnih Slovanov je bilo dodobra okleščeno. Razen Kranjske so bile ostale slovenske pokrajine prepolovljene (Primorska, del Štajerske) oziroma skoraj v celoti izgubljene (Koroška). Zunaj novih meja so ostali tudi močni kulturni centri Slovencev (Trst, Gorica, Celovec). Katastrofa je bila popolna. Ali bi bilo mogoče rešiti kaj več, če bi imeli sposobnejše diplomate doma in v tujini? Verjetno bi bila slika novih meja drugačna, če ne bi za novo državo stal Beograd, prestolnica države, ki je veljala za eno od tistih eksotičnih držav, ki so jih Evropejci tako radi spravljali v zvezo z Orientom in tamošnjimi državami, deloma zaradi posebnega tretmana marljivosti in tudi drugih pozitivnih lastnosti med katere sta spadali zlasti poštenost in zanesljivost. "Večno" prijateljstvo s carsko Rusijo, ki se je prav tedaj sprevračala v državo delavcev in kmetov z ideologijo, ki je bila v izrazitem nasprotju s kapitalističnimi pogledi na svet mnogo bolj razvitega zahoda, jugoslovanski državi tudi ni prineslo na mirovni konferenci v Parizu prav nobenih pozitivnih točk. Velesilam je že takrat bolj odgovarjala obnovljena stara Evropa z vsemi nasprotji kot pa območje novih držav z nestanovitnimi mejami, ki so vsak čas težile k novim konfliktom in nestabilnostim v tem koncu sveta. Sicer pa so bili enaki dvomi tudi ob koncu druge svetovne vojne na mirovni konferenci na istem kraju, s skoraj enakimi protagonisti.

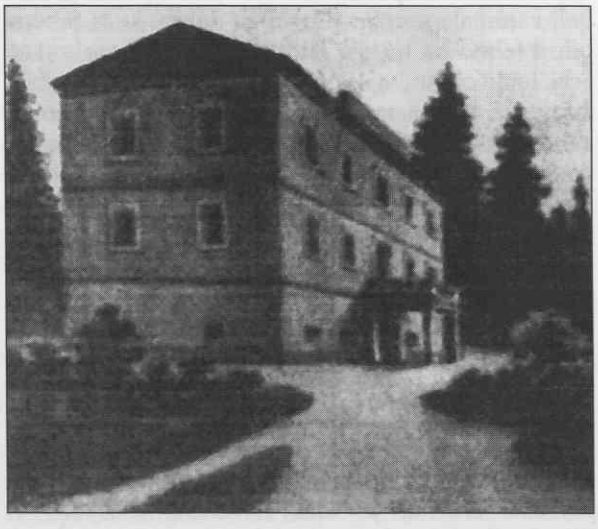

C. Grefe: Alt Krain, Wien Laibach 1900-1901, Grimšice okr. 1900.

Dr. Schwegel je sporočil predsedniku iz Pariza, da bi bilo silno važno in priporočljivo ako bi brez odloga prišli tja dr. Korošec, predsednik deželne vlade in ljubljanski škof, katori naj bi dobil pristop k merodajnim oblastnikom ter napravili v obrambo in dosego naših teritorijalnih pravic še zadnji poskus kot najvišji predstavitelji slovenskega naroda. Predsednik je svoji stranki o tem poročal in ta je odobrila namero z željo, da se udeleže deputacije tudi zastopniki drugih strank. Dogovorilo se je, da odidejo poleg imenovanih treh , še dr. Triller in dr. Ravnihar za J D S, poverjenik Prepeluh in urednik Golouh za J S D S. Spremljal jih bode dr. Drušković. Ker je sporočil minister Kramer, da je ministraki predsednik Protič mnenja, da more iti misija le neoficijelno, ako pa hoče iti oficijelno, mora imeti Protič še prej privolitev naše delegacije / Pašiča /, se določi odpotovanje na soboto ali nedeljo, ko utegne že priti odgovor iz Pariza, ki ga pričakuje ministraki predsednik v dveh dneh. Proti potrebnemu kreditu, ki se še ugotovi, ni ugovora.

Zastopnik Slovencev na mirovni konferenci dr. Žolger se je obrnil do deželne vlade z vprašanjem, ali naj podpiše mirovno pogodbo oziroma v katerem slučaju naj odreče podpis. Po daljši debati odobri ~~sklep seje~~ sledeče točke, katere naj bi bile za odločitev glede podpisa, ako bi Žolger ne imel v danih razmerah nobenega drugega pomisleka, merodajne : 1./ ako kraljevina ne dobi istih finančnih ugodnosti, kakor čehoslovaška, naj se odreče podpis, 2./ Spodnja Koroška skupaj s calovško kotlino mora pripasti Jugoslaviji brez plebiscita. Če bi se imel drugod na Koroškem izvršiti plebiscit, morala bi biti takrat uprava v slovenskih rokah, 3./ Beljak s Ziljsko dolino naj pripade komurkoli, le Nemški Avstriji ne sme biti ppikopljen. Če bi imelo priti v nevarnost mariborsko vprašanje, je vsak kompromis izključen. Pisarni za zasedeno ozemlje se dovoli z ozirom na narasle izredne stroške prispevek 40.000 K/glej zapisnik 75./9/ seje/.

Prihodnja seja v petek dne 23. maja 1919 ob 16. uri.

Konec seje ob 20.uri 5 minut.

Iz Šveglove dejavnosti v Parizu, vladni zapisnik (Arhiv republike Slovenije, fotokopija v DA).

Slika notranjščine Grimščic izpred druge vojske.

Ali je bil čas propada Avstroogrske monarhije priložnost tudi za Slovence? To vprašanje je mnogo bolj kompleksno, kot se zdi na prvi pogled. Tudi ni to mesto pravšnje za takšne analize, a je vsekakor treba povedati, da je bil slovenski narod oziroma prebivalstvo na prostoru, kjer so živeli Slovenci s tisočletno vpetostjo v srednjeevropski kulturni prostor, katerega državnostna nosilka je bila dolga stoletja habsburška dinastija, usodno razdeljen na balkanski in srednjeevropski del.

Vrnimo se k Šveglu. Uglajeni avstrijski diplomat se je, materialno osiromašen (za premoženje, ki ga je izgubil v prvi vojni) in okraden od toliko opevane nove narodne države (z zamenjavo valute na srbski način), razmeroma hitro prilagodil novim razmeram. Vrnil se je domov na nekdaj stričeve Grimšice, sedaj last rodbine, ki so kot fideikomisarična substitucija postale nedeljivo posestvo. Lotil se je oskrbniških poslov. Med drugim je domači grad v spomin na svojega sobesednika, ameriškega predsednika Wilsona, poimenoval po njem. Še v poznih letih je rad pripovedoval, kako je govoril z Wilsonom in ga uspel prepričati, da ni dopustil, da se Italijani polastijo tudi Blejskega kota. Nekdanji "Grimschitzhof" je tako postal "Vilsonia", kar je pravzaprav še danes, saj tako pove zadnja uradna registracija imena graščine..

Nato je potoval v Beograd, kjer je skupaj z dr Rybařem in socialistom Kopačem predstavljal začasno narodno zastopništvo za Trst. Bil je tudi v misiji Zadružne gospodarske banke v Združenih državah, nato pa je prevzel zastopstvo družbe Canadian Pacific Reilway Company v Jugoslaviji. Zastopnik je bil vse do uvedbe diktature kralja Aleksandra leta 1929. Posel je opravljal vestno in natančno, čeprav je bilo to spričo korupcije in goljufij včasih skoraj nemogoče. Mnogim našim delavcem je v Severni Ameriki našel boljše delo in stanovanje, kot so ga imeli doma. Pred odhodom v tujino je moral vsak od potnikov prispevati v tkim. "iseljenićki fond" zajetno vsoto denarja. Ta fond pa ni nikdar služil svojemu namenu, saj so si iz njega funkcionarji, ki so jim bili izseljenci zadnja skrb, izplačevali dodatke k plačam.

V tem času so bila popularna križarjenja in Švegel je organiziral pristajanje velikih ladij v Kotorju in Dubrovniku, da bi imela jugoslovanska pristanišča od tega prometa nekaj koristi. Leta 1926 je bil Švegel v Združenih državah kot član jugoslovanske delegacije za ureditev vojnih dolgov z ZDA. Delegacijo je vodil takratni jugoslovanski finančni minister Milan Stojadinović, ki je moral ta položaj kmalu zapustiti, ker je bil kriv za neko finančno afero. Pogajanja so bila uspešna in Američani so dolg znižali na dobrih 60 milijonov dolarjev. Jugoslavija po Šveglovih besedah teh dolgov ni nikoli plačala. Z grenkobo se spominja takratne potratnosti države. V ZDA so potovali z najdražjo ladjo, dnevnice pa so bile od 100 in več dolarjev za predsednika Stojadinovića do okoli 50 dolarjev za delegate, država pa je plačala tudi nastanitev.

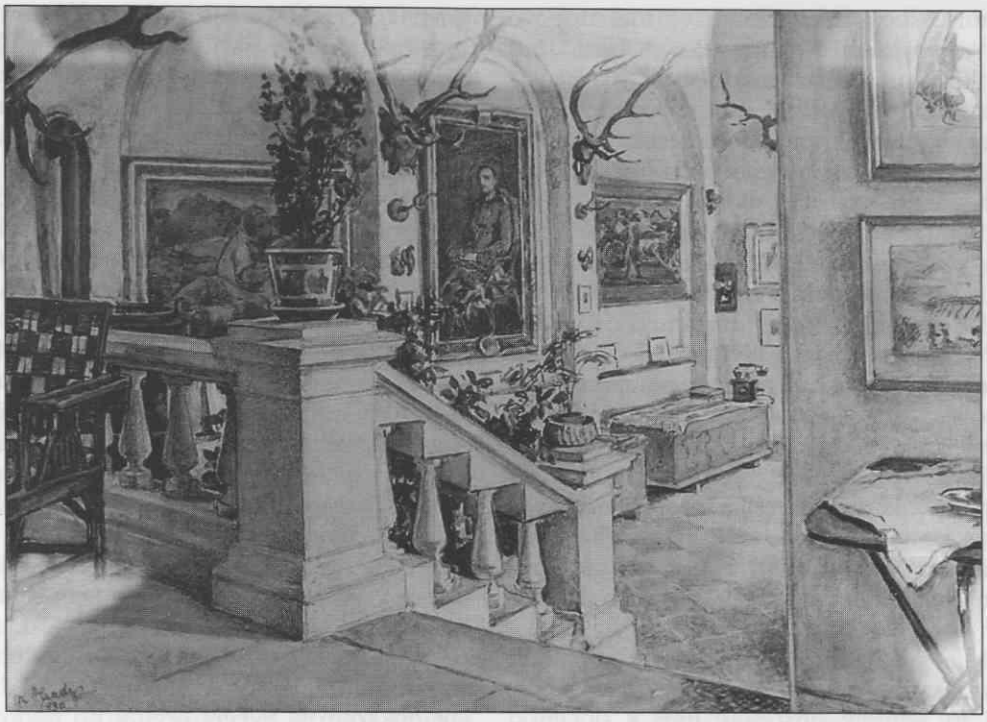

Slika notranjščine Grimščic izpred druge vojske.

V ZDA je Švegel srečal stare znance, med njimi ameriškega finančnega ministra Andrewa Mellona in Herberta Hooverja, ki je kasneje postal ameriški predsednik. S svojim "znanjem" se je takrat izkazal Djurić, takratni jugoslovanski veleposlanik v Londonu, čigar skrb pa je bila usmerjena bolj na lastne koristi. Švegel je hotel sicer pomagati, a je bil v angleščini skoraj nepismeni Djurić preveč ljubosumen.

Leta 1927 je Švegel na prošnjo Stjepana Radića kandidiral na državnozborskih volitvah na listi Hrvatske seljaćke stranke. To srbski politiki ni bilo povšeči. Minister za socialno politiko Mijović je po navodilu ministra za zunanje zadeve Marinkovića celo skušal prisiliti vodstvo družbe Canadian Pacific naj Švegla zaradi tega, ker je kandidiral na volitvah za državni zbor, odpokliče z mesta predstavnika. Družba se seveda ni hotela ukloniti primitivnemu diktatu, saj je bil Švegel verjetno zanjo preveč dragocen in je opravljal svojo službo zelo dobro. Besni Srbi tega niso mirno požrli. Družbi so zagrozili, da ji vzamejo koncesijo po pravni ali kakšni drugi poti. Švegel je bil izvoljen in koncesija je bila preklicana. Pojasnila družba ni nikoli dobila. Švegel je kot poslanec skušal primer spraviti pred ministrski svet, ki je podeljeval koncesije. Mijovića se je polotil strah in je hitro zbral vse potrebne podpise za ukinitev odredbe. Tako se je podrl srbski načrt, ki je kot bodočega naslednika Canadian Pacifica, verjetno ne brez koristi za svoje žepe, protežiral neko angleško ladijsko družbo. Kaj več Švegel, ki je tako zaključil svoje službovanje pri Canadian Pacificu, za svojega bivšega delodajalca ni mogel storiti.

Švegel je bil prisoten v beograjski skupščini leta 1928, ko je prišlo do srbskega obračuna s hrvaškimi poslanci. Streljanje se je končalo s smrtjo treh hrvaških poslancev, ki so sedeli blizu Švegla, ki se v spominih natanko spominja dogodka in pristavlja, da so Srbi v skupščino hodili s samokresi v žepih. Posebej mu je ostalo v spominu, da je kralj poljubil roko ranjenemu Radiću. Navzlic temu, da bi si človek ob zadnjem postopku lahko mislil marsikaj, Švegel pristavlja, da je bil ta parlament v glavnem na nivoju takrat delujočih, predvsem pa demokratičen. Pri tem je treba omeniti še Šveglov odnos do reforme volilnega sistema; najbolj je odobraval švicarski volilni sistem. Tudi zaradi tega, ker tam ženske niso imele volilne pravice. Jezila ga je "volilna geometrija", ki ni omogočala zmagati kandidatom, ki bi si s podporo ljudstva to zaslužili. Stranke je videl kot neizbežno zlo parlamentarizma. Programi strank so bili vsi tako dobri, da bi človek pristopil k vsaki. Žal pa nobena stranka svojih programov ni izvajala. Vsi kandidati so se držali besed A. Warda: "This is my program, if you don't like it, I will change it".

Ko je kralj Aleksander razglasil diktaturo, je Švegel v nepravi družbi na ta račun povedal nekaj pikrih besed, kar ga je pripeljalo pred sodišče v Ljubljani, a je bila začuda nekaj pozneje obtožnica

umaknjena. Iz tega časa je zanimivo tudi njegovo sodelovanje v polemiki v časopisu "Obzor". Polemika je bila naravnana na trditev v časopisu, da so univerze pravo zrcalo kulturne razvitosti naroda. Šveglovo sodelovanje v polemiki kaže na dobro poznavanje razmer na zahodu in široko obzorje diplomata in politika.

Kljub temu, da je na začetku Aleksandrove diktature nastopil proti kralju, ga je ta leta 1930 povabil v Živkovićevo vlado. Proti temu so se izrekli dr. Korošec in trije hrvaški ministri, ki so imeli svoje načrte. V tem času je Švegla najbolj skrbela usoda ljudi v njegovem volilnem okraju v Gorskem Kotarju. Tam je namreč moralo priti do agrarne reforme. Vsi gozdovi so bili v posesti rodbine Thurn-Taxis. Švegel je zagovarjal počasno agrarno reformo, ki naj bi najmanj prizadela obe strani. Sicer pa je bil to čas, ko parlamenta ni bilo in je kralj naročil ministrom in predsedniku naj hodijo po državi in na shodih razlagajo ljudem položaj in namene vladne politike.

Švegel je svoji ministrski karieri v spominih odmeril malo prostora, kar je pravzaprav škoda, saj bi bil to zanimiv prispevek tudi k slovenski zgodovini. Iz kratke notice lahko razberemo njegov odnos do dr. Antona Korošca, ki je bil vse prej kot toleranten. Kakorkoli, zaradi Šveglovega ugovarjanja Koroščevemu izvajanju na neki seji ministrskega sveta, je prišlo do žolčnega prepira, ki se je končal tako, da je dr. Korošec razburjen odšel h kralju in ultimativno zahteval, naj odstrani Švegla iz vlade, ali pa odide sam. Odšel je Korošec.

Švegel je bil tudi prisoten na Oplencu, kjer so iz majhne cerkvice napravili za državo veliko predrag samostan, v katerega so tedaj prekopali Karadjordjeve posmrtne ostanke. Kmalu zatem je bil pozvan h kralju. Poslali so ga za poslanika v Argentino, kamor je prispel januarja leta 1931. V Buenos Airesu ga je sprejel argentinski predsednik in drugi visoki uradniki. Kot izkušen diplomat je imel v svojih postopkih podporo francoskega ambasadorja in ameriškega veleposlanika. Poslaništvo v Argentini je bilo v žalostnem stanju. Delal ni nihče. Zahtevki, pisma in drugi dopisi so ležali vsepovsod. Tudi na podstrešju in pod stopnicami. Na dopise ni odgovarjal nihče. Tajnik je bil Peter Neumann, ki se je dal preimenovati po očetu Dragotinu v Zorislava Dragutinovića. Ta je vsak mesec sestavil "brezvezno" poročilo o sovražni in protidržavni dejavnosti hrvaških izseljencev v Argentini in ga poslal v Beograd. Tako si je počasi pridobil ugled dobrega in državi vdanega uradnika. Postal je zgled ostalim uradnikom. Koristi od tega pa ni imel nihče. Posledice njegovega "dela" so se kazale le v domovini, kjer je prenekateri sorodnik takih "protidržavnih elementov" imel resne težave. O srbski emigraciji in nasprotovanjih se je bolj malo govorilo. Pritožb čeznjo pa iz predvsem srbskih in prosrbskih diplomatskih krogov ni bilo. Na novem delovnem mestu je Švegel za začetek hotel zatreti finančne malverzacije, ki so resno hromile delo ustanove in obenem metale nanjo čudno luč. Vsi uslužbenci so imeli dostojne dohodke. Švegel je zaslužil mesečno blizu 1000 dolarjev. Ostali tudi približno toliko, kar je bilo povsem dovolj za stanu primerno življenje. A balkanska lakomnost, ki se je razpasla po večini diplomatskih predstavništev, ni imela mere. Da so kar največ prihranili, je dr. Stražnicki, drugi mož poslaništva, odpustil edinega čistilca, denar zanj pa so si uslužbencu razdelili. Dela niso razdelili, zato je bila umazanija vsepovsod. Stražnicki si je celo prisvojil avto nekega Žida. Pobirali so, brez vsakršnega javnega cenika, tudi takse za usluge, ki jih je opravljalo veleposlaništvo. Višino prispevka-takse so določali kar po zunanjem videzu stranke. Tako nabrana sredstva so se zbirala v posebni blagajni, ki jo je Stažnicki seveda izpraznil, ko je odšel za diplomata v Haag. Hudo pomanjkljiv blagajniški dnevnik je vodila Čehinja, zaposlena na veleposlaništvu. S tem dnevnikom kot dokazom je Švegel urgiral pri nadrejenih, naj Stražnicki vrne denar. Odziva ni bilo, le Šveglu je v Argentino vlada poslala nadzornika.

Neznosne razmere na poslaništvu, kjer pred grabežljivimi rokami uslužbencev niso bile varne niti zapuščine izseljencev, so Švegla tako zaposlile, da sprva ni utegnil odpotovati v Urugvaj in Čile, da bi predal akreditivna pisma. Šele kasneje je uspel obiskati izseljence in prenekateri obisk, če se mu je le ponudila prilika, je podaljšal v izlet, kjer je spoznaval dežele, ljudi in njihove navade. Tako se spominja revolucije v Čilu in beguncev tostran Kordiljer, med begunci pa tedanjega in bodočega čilskega predsednika. Obiskal je Brazilijo, kjer je spoznal ameriškega filozofa Willa Rogersa, zanimal se je za zgodovino in botaniko. Spoznaval je tudi prilike, v katerih so živeli naši izseljenci. V Santiagu so mu Dalmatinci tožili, da so jih Angleži prevarali v poslu z ovčjerejo, s subvencijo je podprl hrvaško narodno šolo, itd..

Po vrnitvi domov je bil za svoje delo odlikovan. Naselil se je na Grimšicah oz. Vilsoniji, kjer je kmetoval od leta 1933 do 1941. Urejeval je nemajhno zbirko, katere pomemben del je bila tudi zapuščina njegovega strica, barona Schwegla. Sam je pospešeno zbiral dela jugoslovanskih umetnikov in z zbirko narodnih noš in drugih umetnin dodobra napolnil graščino. Vse to je nameraval zapustiti Sloveniji kot spomin na svoj rod. Izteklo se je drugače.

Zadnji del Šveglovih spominov predstavljam le v kratkem povzetku. Dogodki so še preveč sveži in glavni protagonisti so še živi.

Po drugi svetovni vojni je bil Švegel daleč od

politike. Kot diplomat stare Avstrije in "gnile" Jugoslavije je bil kvečjemu moteč element, katerega miselnost se prav gotovo ni skladala z ideologijo, ki je prinesla na oblast delavski razred. Njegovo premoženje se je že med vojno razpolovilo, do konca pa ga je sesula Ljudska oblast, ki je tudi cvetoče grajsko gospodarstvo grimšiškega gradu uničila do konca. Švegel natanko popisuje postopke razlastitvene komisije "s spremstvom". Ob razlastitvi so namreč po Šveglovih besedah oblastniki uprizorili pravo procesijo na njegovo posestvo. "Procesijo" so vodili ljudje, ki jih je dobro poznal, enemu od njih je celo pošiljal pakete, ko je bil med vojno interniran na Bavarskem. Drugi, ki je bil pred vojno član vseh mogočih strank, sedaj je bil seveda komunist, je imel sina, ki je med vojno služboval pri koroškem gauleiterju, njegova brat in nečak pa sta ob koncu vojne pobegnila skupaj z Nemci. Švegel poimenoma navaja funkcionarje in njihovo obnašanje.

Ljudje, ki so v sprevodu prišli do graščine so na glas psovali starega Ivanovega strica barona Schwegla, ki je umrl že leta 1914. Tudi Ivanu Šveglu so vpili:" Ven z njim, naj gre pod smreko spat, dovolj dolgo je spal na dobri postelji ... ". Pri tem so odkrito kazali namero, da oropajo graščino. Naprej Švegel jedko pristavlja: "Predsednik cele predstave me je med drugim tituliral kot svinjo, kar je povzročilo, da sem se spomnil predsednikov Zedinjenih držav, cesarjev in kraljev, ki so me skozi več kot štirideset let k sebi vabili in počastili, in kako sem sam v svojem življenju imel priložnost biti prevzeten z monarhi. Sedaj sem se moral dati psovati od sodrge". Navzoči visoki politik z Jesenic je Šveglu posebej zameril, ker je kot mladenič moral v poletju nositi turistom kovčke. Ker so tako delali tudi ameriški milijonarji, se spominja Švegel, ima imenovani nedvomno lepo možnost, da postane milijarder, seveda v dinarjih. Če bo le zmerno pil. Na politikovo tehtno ugotovitev, da na koncu pravica vedno zmaga, Švegel v spominih zapiše, da ima nemara prav in, da se bo o tem nekoč prav gotovo tudi sam prepričal. Sicer pa je med postopkom razlastitve nekdo igral na harmoniko, ljudje so plesali, skratka, bilo je veselo. Rezultat? Šveglu so ostale tri sobice v hlevu, kamor se je preselil z majhnim ostankom umetnin, ki mu niso bile odvzete, oziroma jih niso pokradli vojaki dveh artiljerijskih brigad, ki so nekaj časa stanovali v graščini-muzeju in jo temeljito opustošili. Vojaki, ki so izhajali iz povsem drugih okolij, so uničevali tudi okolico in tako je propadel tudi kvaliteten arboretum, kjer so bile rastline ki jih je Švegel prinašal s svojih potovanj po svetu. Upa in tudi prepričan je, da teh rastlin, kolikor jih je še ostalo, nihče ne bo prepoznal. Tako bodo vsaj te imele večni mir.

Nato še opisuje nekatere dogodke, med drugim tudi, kako je s papeževim dovoljenjem dal prekopati strica in hčerko z blejskega pokopališča v rečiško cerkev in, če sam ne bo več zmogel, dobremu človeku predlaga napis na stričevo grobnico.

Zase na koncu pristavlja: "Če me hoče Slovenski biografski leksikon z malo besedami omeniti, mu tega ne morem braniti, če ne, tudi prav. Iz gornjega si bo tudi ta, ki me ne pozna, lahko izbral nekaj podatkov. Naj mi oprosti, če se mu bo že to poročilo zdelo predolgo. Nisem imel časa, ko sem začel pisati, da ga napravim krajšega. Ker sem ex abrupto na mašino pisal in ne obvladam jezika, kakor bi želel, tudi nisem mogel pisati kakor to znanjo slovenski klasiki ..... Čuvaju, ki stoji pred Walhallo Slovenskega biografskega leksikona, da pregleda prišleca z ozirom na njegove rane in zasluge v borbi za slovenstvo, pa odgovorim z verzi svojega dolgoletnega vodnika in tolažnika:

Heute steh ich meine Wache
Vor des Paradeises Tor,
Weiss nicht grade wie ichs mache,
Kommst mir so verdächtig vor!

Nicht so vieles Federlesen!
Lass mich immer nur herein:
Denn ich bin ein Mensch gewesen,
Und das heisst ein Kämpfer sein."

Dr. Ivan Švegel je umrl leta 1962 v visoki starosti 87 let. Njegova dela, dobra ali manj dobra, ki jih je postoril za slovenski narod naj oceni čas.

VIRI:

- I. Švegel: Avtobiografija, Vilsonija 1953, 28, arhiv SBL (Slovenski biografski leksikon);
- N. Gspan-Prašelj: Ekscerpt iz avtobiografije Ivana Švegla, 1982, (DA) družinski arhiv avtorja, fasc. XXV., mapa 6;
- Pismo Ivana Švegla Alfonzu Gspanu, dat. 15. 6. 1945, DA, mapa 3, fasc. XXVI;
- Pismo Ivana Švegla Dušanu Plavšiću, dat. 18. 9. 1926, DA, mapa 2, fasc XXVI;
- Pismo Ivana Švegla Plavšiću, dat. 30. 10. 1926, DA, mapa 2, fasc. XXVI;
- Pismo Ivana Švegla Ivanu Prijatelju, dat. 24. 1. 19??, DA, mapa 4, fasc XXVI. (NUK, Ms 895);
- Švegel Ivan, Tko vodi narode, Slobodni glas, 5. marec, 1929, kopija uvodnika v DA, mapa 10, fasc. XXVII;
- Moja poslednja volja, 13. 2. 1962. Okrajno sodišče v Radovljici, DA, mapa1, fasc. XVIII;
- Zapisnik o razglasitvi pismene oporoke, DA,

mapa 2, fasc. XVIII;
- Sklep o dedovanju, Okrajno sodišče v Radovljici, O 35/62-13, kopija v DA, mapa 3, fasc. XVIII;
- Življenjepis Ivana Švegla, verjetni avtor D. Kermauner, 9. 5. 1955, arhiv SBL, kopija v DA, mapa 4, fasc. XVIII;
- SBL III, 740-41, kopija v DA, mapa 5, fasc. XVIII;
- Ivan Švegel, O mojem sprejemu pri predsedniku Wilsonu, Slovenec, 105, 8. maj 1919, kopija v DA, mapa 9, fasc. XVII;
- A. Prepeluh: Pripombe k naši prevratni dobi, Ljubljana 1938;
- M. Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917-1941, Ljubljana 1965;
- F. Šišić: Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914-1919, Zagreb 1920;
- Enciklopedija Likovnih Umjetnosti, 3 (Inj-Portl), Zagreb 1964;
- J. Schwegel: Rückblicke auf mein Leben, Volosca 1911.

ZUSAMMENFASSUNG

Dr. Ivan Švegel und seine Zeit (Memoiren)

Dr. Ivan Švegel dürfte bereits in Österreich-Ungarn all das erreicht haben, was auf normalem Wege zu erreichen war. In seinen Memoiren beschreibt er eingehend seine Dienststellen, besonders seine diplomatische Tätigkeit. Aus seinen Beschreibungen geht der Unterschied zwischen der Diplomatie Österreich-Ungarns und des späteren Jugoslawiens hervor. Viel Platz nehmen in Švegels Memoiren die Bestrebungen um die slowenischen Grenzen nach dem Untergang Österreich-Ungarns ein. Der Ruhm eines guten Diplomaten und echte Freunde ermöglichten ihm, sogar zwei Treffen der slowenischen Delegation mit dem amerikanischen Präsidenten Wilson zu arrangieren. Den Ruhm eines guten Diplomaten wußte man auch im ersten jugoslawischen Staat zu schätzen. Švegel war eine Zeitlang sogar Minister in der Regierung Živkovič. Die Nachkriegsverhältnisse waren für diesen Diplomaten in zwei Monarchien nicht günstig. Als Rentner und Enteigneter blieb er ferner Beobachter bedeutender Ereignisse. Mit Tagesereignissen setzte er sich nur noch in seinen Memoiren kritisch auseinander.

Katarina Višnar

Balkanski sod smodnika: zgodba oficirja Rudolfa Marčiča*

UVOD

Poglejmo priloženo skico, ki prikazuje nekaj pomembnih zgodovinskih dogodkov in večino krajev, kjer je krajši ali daljši čas prebival Rudolf Marčič: pred nami je zgodba človeka, ki je živel v dobi velikih preobratov, njegova mobilnost in nemiren duh pa predstavljata nekaj izjemnega celo iz perspektive našega časa.

Rudolf Marčič se je rodil leta 1882 v Šmartnem pri Litiji. Njegov oče je bil sodni uslužbenec, kar je morda prispevalo k temu, da se je usmeril v vojaški poklic. V avstroogrski armadi je služil do razpada monarhije, nato pa v vojski Kraljevine SHS, iz katere je izstopil leta 1921. V medvojnem času je kot slikar dosegel mnoga priznanja v meščanskih krogih, med drugim ga je cenil tudi kralj Aleksander Karađorđević. Glavnino Marčičevega slikarskega opusa predstavljajo slike morja. Ob izbruhu druge svetovne vojne je živel v Zagrebu, kjer so ga mobilizirali v domobransko vojsko. Marčič se s tem ni strinjal, toda njegov "upor" je bil preveč neodločen. Z vojaki je nato potoval po Bosni in pozneje na Črno morje (v sestavi mornarice) kot slikar vojaških prizorov. To dejstvo je pustilo sledove v Marčičevem življenju po vojni. Neopazno je bil odrinjen iz središča kulturnih dogajanj in je ostanek življenja preživel v Lovranu, vseskozi dejaven kot slikar in likovni pedagog.

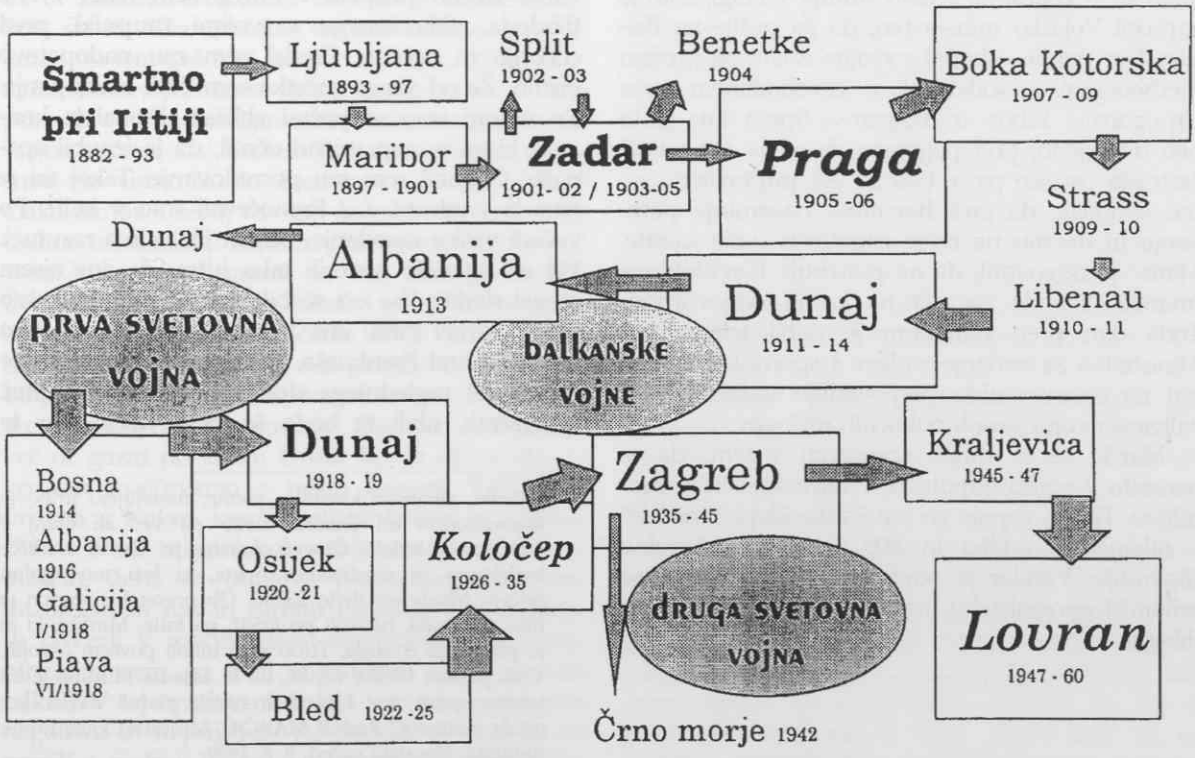

Kraji, v katerih je živel Rudolf Marčič.

* Razprava je predelani izsek iz moje diplomske naloge "Življenje in delo slikarja Rudolfa Ernesta Marčiča (1882-1960), 1994.

V mnogočem tipično pot bistrega mladeniča, po poreklu iz velike in revne družine sodnega uslužbenca, sta že od otroštva spremljali močna želja po likovnem izražanju ter k tej sodeč talent, ki je v času vojaškega službovanja postal njegov "joker". Sprva ni bil zabeležen drugače kot v obliki dobrih šolskih izdelkov ter njim ustreznih ocen, vse dokler ni kot mlad in perspektiven častnik, ki se je v prostem času brez velikih pretenzij predajal slikanju morja in njegovih razpoloženj[1], spoznal ženo svojega komandanta Karla Horsetzkyja. Navdušena nad njegovimi slikami je gospa Horsetzky nagovorila precej negotovega in obotavljivega Marčiča, da je leta 1905 odšel študirat slikarstvo - na praško akademijo k profesorju Vlahu Bukovcu. Od tega časa se je Marčič v življenju vedno odločal v prid svojega slikanja, s katerim se je med obema vojnama uveljavil predvsem v meščanskih krogih. Ko je bil leta 1911 po ukazu feldmaršala in nadvojvode Evgena Avstrijskega dodeljen za slikarja elitnemu dunajskemu Deutschmeisterpolku[2], je Marčič uniformo nosil le še formalno; večji del časa je preživljal v ateljeju, slikajoč - kot se je spodobilo - dela s predvsem zgodovinsko tematiko in portrete pomembnih osebnosti.

Po izbruhu prve balkanske vojne se je Marčič na Dunaju lotil učenja albanščine. Z jugoslovansko idejo se je zbližal že v času študija v Pragi, zato je zaprosil Vojaško ministrstvo, da ga pošlje na Balkan, kjer naj bi - skupaj s svojim znancem grofom Sternbergom - sodeloval v osvobodilnem boju Črnogorcev, Srbov in Bolgarov. Sprva mu je to bilo dovoljeno, pod pogojem, da za ta čas odloži častniški čin. Ko pa je bilo že vse pripravljeno, so mu sporočili, da grof Berchtold nasprotuje potovanju in da mu ne more zagotoviti svoje zaščite. Marčič je odgovoril, da ne potrebuje Berchtoldove "marele", ter da gre tja na lastno odgovornost. Toda dan pred odhodom je dobil telegram z Ministrstva za zunanje zadeve s sporočilom, da se mu na cesarjev ukaz prepoveduje sodelovanje v balkanski vojni zaradi političnih razlogov.

Marčič se je moral sprijazniti s tem, da je namesto v vojno odpotoval v oficirsko šolo v Bratislavo. To je - čeprav so mu šolske klopi "smrdele" - zaključil z odliko in 800 kronami potovalne štipendije. Vendar je odklonil možnost, da bi se priključil generalštabu, ker se ni hotel odpovedati slikanju.

1 Po končani kadetni šoli v Mariboru je Marčič zaprosil za namestitev na Jadranski obali.

2 Deutschmeisterpolk je bil s svojo več kot dvestoletno tradicijo v tistem času najbolj popularen polk avstrijske armade.

DUNAJSKI ODPOSLANEC V ALBANSKIH BRDIH

Nekajmesečno bivanje v Albaniji v vlogi avstrijskega odposlanca jeseni 1913 je prav gotovo ena najzanimivejših epizod v življenju Rudolfa Marčiča. Vesti, ki so prihajale iz pred kratkim ustanovljene, formalno neodvisne kneževine Albanije so si bile protislovne. Marčič je prišel v Skader, da bi se v imenu Avstro-Ogrske seznanil z dejanskimi razmerami v severni Albaniji. Zanesljive novice iz notranjosti države je bilo skoraj nemogoče dobiti. Albanija je od nekdaj bila interesno področje Avstro-Ogrske, in zdaj, po zmagi Srbov in Črnogorcev v vojni, je bila ta upravičeno nezaupljiva do lojalnosti Albancev. Zaradi domnevnega "pajdašenja" s Srbi - Mirditi[3] naj bi jim omogočali svobodni prehod preko svojega ozemlja do Drača - je avstroogrski konzul v Albaniji prijavil mirditskega kneza Prenka Bibe Dodo, ki mu je dunajski dvor izplačeval precejšnjo apanažo. Prenku so tudi zamerili, ker je prodal hrastove gozdove neki milanski družbi, čeprav jih je prej ponujal Avstriji po bistveno ugodnejši ceni.

"V Mirdito sem šel z zanesljivim, s strani nadopata Primo Docchia dodeljenim kavazom Leš Nojo, katerega zvestoba mi je čestokrat rešila življenje. /.../ Ko sva po treh dneh napornega potovanja srečno prispela v Oroši, sem našel Prenk Bibdoda, obkroženega s svojimi zaupniki, pred cerkvijo in opatijo. Predal sem mu nadopatovo pismo. Že od vsega začetka sem čutil nezaupanje. Pri večerji smo se počasi zbližali. Psoval je konzula, ki ga je nepravično očrnil, da je izgubil apanažo. Obljubil sem mu posredovanje. Takoj mi je narasla vrednost. /.../ Prenočevali smo v kuli[4]. Po večerji veliko zasedanje. Nisem jih veliko razumel. Vsi so zanalašč govorili tako hitro, da jim nisem mogel slediti. Vse oči so bile uprte vame. Izvrstno sem razumel samo eno besedo, 'budala', s katero me je tituliral Prenkpaša. Izvedel sem, da zato, ker sem hotel naslednjega dne z Leš Nojem naprej. 'Nesrečnik, ubili te bodo še pred nočjo, ker te

3 "Mirditi, albansko katoliško pleme, naseljujejo hribovje jugovzhodno od Skadra, živijo pa več ali manj v raztresenih kulah. Glavno naselje je Oroši, središče barjaktarja in mirditskega opata, ki leži med golim gričem Mnele ter divjo Zebjo. Ob precej lepi cerkvi je hiša nadopata, naokoli po gričih pa kule. Mirdite, ki jo je podpirala Avstrija, Turki niso nikoli povsem osvojili. Vsak poskus turške vojske, da bi zasedla Mirdito, je bil krvavo odbit. /.../ Oni niso nikoli plačali davka kot ostala plemena." Rudolf MARČIČ, Miriditski knez Prenk Biddoda, Hrvatski narod, 3. 6. 1939.

4 Kula ali albanski stolp je specifičen tip utrjene stanovanjske zgradbe in posebnost ljudske arhitekture. Je kvadratnega tlorisa in sezidana iz debelih kamnitih ali opečnatih zidov, visoka dva ali več nadstropij. Okna se nahajajo le v najvišjem nadstropju, nižje so le strelne line. Veliko kul je ohranjenih na območju Prokletij.

bodo zaradi barve obleke imeli za Srba in jaz te bom mogel maščevati.', mi pravi Bibdoda. Svetuje mi, naj ostanem tu, ter da mi bodo on in njegovi ljudje priskrbeli vse podatke, ki jih potrebujem."

Vendar Marčič ni poslušal nasvete Bibe Doda. Odpravil se je dalje na pot, a kaj kmalu je padel v roke Albancev iz muslimanskega plemena Lurija.

"Najprej dolgo izprašujejo moje spremstvo, potem mene. Namen mojega potovanja po teh divjih predelih jim je bil očitno sumljiv, posebej zato, ker se je nedaleč nahajala srbska vojska, ki so jo vsako noč napadali, ona pa se jim je zato maščevala. Bili so prepričani, da sem srbski vohun. Situacija je postajala vse bolj neprijetna, ko smo se približevali Belemu Drinu, kjer so stale srbske predstraže. Leš Noj se je neprestano naskrivaj križal, klicaje Boga in z željo, da bi mi bilo namenjeno dolgo življenje. Okoli poldneva smo jedli pri nekem studencu polento in pili vodo. Začelo se je novo zasliševanje. Na vrsto sem prišel zadnji. Leš me je milo gledal in mi želel dolgo življenje. Da ne bi videli muslimani, je z eno roko dvignil moj fotoaparat pred obraz, z drugo pa se pokrižal. To je bila moja rešitev. Vzel sem aparat in odšel kakih dvajset korakov naprej na zaslišanje. Ko sem pristopil k tem nevarnim ljudem, sem jim takoj pokazal aparat, rekoč, da sta me poslali Franc Jožef in Londra, da bi zabeležil in posnel vse, kar so poškodovali Srbi, da bi Albanci dobili dvojno odškodnino. Ko jim je ob tem Leš Noj zaupno sporočil, češ da sem nečak Franca Jožefa, so stekli naprej ter mi v Sroji priredili odličen sprejem z običajnim streljanjem in sijajno večerjo. /.../ Naslednjega dne sem moral posneti vso vidno škodo. Razume se, da nisem imel toliko filmov s seboj ter sem snemal vse, kar me ni osebno zanimalo, z zaprtim pokrovom objektiva. Z vsem tem sem si naprtil na vrat pravega hudiča. Čez štirinajst dni so me Albanci gonili od brda do brda, od kule do kule. Zame se je začela prava Kalvarija, ker je vse to zelo motilo mojo misijo. Moje spremstvo se je iz dneva v dan povečevalo, vse v pričakovanju zlatnikov. Eno noč smo morali več ur gaziti po koritu Drina, ker je bil en član v krvnem maščevanju s tistim krajem. Tako smo prispeli v Kukes, kjer je sotočje Belega in Črnega Drina. V eni zažgani kuli je bilo mnogo Albancev, moških, žena in otrok s preostalim zakladom. Razorožili so nas in skrbno preiskali. Prenk Čoku so odvzeli v robček zaviti samokres, toda browninga, ki sem ga imel v zadnjem žepu, le niso odkrili. V tej revoltirani družbi sem se počutil zelo negotovo in neprijetno. Vsi poprek so vpili in mi grozili s pestmi. 'Nocoj ne bom izvlekel žive glave,' sem zapisal v svoj dnevnik. Po polnoči so se strasti nekoliko utišale, toda moj Leš se je še vedno naskrivaj križal. Opustil sem ves svoj albanski besednjak, prepričujoč jih, da jim želim le dobro, ter da nisem nikakršen vohun, ko me je naenkrat nek Albanec nagovoril v srbskem jeziku. Jaz sem ga debelo in 'bedasto' pogledal, govoreč, da ne razumem niti besede. To jih je nekoliko pomirilo. /.../ Srbske prednje straže so stale z one strani reke. Moja druščina me ni spustila naprej, dokler nisem dal nase albanskega oblačila. Tako sem prehodil del Krasnića ter celotno Ljugo, najbolj neraziskan in najnevarnejši del Albanije, neprestano na slepo slikajoč požgane kule. Zemljevidi so bili risani le po pripovedovanju. Napak je bilo tudi do 30 kilometrov, popravile so se šele kasneje, po mojih posnetkih. O kakšnem poročanju ni bilo govora, ker se nihče ni upal odnesti moje pismo vsaj Bibdodi v Oroši, še manj pa v Skader. Tako sem taval preko 14 dni od hriba do hriba, od kule do kule, opravljajoč tudi zdravniško službo, ter sem v dveh primerih zdravil tudi ženske, čeprav Albancev sicer ne smeš nikoli vprašati: kako kaj tvoja žena? Lahko vprašaš za zdravje moškega, konja, osla, živine in psa, ne pa tudi za ženino zdravje. Začeli so me klicati kapetan, kmalu tudi beg. Nekega dne, utrujen do Boga, sem sklenil, da ne bom več tekal snemati od hriba do hriba, dokler ne najdem nekoga, ki bo odnesel moje poročilo v Oroši. /.../ Sklenil sem, da se sam vrnem tja. Ko smo prišli do Čafa Kumuls, 1425 m visokega sedla, se je moje spremstvo uprlo in s silo zahtevalo, naj se vrnem preko Črnega Drina na visok hrib in tam fotografiram škodo narejeno tamkajšnjemu hodži. Vsaj tisoč metrov navzdol in najmanj toliko še navkreber samo zaradi enega posnetka? To je bilo zame preveč. Popeljal sem svojega konja in šel sam naprej. Leš je takoj pritekel za mano. Ostali spremljevalci so sprva nergali in nato šli daleč za mano, zlovoljno in glasno gestikulirajoč. Ta vrstni red je bil nevaren. Sedel sem in čakal, da so prišli. Ogorčenih obrazov so zavračali ponujene cigarete, četudi niso imeli tobaka. Užalil sem jih bil. Pristopil sem k tej skupini osmih fantov, segel v zadnji žep, izvlekel svoj browning in tolmačil: to je majhna strojnica, v trenutku pokosi deset ljudi, in zato se vas niti malo ne bojim! Strah ali pa zanimanje za neznano orožje jim je razvedril obraze in vse je bilo v redu. Najnevarnejši med njimi naj bi tekel naprej in naznanil moj prihod ter naročil, da spečejo dva jagenjčka. Toda lahko bi se ob poti skril in me ubil. Ne boš! Leš Noj gre naprej, ostali ostajajo z mano! Majhna strojnica za pasom je ostala moj angel varuh. Že se je začelo temniti, ko nas je pozdravilo streljanje iz kule. Zopet sem bil na varnih mirditskih tleh. /.../ Padla je noč, ko smo prišli v opatijo Oroši, kjer nas je ves vesel, z usti polnimi kostanjev sprejel Prenk-Paša, ki je že dvomil, če sem še med živimi. /.../ Leš Noj je šel naprej v Skader s poročilom v torbi. Zdaj za to

gospodo nisem več bil 'budala', temveč sem postal junak. Bibdoda je upal v mojo intervencijo, ter me je zato tudi gostil. Ko sem odšel nasproti Lešu v Kalmeti, me je s svojimi ljudmi daleč pospremil. Naslednji dan se je Leš vrnil v Kalmeti s konzulovim pismom, kjer je pisalo, da so že mislili, da sem mrtev ter naj pridem v Skader, da bi se odpočil. To sem tudi storil."

Na Dunaj se je Marčič vrnil pred Božičem. Njegova misija, sicer izjemno uspešna - v tistih časih je bil namreč edini avstrijski odposlanec, ki je opravil svojo nalogo in se iz divjih predelov Albanije vrnil v domovino živ -, ni bistveno vplivala na odločitve visokih krogov, čeprav se je sam šef glavnega štaba Conrad von Hoetzendorff ob Marčičevem raportu o delu tamkajšnjega konzula, ki je bil prijavil Prenk-pašo, grenko nasmehnil in priznal: "Ja, ja, mein Lieber, unsere Diplomaten sehen nur so weit, so weit Ihr Monokel reicht!"

Marčič je napovedal neuspeh vladavine princa Wilhelma Wieda, na londonski konferenci imenovanega albanskega kneza, in vlogo, ki jo je v zaroti proti Wiedu odigral Esad-paša Toptani.

Rudolf Marčič v Skadru. l. 1916.

PRVA SVETOVNA VOJNA

Izbruh prve svetovne vojne ni mogel iti mimo Marčiča. Takoj so ga promovirali v kapetana in poslali v Bosno in Hercegovino. V svoj polk je skušal zbirati kolege umetnike, da bi jih morda rešil pogube v vojni in da bi pomagali pri ustanavljanju muzeja Deutschmeister-polka[5]. Sam to obdobje omeni le v parih besedah. Položaju na fronti lahko sledimo iz njegovih vojaških poročil. Po naporni bitki za Lovčen ter zavzetju Cetinja se je Marčič znašel v Podgorici, kjer je srečal Prenk-pašo, ki so ga Avstrijci kot nezanesljivega hoteli zapreti, a je Marčič to preprečil[6]. Za tem je ponovno pristal v Skadru.

"Okolica Skadra je dajala žalostno in grozo vzbujajočo sliko. Trupla vojakov, ubiti konji in druga živina, razmetano orožje in razna druga prtljaga, so pokrivali slabe poti okoli mesta. Perperji in dinarji so ležali razmetani naokoli, ker Albanci niso nikoli zaupali papirnatemu denarju - zaupali so le zlatu in srebru. Z neverjetno hitrostjo se je razširil glas o mojem prihodu v Skader. Že tretji dan je prihitel iz oddaljenih Mirditov moj nekdanji kavaz Leš Noj. Istočasno so se oglašali barjaktarji vseh plemen. Med njimi so bili moji najzvestejši pomočniki Luigi Gurakući, pozneje prosvetni minister, ubit v Bariju, Fejzi beg Alizotti, poznejši finančni minister, med njimi pa je bil tudi moj stari prijatelj Bibdoda ter visoka duhovščina.

V sestavljenem razglasu sem določil ukinitev krvnega maščevanja in povabil vse moške, naj se organizirajo v albansko vojsko. /.../ Na ta način se je počasi začela organizirati neke vrste albanska vojska, ki je pozneje štela okoli 20.000 pušk.

Ta vojska ni imela nobene borbene vrednosti, toda Albance je bilo treba držati zbrane, ker so se pojavljale različne struje in so bili do tedaj vedno pristaši tistega, ki je ponudil več napoleonov. Uniforme te vojske so bile avstrijske s črno-rdečo kokardo. Med ostalim sem zbral mladeniče iz vseh boljših družin ter zanje odprl častniško šolo, v kateri se je njihova naravna inteligenca razvijala z veliko hitrostjo. Ti oficirji zavzemajo danes v albanski vojski najodličnejša mesta. To albansko vojsko so poslali na fronto. Z njo sta bila tudi poglavar plemena Matije Ahmet beg[7] ter albanski

5 Marčič je bil iniciator muzeja.

6 Ko se je nekega dne Bibe Doda zastrupil s hrano in mislil, da bo umrl, je hotel imenovati Marčiča za svojega naslednika, ta pa je ponudbo energično zavrnil, saj je vedel, da "to čast ne bi dolgo užival in moje življenje mi je kljub vsemu bilo dragoceno". Rudolf MARČIČ, Miriditski knez Prenk Biddoda, Hrvatski narod, 1939.

7 Ahmet beg Zogu (1895-1961), vojaško izšolan v Carigradu. V albanski vladi notranji minister (1920, 1921-22), leta 1922 prevzel oblast v Albaniji kot predsednik ministrskega sveta. Liberalna stranka, na čelu s Fan Nolijem, je dvignila vstajo proti njemu spomladi leta 1924. Ahmet beg je zbežal v Kraljevino SHS. S pomočjo jugoslovanske vlade se je decembra istega leta vrnil, prevzel oblast in 22.1.1925 razglasil Albanijo za republiko, sebe pa za predsednika. 1928 se je kronal kot Zogu I., albanski kralj.

major Gilardi. Med njima je nastala neke vrste tekma, kdo bo prvi. Ker je Ahmet beg motil Gilardia, je ta odkril, da Ahmet beg na skrivaj paktira z Italijani, in to prijavil poveljstvu v Skadru. Ahmet bega so takoj poklicali v Skader, od koder so ga nameravali deportirati v neko koncentracijsko taborišče, kjer naj bi izginil.

V tem času sem bil vojaški namestnik okrožnega pokrajinskega komisarja z nalogo, da ublažim nasoglasja, nastala med vojaškim poveljstvom ter civilno upravo. Takoj sem uporabil svoj vpliv, da bi preprečil Gilardieve namene. Ahmet beg je bil tedaj star 23 let. Ne samo kot poglavar Matije, temveč tudi kot član odlične družine Toptani, je imel Ahmet beg velik vpliv na Albance, ter bi njegova smrt iz njega napravila narodnega mučenca. Kaj bi to pomenilo v deželi krvnega maščevanja, mi ni bilo težko uganiti. Fronta na reki Vojuši je obvisela na eni nitki na terenu brez komunikacij. Najmanjši udarec na tej fronti bi bil znak za albansko vstajo, ki bi lahko uspešno ogrozila povezave fronte (poljska železnica ter slabša pot) z oddaljenim Skadrom. Razen tega mi je bilo žal tega primitivnega, toda elegantnega mladeniča, ki verjetno niti ni vedel, kaj ga čaka. Tekal sem z njim ves dan od Poncija do Pilata, dokler nisem prišel do samega generala Trollmanna, vrhovnega komandanta Albanije, mu razložil situacijo in predstavil vse usodne posledice, ki bi lahko sledile takšnemu postopku z Ahmet begom. Rekel sem: 'Kako nam lahko škoduje takšen mladenič brez vsake izobrazbe?' Vsekakor bi nam bolj škodoval kot mrtev narodni mučenec, ker so ga cenili vsi Albanci. Zato sem predlagal, da general Trollmann raje zaprosi vrhovno vojaško poveljstvo, da Ahmet bega imenuje za polkovnika ter poveljnika albanskih oddelkov s štabom avstroogrskih častnikov, ki bodo dejansko vse držali v svojih rokah. S tem bodo Ahmet beg ter z njim vsi Albanci visoko počaščeni, obenem pa bo zavarovano tudi ozadje fronte.

/.../ Po nekaj dneh se je Ahmet beg vrnil kot polkovnik in poveljnik albanskih oddelkov na fronti. /.../ Gilardi mi ni nikoli odpustil te poteze - toda kaj drugega mi je preostalo?"[8]

Kaže, da je Marčič še dolgo časa potem ostal v spominu tamkajšnjih Albancev. O tem priča tudi naslednji dogodek iz nekoliko poznejšega časa:

"6. 11. 1926 sem se nahajal v Dubrovniku, kjer me je obiskala deputacija šestih ljudi. Skorajda nisem več spoznal svojih prijateljev iz Skadra. Prišli so me zaprosit, da bi prevzel vodstvo vstaje, ki se bo začela 20. novembra, torej že čez 14 dni. Ko sem slišal, kako je vse to slabo in površno organizirano, sem svetoval duhovniku Šantoju, naj vstajo preložijo, dokler ne bo vse pripravljeno. Ko mi je deputacija izjavila, da je že izdan ukaz in da je preložitev nemogoča, sem zavrnil ponudbo in vsako sodelovanje, tudi to, da bi se vsaj pojavil v albanskih planinah, kar bi po njihovem mnenju pomenilo, da je Avstrija spet zaživela in s tem bi bil uspeh zagotovljen. Povedal sem jim: 'Gospodje, tukaj je moj mali sin brez matere, njemu sem bolj potreben kot tistim vrbam na Skadrskemu jezeru.' Zares se je 20. novembra dvignila vstaja, njen rezultat pa je bil, da je brez potrebe padlo mnogo junaških glav."[9]

Iz časa, ko je služil v Osijeku. Zanimivo je, da se je na sliko podpisal v cirilici.

Marčičevo življenje je v času bivanja v Albaniji potekalo daleč od fronte. A vendar miru ni našel. General Trollmann je nenehno pošiljal kazenske ekspedicije proti prebivalstvu, ki se je začelo upirati rekvizicijam, za katere so v zameno dobivali papirnati denar, ki ga niso cenili in ga zato niso sprejemali. Avstrijci zanje niso našli razumevanja ter denarja niso sprejemali nazaj, kar ga je dodatno razvrednotilo. Marčič, ki je iz dna duše nasprotoval takšnim "brezdušnim" postopkom, se je zelo sporekel z generalom in zato zaprosil, da ga vrnejo njegovemu polku, ki se je v tistem času

8 Rudolf MARČIČ, Uspon bivšeg kralja Zogu, 1939.

9 Isto.

nahajal pri mestu Brody v severovzhodni Galiciji. Ko pa je januarja 1918 prišel na fronto, je ta že razpadla. Potem so ga poslali na Piavo, kjer se je pripravljala avstroogrska ofenziva. Njegov bataljon je čakal v rezervi, ko je nekega dne dobil ukaz, naj da ustreliti nekega vojaka, ki ga je pripeljala žandarmerija z Dunaja, ker je prekoračil dopust. Marčič se je odločno postavil v bran vojaku, sam nasproti ostalim oficirjem. Zato so ga razglasili za komunista in vrgli ven iz pisarne, njegov bataljon pa poslali v prve bojne vrste. Pri nekem obhodu frontne črte je bil Marčič ranjen v nogo, nato transportiran na Dunaj na operacijo, promoviran v generalštabnega oficirja 59. brigade, po okrevanju pa se je napotil proti Beogradu, kjer ga je že tretjič zapovrstjo dočakalo razsulo armade.

BOJ ZA DEDIŠČINO

Tik pred koncem vojne se je Rudolf Marčič zopet znašel na Dunaju. Bil je premeščen v generalštab, okoli Božiča pa je bil demobiliziran. Oglasil se je pri Pogačniku, jugoslovanskemu poslancu na Dunaju. Službo je dobil pri Jugoslovanskem oddelku za izgube in rdeči križ pri 10. oddelku za pogrešane bivšega vojaškega ministrstva na Dunaju. To je bila likvidacijska komisija nasledstvenih držav, ki je takoj po propadu Avstro-Ogrske, pred senžermensko mirovno pogodbo, na Dunaju začela reševati vprašanje pripadnosti arhivov in ostale kulturne dediščine z ozemlja razpadle Monarhije. Komisija se je zanimala predvsem za arhive, aktualne za administracijo novonastalih držav, poleg tega pa tudi za zgodovinske arhive.

Marčič je zapisal svoje spomine na tisti čas:

"Neutrudno smo delali in reševali vse, kar se je dalo rešiti. Sam sem iz neke kleti rešil celo kartoteko vojnih ujetnikov[10] in okoli tisoč zapuščin umrlih[11], toda Vojaška misija mi ni omogočila prevoznih sredstev, zato naj bi se obrnil na tiste, ki so me postavili sem (Narodno vijeće Zagreb). Zahvaljujoč poznanstvu avstrijskih oficirjev mi je le uspelo vse shraniti v moji pisarni."[12]

V Marčičevi zapuščini se nahaja rokopis izjave jugoslovanske kulturne komisije, v kateri resda ni navedeno, komu je namenjena, iz vsebine bi se pa dalo sklepati, da jo je Marčič namenil jugoslovanski mirovni delegaciji v Parizu. Kot je že znano, je jugoslovanska delegacija raje zamolčala svoje zakonsko upravičene zahteve po izročitvi kulturne dediščine, ki ji je pripadala kot nasledstveni državi, misleč, da se bo s tem lahko izognila tudi dolgovom razpadle Avstro-Ogrske. Rezultat takšnega preračunavanja je seveda bil najslabši možen: "Avstrija se je skoraj v celoti izognila obveznosti izročitve kulturnih predmetov z izjemo arhivov"[13], Kraljevina SHS pa si je, hotela ali ne, naprtila svoj delež dolgov stare monarhije.

Jugoslovanska kulturna komisija se s takšnim stališčem državnega vrha ni strinjala. Marčiča je neodzivnost nadrejenih tako prizadela, da je še nekaj let pozneje v Slovenskem narodu ogorčeno napadel liberalnega liderja Alberta Kramerja, po vojni šefa likvidacije na Dunaju, ki naj bi bil glavni krivec za odklonitev "12 milijard (prejšnje vrednosti) vrednega našega, nam priznanega in prepuščenega deleža iz vseh mogočih panog centralnih državnih ustanov z neprecenljivim kulturnim in historijskim materialom /.../ v največje veselje Avstrije in ostalih nasledstvenih držav, ki so vozile polne vlake v nove države."[14]

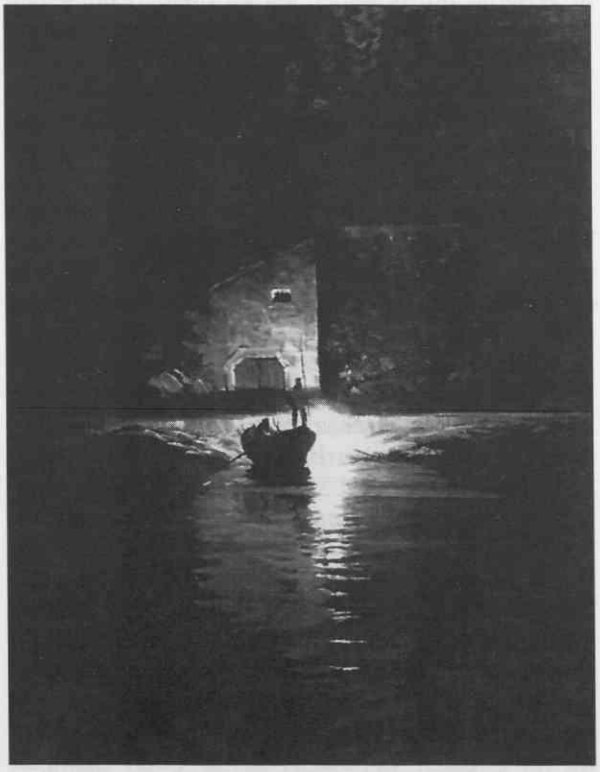

"Nočni ribolov na Količepu", Marčičeva slika iz prve polovice 30. let. Nahajališče je neznano.

10 Okoli 40.000 osmrtnic srbskih vojakov.

11 Marčič je v imenu komisije predlagal pristojnim ministrstvom Kraljevine (Ministrstvu vojske in mornarice, Ministrstvu za socialno skrb ter Pravosodnemu ministrstvu) spremembo zakona o razglasitvi umrlih, s čimer naj bi se izognili birokratskim ovinkom, zaradi katerih se je proces izdaje mrtvaških listov zavlačeval v nedogled, kar je otežkočilo procese okoli nasledstev, ženitev... Za vzorec pri spreminjanju zakona je predlagal novi češkoslovaški zakon.

12 Rudolf MARČIČ, Moj dugi život ukratko, str. 3.

13 Fran Zwitter, Arhivska konvencija z Avstrijo iz leta 1923 in vprašanje njene izvedbe, ČZN III, 1957, str. 272.

14 "Eden od likvidatorjev", Kdo je dr. Kramer?, Slovenski narod, 31. 1. 1925.

Ocena, povzeta iz Marčičevega dopisa, je bila sledeča:

"Med tem ko imajo imenovani narodi vse potrebne kulturne zavode v obilju, ostali smo Jugoslovani brez vsega izven malih začetnih poskusov v pokrajinskih zavodih, ki so pa šele v razvoju in kateri danes najbolj potrebujejo vsako bodisi še tako neznatno stvar, med tem ko bi Nemci (in Madjari), najbogatejši na tem polju, ostali hkrati posidentes tudi tistih kulturnih stvari, katere so jim očevidno morale doprinesti naše zemlje."[15].

Zato so postavili zahtevek, "da se nam da iz nemško-avstr. in madjarskih zbirk, zavodov, galerij in muzejev

1) vse umetnine, **brez obzira na stroko**, katere so jugoslovanske provenience to ali po umetniku ali pa po mestu iz katerega so bile odpeljane v centralne avstr. og. zavode itd.

2) vse umetniško-obrtne stvari odpeljane iz teritorija sedanje Jugoslavije (rezbe, vezila, pletenine, preproge itd.).

3) vse arheologične predmete, kateri so bili najdeni ali odpeljani iz področja Jugoslavije.

4) Vse **zgodovinske predmete**, ki se tičejo zgodovine sedanje Jugoslavije iz nj. austr. in madjarskih zavodov (Heeres museum in drugi) ti. vojaške trofeje, orožje vse vrste i.t.d."[16]

Toda nesoglasja v likvidacijski komisiji so se le stopnjevala. Marčič je v tekstu Separatvotum, datiranem z 9. 7. 1919, izrazil svoje nezadovoljstvo nad poročilom komisije pri 10. oddelku za pogrešane pri nekdanjem vojaškem ministrstvu na Dunaju, kjer je bil zaposlen, ker naj bi presoja ne bila izpeljana v skladu s stališči in interesi nacionalnih držav. Likvidacijska komisija se je po njegovem mnenju preveč izgubljala v preživetem formalizmu in birokratizmu, namesto da bi upoštevala interese ljudi. Vendar je sčasoma postalo jasno, da jugoslovanska delegacija na Dunaju nima dovolj odločilne moči v svojih rokah. Marčič se je naveličal tovrstnih bitk. Ob spoznanju lastne nemoči sta se ga polotila pesimizem in malodušje. Odločil se je, da se vrne v domovino.

"Odposlanstvo in likvidacijska komisija sta me poslali v Beograd, kjer naj bi vladi razložil situacijo. Efekt je bil v tem, da so vsem članom priznali tako plačo kot dnevnice, razen meni - ker sem bil preveč odprt in energičen. Za mirovno konferenco v Parizu smo izdelali ogromen elaborat, toda ta ni pravočasno prišel v Pariz, četudi je bil poslan tri mesece vnaprej - češ, ni bilo kurirja. /.../ Končno sem natovoril vso kartoteko s približno 40.000 osmrtnicami in vso zapuščino ter se z enim kapetanom napotil v Beograd. Po osmih dneh prošenj in čakanja je moj kapetan pustil vse na železniški postaji in se vrnil na Dunaj. Ker sem spoznal, da je ves naš trud zaman, sem zaprosil za dovoljenje, da se vrnem v domovino."[17]

ZAKLJUČEK: Nekaj let po tem dogodku je Rudolf Marčič dokončno zapustil vojaško službo ter se predal slikanju. Danes nam je znan predvsem kot slikar. Tisto, kar pa je zanimivo s stališča zgodovinopisja, pa je prej ostajalo v senci njegovega slikarskega opusa. V njegovih spominih, ki sicer podlegajo vsem "boleznim" memoarskih virov in niso ravno bogati, najdemo avtentično in osebno pričevanje človeka, ki je bolj po naključju kakor namenoma "bil zraven" v trenutkih, ko se je "ustvarjala" zgodovina. V tej luči lahko obravnavamo tudi Marčičeve zapiske: ti niso bili nameren poskus, zabeležiti zgodovinske dogodke, temveč ohraniti spomin na neka, vsekakor zanimiva in nevsakdanja življenjska doživetja človeka, ki je živel v mnogih krajih ter se srečeval z različnimi krogi ljudi in različnimi kulturami. Kar pa je značilno za Marčiča je, da je bil dovolj odprt, da je to različnost znal in zmogel začutiti ter spoštovati.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Balkan-Pulverfaß: Geschichte des Offiziers Rudolf Marčič

Rudolf Marčič, seiner Ausbildung nach Offizier, seinem Beruf nach Maler, wurde im Jahre 1882 in Šmartno bei Litija geboren. Er diente in der k.u.k. Armee bis zum Untergang der Monarchie. In der Zeit seines Militärdienstes fand er auch die Möglichkeit, das Studium an der Prager Kunstakademie zu absolvieren. Im Jahre 1911 wurde er als Maler dem österreichischen Deutschmeister-Eliteregiment zugeteilt. Zur Zeit der Balkankriege bereiste er auf eigene Verantwortung das Kriegsgebiet. Auf kaiserlichen Befehl mußte er darauf in die Offiziersschule nach Preßburg. Im Jahre 1913 kam er als österreichischer Gesandter nach Albanien. Er wußte das Vertrauen der lokalen Notabeln zu gewinnen und lernte auf diese Weise die Verhältnisse im Lande besser kennen. Bei seiner Rückkehr nach Wien erstattete einen ausführlicheren Bericht als der österreichische Konsul.

15 Rokopisni koncept, ohranjen v zapuščini Rudolfa Marčiča. Ni datiran.

16 Isto.

17 Rudolf MARČIČ, Moj dugi život ukratko, str. 3.

Bei Kriegsausbruch wurde er zunächst nach Bosnien und in die Herzegowina geschickt. Nach der österreichischen Einnahme von Cetinje und Lovčen begegnete er seinen alten Freunden wieder. Es gelang ihm, die Albaner zu organisieren und zu überwachen, damit sie sich nicht allzusehr in die kriegerischen Auseinandersetzungen einmischten. Zur Zeit seiner Anwesenheit in Albanien spürte er deutlich die österreichische militärische Einmischung in die albanische Provinz, der er sich entgegensetzte. Das Kriegsende erlebte er an der Piave. Als er demobilisiert wurde, bekam er eine Stelle bei der Jugoslawischen Abteilung für Verluste und für das Rote Kreuz bei der 10. Abteilung für Vermißte des ehemaligen Kriegsministeriums in Wien. In dieser Funktion begann er seinen Kampf um die Archive und das Kulturerbe der zerfallenen Monarchie. Dabei stieß er auf viele Schwierigkeiten und Hindernisse, sowohl in Österreich als auch im Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen. Nach seinem Austritt aus dem Militärdienst im Jahre 1921 fand er als Maler in bürgerlichen Kreisen Anerkennung. Beim Angriff auf Jugoslawien 1941 wurde er in Zagreb zur kroatischen Heimwehr (domobranska vojska) mobilisiert. Nach dem Krieg wurde er aus dem öffentlichen Leben verdrängt. Seit 1947 lebte er in Lovran, wo er 1960 starb.

Rok Stergar

"Lahu niti pedi naše zemlje" Slovenski pogledi na Italijane ob napovedi vojne 23. maja 1915

"Prosim, gospod rehnungsfeldvebel, vi torej mislite, da bomo zaradi te vojne z Italijo dobivali manj menaže!"
"To je jasno kot beli dan."'
(J. Hašek: Dobri vojak Švejk)

V času pred prvo svetovno vojno so naši zahodni sosedje v panteonu slovenskih narodnih sovragov gotovo zasedali "častno" drugo mesto za nespornimi zmagovalci s severa. Vendar je med slovenskim sovraštvom do "Lahov", kot s(m)o jih radi imenovali (in jih še vedno), in Nemcev precejšnja razlika. Če je pri zadnjih šlo za protislovno mešanico sovraštva in spoštovanja, je bilo za prve rezervirano le zaničevanje in večvrednostni občutek. Če si dovolimo malce špekuliranja in zdravorazumskega sklepanja, lahko ponudimo naslednje pojasnilo: Nemci zaradi svoje politične vloge in stalnega prodiranja proti jugu na slovensko narodnostno ozemlje, pač niso mogli biti zelo priljubljeni, a so hkrati vtelešali preveč lastnosti (pridnost, natančnost...), ki jih avtostereotip pripisuje Slovencem,[1] da bi se lahko sovraštvo polno razmahnilo. Tako so vlogo najslabših Nemcev prevzeli Prusi, ki so imeli to "prednost", da so bili protestantje in poleg tega z izjemo zadnjega obdobja pred svetovno vojno državni sovražnik št. 1. Italijani so s svojim latinskim in mediteranskim temperamentom predstavljali precejšnje nasprotje germanski zaprtosti in si tako pri podobno usmerjenih Slovencih niso mogli pridobiti takšnega bonusa.[2] Ob tem je bila zahodna slovenska etnična meja dovolj trdna, da je omogočala podcenjevalni odnos, ki se je ustrezno okrepil še z avstrijskimi vojaškimi uspehi (ob "spregledovanju" porazov) v nemirni Italiji in slovenskim deležem v njih.[3] Posebne priljubljenosti med konzervativci Italijanom niso pridobili niti zasedba mesta naslednikov sv. Petra Rima in neurejeni odnosi s papežem. In tudi odnosi z Italijani na tej strani meje (torej v Istri, Trstu in na Goriškem), ki so bili vse prej kot idilični, so prispevali svoje k slabi podobi potomcev antičnih Rimljanov.[4]

1 Nekateri so celo mnenja, da je za marsikaterega Slovenca *"idealni Slovenec tak bavarsko-jodlarski model"* (*Intervju z dr. Slavojem Žižkom, Mladina 31/1995,* str. 26). Sodobne raziskave pa kažejo dejansko ujemanje nekaterih osebnostnih lastnosti Slovencev in Nemcev. Oboji sodimo med depresivne in introvertne narode. Oboji pa smo (v povprečju seveda) tudi disciplinirani, organizirani, marljivi in vestni (*J. Musek: Psihološki portret Slovencev,* Ljubljana 1994, str. 104).

2 *"Slovenci bomo npr. razvili avtostereotip v zvezi s tistimi lastnostmi, pri katerih bomo opažali razliko med pripadniki lastne narodnosti in pripadniki neke druge narodnosti. ... Enako seveda velja za heterostereotipe: bolj ekstravertni narodi se nam bodo zdeli preveč zgovorni, neresni, nastopaški."* (prav tam, str. 75)

3 S poudarkom na udeležbi slovenskih polkov in prav v takem duhu o tem piše Janez J. Švanjcer. *"Zvečer po bitki* [pri Custozzi] *je prijezdil k polku* [47. "mariborski" pehotni polk s pretežno slovenskimi vojaki] *baron D'Aspre, znan kot "železni". Prvemu oficirju, na katerega je naletel, je naročil, naj pove poveljniku polka, da bo v znak spoštovanja v bodoče pred polkom zaradi njegove hrabrosti vedno snel klobuk. Res je prijezdil pred polk in pred vojaki snel klobuk."* (*Janez J. Švajncer: Vojna in vojaška zgodovina Slovencev,* Ljubljana 1992, str. 78). Knjiga je predtem izšla tudi kot učbenik za domovinsko vzgojo vojakov slovenske vojske (*Janez J. Švajncer: Vojna in vojaška zgodovina Slovencev,* Ljubljana 1991), tako da ji poudarjanje slovenske hrabrosti mirno dopustimo.

4 Kljub temu so časniki ob začetku vojne poudarjali lojalnost avstrijskih Italijanov in njihovo navezanost na monarhijo. Za sumljive pa je tako ali tako poskrbela policija, ki je naprimer v Gorici že nekaj tednov poprej začela z aretacijami (*P. Svoljšak: Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno,* Ljubljana 1991, str. 6 in 7). V lojalnost svojih vojakov italijanskega rodu po je dvomila tudi armada in jih je večinoma prestavila na druga bojišča in v zaledje (*V. Klavora: Koraki skozi meglo. Soška fronta - Kobarid - Tolmin 1915-1917,* Celovec - Ljubljana - Dunaj 1994, str. 39).

Da je italijansko ignoriranje zavezništva z Avstrijo in Nemčijo ob začetku velike vojne le prililo olja na ogenj, ni težko sklepati.[5] In vendar je bila stara monarhija z Nemčijo vred v takšnih težavah, da je mirno požrla italijansko manevriranje. Še več, za nevtralnost dosedanje zaveznice je bila pripravljena plačati precej visoko ceno.

Nekako v duhu uradne politike gladenja nesojene soborke, so tudi objavljena poročila v slovenskih časnikih v mesecu maju 1915. leta. Lastna mnenja so se lojalno umaknila državnemu interesu. Vse do nekaj dni pred usodnim 23. majem je bilo Italiji posvečenih le nekaj novičk na notranjih straneh časnikov. Ponavljajo se faktografska poročila o diplomatskih manevriranjih Italije med trojno antanto in centralnima silama ter o političnem prerivanju na italijanski sceni.[6] Boj med protiintervencionisti, ki jih je vodil (do takrat) štirikratni predsednik vlade Giovanni Giolitti in tedanjo vlado Antonia Salandra je privedel do odstopa Salandrove vlade 13. maja. Odstop je kralj 16. maja zavrnil in tako odprl pot vojni napovedi mimo nevtralistične večine socialistov, katolikov in Giolittijevih liberalcev v poslanski zbornici.[7]

V začetku meseca je največje zanimanje veljalo stalnim obiskom avstrijskega poslanika barona Macchija in nemškega poslanika kneza von Bülowa pri italijanskem zunanjem ministru baronu Sidneyu Sonninu in vrenju ob odpiranju spomenika G. Garibaldiju v Quartu pri Genovi (5. maj 1915). Tu je glavno vlogo igral prosluli pesnik Gabriele d'Annunzio.[8] Ta je zbranim namenil tak govor, da se kralj, ki je bil z njim vnaprej seznanjen, otvoritve ni hotel udeležiti, saj je bil govor *"tako bojevit, da ga kralj ne bi mogel poslušati, ne da bi takoj napovedal vojsko."*[9] Oba osrednja slovenska dnevnika, liberalni *Slovenski narod* in konzervativni *Slovenec,* pa sta v tem za domovino usodnem času pozabila na ideološke pregrade in obširno - ter celo s simpatijo - poročala o protiintervencionističnih delavskih nemirih in demonstracijah, ki so se po italijanskih mestih odvijali v "rdeči" režiji.

Prvi komentar o italijanski situaciji je izmed obeh dnevnikov objavil konzervativni *Slovenec* v dneh pred odločilnim zasedanjem italijanskega parlamenta. V njem je pisec razvijal tezo, ki jo je pozneje časnik še nekajkrat ponudil bralcem, o provojnem gibanju kot gibanju drhali, s katerim od daleč upravlja prostozidarstvo: *"Hujskači - in vodi jih prostozidarska loža - grozijo z revolucijo."*[10] Da je politika še kako vplivala tudi na trdne stereotipe o Italijanih in Italiji, nam kaže povsem nasprotno stališče komentatorja *Slovenskega naroda* v komentarju *"Ob izbruhu vojne z Italijo"*: *"Pri tem si ne smemo prikrivati, da ima italijanska vlada pri svojem postopanju skoro ves narod na svoji strani"*[11]

V dneh neposredno pred 23. majem 1915, ko se je vojna neizogibno približevala in je to moralo postati jasno tudi kroničnim optimistom, so časniki zamenjali ton poročil. Na prvo stran se je prebilo zasedanje italijanske poslanske zbornice in senata, ki sta o tem odločala in začel se je zadnji obračun pred viharjem. Tako *Slovenec* kot *Slovenski narod* sta začela objavljati povzetke *zelene knjige,* v

5 V začetku vojne naj bi bile sicer stare zamere po sili razmer pozabljene in ljubljanski železničarji naj bi s črno kavo pričakovali prvo divizijo italijanske pomoči (*F. Šuklje: Iz mojih spominov*, II. del, Ljubljana 1995, str. 252).

6 Vrsta belih lis v rubriki nam sicer kaže, da je nekatere vesti prestregla cenzura. Ali zaradi "izzivanja" Italije ali iz drugih razlogov, lahko le ugibamo. Ker se je pozneje mnogo pisalo o predvidevanju italijanskih vojnih ciljev, bi bil kakšen protiitalijanski izpad vsekakor možen. (prim npr. *"S strahom v nemirnem srcu smo lovili glasove o pogajanjih z Italijo. Vedeli smo, da se gre za nas. Vedno bolj določnejše se je slišalo, kaj bi Italija rada; nam so hropele prsi svete jeze nad že davno pretehtano, a prelahko najdeno zaveznico in krčili smo svoje pesti "Lahu niti pedi naše zemlje."* (*Slovenec,* 25. maja 1915); *"Odkar se je začela sedanja svetovna vojna, je naše duše neprestano mučila bojazen, da poseže prej ali slej tudi Italija v to vojno in da iztegne svoje roke po našem ozemlju, kajti živeč v sosedstvu, smo bolje kakor drugi videli naraščanje nasprotja italijanskega naroda proti naši državi."* (*Slovenski narod,* 24. maj 1915).)

7 Za informacije o italijanskem političnem dogajanju, ki se ga tu le dotikam, in o Italijanih, ki jih omenjam, sem uporabil kar nekaj gesel iz *Encyclopaedie Britannice.* (Ker sem uporabljal elektronsko verzijo enciklopedije, ki je na voljo na WWW strežniku *Time-Warner Inc.* sem v zadregi, kako naj gesla citiram. Poskusil bom takole: gesla *Giolitti Giovanni, Salandra Antonio, Sonnino Sidney, D'Annunzio Gabriele* in *Italy. World War I and the rise of fascism, Britannica Online™,* http:// www-pf.eb.com).

8 Gabrielu d'Annunziu (1863-1938), pesniku, velikemu ljubimcu, vojnemu pilotu, poznejšemu "osvajalcu" Reke, fašistu in montevoškemu princu, ki se je prav zaradi spodbujanja vstopa Italije v vojno vrnil iz Francije, kamor se je 1910 zatekel pred upniki, so časniki upravičeno pripisovali vlogo glavnega motivatorja množičnega provojnega gibanja. *"Ta Gabriele d'Annunzio je znan po vsem svetu kot mož vprav renezančne brezvestnosti in pokvarjenosti, kot talent, ki je s svojimi umstvenimi možnostmi delal vse življenje nečastne kupčije. ... Bil je pravi mož za to delo* [podžiganje vojne vneme namreč] - *zakaj njegove nravne kvalitete so popolnoma primerne nravnosti politike, ki je povzročila sedanjo vojno."* (*Slovenski narod,* 27. maj 1915). Tu časnikar namiguje na pesnikovo dolgoletno razmerje z igralko Eleonoro Duse, ki ga je D'Annunzio, potem ko jo je zapustil, natančno popisal v erotičnem romanu *Il fuoco* (1900).

9 *Slovenec,* 6. maj 1915.

10 Prav tam, 17. maj 1915. V takšnem "dobro ljudstvo - slabo vodstvo" stilu je tudi naslednji stavek iz posebne prve vojne izdaje: *"...za to vojsko ni odgovorno italijansko ljudstvo, moramo to reči, ampak framazonska loža."* in delček poročila očividca zadnjih italijanskih dogodkov: *"Celo hujskarijo proti Avstriji pa vodijo framasonske lože..."* (prav tam, 24. maja 1915).

11 *Slovenski narod,* 24. maj 1915.

kateri je svoje videnje situacije in ravnanja prizadetih oblasti objavila italijanska kraljevska vlada, in *rdeče knjige*, ki jo je z istim namenom objavila cesarsko-kraljeva vlada. V slednji so bile objavljene tudi avstrijske ozemeljske ponudbe (južni - etnično italijanski - del Južne Tirolske in meja na spodnji Soči), ki naj bi Italijo utrdile v nevtralnosti. Tu se zdi pomembno poudariti, da negativno mnenje urednikov o Italiji in njeni politiki, le-tem ni preprečilo velike objektivnosti, ki se tudi sicer kaže v rednem povzemanju novic iz nevtralnih ter antantnih virov. Kaže, da so bila subjektivna mnenja rezervirana za komentarje, medtem ko so bile novice omejene le na povzemanje raznih virov - verodostojno, kot so to dopuščale vojne razmere. Takšno ravnanje nam sicer omogoča zvesto zasledovanje dogodkov, ne omogoča pa nam razbiranja odnosa do Italijanov (in seveda Britancev, Francozov...), ki se pokaže le v redkih komentarjih. Poleg tega so bili časnikarji tistega časa gotovo mnogo bolj (samo)omejeni z občutkom za spodobnost, kot so njihovi nasledniki in tako zaman iščemo kak "ljudsko-kleni" izpad v stilu *Völkischer Beobachter* ali *Politike Ekspres*.

Kljub temu pa so se pisci po "dnevu-D" potrudili dvigniti moralo državljanov monarhije, ki se je znašla pred tretjo fronto, in na dan so jasno prišli njihovi in (domnevajmo) slovenski stereotipi o "laških verolomnežih".[12] Na stari mit o italijanskih vojnah se je v razglasu *"Mojim narodom"* naslonil tudi sam cesar, ki v njem pravi: *"Novi zavratni sovražnik na jugu jim* [njegovim armadam] *ni nov nasprotnik. Veliki spomini na Novaro, Mortaro, Kustoco in Vis, ki so ponos Moje mladosti, in duh Radeckega, nadvojvode Albrehta in Tegetthofa, ki še živi v Moji vojni moči na kopnem in na morju, so mi poroki za to, da bomo tudi proti jugu uspešno branili meje monarhije."*[13] V časnikarskih komentarjih je ta misel naletela na dober odmev, kar kaže, da so se te zmage res globoko vtisnile v spomin. *"Sedaj je prišel naš čas. To je delo za nas. Sam si* [Franc Jožef] *v svoji mladosti videl slovensko-hrvatski narod na gornjeitalijanskih bojiščih. Kustoca, Novara, Mortara! Polja grobov jugoslovanske krvi in slave. Tam doli počivajo naši očetje in proti sinovom se je dvignil isti Lah."*[14] Gotovo je, da so k tako samozavestni drži poleg že zaprašenih zmag maršala Radetzkega, prispevali tudi sočasni nemali vojaški uspehi centralnih sil na vzhodu, kjer je nemško - avstrijska ofenziva do 23. maja dosegla San, in v Sredozemlju (27. aprila je avstrijski *"podmorski čoln"* U-5 v Otrantskih vratih potopil francosko oklepno križarko *León Gambetta*,[15] izkrcanje pri Galipoliju pa se je Britancem in Francozom vse bolj očitno ponesrečilo). Kljub temu so časnikarji ostali na realnih tleh in ni bilo zaslediti mnenj da bi morali biti vojni cilji Avstro-Ogrske na zahodu kaj več kot, *"proti jugu uspešno braniti meje monarhije"*, če uporabimo cesarjevo formulacijo iz razglasa. Vrnitev 1866 izgubljene Benečije (in z njo Beneške Slovenije) je verjetno bila le tiha želja tako cesarja, kot Slovencev.

Ob tem, da so bili vojni cilji Italije znani in je bila v grobem znana tudi vsebina Londonskega pakta, je razumljivo, da so predsodki do Italijanov dobili trdno bazo, na katero so se opirali. Slovenci (in Hrvatje) so se upravičeno počutili ogrožene in so kar tekmovali v obsodbah italijanskih pretenzij.[16]

"Vihar te vojne zadene našo slovensko domovino in naše slovensko ljudstvo. Z grozo smo čitali kaj je Italija označila za svoje minimalne zahteve. Primorske dežele so pljuča slovenskega in hrvatskega naroda, tam prebiva eden najboljših delov slovenstva, tam vdihava naš narod sveži zrak in po teh zemljah sega sedaj Italija, enkrat v imenu narodnostnega načela, drugič v imenu svoje strategične in pomorske pozicije, tretjič v imenu svoje trgovske ekspanzivnosti, zdaj kot dedinja nekdanjih Benetk, zdaj v imenu starega Rima. Pa to je vse le zoprna patetika, kajti nagib je vendar le eden: uresničiti imperijalistične težnje Italije in na razvalinah naše monarhije ustvariti nov rimski imperij."[17] In ker so bili najbolj neposredno napa-

12 Sicer pa je tudi Bismarck baje izjavil: *"Bog je človeka ustvaril po svoji, Italijana pa po podobi Juda Iškarijota."*

13 *Slovenec*, 24. maj 1915. Stari monarh, ki je izjavljal: *"Raje bi vse izgubil in častno umrl, kakor da bi se sprijaznil s tem ogabnim ropanjem,"* in da gre raje sam v strelske jarke, kot da Italiji prepusti Trentino (*J.-P. Bled: Franc Jožef*, Ljubljana 1990, str. 615), v vojni pač ni mogel videti najslabše rešitve. Zlasti še, ker je bila možnost, da bi se v strelskih jarkih res znašel, precej majhna.

14 *Slovenec*, 25. maj 1915. V *Slovencu* so v tem komentarju z naslovom *"Za domovino - Vsi Jugoslovani edini."* začeli uporabljati za Italijane izraz Lahi, kar je postalo stalna praksa. *Slovenski narod* je nasprotno ostal pri nevtralnejših Italijanih.

15 Poveljnik U-5 poročnik linijske ladje baron Georg von Trapp si je svetovno slavo - bolj kot s to akcijo - pridobil z nastopi družinskega zborčka in s knjigo svoje druge žene Marije Avguste Kutschera *The Story of the Trapp Family Singers* (1949) ter z muzikalom (1959) in filmom (1965) *Moje pesmi, moje sanje (The Sound of Music)*.

16 "Lobistično" kampanjo proti italijanskim pretenzijam pa je v Parizu in potem v Londonu začel tudi *Jugoslovanski odbor*, ki se je prav zaradi bojazni pred italijansko politiko umaknil iz Rima. Slovenski član odbora Bogumil Vošnjak je 4. junija 1915 v svoj dnevnik zapisal: *"Izvedeli smo, kako grozna je konvencija. Ako se ona obistini, bo življenje Jugoslovanov grozno."* (*B. Vošnjak: Dnevnik iz prve svetovne vojne*, Ljubljana 1994, str. 52)

17 *Slovenski narod*, 24. maj 1915. *Slovenski narod* je tako novi imperij kot cilj italijanskega kraljestva zaznal nekaj let preden ga je *Il Duce* Benito Mussolini formuliral tako: *"Pravico imamo do cesarstva, ker smo ploden narod in imamo ponos in voljo, da se razširimo po*

deni njihovi interesi, so se tako Slovenci kot Hrvati v patriotičnem zanosu kar sami ponujali kot najboljši branitelji zahodne meje. *Slovenec* je na drugi dan vojne zapisal: *"Pozdravljen vsak avstrijski in ogrski vojak, ki maršira skozi našo zemljo, naš je vsak, a radi bi videli, da bi preko te zemlje peli slovenski in hrvatski polki:*

'Fantje se zbirajo,
v kranjsko deželo,
v vojsko marširajo,
na Laško gredó."[18]

In kaj si ne bi želeli v boj proti armadi, ki "še nikoli ni izpeljala kake stavljene ji naloge."[19] Še danes močno prisotno mnenje o Italijanih kot slabih vojakih (ki pa, resnici na ljubo, ni le slovensko)[20] je bilo v tistih dneh pač priljubljena tema. Slovenec je sicer menil, da "ne bilo bi pametno podcenjevati nasprotnike in njegove sile," toda, "če ima pregovor: historia docet, exempla trahunt (zgodovina uči, zgledi vlečejo) le malo resnice v sebi, potem se italijanska armada tudi v sedanji vojni ne bo drugače izkazala, kakor uči njena dosedanja zgodovina in zgledi preteklosti tudi topot ne bodo ostali brez učinka."[21] Da pa je imela italijanska armada tako slaba priporočila ni čudno, kajti "moštvo je jako različno. Prebivalci Piemonta so trden, izboren vojaški material, Furlani in prebivalci vzhodne Beneške so duševno zaostali, Neapolitanci, Kalabreži in prebivalci Puglije leni in neutrjeni. Sardinci zmožni a samovoljni, Siciljanci neustrašni a brez discipline."[22] Če iz tega šopka stereotipov par excellence "sestavimo" povprečnega prebivalca Kraljevine Italije v slovenskih očeh, rezultat pač mora biti slab. Vrhunec podcenjevanja italijanskih oboroženih sil pa je gotovo pismo, ki sicer zelo smrdi po izdelku propagandista z omejenim smislom za humor, a je bilo v Slovencu predstavljeno kot "pismo slovenskega topničarja z italijanskega bojišča":

"Ljuba sestra! Smo se že začeli! In veš, kaj so Italijani proti nam poslali? Nekaj dimnikarjev, to je zamorcev iz Afrike. Ti divjaki so nas naskočili, a nagnali smo jih tako, da včeraj in danes niti na spregled ni nikogar več. S to črno svojatjo nas Italijani pač ne bodo! Nam se je zdelo, kakor da bi gledali kak cirkus in smo se na ves glas smejali, ko smo jih nagnali. Pri nas sta dva moža malo opraskana, črnci pa so pustili pet mrtvih na mestu, ostale so pa vlekli s seboj. Imeli so precejšnje izgube. Zdaj rečem samo to: Naprej do zmage! Polentar si bo zapomnil, kdaj je stegnil roko po naši zemlji. Rusi nas že poznajo, sedaj bomo pa še Italijanu pokazali, kaj zna Avstrijec, ko brani svojo drago domovino. Bodite brez skrbi, branili vas bomo do zadnje kaplje krvi. Bog in sreča junaška! Tvoj brat Joško."[23]

Ob takem mnenju o nasprotniku je ljubljanski župan dr. Ivan Tavčar na seji mestnega sveta lahko mirno izjavil: *"Bojazen naših src ne pretresa. Če je Italija hotela imeti vojno, naj jo ima."*[24] Če se je potem italijanska vojska po treh in pol vojnih letih - na kakršenkoli način že - znašla na Vrhniki je to že moralo biti precej šokantno.

Za konec poskusimo strniti: Italijani so verolomneži, ki jim ne gre zaupati, njihova vojska je le komaj vredna tega imena in Italijani so slabi vojaki, ki ni da bi se jih bali. To so trije najbolj

---

zemlji, možat narod v pravem pomenu te besede." (*C. L. Sulzberger: Druga svetovna vojna,* Ljubljana 1970, str. 38).

Verolomnost italijanske vlade so časnikarji poskušali prikazati tudi s stališči njenih članov v času zavezništva. *Slovenski narod* tako še pred vojno napovedjo navaja mnenje tedanjega zunanjega ministra Sonnina z dne 29. maja 1881: *"Rivendicare Trieste come un diritto sarebbe un' essagerazione del principio di nazionalita."* (*Slovenski narod,* 20. maj 1915).

18 *Slovenec,* 25. maj 1915. Želja časnikarja se je v kratkem izpolnila in naslednji dve leti so *"slovenski in hrvatski polki"* skupaj z mnogimi drugimi na Soči čakali, da *"na Laško gredo"*. Očitno pa se ni motil tudi v napovedi bojne morale teh enot: *"V Avstriji je silovito zagorel duh odpora; Tirolci, Koroščí, Slovenci in Hrvati so tekmovali v obrambi ogrožene domovine."* (*E. Zöllner: Geschichte Österreichs,* str. 484; po *F. J. Bister: Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju,* Ljubljana 1992, str. 146). Ob tako nezaskrbljenem, *"the more - the merrier"* slogu, ki se kaže v časnikih, kljub vsemu kaže podvomiti, ali je večina prebivalstva novega sovražnika sprejela tako flegmatično.

Nasprotno mitu o "Janezih" kot slabih vojakih, ki se je razvil v rajnki Jugoslaviji, pa je tudi mnenje z "druge strani". Britanski zgodovinar George M. Trevelyan v pismu poslanem 22. junija 1915 iz Rima Robertu Williamu Seton-Watsonu, ki je z vsemi silami nasprotoval uresničitvi Londonskega sporazuma, odsvetuje javno protiitalijansko kampanjo ker: *"If we leave Italians alone they will learn by experience in the war; already they are having great trouble with the Slovenes on the Isonzo, at least Miller was told this by an Italian the other day* [na robu lista dodano: *"and it is practically admitted in the Messagero today"*]. *... By the time the war is over the Italians will have learnt their lesson - it is already beginning on the Isonzo. ... Leave them alone and the Slovenes on the Isonzo will inform them about the South Slav question in the most practical manner."* (*R. W. Seton-Watson i Jugosloveni. Korespondencija 1906-1941. I 1906-1918,* Zagreb-London 1976, str. 227, 228 in 404).

19 *Slovenec,* 2. junij 1915.

20 Le za ilustracijo: *"Za italijanske tanke so (glede na vojne neuspehe) vedno govorili, da imajo eno prestavo za vožnjo naprej in štiri vzvratne"* (*A. Vilar: Ariete C-1; Revija Obramba 11/94,* str. 24) in: *"Evzonske patrulje so napadale z noži in zobmi in grizle prestrašene male italijanske vojake."* (*C. L. Sulzberger: Druga svetovna vojna,* str. 100).

21 *Slovenec,* 2. junij 1915.

22 *Slovenski narod,* 5. junij 1915.

23 *Slovenec,* 25. maj 1915.

24 *Slovenski narod,* 28. maj 1915.

jasno izraženi slovenski stereotipi o naših zahodnih sosedih - stereotipi, ki so ob izbruhu vojne na Soči prišli na dan v časnikih in ki so jih poznejši zgodovinski dogodki verjetno le še okrepili, tako da so še kako prisotni tudi danes, ko se ob nesoglasjih med Slovenijo in Italijo pokažejo med drugim v vrsti pisem bralcev.[25] Ob tem, da bi pričujoči prerez javnega mnenja lahko še širili z obdelavo več tedanje slovenske periodike, bi bilo zanimivo videti tudi sinhrono sliko v italijanskih časnikih. A ob zanimivosti bi pregled pridobil tudi na obsegu, ki pa je že tako večji od zaželenega; zatorej se bomo temu odpovedali.

Ali ustaljene predstave ustrezajo resničnemu nacionalnemu značaju, pa nam bi morale pokazati drugačne (zlasti psihološke) raziskave. A to po zahtevnosti in obsegu našo temo že močno presega. In četudi se stereotipi izkažejo za utemeljene, gre pri tem nujno za povprečne vrednosti, ki pri posamezniku lahko še zdaleč ne veljajo.[26]

ZUSAMMENFASSUNG

Keine Spanne Boden an die Italiener! Die slowenischen Ansichten über die Italiener angesichts der Kriegserklärung vom 23. Mai 1915

In der Zeit vor dem Ersten Weltkrieg standen die westlichen Nachbarn der Slowenen auf dem "ehrenhaften" zweiten Platz im Pantheon der slowenischen nationalen Erzfeinde hinter den unumstrittenen Siegern aus dem Norden - den Deutschen. Es ist nicht schwer zu erraten, daß die Tatsache, daß Italien seine Allianz mit Österreich und Deutschland am Kriegsbeginn ignorierte, nur Öl aufs Feuer goß.

Bis auf einige Tage vor dem schicksalhaften 23. Mai brachten die slowenischen Zeitungen nur ein paar Kurznachrichten über Italien auf ihren Innenseiten. Der erste Kommentar über die italienische Lage veröffentlichte der konservative "Slovenec" erst in den Tagen vor der entscheidenden Sitzung des italienischen Parlaments. Darin entwickelte der Autor die später noch einige Male wiederholte These von der Kriegsbewegung als einer Bewegung von Gesindel, dessen Drahtzieher das Freimauerertum sei: "Kriegshetzer - angeführt von einer Freimauererloge - drohen mit der Revolution." Daß die Politik eine entscheidende Rolle bei der Entstehung von festen Stereotypen über die Italiener und Italien spielte, zeigt der entgegengesetzte Standpunkt des Kommentators des Slovenski narod im Kommentar "Bei Ausbruch des Krieges gegen Italien": "Dabei soll man nicht außer acht lassen, daß die italienische Regierung bei ihrer Aktion fast die gesamte Nation auf ihrer Seite hat."

Nach dem "Tag D" suchten die Autoren die Moral der Bürger der Monarchie zu heben. Für letztere machte sich eine dritte Front auf, und es kamen ihre und (vermutlich) slowenische Stereotype über die "welschen Wortbrüchigen" deutlich zum Ausdruck. "Unsere Zeit ist angebrochen. Das ist unsere Chance. Du selbst (Franz Joseph) sahest in Deiner Jugend die slowenisch-kroatische Nation an den norditalienischen Kriegsschauplätzen. Custozza, Novara, Mortara! Gräberfelder südslawischen Blutes und südslawischer Ehre. Dort unten ruhen unsere Väter und gegen ihre Söhne erhob sich wieder der Welsche," schrieb der Slovenec. Und es nimmt nicht wunder, daß die Slowenen den Kampf aufnehmen wollten, denn sie konnten mit einer Armee rechnen, deren "Mannschaft durch äußerste Vielfalt gekennzeichnet war. Die Einwohner des Piemont bilden ein hartes, auserlesenes Kriegsmaterial, die Friulaner und die Einwohner des östlichen Venetien sind geistig zurückgeblieben, die Neapolitaner, Kalabresen und die Einwohner der Puglia faul und verweichelt, die Sarden fähig, aber eigenwillig, die Sizilianer unerschrocken, aber undiszpliniert."

Angesichts dieser Meinung über den Gegner sagte der Ljubljanaer Bürgermeister Dr. Ivan Tavčar auf der Sitzung des Stadtrates beruhigt: "Unsere Herzen werden nicht durch Furcht erschüttert. Wenn Italien den Krieg gewollt hat, soll es ihn haben."

25 *"Vse skupaj je bilo tem bolj porazno, ker makaronarski prapor* [zastava italijanske manjšine] *očitno ni motil niti predsednika republike niti predstavnikov slovenske vojske."* (*A. Benedejčič: Bo Primorce ščitila država ali TIGR?*, pismo bralca, *Delo*, 4. februar 1993)

26 *J. Musek: Psihološki portret Slovencev*, str. 35.

Anka Vidovič-Miklavčič

Kolodvorski misijon - društvo za varstvo deklet v Ljubljani

V okviru Slovenske krščanske ženske zveze (SKŽZ) je 1. aprila 1932 pričel delovati na ljubljanski glavni železniški postaji tako imenovani Kolodvorski misijon (KM).[1] Kot posebna socialna ustanova je bil zadolžen za varstvo potujočih deklet in žena, zlasti tistih, ki so prihajala s podeželja v mesta, da si poiščejo službo in drugo socialno pomoč.

Kolodvorski misijon, ki je že leta deloval v večjih mestih, zlasti na pomembnejših železniških križiščih v nekaterih evropskih državah, kot npr. v Franciji, Holandiji, Angliji, Nemčiji in Avstriji, je imel svoj mednarodni sedež v Švici, kjer je najprej začel delovati. Tudi ljubljanski Kolodvorski misijon je bil povezan s to mednarodno organizacijo za varstvo deklet pod imenom Association catholique internationale des Oeuvres de Protection de la Jeune Fille s sedežem v Fribourgu.[2]

Sodelavke Kolodvorskega misijona v Ljubljani, imenovane kolodvorske pomočnice, so se ob reševanju čestokrat zapletenih primerov sestajale in posvetovale pod okriljem Slovenske krščanske ženske zveze. Pomoč potujočim dekletom in ženam pri urejanju različnih socialnih vprašanj je bila brezplačna. Sprva je imel KM svojo posvetovalno pisarno v palači Vzajemne zavarovalnice v pritličju na Masarykovi cesti št. 12, kasneje v Pražakovi št. 8 v Ljubljani. Ker se je Kolodvorski misijon razumljivo ubadal z začetnimi finančnimi težavami, mu je pomagala že omenjena SKŽZ, ki je prek svojega glasila Vigred pozivala svoje članice naj z denarnimi prispevki podpirajo to obliko humanitarnega dela. Poleg tega je SKŽZ za denarno podporo prosila tudi razne zadruge, društva in posameznike. V tem prvem obdobju delovanja KM je zlasti priskočila na pomoč Poselska zveza z lastnim zavetiščem imenovan "Marijin dom" v Kotnikovi 8, v Ljubljani. Zavetišče je predvsem nudilo prenočišča za dekleta, prek posredovalnice Poselske zveze pa jim je KM priskrbel tudi nekaj služb.[3]

O ustanovitvi, pomenu in delovanju KM v tujini pa tudi o začetkih delovanja v Ljubljani, je SKŽZ seznanjala svoje članice prek že omenjenega glasila Vigred. Prispevki so opozarjali kmečka dekleta, ki so se odločila, da bodo zapustila svoj dom in vas, naj se na potovanjih predvsem obračajo na socialne delavke - t. i. kolodvorske pomočnice pri KM, pri katerih da bodo dobile potrebno pomoč. Glasilo Vigred je prinašalo tudi praktične nasvete in opozorila, ki naj bi jih dekleta upoštevala kadar odhajajo z doma.

V letnem poročilu o delu KM, ki ga je prineslo glasilo Vigred marca 1933, je zapisano, da se je ustanovitev takšne socialne ustanove pripravljalo že nekaj let in da so se zanjo zavzemale razne ženske in strokovne organizacije na Slovenskem. Po ustanovitvi KM pa je delo kar hitro steklo. V času od 1. aprila do 31. decembra 1932 je na podlagi pisarniške zapisniške evidence razvidno, da je bilo sprejetih in odposlanih 204 pisem, od tega osem sprejetih od KM iz tujine. Od 21. junija do 31. decembra 1932 je v zavetišču ljubljanskega misijona prenočevalo v 191 nočeh 172 deklet, med njimi 159 Slovenk, 3 Hrvatice in 5 Srbkinj ter 14 tujih državljank - med njimi Avstrijke, Čehoslovakinje, Italijanke in Madžarke. V tem času se je v pisarni KM oglasilo 152 deklet, ki so iskale zaposlitev. Največ so jih napotili v druge posredovalnice, sicer pa so svetovali 456 osebam, ki so se znašle v stiski. Druga pomoč je bila izkazana 252 osebam, od tega 158 ženskam, posebej 40 moškim, 43 otrokom in 11 družinam. Varstvo je dobilo 13 mladoletnih deklet, spremstva k raznim ustanovam pa 60 oseb. Vse to naj bi kazalo, kot so zapisali v poročilu, na potrebnost takšne ustanove in hkrati na njeno raznoliko dejavnost.[4]

Požrtvovalnost kolodvorskih pomočnic na ljubljanski postaji je bila velika, saj so bile prostovoljno prisotne kar nekaj ur, z medsebojnim dogovorom in ob menjavi pomočnic pa prav gotovo ves dan in tja pozno v noč. Veliko deklet so prestregle, ko so spremljale vse prihajajoče in odhajajoče vlake od sedmih zjutraj do pol enajstih zvečer. Da bi

1 Vigred, 1. 4. 1932, št. 4; Vestnik Prosvetnih zvez v Ljubljani in Mariboru, november, december 1932, št. 11, 12, str. 86.
2 Vigred, 1. 6. 1932, št. 6, str. 144-145.
3 Ibidem, str. 144.
4 Vigred, 1. 3. 1933, št. 3, str. 90, 91.

bile kolodvorske pomočnice med pisano množico bolj opazne in vzbudile potrebno pozornost, so nosile belo-rumeno rutico ali znak na rokavu. Na dejavnost KM so opozarjali tudi številni lepaki, ki so viseli na vseh večjih železniških križiščih, pa tudi na podeželju v bližini cerkva in na drugih pomembnejših ali vidnejših objektih v vaseh in trgih.[5]

Področje dejavnosti KM se je iz meseca v mesec razširjalo. Poleg sprejemanja potujočih deklet in žena, ki so jih dalje usmerjali v različne kraje v državi ali v tujino, so brezposelnim dekletom pomagali z nasveti in raznimi navodili. Pogosto je bilo treba nuditi pravne nasvete dekletom, ki so se izseljevala v tujino, pa tudi tistim, ki so se vračala v domovino. Slednja so večinoma prihajala brez sredstev in iskala zaposlitev oziroma socialno varstvo v domovini. Nekaj takšnih deklet so namreč tuje oblasti iz najrazličnejših vzrokov tudi izgnale. Posebej kočljivo je bilo reševanje tistih deklet, ki so bila obremenjena z raznimi delikti. Pravno pomoč so iskale tudi nezakonske matere, dalje brezposelne služkinje, ki jim je pretilo, da jih bodo razne posredovalnice dela brezsrčno izkoristile. Iz zaporov so se vračale tudi kaznjenke, ki naj bi jim KM pomagal poiskati zatočišče, pa tudi poskrbel za moralno prevzgojo in okrepitev samozavesti ter jim navsezadnje našel primerno zaposlitev. Posebne obravnave so bila potrebna mladoletna dekleta, ki so zašla na pot prostitucije, kar je še dodatno narekovalo pogostejše sodelovanje s policijo, varstvenim sodiščem, socialnimi uradi, posredovalnicami za delo itd.

Sčasoma je vsa ta pestra dejavnost zahtevala tudi organizacijo z obsežnejšim področjem delovanja, zato je banska uprava 8. marca 1933 potrdila pravila novi organizaciji pod imenom Društvo za varstvo deklet. Začrtan program in značaj novega društva je potrdil tudi škofijski ordinariat v Ljubljani, ki je poslal v društvo tudi svojega zastopnika. Kot je zapisal mesečnik Bogoljub junija 1933, je vodstvo Katoliške akcije, ki si je prizadevalo zajeti dekleta in žene v župnijske organizacije, poudarilo, da sodi poslanstvo novega društva med pomembnejše segmente njenega apostolata. S tega gledišča je vodstvo KA tembolj priporočalo, naj bi vsi katoličani Društvo za varstvo deklet moralno in materialno podpirali. Po mnenju Bogoljuba naj bi namreč bilo področje dela društva pomembno kar za celotno katoliško gibanje. Zato naj bi ne le posamezniki pač pa tudi verske in prosvetne organizacije, zlasti člani in članice Marijih družb, postali dejavni društveni sodelavci. Še posebej v tem smislu, da bi imela vsa ta društva "stalen pregled o odhodu kateregakoli dekleta iz župnije".[6] Za vsa tista dekleta, ki odhajajo iz vasi v mesta po zaslužek, naj bi namreč zvedelo vodstvo Društva za varstvo deklet, ki bi zanje v smislu pravil tudi ustrezno poskrbelo. Poleg tega pa bi o prihodu novih deklet v mestne župnije zvedela tudi tamkajšnja delujoča Marijina družba.[7]

Prva pravila, ki so bila odobrena na banski upravi 8. marca 1933, nekoliko spremenjena pa 3. maja 1935 določajo, da se delovanje društva raztegne na vso Dravsko banovino, vzdržuje pa stike in sodeluje tudi s podobnimi društvi in ustanovami v drugih banovinah.[8] Naslednje leto, točneje 17. julija 1934, so bila odobrena še pravila Društvu za varstvo deklet s sedežem v Mariboru.[9] Glavni namen obeh društev je bila vsestranska pomoč dekletom na potovanjih in v času brezposelnosti in bolezni ter posredovanje pravne pomoč. Za dosego svojega cilja je Društvo za varstvo deklet prevzelo v svoje področje delovanja "vse dosedanje delo Kolodvorskega misijona na kolodvoru, v pisarni in zavetišču"[10], nameravalo pa je začeti tudi s posredovanjem dela. Za brezposelna dekleta naj bi organiziralo razna predavanja, gledališke igre in tečaje ter druge prireditve z namenom, da bi jih vzgajalo in utrjevalo tudi na verskonravnem področju. Posebno skrb pa naj bi društvo namenilo tistim dekletom, ki da so najbolj socialno in moralno ogrožena. Zato naj bi društvo z vsemi "razpoložljivimi srestvi" vodilo boj proti prostituciji in zvodništvu.[11]

Kdo je lahko postal član društva? Povabili so vsakogar, ki je bil pripravljen sodelovati. V ta namen so pravila predvidevala štiri vrste članov: ustanovne, redne, izredne in delovne (slednji so bili oproščeni članarine). Glede na širok izbor članstva je glasilo Vigred pisalo, naj bi imela vsaka župnija te ali one vrste članstva. Sicer pa naj bi vse verske in prosvetne organizacije čutile svojo dolžnost, da se korporativno včlanijo v društo, zlasti tam, kjer ne bi zmogli posamezniki ali posamenice plačevati članarine. Mesečnik Vigred je priporočal, naj bi v vsaki župniji poskrbeli, da bi se pri omenjenih župnijskih organizacijah in društvih ustanavljali odseki Društva za varstvo deklet, zlasti v krajih, iz katerih se dekleta številčno odločajo za "beg z grude", nadalje v krajih v bližini industrijskih središč ter v obmejnih krajih, odkoder so hodila dekleta na sezonsko delo v tujino.[12] V primeru, da bi se Društvo za varstvo deklet razpustilo ali prenehalo delovati, naj bi društveno

5 Ibidem, str. 90.

6 Bogoljub, junij 1933, str. 129, Društvo za varstvo deklet.
7 Ibidem.
8 Arhiv Republike Slovenije (odslej ARS), BAN 16-2, fasc. 468.
9 ARS, BAN 16-2, fasc. 474.
10 Vigred, 1. 5. 1933, št. 5, str. 155.
11 Ibidem; ARS, BAN 16-2, fasc. 474, 468.
12 Vigred, 1. 5. 1933, št. 5, str. 156.

premoženje v Mariboru pripadlo Vincencijevi konferenci, premoženje društva v Ljubljani pa škofijskemu ordinariatu. Oba naj bi po možnosti čimprej ustanovila društvo s podobnim namenom in programom.

Pomena na novo ustanovljenega Društva za varstvo deklet se je še posebej zavedala Družba sv. Rafaela z glasilom Izseljenski vestnik. Že v letu 1933, v času priprav na izseljensko nedeljo, ki je bila vsako leto prvo nedeljo v novembru, je omenjeni vestnik poudaril vlogo novega društva. K sodelovanju je klical članice Marijinih družb ter drugih dekliških organizacij in jih pozval, naj zlasti zbirajo denarna sredstva, s katerimi bi lahko razširili društveno dejavnost in reševali številna dekleta v tujini, ki jih tarejo vsakovrstne stiske.[13] Družba sv. Rafaela je tudi priporočala, naj bi bila dekleta iz naših župnij v pismenih stikih z dekleti v izseljenstvu in jim, če je le mogoče, redno pošiljala tudi katoliški tisk.[14] Tudi poslej je Izseljenski vestnik večkrat ugotavljal, da je Društvo za varstvo deklet "sijajna ustanova". Že marca 1934 je ocenil, da sodi med pomembne dejavnike, ki uspešno rešujejo najbolj pereča izseljenska vprašanja, to je "skrb za naša slovenska dekleta, ki trumoma zapuščajo naše kmečke domove."[15]

Na prvem izseljenskem kongresu 1. julija 1935, ki je bil velik dogodek v zgodovini slovenskega izseljenstva, kot je zapisal Izseljenski vestnik, so med drugimi organizacijami sodelovali tudi predstavniki Društva za varstvo deklet. Tedanja predsednica tega društva v Ljubljani Milica Grafenauer st. je imela referat, v katerem je orisala uspešno delovanje društva, ki je med poslušalci dobilo vse priznanje.[16] V sprejeti resoluciji je bila med drugim izražena prošnja, naj bi ministrstvo za socialno politiko v Beogradu in pa kraljeva banska uprava v Ljubljani ustanovila vsak na svojem področju ustrezen referat za zaščito deklet. V Ljubljani v okviru Dravske banovine naj bi bil referat poverjen vodstvu omenjenega društva, medtem ko naj bi v Beogradu delovala strokovno usposobljena oseba, ki podrobneje pozna socialno vprašanje deklet.[17]

Društvo za varstvo deklet je tudi poslej tesno sodelovalo s slovenskimi izseljenskimi ustanovami in kot je poročal Izseljeniški vestnik novembra 1937, je tudi pristopilo k izseljenski zbornici.[18]

Na trejem občnem zboru društva 10. marca 1935 v dvorani hotela Union v Ljubljani, na katerem so bili predstavniki posvetne oblasti in Cerkve ter raznih humanitarnih organizacij, je po uvodnem pozdravu društvene predsednice Milice Grafenauerjeve st. poročala o delovanju tajnica Anica Lebar. V poročilu je navedla, da vzdržuje Kolodvorski misijon 12 ustanovnih, 59 izrednih, 106 rednih in 18 delovnih članov, in da je bilo društvo v stikih s sorodnimi socialnimi in dobrodelnimi ustanovami oziroma organizacijami in z domom služkinj v Zagrebu, Splitu, v Skopju, zlasti pa z Družbo sv. Rafaela in Izseljenskim uradom banske uprave v Ljubljani. V letu 1934 je po njenih navedbah v zavetišču "Marijin dom" prenočevalo v 297 nočeh 525 deklet, 61 dekletom so preskrbeli delo, za 131 deklet pa so opravili razna posredovanja. Društvo je imelo 32.905 din dohodkov in 28.432 din izdatkov, stroške pa so poravnavali iz nabrane članarine ter drugih podpor. Na občnem zboru so sprejeli spremembo pravil, ki je društvu omogočila ustanavljanje podružnic. Na volitvah so ponovno izvolili stari društveni odbor v sestavi: M. Grafeanuer st., A. Lebar, V. Jeraj, M. Česarek, J Klemenc, A. Ribarič, M. Srebot, dr. M. Šimenc, A. Vodeb; v nadzornem odboru pa so bili V. Debeljak, M. Pirc, Z. Poženel in v razsodišču C. Krek, dr. M. Pivec-Stelè in M. Sadar.[19] Ob zaključku občnega zbora je spregovoril tudi škof dr. G. Rožman, ki je zaradi neprecenljivih izgub, "ki jih trpi naš narod, ko more mirno gledati kako zapuščajo deklata domačo hišo, rodno grudo in gredo po svetu, kjer se jih toliko izgubi", prisotne pozval, naj Društvo za varstvo deklet z vsemi silami podprejo. Društvo, ki si je zastavilo takšne velike naloge, naj bi spadalo pod okrilje Katoliške akcije. Za takšno delo naj bi vzpodbudili vse naše ljudi; pri reševanju socialnih vprašanj mladih deklet in žena pa ne bi smeli gledati na njihovo prepričanje ali vero, marveč je treba pomagati vsem v imenu krščanske ljubezni do bližnjega.[20]

Društvo za varstvo deklet v Ljubljani je v skladu s spremenjenimi društvenimi pravili septembra 1935 v Ljubljanskem škofijskem listu objavilo sporočilo o potrebi ustanavljanja podružnic. Pri opisu značaja in vloge podružnic, je poudarilo predvsem željo po obvarovanju ženske mladine pred nevarnosti mestnega življenja kot so "brezposelnost, izkoriščanje, bližnja priložnost in zapeljevanje".[21] Podeželske podružnice naj bi zadrževale prevelik dotok deklet s podeželja v mesto ali pa vsaj poskrbela za temeljito pripravo teh deklet v versko-nravnih in drugih vprašanjih. Vodstvo društva se je tako obrnilo na duhovščino, ki naj bi se

13 Izseljenski vestnik, november 1933, št. 5, Skrb za slovenska dekleta.
14 Ibidem.
15 Izseljenski vestnik, marec 1934, št. 2.
16 Izseljenski vestnik, julij-avgust 1935, št. 7-8.
17 Ibidem, september 1935, št. 9, Za naša slovenska dekleta.
18 Ibidem, november 1937, št. 11, rubrika Izseljenske novice.
19 Slovenec (ponedeljski) 11. marca 1935, št. 10, Uvodnik, Slovenci na delu za bližnjega.
20 Ibidem, Domoljub, 18. marca 1935, št. 11.
21 Ljubljanski škofijski list, 12. 9. 1935, št. 6, 7, str. 77.

zavzemala za takšno socialno ustanovo v župnijah in vzbudila pri ljudeh zanimanje za sodelovanje.[22]

Toda poročila z občnih zborov v naslednjih letih ne omenjajo nobenih novih podružnic iz česar lahko sklepamo, da se sploh niso ustanavljale, pač pa so njihovo vlogo še nadalje prevzemale župnijske organizacije, kot so Marijina družba, dekliški krožki v okviru Zveze dekliških krožkov in ženski odseki v okviru Prosvetne zveze oziroma Slovenske krščanske ženske zveze.

Sedmi občni zbor društva je bil 5. maja 1940 prav tako v dvorani Uniona v Ljubljani. V pozdravnem govoru predsednice Serafine Golia izvemo, da se je društvo tudi v preteklem poslovnem letu vzdrževalo iz članarine in podpor posameznikov ter ustanov, pri tem so bile posebej omenjene banska uprava, uprava mesta Ljubljane, Vzajemna zavarovalnica, Nova založba, Karitativna zveza. Pomoč pa so jim nudili tudi druge ustanove, tako uprava železnice in železniškega osebja, dohodninski urad in njegovo osebje, varnostna služba, osebje Cestne železnice, saj vsa ta društva in ustanove niso "le s simpatijami" spremljali delo društva in Kolodvorskega misijona, ampak so bili tudi "vselej pripravljeni dejansko pomagati".[23] V poročilu beremo, da je v zavetišču prenočilo v 2.947 nočeh 895 prenočevalk, med njimi 20 mater z 31 otroki, po narodnosti pa so bile poleg Slovenk še 4 Hrvatice, 1 Madžarka, 1 Romunka, 1 Turkinja, 2 Nemki. Od teh jih je bilo po poklicu največ služkinj, nadalje kmečkih delavk, obrtnic, pa tudi nekaj učiteljic, uradnic, zasebnic, dijakinj, trgovk in dve redovnici. Kot zanimivost naj navedemo, da je bila najmlajša prenočevalka stara devet dni in najstarejša 85 let. Nočnino je plačalo 2.167 oseb in neplačanih je ostalo 780 nočnin. Saj kot piše v poročilu "neštetokrat pridejo v zavetišče dekleta z dežele, nepoučene in neizkušene, brez sredstev, misleč, da bodo takoj dobile službo. Ker pa morajo večkrat čakati, jim je treba dati poleg brezplačnega stanovanja tudi brezplačno hrano, dokler ne dobijo službe."[24] Kolodvorski misijon, ki je imel sposoben kader in je hitro navezal stike z ustreznimi uradi, je tudi posredoval 110 dekletom zaposlitev.[25] Posebej je poročala tajnica KM, v svojem poročilu je navedla podrobne statistične podatke pomoči potrebnim ne le ženskam, marveč tudi moškim. Sicer pa so si kolodvorske pomočnice prislužile sloves "varuhinje reda in morale", saj - kot nadaljuje poročilo - naj bi imele "večkrat opravka tudi s sumljivimi ženskami, celo zvodnicami in morajo zato tudi iskati pomoči stražnika".[26]

V obravnavanem obdobju je KM dajal nasvete tudi sicer bolj redkim slovenskim turistkam, ki so se odpravljale v širni svet. Tako ne bo odveč, če omenimo, da je prav ljubljanski KM imel na voljo "svetovni adresar KM", ki so si ga čestokrat posluževale naše slovenske popotnice, ko so potovale v Anglijo, Španijo, Italijo, Holandijo itd. V njem so našle poleg naslovov KM v tujini tudi iskane naslove zavestišč pod okriljem KM, kjer so dobile cenejša prenočišča.

Ob koncu naj še zapišemo, da je KM deloval tudi po aprilskem zlomu in v času okupacije - in celo povečal svojo dejavnost. Številni ohranjeni dokumenti izpričujejo, da so članice Kolodvorskega misijona opravile veliko človekoljubnega dela med slovenskimi izgnanci, ki jih je okupator izgnal v južne pokrajine države. Pogumno so se spoprijemale z nevarnostmi in vztrajno potovale na Hrvatsko, v Srbijo, Bosno, iskale stike in vzpostavljale zveze z izgnanci. Ob tem so jim posredovale pisma domačih, pakete s hrano, obleko, obutvijo in zbirale razne naslove, ki so bili potrebni za razširitev njihovega delovanja.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Bahnhofsmission - Verein für den Mädchenschutz in Ljubljana

So wie in einigen anderen Städten wurde auch in Ljubljana eine Bahnhofsmission gegründet, die mit der internationalen Organisation für den Mädchenschutz verbunden war (Association catholique internationale des Oeuvres de protection de la Jeune Fille) mit Sitz in Fribourg in der Schweiz. Die Gründung einer Mission in Ljubljana erfolgte im Jahre 1932 mit dem Ziel, den fahrenden Mädchen und Frauen, die in den nahen Industriezentren Arbeit suchten oder in fremde Länder auswanderten, Schutz zu gewähren. Mitarbeiterinnen der Mission waren vor allem Mitglieder des Slowenischen christlichen Frauenverbandes (Slovenska krščanska ženska zveza), deswegen verlief die Tätigkeit der Mission mehr oder weniger unter seiner Schirmherrschaft. Im Sprachrohr "Vigred" (1923-1943) berichtete man über die Aktionen, aber auch über die immer größer werdenden Schwierigkeiten. Die größte Hilfe wurde der Mission seitens des katholischen

22 Ibidem.
23 Vigred, 1. 7. 1940, št. 7, str. 212.
24 Ibidem.
25 Ibidem.
26 Ibedem, 1. avgusta 1940, št. 8, str. 251.

Dienstbotenverbandes (Poselska zveza) zuteil, der auch ein eigenes Asyl, "Marijin dom" genannt, innehatte. Hier fanden die Mädchen ihre erste Zufluchtstätte und Rechtsberatung. Da die Tätigkeit der Bahnhofsmission wegen der auftretenden sozialen Probleme der Mädchen und Frauen immer vielfältiger wurde, gründete man 1933 nach der Annahme von Vereinsbestimmungen einen Verein zum Schutz der Mädchen in Ljubljana (Društvo za varstvo deklet) und 1934 einen zweiten in Maribor. Der Verein, der die Arbeit der bisherigen Bahnhofsmission übernommen hatte, machte es sich zur vordergründigsten Aufgabe, junge Mädchen mit den zur Verfügung stehenden Mitteln kostenlos auszubilden und im religiössittlichen Geiste zu erziehen, und zwar im Rahmen verschiedener Vorträge und Veranstaltungen, sowie für die soziale Sicherheit von bedrohten Mädchen zu sorgen. Zugleich wurde auch der Prostitution der Kampf angesagt. Der Verein für den Mädchenschutz lud über die katholische Presse verschiedene katholische Vereine zur Mitarbeit ein, in erster Linie die St. Raphaels-Gesellschaft und die Marien-Gesellschaften in den Pfarren. Auf Jahresversammlungen wurde über Erfolge und Mißerfolge der Tätigkeit berichtet, dennoch kann festgehalten werden, daß die beiden sozialen Einrichtungen, sowohl die Bahnhofsmission als auch der Verein für den Mädchenschutz ihre Mission weitgehend erfüllten.

Tomaž Pavlin

Svetovni rekord dosežen v Sloveniji (Ob 60-letnici smučarskega skoka prek 100 m)

Tako je z velikimi črkami na četrti strani zabeležil svetovni smučarski dogodek v Planici v nedeljo 15. marca 1936. Slovenski Narod (v Jutru so kronologijo planiškega nedeljskega dogajanja objavili celo na prvi strani pod velikim naslovom Planica - 101 m), ko je avstrijski skakalec Josef Bradl na prenovljeni skakalnici doskočil pri natančno 101 metru. Bil je prvi in obenem še Nenorvežan, ki mu je uspelo preskočiti stometrsko znamko. Ime Planica je bilo ponešeno v smučarski svet. V odkritem boju planiških prireditelјev s takrat nenačelnimi stališči mednarodne smučarske zveze (FIS), ki uradno ni dovoljevala skokov daljših od 80 m (vendar ob nekaterih drugih primerih enostavno zamižala, pač odvisno kje je bila prireditev), se je v Planici rodila nova disciplina smučarskih skokov - poleti.

Prve zametke smučarskih skokov najdemo v domovini nordijskega smučanja, v skandinavskih deželah. Sama konfiguracija tal v teh deželah je v veliki meri vplivala na razvoj tekmovalnega smučanja. Smučarji so na smučeh hodili na izlete, pri čemer so premagovali več deset kilometrske razdalje. Pri smučanju po položnejših terenih so naleteli na naravne ovire (grmovje, skale), ki so se jim izogibali tudi s preskakovanjem. Ob upoštevanju zabavne športne plati smučanja in medsebojnega dokazovanja v preskakovanju, so si s časom na primernem naravnem terenu omislili umetne ovire, zametke prvih skakalnic.

Ohranjene skice iz let 1862, 1880 in 1888 prikazujejo norveške skakalce, ki so med skokom držali v rokah dolgo palico, imeli pokrčena kolena in že takrat doskakovali v telemark. Med najuspešnejše skakalce tega obdobja Norvežani štejejo brata Mikkela in Torjusa Hemmesveita ter Sondre Nordheima, ki naj bi bil začetnik skakanja brez palic. Prva organizirana tekmovanja v smučarskih skokih so bila izvedena na Norveškem leta 1879 v Husebyu v bližini Osla. Na norveškem Holmenkollnu, hribu nad Oslom, že od leta 1892 negujejo tradicijo vsakoletnih tekmovanj v smučarskih disciplinah, ki so danes vključena v sistem tekmovanj za svetovni pokal.

Prve naravne skakalnice so leta 1868 omogočale 19 m dolge skoke (S. Nordheim). Razvoj najdaljšega skoka na smučeh, ki je zajemal tudi razvoj tipa skakalne smučke, skakalnic in skakalne tehnike je bil nato izjemno hiter. Tako je H. Hansen l. 1910 skočil 45 m, A. Amundsen pa l. 1914 že 54 m daleč.

Čeprav so zametki modernega nordijskega tekmovanja, glede na prej navedene podatke na Skandinavskem, se Slovenci radi sklicujemo na bloško smučanje, ki nam daje pečat smučarskih samonikležev v Srednji Evropi in prestižno zgodovinsko smučarsko mesto med alpskimi prebivalci. In čeprav bloško smučanje ni imelo športno-institucionalnega in tekmovalnega nadaljevanja, je bilo po zaslugi Badjure toliko bolj pomembno v propagandnem in deloma tudi v terminološkem pogledu.

Bločani so smuči uporabljali kot zimsko prometno (uporabljali so tudi krplje, zlasti v hribovitih predelih) in prevozno sredstvo (nadomestilo za sani). Povsem razumljivo je, da so morali v ta namen obvladati smuško tehniko - tako hojo kot smučanje ali kot so sami rekli "dersanje". Njihovo veščino je prvi zabeležil Valvasor, leta 1845 pa se je v Novicah oglasil bloški kaplan Jožef Bevk (Podgrivarski) s člankom "Huda zima na Blokah in raba šmečev". O bloških smučarjih je zapisal, da "prav serce se človeku veseli, kader se po debelim snegu in čez visoke zamete, posebno po ravnim (če se sneg preveč ne primlje) urno šmeče potiskaje, skorej, kar iz skušnje povem, tako hitro, kakor po kopnim, zamore sprehajati. Hoja v hrib je bolj težavna in kesna, kjer je treba na ovinke hoditi, in če je treba dolgo v reber iti, se hitrej in ložej v kerpljah, ko po šmečeh pride. Na zdol pa kdor je vajen, se ko blisk po gladki dolini spusti. Tisti pa, ki je na šmečeh menj zurjen, se dolge palice posluži, na ktero se navdol dersaje naslanja."[1]

Seveda je bil sestavni del bloškega smučarskega vsakdana tudi zabavni del. "Od hoje na smučeh po opravkih pa do drsanja na njih za zabavo je bil

[1] Kmetske in rokodelske Novice, 16. in 23. Mali traven (april) 1845.

kratek korak, saj so že smuči same po svoji sestavni osnovi bistveno drugačne od krpelj."[2] Pri zabavnem smučanju je prevladovala mladina, ki se je junačila ali razkazovala in tudi med seboj pomerila kdo bo bolj "korajž'n"[3] v različnih oblikah smučanja: sede, leže na trebuhu ali hrbtu, čepe in kleče. Med seboj so tekmovali kdo se bo spustil z najvišje strmine, kdo bo presmučal strmino brez palice in brez padca, nato kdo bo koga prehitel.

Ali je bloška mladina izvajala skoke ali poskoke kot samostojno obliko zabave? Če pomislimo, da so imele stare originalne bloške smuči zgolj prstna stremena, čeprav z zategom, so skakali le spretni in pogumni oz. drzni. O skakanju Boris Orel pravi, da se "Bločanje in Vidovci na splošno po starem niso upali skakati, vendar so se marsikje znašli fantje, ki so bili tolikanj korajžni, da so skakali po bregu navzdol preko položene veje ali katere druge stvari."[4] Iz okolice Otav je ohranjeno osamljeno ustno izročilo o skakalnici (pri tem Orel omenja tudi Badjurovo trditev, ki jo slednji navaja v smučarskem priročniku iz leta 1924, češ da so znali stari Bločani tudi skakat[5]), vendar je Boris Orel skeptičen, saj meni da je to lahko povezano že z vdorom nove alpske smučke, ki jo je na Bloke zanesel Badjura v začetku tega stoletja.

Tudi Svetozar Guček - podobno kot Badjura - trdi, da so Bločani na smučeh "tudi skakali".[6] "Skakalnico so si naredili in pripravili tako, da so naredili iz snega grbino. Že zelo majhna je zadoščala za skoke, kakršnih so bili zmožni s svojimi smučmi."[7]

Gradnja skakalnic v Planici.

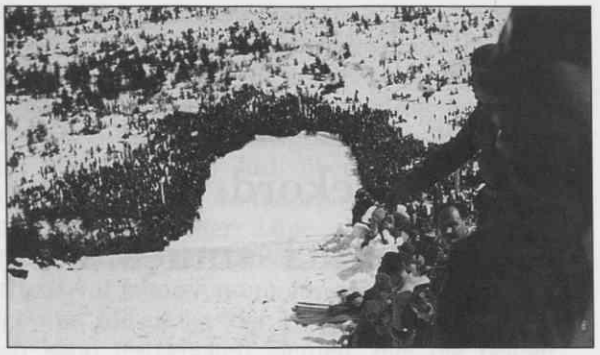

Planiške tekme so bile vrhunski dogodek že pred II. svetovno vojno.

V Sloveniji sega začetek skakalnega športa v leto 1920/21, ko je bila v Bohinju zgrajena t. i. Žižkova skakalnica. Februarja 1921 so na njej izvedli prvo prvenstvo Jugoslavije v smučarskih skokih. Z najdaljšim skokom 9 m je bil prvi državni prvak Jože Pogačar. Prav tako v Bohinju je leta 1928 postavil novo skakalnico norveški strokovnjak ing. Hansen, ki je pri nas služboval kot trener naših tekmovalcev. Preobrat v smučarskem skakalnem športu pri nas pa pomenijo šele planiške skakalnice v tridesetih letih.

V času ko je FIS izdala prva navodila za gradnjo skakalnic (v začetku tridesetih let), so se tudi v Jugoslovanski zimsko-smučarski zvezi (JZSZ je združevala zimske športne panoge: smučanje, drsanje in hokej na ledu) pričeli pripravljati na gradnjo primerne skakalnice z upanjem, da jim bodo v doglednem času zaupali izvedbo prvenstva FIS. V Planici so leta 1934 zgradili prvo skakalnico in kmalu (med 23. in 26. marcem 1934) je sledila prva mednarodna tekma. Tekmovalo je 14 skakalcev, poleg domačih tudi Norvežani in Avstrijci. Poleg tekmovalnih skokov je bila v sporedu tudi serija "izven konkurence", v kateri je norveški skakalec Birger Ruud preskočil rekordnih 92 m, njegov brat Sigismund pa celo 95 m, a je pri doskoku podrsal z rokami po tleh in rekord ni bil priznan.

Tudi naslednje leto je bila Planica v marcu prireditelja tekmovanja v skokih. Udeležilo se ga je že 46 udeležencev iz 6 držav. Norvežani so zaradi prepovedi svoje zveze nastopili izven konkurence (tovrstne nastope so Norvežani imenovali "ekstra skoki") in Andersen je doskočil pri 99 m. Za nameček je švicar Kainersdorfer v italijanskem Pontu di Legru še istega leta le za 0,5 m zgrešil stometrsko znamko. Te daljave pa so tudi napovedovale menjavo tehnike skakanja: skakalec naj bi v primerjavi s prejšnjim t.i. balističnim skakanjem izrabil zračni upor in podaljšal skok. Skoki Norvežanov so bili za Stanka Bloudka kot konstruktorja pravo odkritje, saj je pri njih opazil "da se znajo

2 Boris Orel, Ljudske smuči na Bloški planoti, v Vidovskih hribih in njih soseščini, Slovenski etnograf, 1956, str. 63.
3 Prav tam, str. 64.
4 Prav tam, str. 64.
5 Prav tam, str. 64.
6 Svetozar Guček, Slovenija, zibelka smučanja v srednji Evropi, Ljubljana, 1989, str. 62.
7 Prav tam, str. 62.

nekateri skakalci pravilno nagniti naprej in nasloniti ali opreti na zrak, tik pred pristankom pa znajo še enkrat nekoliko dvigniti smuči ter podaljšati skok s pomočjo zraka, ki so ga ujeli pod smuči. Smuči torej so pri tem uporabili kot krmilo. Odkrili smo torej to, kar danes navadno imenujemo zračno blazino (Bloudek je to govoril po letu 1945, op.p.). Če ima skakalec v zraku primerno hitrost in se zna med letom s telesom in smučmi pravilno nasloniti na zrak, dobi pod smuči tak vzgon, da resnično leti po zraku in zanj zakon o prostem padu ni več edina, pri skoku odlučujoča fizikalna sila." O novi tehniki in s tem daljšimi in tudi varnejšimi skoki je tedaj pisal in raziskoval le Švicar Straumann ter skušal prepričati ljudi v FIS- i.[8]

Teden dni pred mednarodnim tekmovanjem leta 1936 je bilo v Planici organizirano prvenstvo LZSP (Ljubljanskega zimsko-sportnega podsaveza ali slovenskega prvenstva) v nordijski kombinaciji in posamezno. Na skakalni tekmi na srednji (60 m) skakalnici je bilo kar veliko padcev in mladi Lombar si je zlomil nogo. Dežurno zdravstveno osebje mu jo je "uravnalo" oz. imobiliziralo ter ga takoj z vlakom poslalo v Ljubljano. Organizacija prvenstva je bila sicer dobra (najdaljša skoka je dosegel Bohinjčan Albin Novšak - 55 in 53,5 m), toda zaradi padcev so mnogi menili, naj se k planiškin in drugim tekmam na tako velikih skakalnicah pripušča le izvežbane skakalce.[9]

Čeprav je Slovenski narod poročal o bojazni, da bo planiška mednarodna tekma doživela polom, ker so manjkale prijave, zlasti "kanonov Norvežanov"[10], so se v tednu po domači tekmi pričeli zbirati tuji tekmovalci in v začetku tedna so bili že prvi treningi na veliki skakalnici. Ognjeni krst je preurejena skakalnica doživela 11. marca dopoldne; čast prvega skoka je pripadla Novšaku. Popoldne se je trening nadaljeval in Norvežan Oedegard (ki je že nekaj mesecev vodil našo smučarsko šolo) je v četrtem poskusu skočil ali bolje rečeno poletel na 89 m. Drugi dan treningov je Norvežan Hagen skočil 98 m, Novšak pa za naše skakanje rekordnih 81 m. Po Hagnovem skoku je med gledalci izbruhnil val navdušenja, "temperamentni Dalmatinec Ilija, ki je že dva meseca stalen gost Planice, se ne more brzdati. Skoči k njemu in ga objema kakor svojega brata."[11]

Poročanje o Planici se je še stopnjevalo in sprožalo vročično atmosfero, pogojeno z željo po rekordni daljavi, ki je bila po dosežkih na treningih vse bliže. Skakalnica je bila dobro pripravljena in časopisi Slovenski narod, Slovenec in Jutro so bili vsak dan polni novic iz Planice. Zanimiv je članek o razvoju "dolgih skokov" in Planice s fotografijo, kjer so bile primerjane višine planiške skakalnice (180 m), ljubljanskega Nebotičnika (55 m) in beograjske 'saborne' cerkve (37 m).[12]

Planiški rekord leta 1936 je imel posledice tudi v mednarodnem smučarskem skakanju. Dejstvo, da je bil rekord dosežen v Planici in Jugoslaviji, ki ni veljala za smučarsko silo, še bolj pa to, da ga je dosegel Nenorvežan, je vplivalo na poznejše dogodke v sami norveški smučarski zvezi in FIS-u. Ob tem dogodku ne smemo pozabiti organizacijskega dela sotrudnikov planiških dogodkov. Organizacijo del je vodilo Udruženje Smučarjev Planica s sedežem v Beogradu, ki mu je predsedoval general Radisavljević (na tekmi je bil obenem zastopnik ministra vojske in mornarice); v Ljubljani pa t.i. organizacijsko-tehnični odbor, v katerem so bili: dr. Ciril Pavlin, dr. Stevan Hadži, Joso Gorec, Stane Pelan, Stanko Bloudek, Stane Miklavčič in drugi.

Že v začetku marca je Slovenec poročal o obsežnih gradbenih delih na skakalnici, po katerih Planica je "in bo najbrž še dolgo ostala najdovršenejša skakalnica sveta. Stroški za njeno dograditev gredo v stotisoče. Grajena je bila z idealizmom, ne z milijonskimi državnimi podporami kakor v Nemčiji in Italiji. Zato tudi zasluži vso pozornost javnosti, saj je eno izmed naših oken v svet in najlepša priča, da hočemo tudi mi korakati v eni vrsti z velikimi narodi, ki so trenutno morda še daleč pred nami."[13] Resda Planica ni bila financirana iz proračuna, so pa zato njeni iznajdljivi odborniki na čelu z Josom Gorcem pritegnili k sodelovanju nekatere gospodarstvenike in državno upravo (odraz je predsednikovanje generala Radisavljevića). Tako jim je bilo prihranjeno marsikatero skakanje za prepotrebni denar. Poleg tega je treba omeniti rateške domačine, zlasti Luko Kerštajna-Šumarja, ki so sodelovali pri gradnji, vzdrževanju in prirejanju tekem pred in po drugi svetovni vojni.

Skakalnica je bila leta 1936 preurejena in podaljšana, nova kritična točka je bila pri 106 m, dopuščala naj bi skoke do 120 m. Za preureditev so porabili 17 vagonov lesa in 140 kg razstreliva, izkopali 2800 kubičnih metrov pomrznjene zemlje in razstrelili 600 kubičnih metrov skal. Pri tem so uporabljali kompresor, ki je v 36 dneh porabil približno 1800 l bencina. Po načrtih Stanka Bloudka je delo izvršilo gradbeno podjetje Ivana Briclja. Podatki, ki so vredni hvale, saj je bila približno ista množina zemlje izkopana pri gradnji temeljev celotnega kompleksa Nebotičnika v Lju-

8 Drago Stepišnik, Stanko Bloudek, Ljubljana, 1971, str. 104.
9 Jutro, 9. 3. 1936.
10 Slovenski Narod, 11. 3. 1936.
11 Slovenski narod, 13. 3. 1936.
12 Slovenski narod, 13. 3. 1936.
13 Slovenec, 3. 3. 1936.

bljani ob drugačnih pogojih dela.[14] Celotna višinska razlika skakalnice od začetka zaleta do izteka je bila 150 m. Višina zaleta je bila 65 m, dolžina 140 m, most je bil visok 4 m, širok 7 m, doskok je bil pri 60 m širok 20 m, pri izteku pa 26 m. Celotna dolžina skakalnice je bila 310 m. Od odskočenga mostu pa do dna skakalnice je bilo 85 m višinske razlike. Iztek sam je bil dolg 100 m in širok 36 m.[15] O stanju skakalnice je v razgovoru s športnim novinarjem Slovenskega naroda norveški skakalec Birger Ruud izjavil, "da je skakalnica, ki je bila pred tremi leti še dokaj primitivna, zdaj v vsakem pogledu vzorna in nedvomno tehnično najpopolnejša na svetu."[16]

Malodane že dolžnost vsakega Slovence je bila, da se udeleži 15. marca tekme v Planici, kajti preveč dela, energije in volunterizma je bilo vloženega v ta slovenski športni sakral. In nenazadnje: "... ne samo po športnih rezultatih, ampak tudi po številu udeležencev bo cenil svet naše uspehe", je bilo še poudarjeno v Slovencu.[17]

Zdaj gre zares

14 General Radisavljević, predsednik planiškega Društva oz. Udruženja, je za Slovenski narod o gradnji izjavil, da so za pripravo skakalnice porabili 260 kubičnih metrov obdelanega lesa, 4000 kg vijakov, 160 kg razstreliva in izkopali 7000 kubičnih metrov zemlje, kar je dva in polkrat več kot ves izkop blokov Pokojninskega zavoda-Slovenski narod, 16. 3. 1936.

15 Slovenec, 3. in 4. 3. 1936.

16 Slovenski Narod, 14. 3. 1936.

17 Slovenec, 3. 3. 1936.

Udruženje je nudilo popust klubom za svoje tekmovalce in revne člane (10 - 15 kart po režijski ceni), otroci do 10 leta pa so bili prosti vstopnine. Prav tako so imeli brezplačen ogled tekme in že prej treningov otroci narodnih šol Rateče, Mojstrana, Kranjska gora pod vodsvom njihovih učiteljev. Drugi prijavljeni šolski izleti so imeli popust. Vsi naši olimpijski tekmovalci so prejeli častno vstopnico po pošti.

Da se je lahko tekme udeležilo čimveč obiskovalcev (pričakovali so jih okrog 15.000) so morali zagotoviti prevoz. Najprimernejši prevoz tedanjega časa je bil vlak in organizirani so bili posebni vlaki, ki so v 20 minutnih razmakih 15. marca prihajali v Rateče in nato naprej v Italijo, od koder so se popoldne vračali po obiskovalce. Naročeni vlaki so imeli vsak svojo barvo in so prihajali: bel iz Beograda, rdeč iz Zagreba, zelen iz Maribora, rjav iz Celja ter rumen, vijoličast, moder in belo-črn iz Ljubljane. Poleg posebnih ali naročenih vlakov v organizaciji podjetja Putnik so bili organizirani še posebni izletniški vlaki, ki so pobirali potnike: od Šentvida-Vižmarij pri Ljubljani do vključno Javornika in od Tržiča do Kranja (kjer so prestopili na ljubljanski izletniški vlak); poseben vlak je peljal z Jesenic.

V Planico oz. Rateče je bil možen dostop tudi z avtomobilom. Cestni promet so urejali orožniki s pomočjo cestno-prometnega odbora Udruženja. Vsak avto je dobil pri vstopu v Rateče nalepko na vetrobransko steklo, ki mu je odkazalo parkirišče.

Dohod na skakalnico je bil urejen posebej za pešce po pešpoti in posebej za smučarje prek travnika ob srednji skakalnici. Tako dohod kot prostor ob izteku so nadzirali reditelji Udruženja. Za varnost prometa je skrbelo 24 orožnikov, 120 vojakov planinskega polka in 140 rediteljev Udruženja Planica.

Komercialno plat prireditve je imelo pod nadzorom Udruženje. Prosto fotografiranje je bilo dovoljenio le amaterjem, medtem ko je bilo profesionalcem omogočeno le ob dovoljenju Udruženja; podobno je veljalo za snemanja. Novinarji so prejeli posebne znake "Tisk" in so imeli svobodo gibanja po vsem tekmovalnem prostoru, tudi na spodnji drugi etaži sodniškega stolpa. Posebne oznake so prav tako prejeli fotografi in snemalci.

Udruženje si je pridržalo izključno pravico do prodaje razglednic, z ali brez znamk in žiga Planica. Prodajali so samo posnetke velikanke in tekmovalcev. Pošta Planica s posebnim žigom je poslovala le 14. in 15. marca. Žig je bil rdeč z napisom v latinici in cirilici Planica 1936 -14. ali 15. III. Prodaja ob skakalnici je bila po odločbi sreskega načelstva dovoljena le v sporazumu z Udruženjem Planica. Vsi prodajalci so imeli poseben znak.

Zdaj gre zares.

Na dan tekme je bila pripravljena zdravniška služba, ki je imela ambulanto s petimi posteljami v kletnih prostorih doma Ilirije[18] in kateri je firma Philips dala na razpolago za čas tekmovanja roentgenski aparat. Prav tako so bili tekmovalci zavarovani za primer nezgode pri banki Slavija. Ob skakalnici je bila tudi vojaška godba planinskega polka iz Škofje Loke.[19]

Prišel je 15. marec, ko so se v Planico pričeli zgrinjati prvi obiskovalci. Udruženje jim je svetovalo, predvsem pešcem, naj obujejo gorske čevlje in "dame snežke, ker je v Planici še precej snega". Vsa dolina od Kranjske gore naprej je bila v praznični vzdušju, na poslopjih so bile razobešene zastave, po cestah so bili postavljeni slavoloki, vreme je bilo jasno in brez oblačka. Organizatorji so z "vremenom zadeli drugi glavni dobitek".[20] Pričakovani rekordni skok čez 100 m in prijavljena konkurenca na čelu z Norvežani in bratoma Ruud sta bila dovolj mamljiva športna ponudba za obisk planiške tekme, vrhunskega športnega dogodka, preizkusa skrajnih meja človeških sposobnosti, kjer je olimpijska športna misel hitreje, višje in močneje združena z estetsko elegantnostjo skokov. Tekmi so prisotvovali tudi visoki zastopniki tedanje oblasti, častno pokroviteljstvo pa je prevzel kraljevič Peter II. in v ta namen podaril prvo in najvišje darilo - prehodni pokal.[21]

Okrog desete ure je bila predvidena blagoslovitev skakalnice, ki jo je opravil škof dr. Gregor Rožman. V govoru je poudaril pomen skakalnice in blagoslovitve. Kot zastopnik Cerkve je izrazil svojo željo, naj ostane nad to skakalnico blagoslov božji, kakor na vseh, ki so do nje pripomogli in se je bodo posluževali.[22]

Ob 11. uri se je začelo uradno tekmovanje med vsega 13 tekmovalci. Prisotni so bili trije 3 Čehoslovaki, 6 Avstrijcev, dva Švicarja in domačina Albin Novšak in Franc Pribošek. Norvežani so se nastopu odpovedali z utemeljitvijo, da jim njihova smučarska zveza ne dovoljuje nastopati na planiški velikanki, pač pa le na srednji skaklnici ali z nižjega startnega mesta na zaletu velikanke, kar naj bi bilo tudi v skladu s sklepom FIS, ki je prepovedoval gradnjo in uporabo skakalnic, ki bi dovoljevale skoke nad 80 m.

Zdaj gre zares.

18 Dom SK Ilirije v Slatni je bil zgrajen in odprt leta 1932 in je imel okrog 60 ležišč. Ker je obisk stalno naraščal, so leta 1935 dogradili še depandanso. Ob domu je bilo teniško igrišče, v bližini doma so gradili skakalno središče, pozimi 1938 pa so na plazu pod Cipernikom postavili smučarsko vlečnico. Drago Stepišnik, Stanko Bloudek. Ljubljana 1971.

19 O organizaciji tekme viri Jutro, Slovenski Narod in Slovenec med 11. in 16. marcem 1936.

20 Jutro, 12., 13. in 16. 3. 1936.

21 Tekmi so prisostvali še zastopnik vlade dr. Miha Krek, kraljev zastopnik polkovnik Mihajlo Lukić, zastopnik ministra za telesno vzgojo dr. Stefanović, komandant dravske divizije general Nedeljković s soprogo, ban Dravske banovine dr. Marko Natlačen s soprogo, predsednik Mestne občine Ljubljana dr. Adlešič s soprogo, pomočnik generalnega direktorja državnih železnic g. Cugmus, zastopnik direktorja ljubljanske železniške direkcije ing. Finc, finančni direktor Sedlar, načelnik generalne direkcije dr. Kavčič, predsednik Avtokluba in "minister n.r." Velizar Janković in drugi. Večina častnih gostov je prispela v jutranjih urah in na rateškem kolodvoru so jih sprejemali in pozdravljali zastopniki Udruženja, predvsem njegovi trije podpredsedniki dr. Žižek, Betetto in ing. Šubic.

22 Jutro, 16. 3. 1936, Slovenec, 16. in 17. 3. 1936.

Zdaj gre zares.

Na uradnem tekmovanju so blesteli Avstrijci:
1. Josef Bradl, 213,6 (77 in 78 m);
2. Gregor Holl, 208,6;
3. Rudolf Rieger, 203,7
4. dr. Harald Reinl, 198,5;
5. Franz Aschenwald, 195,5 (vsi Avstrija).
6. Jean Lasseur, 188,9 (Švica);
7. Albin novšak, 188,8 (Jugoslavija);
8. Rudolf Vrana, 179,2 (ČSR);
9. Gustav Maier, 178,2 (Avstrija);
10. Jan Lekuš, 175,7 (ČSR);
11. Franc Pribošek, 174,9 (Jugoslavija);
12. Oldrych Budiarek, 151,5 (ČSR);

Leuba (Švica) je ostal brez točke, ker je padel pri obeh skokih.[23]

Merilci in teptalci skakalnice med tekmo.

V sklopu uradnega tekmovanja ni bilo pričakovane rekordne znamke, zato so gledalci nestrpno pričakovali nadaljevanje planiškega sporeda. Okrog 14. ure je napovedovalec po zvočnikih napovedal skoke izven konkurence. Kot tretji je skakal komaj osemnajstletni avstrijec Bradl in v drugi seriji preskoči magično sto-metrsko znamko: "V rdečem puloverju švigne kakor podlasica po strmini, s počepi povečava brzino, kakor krogla iz topa švigne z mosta, da smo skoraj v strahu, divno zaplava nad strmino in krasno krili z rokami. Zdi se nam, da skoka ne bo konec, naposled obstane in gladko izvozi. Vsi slutimo, vemo ali vidimo, da je okrog 100 ali celo več metrov. Res nam merilci pokažejo 100 m in zvočnik nam potrdi, da je celo 101 meter.

Val razburjenja in presenečenja na sodniškem stolpu, orkan navdušenja med publiko, Avstrijci se objemajo in poljubljajo od navdušenja. Imamo nov najdaljši skok na svetu! Planiška skakalnica je upravičila svoj sloves, da je prva in najboljša na svetu."[24] Skoke izven konkurence je zaključil Albin Novšak, ki je z 89,5 m postavil nov jugoslovanski rekord. Tudi njemu je zadovoljna publika podelila dolg aplavz.

Veliko negodovanja (deležni so bili žvižgov in zbadljivk, nekateri najbolj vneti obiskovalci so jih kepali) so bili deležni Norvežani za njihovo ravnanje. Ugled norveških skakalcev tako v moralnem kot tekmovalnem pogledu (Jutro je dan po tekmi v podnaslovu zapisalo "Tudi brez Norvežanov je Planica dosegla svoj cilj") je bil omajan, čeprav moramo upoštevati, da so sami verjetno hoteli nastopiti, medtem ko jim njihova zveza tega ni dovolila in jim je grozila celo s diskvalifikacijo (po besedah Ullanda je Hagen, ki je na treningu skočil 98 m, po vesti iz Osla o prepovedi nastopanja zajokal kakor otrok - Jutro, 18. 3. 1936). V ozadju nenastopanja je potekala prestižna borba za najdaljšo daljavo. Avstrijski sodnik na tekmi dr. Albert Bildstein je o stališču norveške zveze dejal, da bi bilo verjetno vse drugače, če bi bila Planica na Norveškem.[25] Po pisanju časopisov Jutro, Slovenski narod in Slovenec je bil vodja norveških skakalcev Sigmund Ruud vseskozi na liniji z Oslom in še v nedeljo postavljal nespremenljive pogoje za nastop, ki jih je sodniški zbor zavrnil. Norvežani so bili tako prepričani v njihovo skakalno nadvlado in niso niti najmanj pričakovali, da bi lahko Nenorvežan preskočil 100 m. Ker so tudi na Norveškem zgradili svojo 'velikanko' leta 1935 pri Drammenu, so hoteli rekord zrušiti na domačem tekmovanju in tako še bolj utrditi svoje pozicije v FIS-i in potrditi vodilno vlogo v nordijskem smučanju (prav tako so skupaj s Švedi dolgo nasprotovali uvajanju alpskih smučarskih disciplin). Norvežani so imeli isti dan tekmo na svoji velikanki, a jim rekordni skok ni uspel. Seveda se je ob tem

[23] Jutro, 16. 3. 1936.

[24] Jutro, 16. 3. 1936.

[25] Drago Stepišnik, Stanko Bloudek. Ljubljana 1971, str. 114.

odprlo vprašanje kvalitete skakalnic. Planica je bila tedaj enostavno prva, najboljša, nenorveška, zgrajena po načrtih domačega strokovnjaka Stanka Bloudka in z delom domačih ljudi.[26]

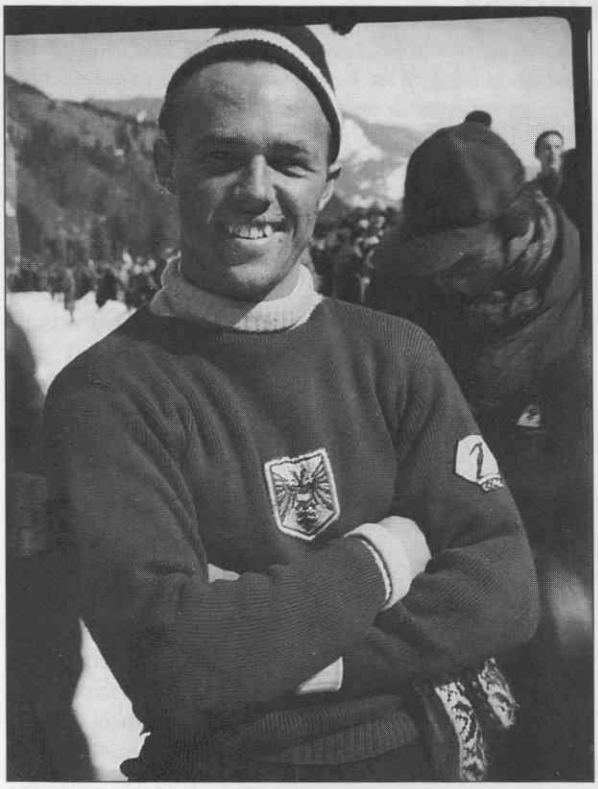

Joseph Bradl (Avstrija) novi rekorder v trenutku slave.

Rekordni dosežek je sprožil odločitev FIS-e, da je že 29. marca istega leta izrekla zaporo nad Planico, češ da skoki na veliki skakalnici niso v skladu z mednarodnim tekmovalnim pravilnikom. Zaporo so v naslednjem letu sicer odpravili, na predlog naših smučarskih odbornikov pa so začeli razpravljati o uvedbi nove discipline - smučarski poleti. Toda do končne realizacije je prišlo šele po FIS-inem opatijskem kongresu (1971), ki je podelil organizacijo prvega svetovnega prvenstva v smučarskih poletih velikanki, ki je polete tudi rodila - Planici. Pisalo se je leto 1972 in njen novi junak je bil Švicar Walter Steiner.

26 Jutro, 19. 3. 1936: ...Bodimo odkriti! Norvežani so imeli isti dan doma tekmo na novi mamutski skakalnici in so sami hoteli imeti čast prvega skoka preko 100 m. Če se jim to ni posrečilo - Kongsgaard je skočil le 94 m - niso temu krivi njihovi skakači, temveč skakalnica!

ZUSAMMENFASSUNG

Ein Weltrekord in Slowenien (60. Jahrestag eines Rekords im Skispringen)

Am 15. März 1936 erzielte der Österreicher Josef Bradl den Weltrekord mit seinem über 100 m weiten Sprung auf der renovierten und verbesserten großen Skischanze in Planica. Das Skispringen als Sportdisziplin hat seinen Ursprung in Skandinavien, seine Anfänge in Slowenien reichen in die Zeit nach dem Ersten Weltkrieg. Außerdem ist das Skispringen auch Bestandteil des Wintersports auf der Bloke-Hochebene, diesem einzigartigen Fall von naturwüchsigem Skisport in Mitteleuropa, der auch später keinen Wettkampfcharakter annahm.

Der Wettkampf im Jahre 1936 in Planica war ein großangelegtes, gut organisiertes Sportereignis. Dementsprechend war auch die Organisation und die Menge von 15.000 erwarteter Gäste. Der Rekordsprung Bradls löste eine Begeisterungswelle bei den Besuchern aus, die sich zuvor entrüstet hatten wegen der Abwesenheit der norwegischen Skispringer. Er hatte auch Vorfälle hinter den Kulissen des Internationalen Skiverbandes (FIS) zur Folge, die sich gegen die große Skischanze von Planica richteten. Ähnliches hatte sich davor beim norwegischen Skiverband abgespielt und den Auftritt der norwegischen Skispringer auf dem Wettbewerb in Planica unmöglich gemacht. Dennoch wurde ein Rekord erzielt, trotz der Erwartung der Norweger, daß es ohne sie dazu nicht kommen würde.

In memoriam
Sergij Vilfan
(1919-1996)

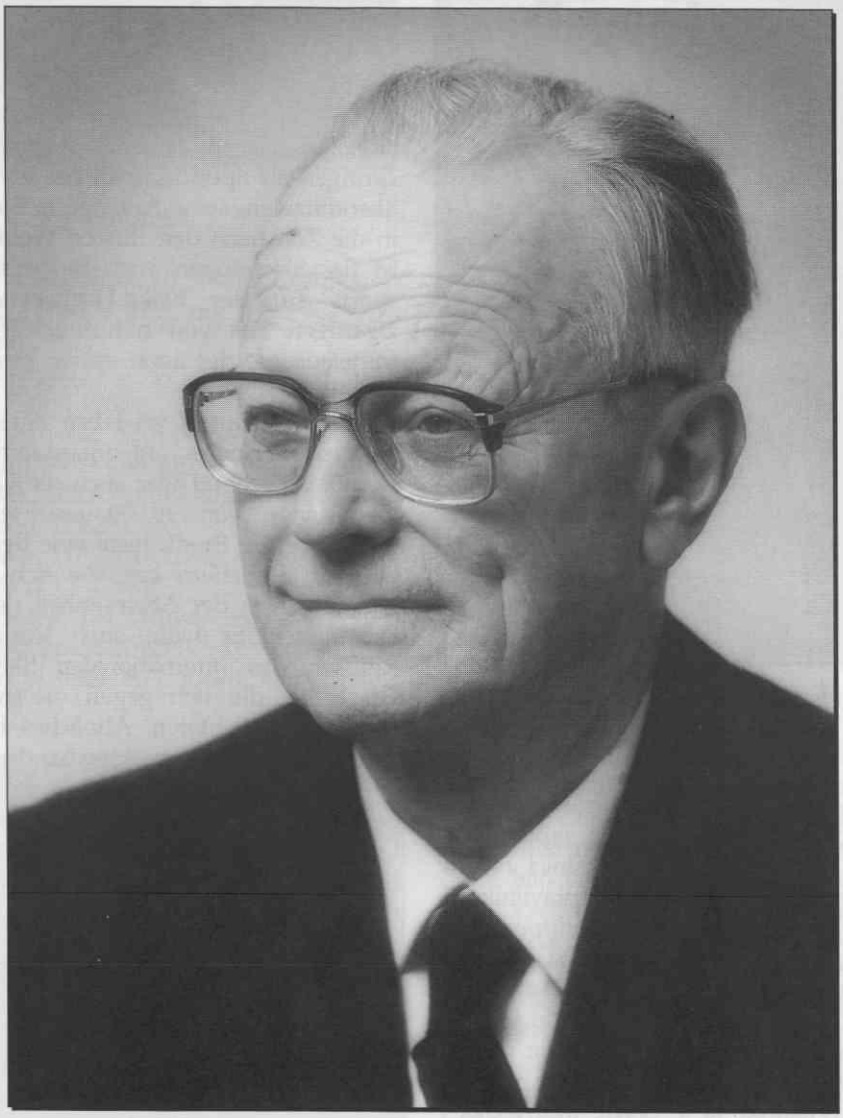

16. marca nas je zapustil akad. prof. dr. Sergij Vilfan. Težka izguba za družino, še večja za našo stroko, ki je izgubila enega najbolj lucidnih zgodovinarjev, kar smo jih Slovenci imeli. V zadnjih letih, ko se naše zgodovinopisje osvobaja šablon in ko z naglimi koraki lovi strokovno raven neobremenjega evropskega zgodovinopisja, je postal ena osrednjih osebnosti naše strokovne srenje. S svojo izredno kritičnostjo je znal ločiti zrnje od plev, jasno je vedel kaj je resnični strokovni napredek, kaj pa abotno posnemanje tujih vzorov. Po vzgoji, izobrazbi in kulturi je bil svetovljan da malo takih. Po zavesti in prepričanju je bil vselej najprej Slovenec. Odklanjal je nekritično "vključevanje" v

mednarodne znanstvene tokove, upiral se mu je znanstveni turizem, ki se skriva za mednarodnim sodelovanjem.

Profesor Vilfan izvira iz znane rodbine tržaških Vilfanov. Tam se je rodil 5. aprila 1919. Šolal se je v Bratislavi, na Dunaju, Dubrovniku in v Ljubljani. Tu je končal 1941. leta pravno fakulteto in bil naslednje leto promoviran. Sprva se je želel uveljaviti predvsem kot pravnik. Kot človek nadpovprečnih intelektualnih sposobnosti hkrati pa poliglot je imel pred seboj bleščečo kariero. Revolucija je njegovo pot začasno zaustavila, skušala ga je streti. Kljub poniževalnim ukrepom oblasti je vzdržal ter se 1950. le ob velikem angažiranju pokojnega Jožeta Šorna in njegovih kolegov uspel iz upravne službe v Grosupljem rešiti v ljubljanski Mestni arhiv. Tega je vodil do 1972. leta, ko se je kot redni profesor za narodno in občo pravno zgodovino zaposlil na ljubljanski Pravni fakulteti. Tu je dočakal upokojitev. 1978. leta je bil izvoljen za dopisnega, 1983 pa za rednega člana SAZU. Veliki znanstveni dosežki na področju pravne, socialne in ekonomske zgodovine, historične metrologije, arhivistike in etnologije so mu prinesli tudi številna mednarodna priznanja. Med drugim je bil predsednik Mednarodne komisije za zgodovino mest, član Mednarodne komisije za pomoč arhivom v deželah v razvoju, podpredsednik Mednarodne komisije za zgodovino parlamentov, član Société Jean Bodin, član Académie Européenne d' histoire, dopisni član poljske in avstrijske akademije. V samostojni Sloveniji je formiral in vodil Nacionalni komite za zgodovinske vede.

Profesor Sergij Vilfan je najpoprej zaslovel kot pravni zgodovinar. Na tem področju se je še posebno uveljavil, ker je presegel nekatere dotedanje samoomejitve starejših pravnih zgodovinarjev. Pravni red na našem ozemlju je obravnaval ne glede na njegov slovanski, germanski ali romanski izvor. Poudaril je pomen komparativne metode, vključil tudi etnografijo, izkoristil svoje razkošno znanje jezikov, tudi skoraj vseh slovanskih in se že v šestdesetih letih mednarodno uveljavil. Odtlej je šla njegova pot samo strmo navzgor.

Službovanje v ljubljanskem Mestnem arhivu, ki ga je formiral v fantastičen znanstveni kolektiv (Otorepec, Šorn, Valenčič, ...) ga je potisnilo v vrh ne le slovenskih, ampak takratnih jugoslovanskih arhivskih strokovnjakov. Raziskoval je tako teoretična kot praktična vprašanja. Po tej poti je postal tudi ključna osebnost pri akcijah za izvedbo arhivskega sporazuma z Avstrijo iz leta 1923 in za restitucijo kulturnih predmetov, odnešenih iz Jugoslavije v Avstrijo.

Delo na etnografskem področju, ga je pripeljalo v gospodarsko, zlasti agrarno zgodovino, kjer je ponovno prišlo do izraza njegovo bogato pravno znanje. Zdi se, da jo je med vsemi našimi zgodovinarji, ki so sodelovali pri obeh zvezkih Zgodovine agrarnih panog, najbolj kompleksno dojemal. Brez njegovega sodelovanja bi bila prva knjiga veliko šibkejša, druge pa sploh ne bi nikoli bilo. Čeprav mestni otrok je verjetno tudi kot etnograf sijajno dojel našo vas v preteklosti. Bežal je od črnobelega opisovanja in ni tratil časa z iskanjem "revolucionarnih elementov". Zaradi tovrstnih pogledov in včasih premalo preglasnih pripomb ni bil povsod najprijazneje sprejet. Čas je pokazal, da je imel prav.

Nekaj neverjetnega so njegovi posegi v lokalno zgodovino, zlasti naših mest. Sprva je raziskoval predvsem Ljubljano, kasneje tudi Novo mesto, Ptuj in druga, pri čemer je presegel dotedanja podobna dela z nelokalnim pristopom. Pritegnilo ga je ugotavljanje razlik med obmorskimi in kontinentalnimi mesti, vloga plemstva, trgovcev, bančnikov, trgovine. Njegovi rezultati izstopajo tudi v metodološkem pogledu, saj je na številnih primerih dokazoval, kako je mogoče skoraj s sodobnimi viri ugotavljati srednjeveške razmere. Prav primerjalno raziskovanje mest, zlasti pravnih in gospodarskih razmerij v njih, mu je prineslo nove mednarodne uveljavitve. Številnim mednarodnim družbam in srečanjim je bil nepogrešljiv sogovornik. V zadnjih letih se je še posebej posvečal starejši zgodovini. Podobno kot na pravnem področju je tudi tu podiral zmotno prepričanje, da je del naše preteklosti le tisto, kar je dokazljivo slovensko. Vse kar se je pri nas dogajalo je bila zanj naša zgodovina. Še posebno je nasprotoval nacionalističnim interpretacijam, ki nas ne le smešijo pred tujci, ampak nam jemljejo celo strokovno kredibilnost.

Prof. Sergij Vilfan je bil mentor številnim diplomantom, magistrantom in doktorantom. Svoje študente je opozarjal, naj si ne naložijo prevelikih ciljev, zastavljene pa so morali brez usmiljenja doseči. Znal je vzpodbujati, svetovati, se razdajati, tolažiti kot malokdo. Mnogi so strahom prišli s svojimi izdelki k njemu, od njega pa odšli z neverjetnim elanom in pogumom. Izredno je ljubil svoje študente in kandidate za akademske stopnje, čeprav čustev ni rad razkazoval. Zavedal se je svojega znanja, svojih kvalitet. Težko, skoraj nemogoče ga je bilo prepričati, da nima prav, toda nikoli ni žalil. Bil je nakakšen znastveni aristokrat vendar brez domišljavosti in napuha. Nikoli ni bil cenen, nikoli ni bil pripravljen streči politiki, nikoli se ni loteval intriganstkih metod in poti za doseganje svojih znanstvenih ali osebnih ciljev. V svoji pokončni človeški drži, predanosti znanosti in celo v medčloveških odnosih je pogosto spominjal na pokojnega akademika Zwittra.

Čeprav je zadnja leta pokojni profesor objavljal

več v tujini kot doma, celo na Japonskem, je ostal zvest Kroniki od njenih povojnih začetkov do smrti. Posebej je vzpodbujal uveljavljanje mlajših in mladih, katerim se je zadnja leta dobesedno razdajal. Že ko ga je bolezen za nekaj dni priklenila na dom, jim je po telefonu dajal navodila, jih prosil, naj malo potrpijo, ker bo kmalu z njimi začeto delo spet nadaljeval.

Akad. prof. dr. Sergij Vilfan je primer človeka, ki je s svojim znanjem in delom uspel, čeprav mu čas ni bil naklonjen. Nikoli se ni uklonil, le bolezen ga je zmagala. Za njim ostaja velika bibliografija, številni diplomanti, magistranti in doktoranti, sodelavci pri domačih in tujih projektih, sodelavci pri različnih enciklopedijah in terminoloških slovarjih ... Zapustil je družino, ki jo je imel neskončno rad, zapustil je pravnike, etnologe, arhiviste, slaviste in zgodovinarje, ki se jim je zlasti zadnja leta tako nesebično razdajal. Njegovo odsotnost že zelo čutimo.

Stane Granda

ARGO XXXVI-XXXVII, Ljubljana 1994, 130 strani

Revijo ARGO, ki izhaja en krat na leto, izdaja Narodni muzej v Ljubljani skupaj z Društvom muzealcev Slovenije in Skupnostjo muzejev Slovenije. Že leta 1992 se je (prejšnje) uredništvo Arga odločilo za spremembo zunanje in deloma vsebinske podobe revije, da bi se na eni strani čimbolj približali grafični podobi prve številke Arga (iz leta 1892), na drugi strani pa posvetili večjo pozornost strokovnosti in informiranju. Novo uredništvo revije Arga je poskušalo s to številko nadaljevati prejšnjo uredniško politiko.

Do sedaj objavljene številke muzejskega glasila nam nudijo vpogled v problematiko, s katero se je ubadalo slovensko muzealstvo od vsega začetka. Začetki revije ARGO segajo v leto 1892, ko je tedanji direktor Deželnega muzeja v Ljubljani Alfonz Müllner začel izdajati muzejsko strokovno revijo Argo z podnaslovom: *Zeitschrift für krainische Landeskunde*. Revija Argo je delila dobre in manj dobre trenutke skupaj z razvojem kranjskega Deželnega muzeja (Narodnega muzeja), oziroma s potmi in stranpotmi razvoja slovenske muzeološke znanosti.

Leta 1962 je začel Argo izhajati v novi zunanji in notranji podobi. Spremembo koncepta kaže tudi podnaslov: *Informativno glasilo za arheologijo, zgodovino umetnosti in muzeologijo.* Koncept revije je obsegal strokovne članke, bibliografijo jugoslovanskega strokovnega tiska s povzetki v tujih jezikih, obveščanje o domačih in tujih kongresih, simpozijih in sestankih; o življenju strokovnih društev, o raznih muzejskih načrtih in realizacijah. Leta 1968 se je revija Argo konceptualno še razširila z zajetjem terenske problematike, z objavljanjem delovnih poročil slovenskih nacionalnih muzejev in galerij, v katerem je bilo zajeto tudi poslovno poročilo. V reviji je dobila posebno vlogo popularizacija muzejev. Objavljali so povzetke oziroma ocene strokovnih publikacij, posebno pozornost pa so posvečali t. i. notranjemu strokovnemu, znanstveno-raziskovalnemu ter publicističnemu delu.

Po letu 1970 je Argo vse večjo pozornost posvečal poročilom in ocenam razstav v slovenskih muzejih. Leta 1971 je bila ob 150-letnici ustanovitve Narodnega muzeja (1821) objavljena posebna "zlata" številka Arga, izključno posvečena tej častitljivi obletnici. Istočasno je postal Argo tudi glasilo vseh slovenskih muzejev.

Dvojna številka Arga (XXXVI-XXXVII 1994), ki je izšla z rahlo zamudo šele v začetku leta 1995, obsega 130 strani tehtnih strokovnih člankov s področja raziskav slovenskega muzejskih gradiva, ki ga ilustrativno dopolnjuje 158 fotografij in šest tabel. Avtorji prispevkov predstavljajo v svojih člankih objavljeno strokovno in znanstveno problematiko, ki predstavlja najnovejše dosežke slovenskih muzejskih dokumentalistov in strokovnih muzejskih "delavcev". V tej številki Arga je objavljenih 38 strokovnih prispevkov slovenskih muzealcev iz 12 muzejskih in galerijskih ustanov. Ta podatek jasno kaže na to, da se je revija Argo povsem uveljavila med slovenskimi strokovnimi kolegi.

Osrednja in temeljna članka v tej številki Arga sta prispevka dr. Marjete Šašel-Kos in dipl. arh. Mirka Brniča-Jagra. V članku *Lapidarij Narodnega muzeja - kaj je (bil) in kaj bi lahko bil* podaja prva obširen, obenem pa sintetiziran prikaz nastanka in razvoja lapidarijske zbirke, pri čemer ovrednoti lapidarijsko zbirko Narodnega muzeja kot neprecenljiv arheološki vir za krajevno in širšo zgodovino. Lapidarij Narodnega muzeja hrani cca. 200 napisov, najdenih v Emoni in na Igu, pa v okolici Trebnjega, v Zasavju in na Trojanah. Avtorica v članku vrednoti zgodovino lapidarija, ki je že od ustanovitve Deželnega (Narodnega) muzeja predstavljal eno od najpomembnejših zbirk. Nadalje avtorica utemeljuje neustreznost dosedanje postavitve zbirke ter ob koncu poda možnosti za moderno preureditev lapidarija.

Arhitekt Mirko Brnič-Jager v članku: *Prostorski načrt novega lapidarija v Narodnem muzeju v Ljubljani* predstavlja idejni načrt prenovitve lapidarija Narodnega muzeja, ki naj bi bil zasnovan kot kompozicija tematskih sklopov posameznih razstavnih predmetov antičnega kiparstva in arhitekture, elementov prometne opreme rimskih cest in nagrobnih sarkofagov. Temeljno vodilo postavitve lapidarijske zbirke je za arhitekta Brniča dostopnost lapidarijskega gradiva strokovni in laični javnosti. Prostorsko bo lapidarijska pot povezovala dve razstavni etaži v pritličju in kletnih prostorih ter v arkadnih prostorih zunanjih atrijev Narodnega muzeja.

Na področje raziskav muzejskega gradiva posega članek dr. Vesne Bučić, ki predstavlja stanovanjsko kulturo na Slovenskem v dobi baroka. V članku avtorica poskuša rekonstruirati baročne ambiente na slovenskem ozemlju, od srede 17. do konca 18. stoletja. Članek temelji na ohranjenem materialnem pričevanju, na hišnih in grajskih inventarjih ter na zapuščinskih aktih. Avtorica ugotavlja, da je baročno oblikovanje notranje opreme pri nas šlo podobno ali celo isto pot kot v zahodni in v vsej srednji Evropi in da je pripadnost Slovenije temu krogu pogojena z njenim geografskim in političnim položajem znotraj avstrijskega cesarstva ter z njenimi kulturnimi in ekonomskimi povezavami z deželami srednje Evrope.

Mag. Marjeta Ciglenečki iz Pokrajinskega muzeja na Ptuju v članku *Fotografje v pisarni ptuj-*

skega župana predstavlja problematiko vsebinskih programov za opremljanje reprezentančnih prostorov, ki naj bi pripovedali o veličastnosti državne, mestne ali družinske preteklosti. Ptujski pokrajinski muzej je namreč prejel poziv magistrata, naj opremi na novo urejeno županovo pisarno. V ta namen so ptujski kolegi pregledali podatke o opremljenosti ptujskega magistrata v času od njegovega nastanka v letu 1907 naprej. Mojster fotografije Stojan Kerbler je stene županove pisarne prekril z devetimi fotografijami iz ciklusa "Haložani". Iz starih negativov je izdelal 14 fotografij, ki prikazujejo Ptuj, njegove ulice in meščane v času od 70-ih let 19. stoletja do 30-ih let 20. stoletja.

Magistra Jasna Horvat je v članku *Zbirke predhodnice muzejev* predstavila zgodovino ideje in prakse zbiranja in hranjenja predmetov (zbirk), na osnovi katere moremo celovito razumeti osnovno muzejsko dejavnost. Razvoju zbirk v zahodnoevropskem prostoru in njihovim značilnostim lahko sledimo od prazgodovine, antike in srednjega veka, do njihovega razcveta v obdobju humanizma in razsvetljenstva, vse do ustanovitve muzejev kot posebnih institucij. Avtorica med slovenskimi zbirkami opozarja na zbirko Janeza Vajkarda Valvasorja na gradu Bogenšperk. Tradicija zbiranja se je nadaljevala v obdobju razsvetljenstva z vrsto bogatih zbirk, katerih del je pomenil tudi temelj leta 1821 ustanovljenega Kranjskega deželnega muzeja.

Kustodinja Nataša Kolar iz Pokrajinskega muzeja na Ptuju je v članku *Šolstvo v Šmartnem pri Litiji v prvi polovici 19. stoletja* predstavila problematiko v iskanju ustreznih šolskih prostorov in zagotavljanju primernih dohodkov učiteljev v šoli Šmartno pri Litiji sredi 19. stoletja. Iz šolske statistike in poročil lahko razberemo, koliko učencev je obiskovalo letni in zimski semester v obdobju od 1840 do 1850 ter kakšne predmete so poučevali v tamkajšnji trivialni šoli.

Dr. Mateja Kos v svojem prispevku *Zbirka sodobnega stekla, nova pridobitev Narodnega muzeja v letu 1908* predstavlja 91 na novo pridobljenih predmetov takratne sodobne umetne obrti, ki jih je Narodni muzej prejel s pomočjo dunajskega Hoftiteltaxfonda. Med njimi je bilo tudi 34 steklenih predmetov. Predmeti ob prihodu v muzej niso bili inventarizirani, tako da jih moremo po delni reviziji fonda stekla z dokajšnjo gotovostjo prepoznati vsaj 30. Gre za vrhunske dosežke oblikovanja v secesijskem slogu (Emil Galle, Nancy; bratje Daum, Nancy; atelje Franziske Lehmann v Münchnu, vrsta čeških steklarn itd.).

Mag. Majda Lozar Štamcar v članku *Pohištvo iz upognjenega lesa in dokumenti iz zgodovine njegovega izdelovanja na Slovenskem* opozarja na pomen zbiranja in preučevanja dokumentov v zvezi z izdelovanjem pohištva iz upognjenega lesa na primeru reklamnih plakatov Li(e)zerjeve tovarne pohištva v Mariboru, prodajnih katalogov in plakatov ljubljanske tovarne stolov in trgovine Andreja Boucona, pisem lastnika tovarne tovrstnega pohištva Georga Hafenrichterja iz Oplotnice Andreju Bouconu v Ljubljano in nekaj pisemskih ovojnic z glavo tovarn pohištva iz upognjenega lesa A. Boucona iz Ljubljane in Štefana Boucona iz Teharij pri Celju.

Kustos Jože Podpečnik v prispevku *Zbirka državnih odlikovanj Narodnega muzeja* predstavlja zbirko državnih odlikovanj Narodnega muzeja, ki obsega nad 170 kvalitetnih predmetov. V zbirki, ki nastaja vse od ustanovitve Narodnega muzeja dalje, predstavljajo večino avstro-ogrska in srbska oziroma jugoslovanska odlikovanja, s posameznimi odlikovanji pa so zastopane tudi druge evropske države. Najstarejša odlikovanja segajo v čas Napoleonovih vojn, večina pa jih je iz obdobja I. svetovne vojne.

Dr. Vida Stare v članku *Osteološki depo Narodnega muzeja* prvič temeljiteje predstavlja zbirko skoraj 1000 skeletov iz vseh arheoloških obdobij. Osteološki depo ima svoje začetke v letu 1881, ko so arheologi pričeli sistematično shranjevati človeške lobanje. Novi sodobni osteološki depo Narodnega muzeja je bil osnovan leta 1960, danes pa je depo muzeološko urejen in omogoča strokovno in znanstveno obdelavo človeških kostnih ostankov.

Mag. Matija Žargi v prispevku *Arhiv Narodnega muzeja kot vir za kulturnozgodovinsko gradivo* obravnava pridobitve kulturnozgodovinskega gradiva od ustanovitve Narodnega muzeja leta 1821 do izdaje prvega vodnika 1836. Arhiv Narodnega muzeja je prvorazreden vir, pomemben za ugotavljanje izvora, datacije, avtorstva ipd. kulturnozgodovinskega gradiva, saj ti podatki mnogokrat niso vpisani v inventarno knjigo. V začetnem obdobju delovanja Narodnega muzeja so predmeti prihajali v muzej izključno kot dar. Darovalci so bili pripadniki vseh družbenih slojev: obrtniki, tovarnarji, dijaki, učitelji, umetniki, zdravniki, uradniki, pravniki, župani, duhovščina, plemstvo in ostali razumniki.

Kustos Ivan Žižek iz Pokrajinskega muzeja na Ptuju v članku *"Kultna" posoda iz Ptuja* predstavlja fragmentarno ohranjen vrč, ki sta ga pred 80 leti skupaj z drugimi predmeti odkrila arheologa V. Skrabar in M. Abramič v t. i. III. ptujskem mitreju. Vrč, ki so ga verjetno uporabljali člani Mitrove ločine v kultne namene, predstavlja v celotnem keramičnem fundusu ptujskega muzeja svojevrsten unikat. Na podobnih kultnih troročajnih vrčih so upodobljene kače, ki se ovijajo okoli trebuha in vzpenjajo po ročaju na vrh ustja. Avtor ugotavlja enotnost ornamentike in kvaliteto ohranjenih delov posode, na osnovi katere postav-

lja tezo, da vsi fragmenti pripadajo isti posodi.

Mag. Marjan Znidarič v prispevku *35 let Muzeja narodne osvoboditve Maribor* predstavlja širši slovenski strokovni publiki Muzej narodne osvoboditve Maribor, ki je leta 1993 proslavil 35-letnico delovanja. Zametki muzeja segajo v leto 1947, ko je bila v Pokrajinskem muzeju v Mariboru odprta zbirka o narodno-osvobodilnem boju. Zunanje muzejske izpostave se nahajajo na Osankarici na Pohorju, v Rušah in v Ribnici na Pohorju. Osnovna dejavnost muzeja je muzeološka in historiografska obravnava novejše zgodovine severovzhodne Slovenije (od 1914 dalje), s posebnim poudarkom na prevratnem obdobju 1918/19 ter na obdobju nacistične okupacije in slovenskem narodno-osvobodilnem boju. Muzej hrani približno 3300 muzealij in nekaj tisoč pričevanj, v fototeki pa je zbranih preko 40.000 dokumentarnih fotografij, negativov ter video (filmi, kasete) in audio gradivo. V tem času je muzej pripravil ali sodeloval pri približno 240. razstavah, ki si jih je ogledalo nad 2 milijona obiskovalcev.

V drugem sklopu so predstavljene ocene oziroma povzetki strokovne literature s področja sodobne muzeologije, konservatorstva ter historiografije. Gojka Pajagić-Bregar predstavlja knjigo Saskije Durian-Ress, ki jo je izdal Bavarski Narodni muzej *Schue. Vom spaten Mittelater bis zur Gegenrwart.* Maja Lozar Štamcar podaja oceno knjige Michaela Bohra *Die Entwicklung der Kabinettschranke in Florenz,* ki jo ocenjuje predvsem iz slovenskega zornega kota v smislu povezav med središči izdelovanja kabinetnih omaric z obeh strani Alp. Tone Ravnikar predstavlja *Šolsko kroniko XXVII, Ljubljana 1994,* ki jo izdaja Slovenski šolski muzej, eden redkih slovenskih muzejev s svojo redno publikacijo. Martin Šteiner podaja širšo oceno publikacije *Littera scripta manet,* ki jo je leta 1993 ob 200 letnici knjižničarstva in tiskarstva na Ptuju izdala ptujska Ljudska in študijska knjižnica.

V tretjem vsebinskem sklopu so predstavljeni Valvasorjevi nagrajenci za leto 1994. Komisija za podeljevanje Valvasorjevih nagrad in priznanj pri Zvezi muzejev Slovenije je sklenila podeliti Valvasorjevo nagrado Marjetici Simoniti, muzejski svetovalki Pokrajinskega muzeja v Mariboru, Valvasorjevo priznanje pa sta prejeli Mojca Vomer-Gojkovič in Nataša Kolar, kustodinji Pokrajinskega muzeja na Ptuju. Valvasorjevo priznanje so prejeli tudi priznani fotograf Stojan Kerbler ter mag. Marjetica Mikuž in Alenka Simikič.

Posebno vsebinsko poglavje tvorijo poročila slovenskih muzejev - muzealcev, ki se udeležujejo domačih in tujih strokovnih konferenc, srečanj in simpozijev. V Argu je predstavljeno srečanje kandidatov za priznanje EMYA v Belfastu, letne konference WHAM v Londonu, ki zajema problematiko žensk, kulturne dediščine in muzeologije, ter poročilo letne konference ICOM-a (Mednarodni komite muzejskih združenj) v Londonu, kjer so se sestali strokovnjaki za področje zgodovine steklarstva. Podano je tudi poročilo Odbora za regionalne muzeje (ICR) pri letni konferenci ICOM-a ter poročilo o udeležbi na srečanju predstavnikov nacionalnih komitejev ICOM-a v Dolni Krupi na Slovaškem. Med dejavnostmi pri nas je predstavljena muzejska poletna delavnica Rogatec, ki jo organizira Muzej novejše zgodovine v Celju. V tej številki Arga sta predstavljeni še letni strokovni in znanstveni poročili Pokrajinskega muzeja v Murski Soboti in Narodnega muzeja v Ljubljani.

Enega od najpomembnejših sklopov predstavljajo ocene razstav, ki so rezultat strokovnega dela slovenskih muzealcev, umetnostnih zgodovinarjev, zgodovinarjev, arheologov, etnologov oziroma numizmatikov. V člankih predstavljajo stanovski kolegi kritike in ocene razstav kot način prezentacije slovenske kulturne dediščine, oplemenitene z najnovejšimi rezultati strokovnega in znanstvenega dela. V tej številki Arga je predstavljena gostujoča razstava Srečanje z jutrovim Pokrajinskega muzeja na Ptuju v Železnem v Avstriji, razstava Prosimo, dotikajte se predmetov Pokrajinskega muzeja v Celju, ter muzejska zbirka Radenske v Radencih. Razstava Srečna Afrika na Ptuju nas sooča s kulturo in otroškimi igračami iz Gane in Burkine Faso, na primeru ptujske razstave Collego ergo sum pa je podana muzeografska revalorizacija muzejske razstave kot metode muzeološkega raziskovanja. Podana je tudi ocena razstave Industrijska tekstilna dediščina Gorenjske, ki jo je pripravil Gorenjski muzej v Kranju, pa razstavi Dolenjskega muzeja v Novem mestu 95 let Leona Štuklja ter Ulice Novega mesta, Literra scripta manet in Etnološka zbirka v gradu Velika Nedelja Pokrajinskega muzeja na Ptuju. Ob koncu je podana še dejavnost Narodne galerije na primeru petih občasnih razstav.

V tej številki se tudi spominjamo prof. Slavice Osterman (1946-1994), prezgodaj umrle direktorice Muzeja Jesenice.

Revija Argo ima pomembno vlogo pri osvetlitvi in izmenjavi izkušenj varovanja naravne in kulturne dediščine, ki jo slovenski muzeji hranijo, proučujejo in razstavljajo. S strokovnimi in raziskovalnimi prispevki s področja sodobne muzeologije preverjajo slovenski muzeji metodološka izhodišča, predstavljajo specifične zbirke in drugo dokumentarno gradivo ter posredujejo izkušnje s področja vzgoje in izobraževanja. Želim si, da bi po reviji Argo posegali tudi bralci, ki se ukvarjajo z varstvom naravne in kulturne dediščine, strokovnjaki s področja zgodovinskih znanosti in drugi.

Darko Knez

Metod Benedik - Angel Kralj, Kapucini na Slovenskem, v zgodovinskih virih. Nekdanja Štajerska kapucinska provinca, Acta ecclesiastica Sloveniae 16, Ljubljana (Inštitut za zgodovino Cerkve) 1994, 732 strani

Doslej najzajetnejša publikacija Inštituta za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti v Ljubljani kot 16. zvezek v zbirki Acta ecclesiastica Sloveniae nosi vse značilnosti prvotno zamišljene podobe te zbirke: vsebuje "še neobjavljene ali težko dostopne vire za slovensko cerkveno zgodovino". Prvič je objavljena vrsta virov, ki govorijo o dejavnostih redovne skupnosti kapucinov, najmlajše veje redovnikov iz šole Frančiška Asiškega, ki so na Slovenskem začeli delovati v obdobju katoliške prenove ter že v 17. stoletju med redovnimi skupnostmi dosegli največji obseg (33 samostanov z 820 člani); takšno mesto so ohranili tudi v naslednjem stoletju. Objavljeni dokumenti segajo seveda v širši notranjeavstrijski prostor in deloma na Hrvaško, ker so samostani tega območja dolga stoletja sestavljali skupno upravno enoto, t. i. Štajersko provinco, ki je bila ustanovljena leta 1608. Do njene reorganizacije je prišlo šele po prvi svetovni vojni oz. po nastanku nove južnoslovanske države. Za objavo so bili seveda izbrani samo nekateri temeljni viri, ki predstavljajo najbolj tipične dejavnosti kapucinov, rast redovne skupnosti in njeno vključenost v okolje. Dokumente hrani arhiv Slovenske kapucinske province v Ljubljani. Objavo sta pripravila dr. Metod Benedik, redni profesor cerkvene zgodovine na Teološki fakulteti in predstojnik Inštituta za zgodovino Cerkve, sicer pa najboljši poznavalec navzočnosti kapucinov na Slovenskem, in njegov redovni brat Angel Kralj. Dr. Benedik je pripravil uvodno študijo o kapucinih nekdanje Štajerske kapucinske province v zgodovinskih virih, p. Kralj pa je poskrbel za transkripcijo besedil (večina besedil je latinskih).

Samo po sebi je razumljivo, da od obilice virov, ki so nastajali ob dejavnostih in življenju posameznih samostanov ter nam kažejo tako dinamiko njihovega notranjega življenja kot interakcijo z okoljem, ni bilo mogoče objaviti vseh. Izbrani so bili najbolj dokumentarno pričevalni. Avtorja sta se odločila za pet dokumentov. V prvem Liber functionum capitularium, ki obsega čas od 1647 do 1862, so sumarno predstavljeni podatki o stanju v provinci ter osnovni organiziracijski posegi, kakor so jih zbrali zastopniki samostanov ob vsakoletnih oz. od 1740 na triletnih kapitljih ter kongregacijah. Dokument obsega vrhu tega statistična poročila o članih province, sistem izobraževanja ter razdelitev služb. Libellus fundationum je delo p. Hiacinta iz Gradca, obsega pa kratko predstavitev posameznih redovnih hiš sredi 17. stoletja, ko je provinca obsegala 22 samostanov, ter krajšo predhodno zgodovino. Različni avtorji so dokument pozneje dopolnjevali, tako vsebuje podatke za celotno obdobje enotne province. Tretji objavljeni dokument, ki se začne z besedami Ingressus ad relationes, je neke vrste kompilacija odgovorov o stanju vsakega samostana in opis razmer, v katerih so delovali, na popis, ki ga je 1725 organiziralo osrednje vodstvo reda. Posebej zanimiv je ta dokument zaradi poročil o verskih razmerah v deželah Notranje Avstrije od obdobja reformacije do časa priprave dokumenta. Vsak samostan je imel dolžnost, da je pisal kroniko. Mnoge med njimi so se v preteklih stoletjih izgubile. Nekatere pa so se ohranile in tako sta v to zbirko dokumentov vključeni dve. V celoti je ohranjena kronika samostana v Krškem. Obsega čas od 1640, ko je bil položen temeljni kamen, do konca province. V celoti je ohranjena tudi kronika novomeškega samostana, ki je bil ustanovljen leta 1658 in je prenehal delovati zaradi jožefinskih ukrepov 1786. Zanimivost te kronike je del, ki nosi naslov Codicillus in vsebuje prikaz tipičnih dejavnosti samostana. Ker se je delo kapucinskih samostanov tega časa opravljalo po enotni shemi, nam omenjeni dokument pomeni lepo dopolnitev za poznavanje dela tudi drugih samostanov.

Kapucini so se s svojim delom in ustanovami vključevali predvsem v življenje meščanov na Slovenskem (njihovi samostani so bili ustanovljeni v Ljubljani, Gorici, Celju, Mariboru, Radgoni, Ptuju, Sv. Križu, Krškem, Kranju, Novem mestu, Škofji Loki in drugod). Objavljeni dokumenti nam tako na izviren način kažejo utrip mestnega življenja, delo za izobraževanje, pomoč ljudem ob različnih stiskah, a hkrati povezanost s podeželjem. Sama objava dokumentov v izvirnem jeziku pa bo poleg slovenskim tudi tujim strokovnjakom omogočila ovrednotenje pomembnega deleža, ki so ga v cerkvenem in javnem življenju na Slovenskem imeli kapucini.

Bogdan Kolar

OTIVM, Časopis za povijest svakodnevnice; izdajatelj: Povijesno društvo "OTIVM" Zagreb; 2. letnik, št. 3-4 (1994), 97 strani

Zgodovinsko društvo OTIVM in njegova istoimenska revija sta si očitno uspešno utrla pot v svet in postajata vedno bolj priljubljena. Tako bi vsaj lahko sklepali ob prebiranju zadnje, dvojne

številke revije OTIVM, ki ni le obsežnejša od prvih dveh, ampak prinaša tudi več člankov in nekaj dobrodošlih novosti. Na prvem mestu bi bilo treba vsekakor izpostaviti posebno rubriko *Studentska pokušaonica,* ki je, kot nam pove že naslov sam, namenjena mladim raziskovalcem in vzpodbudno vpliva na njihove prve korake v svetu znanstvenega zgodovinopisja. Druga novost pa je objava članka v angleščini, kar je po besedah glavnega urednika Nevena Budaka še en korak k internacionalizaciji revije.

Če se je prva številka OTIVM-a ukvarjala z vprašanjem morale od srednjega veka do danes, in so bili v drugi številki načeti metodološki problemi novih smeri v zgodovinopisju, pa je najnovejša dvojna številka posvečena *memoriji.* V tem terminu je zajeta obredna skrb za ohranjanje spomina na mrtve. Prav zaradi te svoje specifičnosti je pojem *memorija* ustreznejši kot pa bolj vsakdanja izraza pomnenje ali spominjanje.

Z zgoraj navedeno temo se ukvarja kar pet člankov. V prvem nas avtorica Zdenka Janeković-Romer s preučevanjem oporok srednjeveških Dubrovčanov popelje v notranji svet ljudi tistega časa, v svet, kjer prevladuje strah pred poslednjo sodbo. Prav ta strah je ljudi silil, da so se začeli sistematično pripravljati na smrt. Z molitvijo, denarnimi prispevki za cerkve, samostane in ubožnice, z romanji in odhodi v samostan so se skušali odkupiti za svoje grešno življenje in si tako skrajšati čakanje v vicah. Tovrstno pripravljanje na smrt je doseglo višek v 15. stoletju z razcvetom humanizma. O tem so pričale tudi oporoke, ki so v skladu z antropocentričnimi nazori nove dobe izražale ljubezen do krhkega tostranskega življenja.

Članek je opremljen z bogato dokumentiranimi opombami, ki so tokrat še posebej zanimive. Vsebujejo namreč izvlečke iz posameznih oporok in nam na ta način približajo konkretnega človeka, njegove strahove, upanja, želje.

Na prav svojevrsten način se je s problemom upadanja baročne pobožnosti v času prosvetljenega humanizma v habsburški monarhiji spoprijel Michael Pammer. Njegovo besedilo je namreč prepleteno s statističnimi tabelami in grafikoni, zato je morda za branje zahtevnejše. Tovrstna povezava statistike in zgodovinopisja je precej nevsakdanja, pomeni pa dobrodošlo vizualno popestritev.

Ta članek prav tako temelji na preučevanju oporok. Najbolj intenzivno debarokizacijo je moč opaziti v 80. letih 18. stoletja, torej v času vladanja Jožefa II. in uveljavljanja janzenističnih načel. Vendar avtor obravnavani pojav smatra za avtonomen proces in išče njegove korenine že v sredini 18. stoletja.

Tudi tretji prispevek je delo tujega avtorja. Ludwig Steindorff nas v njem popelje v staro Rusijo, kjer je bilo spominjanje na mrtve domena samostanov. Le-ti so namreč poznali dva seznama preminulih - t. i. večni sinodik in dnevni seznam. Prav slednji je bil povezan z velikimi donacijami, zato si je mesto v njem lahko zagotovila le elita. Avtor se je sicer osredotočil na enega najmogočnejših samostanov, na uspenski samostan blizu Volokolamska, vendar je opisana situacija veljala za vse ruske samostane.

To je edini članek, ki je obogaten s (resda eno samo) fotografijo. Dodatno privlačnost pa predstavlja tudi dejstvo, da se tekst ukvarja s tematiko, ki je zaradi geografske oddaljenosti in jezikovne pregrade pri nas bolj ali manj neznana.

V nekem smislu se na prejšnji prispevek navezuje tudi delo Branke Purgarić-Kužić, ki nam osvetljuje pogrebne navade hrvaških srednjeveških bratovščin. Statuti teh katoliških versko-dobrodelnih združenj so za primer smrti enega izmed članov natančno določali dolžnosti preostalih sobratov, da poskrbijo za dostojen pogreb pokojnika in da mu z rednimi molitvami skrajšajo trpljenje v vicah.

Tudi to pot se opombe ne omejujejo le na naštevanje virov in literature, ampak dajejo z navajanjem zanimivih izsekov iz bratovščinskih statutov celotnemu članku poljudno noto.

Prav poljudnost je skupna značilnost naslednjih treh prispevkov, ki so vsi po vrsti delo študentov. Pri tem se seveda nikakor ne sme zapostaviti znanstvenega pristopa mladih raziskovalcev. Njihova raziskovanja temeljijo na virih, ugotovitve in zaključki pa so podani na izredno berljiv način. Prav zato je treba poudariti, da so se morda prav oni najbolj približali cilju celotnega društva OTIVM, namreč približati zgodovino širšim množicam.

Prvi od teh "poljudnih" člankov je delo Mladena Tomorada o rimskih pogrebnih običajih in bi pravzaprav sodil *v Studentsko pokušaonico.* Vendar je glede na svojo tematiko vključen v tematski blok. Avtor nam najprej predstavi rimske bogove, povezane z onostranstvom, nato opiše vse faze pogreba, od trenutka, ko človek umre, do samega pokopa, ki je največkrat žarni. Izpostavi tudi razlike med zasebnim, javnim in vojaškim pogrebom, ob koncu pa spregovori še o grobnih dodatkih.

Studentska pokušaonica je sestavljena iz dveh prispevkov. Prvi je izjemno zanimiv članek Tvrtka Jakovine o vsakdanjem življenju v mestu Požegi in požeški vasi v 19. stoletju. Če je samo mesto Požega zaradi svojega organiziranega visokega šolstva in vpliva izobraženstva dobilo vzdevek "slavonske Atene", pa je bilo življenje na vasi še zelo tradicionalno. Tu se avtor še posebej ustavlja pri zares vsakdanjih, tako rekoč banalnih podrobnostih, kot so hiša, hrana, obleka, družina ... in s

tem skoraj vzorno sledi najnovejšim tendencam hrvaške historiografije po preučevanju zgodovine vsakdanjega življenja.

Drugi "poskus" izpod peresa dveh zagrebških študentk zgodovine, Zrinke Nikolić in Vijolete Herman, ki temelji na treh frančiškanskih letopisih, razčlenjuje vsakdanje življenje bosenskih frančiškanov. Ta katoliški red, dasi dovoljen s strani turške oblasti, je bil nenehno izpostavljen samovolji Turkov. Mnogi izmed menihov so tudi sami prestopili v islam, največkrat zaradi pijančevanja in žensk. Avtorici osvetlita tudi odnos frančiškanov do pravoslavcev ter odnose med samimi frančiškani.

Rubriko *Svaštice* sestavlja štirinajst poročil in ocen o novih knjigah, časopisih in revijah, srečanjih, simpozijih, razstavah. Posebne omembe je morda vredna izredno zanimiva in duhovita knjiga Aleksandra Stipčevića o popolni cenzuri, ki se bere kot uvodnik k Orwellovemu romanu 1984. Tudi to pot revijo zaokrožuje opis dejavnosti društva OTIVM, čisto na koncu pa sledijo še napotki bodočim soustvarjalcem revije OTIVM ter seznam njenih dosedanjih sodelavcev.

Pred nami je torej nekaj manj kot sto strani izredno zanimivega branja, ki je privlačno tudi za nestrokovnjake. Morda bi bila revija prav za slednje še privlačnejša, če bi bilo vanjo vključenega več slikovnega gradiva. Sicer pa je revija OTIVM na dobri poti, da osvoji tudi širše množice ljubiteljev zgodovine.

Miha Preinfalk

V svetu rože Mogote (Razglednice iz nekdanjega Bohinja), Jože Mahnič - Matjaž Glavan, Cankarjeva založba, Ljubljana 1995, 87 strani

Letos na poletje se je pojavila pred nami nadvse zanimiva knjiga, pa naj jo opazujemo iz vsebine, besedila in slik ali same opreme. Spet je tu poleg smisla tega predmeta še en dognan književni oblikovalski dosežek. Za ilustrativno vsebino knjige, ki jo narekujejo razglednice, je poskrbel, in to nadvse vestno ter predvsem bogato, strokovni svetovalec v Trubarjevem antikvariatu Matjaž Glavan, ki mu je s to zbirko razglednic uspelo odstreti časovni trenutek v razvoju Bohinjskega kota in s tem tudi postaviti spomenik določenega časa.

Z avtorjem besedila sta si za prikaz določenega časovnega izreza smiselno izbrala tiste najpomembnejše slikovne predstave, ki bralca, ujetega v besedilo, dopolnjujejo pri spoznavanju našega alpskega bisera.

Besedilo J. Mahniča, rojaka iz Bohinjske Bistrice in znanega slovenskega literarnega zgodovinarja (do njega je imel, kot se spominjam pokojni prof. A. Slodnjak vedno nadvse ljubečo in visoko spoštljivo besedo, pa tudi sam se spomnim, s kakšnim ognjem sem v mladosti prav požrl njegovo razpravo Evropska moderna (1952), ki jo osebno vrednotim med tekste, kateri mi ostajajo v spominu kot temelj za spoznavanje neke določene zvrsti in časa v literaturi), nam zagotavlja, da bo vsebina več kot poželjiva za branje. Koncept svojega pisanja je zastavil z vso smiselno ločnico, ki se vzpne od prvih arheoloških sledov, ki segajo še tja v čas 7. stol. pr. Kr. in jih je zaznala ter odgrnila arheološka veda, in potem sledi prikazu fevdalne družbene ureditve ter odkriva zapored tudi izvor krajevnih imen. V odstavku na strani 11 pa že na vrhu zapiše, da je "duhovno in nravstveno življenje nekdanjih Bohinjcev vodila in usmerjala krščanska vera". Seveda poudari njen simbol - cerkev sv. Janeza. Posebej zanimiv je, vsaj za zgodovinarje, tisti odstavek, kjer govori o študentskem zborovanju Zarjanov, ki so jim dajali duha napredka F. Saleški Finžgar, A. Grosar, F. Koblar, E. Kocbek, F. Vodnik, S. Gogala, J. Šolar in kjer so razmišljali o prihodnosti Slovenije, čeprav so stanovali tudi po senikih itd. Čeprav je ta odstavek zelo kratek, pa je vendar zelo pomenljiv. Mislim, da bi se moral avtor vendar odločiti, da bi vse misli, ki jih je tu nakazal, v posebnem tekstu tudi podrobneje razložil, saj bi to bil spet nov, zanimiv dodatek v pogled v nek odsek narodove zgodovine.

Potem pa se pisatelj spusti v sistematično zastavljena poglavja, v katerih opiše kmečko hišo, ljudsko nošo, spregovori skozi historični razvoj o poljedelstvu, živinoreji, planinah in planšarstvu (izvor planšarstva je izpričan že v 13. stoletju).

Težko bi v zvezi s tem koščkom slovenske zemlje obšel tudi fužinarstvo in Žiga Zoisa kakor tudi vsaj okvirni prikaz prvih začetkov slovenskega alpinizma, povezanega s tem krajem. Seveda je za razcvet kraja bil še kako pomemben razvoj prometa, zlasti se ustavi pri danes že kar spomeniško izrazni železnici in njenem pomenu za Bohinjski kot. Sledi še opis zgodnjih dni v razvoju dolinskega turizma. Avtor se ne izogne niti hudim letom prve svetovne vojne in takratnim dogajanjem. Ne pozabi tudi omeniti železnice od Bistrice do Zlatoroga ter vsega, kar so takrat potrebovali Avstrijci za vzdrževanje fronte. Leta 1917 je ogenj uničil kar 17 poslopij v Zgornji vasi, pet let pozneje pa še enkrat. Celo kralj Aleksander Karadjordjević in škof Jeglič sta, iz sožalja obiskala tamkajšnje ljudi in jim pomagala z denarno pomočjo.

Nadalje izvemo, kaj se je dogajalo v življenju tega prostora po prvi svetovni vojni, zlasti z vidika

turizma po Rapalski pogodbi, ki je spočetka sprominjal na usahlo vejo, a se je pozneje vse spet uredilo času primerno. Tudi tu se pokaže, kako čas celi vse rane.

V drugi polovici knjige pa nas pisatelj seznani z znanimi rojaki ali osebami, ki so kakorkoli povezane z Bohinjem. Tako odkriva obiskovalca - za nas in za zgodovino vse bolj pomembnega J. E. Kreka, pa domačina J. Strnada iz Nemškega Rovta, pa Žiga Zoisa, prosvetljenca J. Mesarja, pedagoga M. Humeka, pisatelja F. Saleškega Finžgarja (tu se mu je porodila pripovedna pesnitev Triglav, napisal pa je tudi priložnostno pesem V slovo Bohinju), pesnika A. Medveda ter Kristino Šuler. Na kratko spregovori tudi o glasbenikih Janku in Tonetu Ravnikarju. Na Brodu se je. rodil znani soustvarjalec slovenske kulturne zgodovine dr. J. Mencinger, čigar grob so tako nečedno onečastili v Krškem. Tu se avtor na široko razpiše in osredotoči svoja razmišljanja na njegova izišla dela.

Seveda ne pozabi na F. Prešerna in njegove vezi v Krstu, kar mu kot literarnemu zgodovinarju, ki je podrobneje seznanjen z izzivom, nikakor ne dela težav. V vmesnem podpoglavju pa posveti nekaj besed še roži mogoti.

Pred zaključkom nadaljuje s prejšnjim poglavjem o pomembnih ljudeh, ki dajejo pečat temu kraju. Tako kot prvega odkriva pisatelja J. Mlakarja, J. Kozaka, rojaka slikarja V. Hodnika - avtorja tudi šaljivih smučarskih razglednic, široko se razpiše o pisatelju J. Jalnu, ki je kot duhovnik služboval v Srednji vasi, in odkriva njegova dela, v katerih so neposredne vezi z Bohinjem. Razumljivo je, da ne more mimo V. Vodnika, ki je duhovno deloval na Koprivniku, kakor tudi ne F. Ks. Steržaja in I. Sadarja, ki sta se prav tako vdinjala pisateljevanju. Spregovori pa tudi o delovanju dveh društev - Katoliškega prosvetnega društva in Sokola v Bistrici.

Pričujoča knjiga ni namenjena samo turistom, naključnim popotnikom v ta slovenski kot ali ljubiteljem zgodovine in literature, marveč je častitljiv dokument, za katerega morajo biti hvaležni vsi Slovenci, predvsem pa domačini, saj so v njem tako slikovno kakor tudi tekstovno odprti posamični trenutki v življenju njihovega kraja, ki so se ga, vsaj upam, že začeli zavedati in ga spoštovati. Tu se ne želim spomniti na grob, že kar objesten poseg na severnem delu jezerske obale pred leti.

Kot že rečeno, se besedilo in razglednice med seboj dopolnjujejo in vsak bralec bo kaj lahko razumel, kaj se je v nekem času (seveda predvsem v času, ki ga razkrivajo ilustracije) dogajalo v kraljestvu rože mogote. Zdi se mi, da smo dobili nekaj, kar je manjkalo tako Bohinjcem kakor tudi vsem drugim, ki jih zanima slovenska dežela.

Na koncu bi še izpostavil, da smo dobili delo, ki ga morajo videti vsi naši izdajatelji tako literarnih kakor tudi poljudnih zgodovinskih del, ki se dotikajo naše zemlje, ter ga jemati za vzorec, bodisi glede besedila in kompozicije teksta ali glede jezika, ki je jasen in klen. Tekst je natisnjen skoraj brez napak, tisk je na visoki ravni, prav tako oblikovanje. Skratka, publikacija ima vse tiste klasične vrednote knjige, ki si jih bralec, zlasti pa bibliofil, želi, in o katerih ne moremo govoriti pri vseh izdelkih v izdajateljski poplavi.

Marijan Slabe

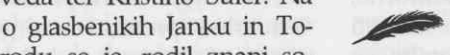

Aleš Gabrič: Socialistična kulturna revolucija. Slovenska kulturna politika 1953-1962. Cankarjeva založba, Ljubljana, 1994, 368 strani

Aleš Gabrič ni neznano ime v slovenskem zgodovinopisju. S svojim dosedanjim delom in številnimi objavami se je že dodobra uveljavil v naši strokovni javnosti. Osrednja tema njegovega raziskovalnega dela na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani je proučevanje slovenske kulturne zgodovine v socialistični Sloveniji. Iz njegove dosedanje ustvarjalnosti velja, ne da bi omenjali številne razprave, izdvojiti knjigo izpred nekaj let o slovenski kulturni politiki v slabem desetletju po drugi svetovni vojni (Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945-1952). Če se je pred štirimi leti ustavil pri letu 1952, pa je v kasnejši doktorski disertaciji, ki nam jo tokrat v prirejeni obliki ponuja v branje, osredotočil na prizadevanja v petdesetih in na začetku šestdesetih let. Obe časovni razsežnosti sta gotovo smiselni, kajti leto 1952 je v jugoslovanskih okvirih pomembna ločnica. Pomembna zato, ker označuje spremembo, ki je bila posledica cele vrste porazov dotedanje politike. Zgledovanje slovenskih/ jugoslovanskih komunistov po sovjetskem modelu državljanom ni prineslo veliko dobrega. Porazi, ki so segli takorekoč na vsa področja družbenega življenja, so zato terjali nujno ukrepanje. V skladu z vseobsegajočo vlogo in prisotnostjo partije je sprememba političnega kurza znotraj partijskih vrst, kakor visoki valovi, prepojila družbeni organizem. Kultura, kar je avtor v tem delu natančno prikazal, pri tem pač ni bila nobena izjema, saj je usmerjeno agitpropovsko delovanje zamenjal nov, drugačen sistem, ki je vsaj na zunaj dajal demokratičnejši videz. Oblast je namreč zgolj navidezno odstopila od neposrednega narekovanja dela raznovrstnih ustanov. V novi sistem je namreč vgradila toliko nadzornih varovalk - imenovanje večine članov

upravnih odborov kulturno-umetniških in znanstvenih zavodov, da ne moremo govoriti o resnični avtonomiji tega področja družbenega življenja. Pohvalno je, da Gabrič pri svojem delu ne pojmuje kulture ozko, temveč precej na široko, saj vanjo vključuje tudi znanost, zlasti tisto, ki je bila za oblast ideološko najbolj občutljiva, to je družboslovje in humanistiko.

Osnovno vprašanje, ki se kot rdeča nit vleče skozi vso knjigo, je danes pri nas k sreči že zdavnaj preseženo, celo več, ocenjevano z današnjih stališč je bilo naravnost banalno, za sodobnike pa žal zelo pereče, za nekatere posameznike pa tudi boleče. Šlo je namreč zato, da mora kulturno, umetniško in znanstveno snovanje nujno izhajati iz družbene stvarnosti in kar je še pomembneje: družbena stvarnost mora biti v teh stvaritvah jasno prepoznavna. Obenem pa so morala tovrstna dela hkrati izražati tudi družbena hotenja. Ta izhodišča so seveda v temelju kratila pravico do avtonomnosti kulturno-umetniškega in znanstvenega snovanja, saj so postavljala v ospredje ideološka merila namesto estetskih in strokovnih. V vsakdanjem življenju je to pomenilo, da morajo kulturniki in znanstveniki pri svojem delu nujno izhajati iz stališč dialektičnega materializma. Kako naj bi to zgledalo v praksi, ideologom sicer ni bilo najbolj jasno - o tem dejstvu govorijo številne obsežne razprave in knjige na to temo -, a so kljub temu vztrajali na začrtani poti. Zelo značilen predstavnik tovrstnih ideologov je bil Boris Ziherl, ki je dolgo vrsto let narekoval smernice ideološko ustrezne ustvarjalnosti in jo kot brezprizivni razsodnik tudi ocenjeval. Gabrič mu je s to knjigo, če je to želel ali ne, postavil "neminljiv spomenik", ki nas opominja in svari pred ideološko rigidnostjo. Če pa k temu priključimo še totalitarno naravo družbene ureditve, ki je težila k obvladovanju celotne družbene stvarnosti in je še tako majhen - stvaren ali le namišljen - odmik od predpisanega in dovoljenega ustvarjanja imela za sovražno in protidržavno dejanje, potem se ne smemo čuditi, da so se kulturno-politični "ekscesi" in temu sledeči "škandali" kar vrstili. Podrast škandalov je tvorilo osnovno vprašanje, kako ocenjevati duhovno snovanje? Ali iz ideoloških izhodišč ali iz umetniško-estetskih oziroma strokovnih? Ko so bili v ospredju ideološki vidiki so "škandali in ekscesi" povsem "samoumevno in naravno" hkrati preraščali tudi v politične probleme.

Aleš Gabrič nas s to knjigo vodi skozi plime (bolj sproščeno ozračje, s ščepcem manj ideologije) in oseke (ideološka rigidnost) kulturno-političnega dogajanja v petdesetih letih in to tako na področju amaterske (delavske), ki je imela vso podporo oblasti, kot tudi vrhunske kulture. Beseda kulturno-politično dogajanje ni uporabljena naključno, ker bi se nam zapisala, temveč gre za hoteni poudarek, ki naj tudi že vnaprej razprši dvome o vsebini knjige. Gabrič se v tem delu posveča izključno korelaciji med politiko in kulturo oziroma vsakokratnemu odnosu političnih struktur do kulturno-znanstvenega ustvarjanja, ki se je odražalo v konkretni kulturni politiki. In ravno razčlemba tega oblastnega videnja je tista slika, ki se nam dopolnjuje z vsako prebrano stranjo. Skozi analiziranje različnih stališč - oblastnih in nasprotujočih - pa pred nami zaživijo tudi posamezniki, njihovo ravnanje in usode, ki so jih doživljali. Čeprav na prvi pogled to ni razvidno, pa Gabričeva knjiga skozi predstavitev kulturne politike vendarle v pretežni meri govori o intelektualcih, o njihovi dejavnosti, položaju in odmevnosti njihovega dela.

Pričujoča knjiga je sistematično razdeljena na štiri osnovna poglavja z vsebinsko zelo povednimi naslovi. Kakor je običajno pa se poglavja členijo na številna podpoglavja, kar omogoča tudi branje posameznih razdelkov. Prvi dve poglavji pokrivata celo desetletje, ki nam ga predstavlja Gabrič. V prvem nas opozori na prehod od dirigirane agitpropovske v novo kulturno politiko, oziroma v nov sistem upravljanja v kulturnih in umetniških ustanovah, razčleni Ziherlov koncept kulturne politike in spremlja njegove praktične učinke. V drugem poglavju pa že pridejo na vrsto spori in spopadi okrog Ziherlovih načel, ki z začetkom šestdesetih let - Gabrič jih označuje za sproščena šestdeseta - zatonejo v pozabo. Preostali dve poglavji sta nekoliko drugačni, predvsem sta tematsko bolj ozki. V tretjem tako prebiramo o odnosu do znanosti oziroma o položaju znanstvenih ustanov in s tem tudi znanstvenikov, o podrejanju univerze (zniževanje nivoja in kvalitete študija!), posebna razdelka pa sta posvečena razvpiti aferi Slodnjak in oblastnemu ukvarjanju z zgodovinopisjem. Četrto poglavje pred nami skozi polemiko Pirjevec-Ćosić odstira problem mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji, relacije med posameznimi narodnimi identitetami in jugoslovanstvom, med nacionalnimi kulturami in "jugoslovansko" kulturo. Tem skopo orisanim - drugače pa obširnim in tekoče napisanim - poglavjem sledijo takorekoč tehnični dodatki, kot so: viri in literatura, kratice in kar je pohvalno tudi imensko kazalo.

Aleš Gabrič je med kolegi znan po marljivem zbiranju gradiva; potrpežljivo pregledovanje dolge vrste arhivskih fondov različnih organizacij, številnih časopisov in ustrezne literature (glej obsežno poglavje o virih in literaturi) se mu je zagotovo obrestovalo, kajti napisal je zanimivo in zato odmevno knjigo, ki še dolgo časa ne bo presežena. Če ne zaradi nespornih kvalitet, pa zaradi naše majhnosti. Z njo se je mogoče podučiti, kam

nas pripelje ideološko prenapeto uravnavanje kulturnega, umetniškega in znanstvenega snovanja. Žal pa obenem Gabričeva knjiga opozarja, da se analizirani miselni vzorec opazovanja sveta izrazito skozi ideološka očala v monopolnem političnem sistemu kaj rad vedno znova obnavlja. Kdo med nami, ki je spremljal dogajanje na jugoslovanski politični sceni, se ne spomni znamenite Šuvarjeve bele knjige iz osemdesetih let, v kateri so bila natančno popisana vsa "protirevolucinarna, protikomunistična, protidržavna" in še marsikatera druga "proti" stališča in njihovi nosilci. K sreči pa je bila tedaj oblast že preveč notranje razklana in nemočna, da bi lahko krenila po znani poti iz petdesetih let. Vsekakor velja nadaljna sklepanja prepustiti Alešu Gabriču, ki bo ob dosedanjem tempu s svojimi raziskavami kmalu segel tudi v osemdeseta leta, kar mu bo omogočilo sintetično primerjavo kulturne politike v socialistični Sloveniji.

Žarko Lazarević

Bojan Godeša: Kdor ni z nami, je proti nam. Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom. Cankarjeva založba, Ljubljana, 1995, 466 strani

Do dandanašnjega dne se je v besedni zakladnici slovenskega jezika nabralo premnogo raznovrstnih pregovorov in rekov, tako izvirnih kot tudi sposojenih. Reklo "Kdor ni znami, je proti nam", ki si ga je Bojan Godeša izbral za naslov svoje knjige, je dvojne narave: je zelo staro in tudi zelo povedno, naravnost okrutno; je prispodoba, ki ne dopušča drugega, kakor manihejsko gledanje na svet. Citirani pregovor nas uči o nekaj temnih plateh človeške narave; priča o nestrpnosti, o nepripravljenosti sprejemati sočloveka takega kot je, o težnji po odpravljanju različnosti, o nespravljivosti z drugačnostjo. Očitno ta značajska poteza spremlja človeški rod že od nekdaj in jo lahko štejemo za skorajda samoumevno.

Tako videnje sveta, utemeljeno v različnih ideoloških, kulturnih, gospodarskih in nenazadnje tudi političnih interesih, že v vsakdanjih mirnodobskih razmerah vnaša v družbo trajni nemir in napetost v medsebojnem občevanju. Kaj pa se lahko zgodi v vojnem času, ko moč argumentov lahko vsak trenutek nadomesti sila oziroma govorica orožja, govori pričujoča knjiga. Bojan Godeša, znanstveni sodelavec in eden iz vrste mlajših zgodovinarjev na Inštitutu za novejšo zgodovino, se v njej loteva obravnave slovenskega izobraženstva med drugo svetovno vojno; torej tiste kategorije, ki ima običajno velik ugled in s tem tudi vpliv v javnosti. Pomen tega družbenega sloja je toliko večji, ker so intelektualci bolj ali manj tudi ustvarjalci javnega mnenja. Godeša nas s to knjigo vodi v srčiko njihovih zagat, ki jih je povzročala razpetost med tremi nepomirljivimi dejavniki (okupatorji, Osvobodilna fronta in protirevolucinarni tabor), ki so vsak zase terjali celostno in brezrezervno podporo za svoje početje. Ravno v tem času se je pokazalo, kako grozljive razsežnosti lahko dobi življenjska filozofija utemeljena na izločanju drugače mislečih.

Razpravljanje o položaju intelektualcev in presojo njihovih ravnanj dr. Godeša prične s sintetičnim orisom nazorskih taborov in izobražencev pred drugo svetovno vojno. Avtorjeva odločitev je bila vsekakor pravilna, kajti dogajanje na slovenski politični areni v tridesetih letih že v marsičem pojasnjuje medvojne odločitve, pa čeprav poznejših razmer nikakor ni mogoče šteti za logično nadaljevanje dogajanja v tridesetih letih. V kriznih tridesetih letih, ko so v ospredje stopile velike gospodarsko-socialne ideje in njihovi goreči zagovorniki, se je namreč nazorsko izoblikovala generacija izobražencev, ki je v letih vojnih preiskušenj dejavno stopila na prizorišče in v ospredju dajala ton dogajanju.

Z začetkom druge svetovne vojne na slovenskih tleh, ki je začetni mejnik Godeševe razprave, pa vstopamo skozi prvo poglavje v analizo konkretnega zgodovinskega dogajanja. Z izbruhom vojne in razkosanjem Slovenije so se razmere zelo spremenile. Komaj dodobra vspostavljena politična, kulturna in gospodarska enotnost slovenskega prostora - seveda le znotraj Jugoslavije - je bila nasilno raztrgana na tri okupacijska področja z zelo različnimi režimi. Kljub temu so imeli strateško enak cilj, to je izničenje slovenske identitete, razlike so nastopale le pri taktičnih pristopih, ki so vodile k uresničevanju osnovnega namena.

Zaradi svoje družbene vloge ni presenetljivo, da so se intelektualci že kar na začetku znašli v okupatorskem primežu. Nemci in Madžari so takoj nekompromisno izpolnjevali svoje cilje in pričeli iz slovenskega narodnega telesa z izgoni izločati izobražence, kot najbolj izpostavljene nosilce slovenske zavesti. Nasprotno pa so Italijani ubrali nekoliko drugačno pot. Iz prepričanja o veliki mikavnosti in večvrednosti njihove kulture so najprej kazali prijazen obraz in so dovoljevali, da se je na njihovo okupacijsko področje zateklo mnogo izobražencev iz drugih slovenskih predelov.

Do tu so bile razmere bolj ali manj jasne, kajti le malo je bilo prebivalcev naših krajev, ki bi odobravali okupacijo in okupatorske ukrepe. Opredeljevanje je bilo enostavno. Povsem drugačne

razmere pa so nastopile s pričetkom odporniškega gibanja in prevladujočo vlogo Komunistične partije v njem. Ob tem so stopila na plan v zelo izostreni obliki vsa predvojna družbena in ideološka nasprotja; črno-belo gledanje na svet in izključujoča logika po načelu, da na svetu obstajata smo dve mnenji: "moje (oziroma naše) in napačno", je dobila grozljive razsežnosti. Ljudstvo - z njimi pa tudi izobraženci - se je pričelo deliti z ustreznimi posledicami v skladu z naslovom knjige "kdor ni z nami, je proti nam". Pomembna, če že ne kar najpomembnejša, ločnica je poleg odpora proti okupatorju postala tudi vodilna vloga komunistov v Osvobodilni fronti. Godeša nas tako v preostalih dveh zelo obsežnih poglavjih, z vrsto podpoglavij, le na prvi videz na drobnem izseku - izobraženci so bili vendarle precej ozek sloj v predvojni slovenski nestrukturirani družbi - popelje v bistvo medvojnega dogajanja. Z analitično širino, v kateri podkrepitev ne manjka, natančno obravnava dve etapi vojnega dogajanja, to je čas do kapitulacije Italije in po njem.

Z Godeševo knjigo si je mogoče - seveda le tisti, ki si to dobronamerno želi - ustvariti sliko o bistvenih potezah in značilnostih travmatičnega dogajanja med drugo svetovno vojno. Skozi opisovanje in analiziranje presoj ter opredeljevanja intelektualcev je namreč, če odmislimo vojaški vidik, podana skorajda politična zgodovina druge svetovne vojne na slovenskih tleh.

V pripoved o usodi in ravnanjih intelektualcev je spretno vtkana ne samo zgodba o odporu proti okupatorju, ki je v vrste Osvobodilne fronte pripeljala prevladujoči del slovenskih izobražencev, temveč tudi tista druga plat (protirevolucionarni tabor), ki nikakor ni mogla preseči dejstva, da so Osvobodilno fronto obvladovali komunisti. V borbi proti njim pa so se bili nerazumljivo pripravljeni opreti tudi na okupatorja, pa čeprav so se še kako dobro zavedali njegovih strateških ciljev glede slovenstva. Taka pozicija je neizogibno, prezreti pa ni tudi zaslug Osvobodilne fronte, vodila v državljanski spopad, ki - kakor se na trenutke zdi - na simbolični ravni ni presežen še niti do današnjega dne.

Bojanu Godeši se je namreč posrečilo na neobremenjen in stilsko sproščen način, z upoštevanjem različnih in raznorodnih vidikov (glej impozanten seznam virov in literature), osvetliti zelo razburljiv čas slovenske zgodovine, ki je zakoličil razvoj naslednjih desetletij. Vsem akterjem je dodelil ustrezno mesto, kajti sodil jih je po njihovih dejanjih, ne pa po njihovih predstavah o samih sebi. Dosežek moramo ceniti toliko bolj, ker gre za izjemno kompleksno dobo, v kateri se je prepletalo kar nekaj procesov od okupacije, aktivnega odporniškega gibanja, revolucije in protirevolucije ter s tem samoumevno državljanske vojne. Natis Godeševe študije, ki je temeljito predelana doktorska disertacija, je kljub temu, da sodi v dolgo vrsto knjig o drugi svetovni vojni na Slovenskem, razveseljivo in opogumljajoče dejstvo. Od vseh dosedanjih se namreč razlikuje v temeljnem izhodišču. Poleg obravnavnave celotnega slovenskega prostora je potrebno izpostaviti še kritično analizo obeh plati sicer precej nasprotnih "resnic" o vojnih razmerah pri nas in to brez vnaprejšnjih sodb, ki bi eni ali drugi strani dajale večjo ali manjšo veljavo. S temi odlikami bo knjiga nedvomno našla ustrezen odmev v širši javnosti in pripomogla k lažjemu obračunu z našo preteklostjo, ki - če to želimo ali ne - še kako živi v nas. Politično neobremenjene študije - Godeševa pa je zagotovo taka - naj bi obenem omogočile, da preteklost, v kolikor ni že prepozno, ne bo postala seme razdora in vzrok novih delitev v sedanjosti.

Žarko Lazarević

Annales 6/'95, Anali za istrske in mediteranske študije - Annali di Studi istriani e mediterranei, letnik V, številka 6, Koper 1995, 266 strani

V petem letu izhajanja je izšla šesta številka revije Annales. Tokratni zvezek prinaša, poleg standardnih rubrik, tri vsebinsko zaokrožene sklope. Prvi sklop sestavljajo članki s področja varovanja in prenove spomeniško zaščitenih stavb in mestnih predelov. Drugi del so prispevki o istroromunskem jezikovnem otoku. Sledi še sklop člankov o prometu. Pred prvim sklopom so v Annales uvrstili prispevek Darje Mihelič, ki nam prikazuje piransko župno cerkev Sv. Jurija. Pri tem ji je bil v veliko pomoč tudi kapiteljsko arhiv omenjene cerkev.

V prvi sklop je uvrščenih sedem prispevkov Naceta Šumija, Vojteha Ravnikarja, Draga Kosa, Sonje Ane Hoyer, Mojce Guček, Mojce Ravnik in Marka Stokina, ki so bili predstavljeni na posvetu *Stavbarstvo in prenova na Koprskem.* Prispevki predstavljajo omenjeno problematiko iz umetnostno zgodovinskih, arhitekturnih, sociooloških, konzervatorskih, etnoloških in arheoloških vidikov.

O zelo zanimivem fenomenom istroromunskega jezikovnega in kulturnega otoka v drugem sklopu pišejo Srđa Orbanić, August Kovačec, Goran Filipi, Josip Miličević in Dario Marušič. Tudi tu avtorji problematiko prikazujejo z različnih zornih kotov, predvsem z jezikovnega, kamor med drugim sodi tudi poimenovanje ptic.

Iztok Ostan je z Majdo Prijon in Josipom

Zohilom pripravil članke o prometu. V člankih pišejo o potniškem prometu z Italijo, o povezovanju pristanišč Koper in Trst in razmišljajo o izobraževanju inženirjev prometa v Sloveniji.

Rubrika *Razprave in gradivo* prinaša deset prispevkov. Med drugim sta tu dva biografska prispevka o Andreju Zdešarju in Antonu Kodriču vitezu Sablodskem izpod peres Branka Marušiča in Slavice Pavlič. Lovorka Čoralić piše o oporokah istrskih izseljencev v Chioggi. Lujo Margetić v svojem prispevku piše o statutu Moščenic iz leta 1616, ki ga je v nemščini objavil Vasko Simoniti. Margetić meni, da bi posamezne dele statuta lahko brali tudi drugače, kot je to storil Simoniti. Med drugim pa razmišlja tudi nekaterih zanimivih Simonitijevih tezah.

Revija nadaljuje s tradicijo, da objavi tudi prispevke mladih raziskovalcev. Tokrat je objavljena raziskovalna naloga Dragice Čeč o zgodovini vasi Trnje, kot jo kažejo šolska kronika in matične knjige.

Vsebino šeste številke zaključujejo *Ocene in poročila* in prispevka v spomin Boga Grafenauerja in Pavla Stranja.

Bojan Balkovec

Borut Brumen, Na robu zgodovine in spomina. Urbana kultura Murske Sobote med letoma 1919 in 1941. Pomurska založba, Murska Sobota, 1995, 184 strani

Tisti, ki so dosedaj le zvedavo "pogledovali" proti skrajnemu vzhodu slovenskega etničnega ozemlja, so v želji, da bi ga v sami zgodovini spoznali pobliže prav gotovo naleteli na "neobljudena tla". Zato smo lahko toliko bolj veseli izida pričujoče knjige, prirejene magistrske naloge, ki jo je Borut Brumen zagovarjal leta 1993. Trenutno pa nadaljuje svojo raziskovalno pot kot asistent na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani.

Prelomnico v zgodovini Prekmurcev predstavlja prav obdobje, ki ga avtor obravnava v štirih obsežnih poglavjih (Iz Vesnice v varaš; Papinci, luterani in židovje - Prekmurci, Slovenci in Vogri; Med fabrikanti in želarji, na sprehajališču in v kavarni; Naša družina kot očetovo podjetje) v časovnem razponu od 1919. do 1941. leta, ko je bila predstava o Soboti kot "narodnostnomešanem kotlu" dokaj nejasna in premalo poznana, zato bo bralec, ki bo v tekstu morda prvič naletel na "nekega" Benka, Dobraya, Tkalca in še koga z nekoliko manj simpatije dojemal sporočilo knjige, ki pa zahvaljujoč preprostemu pripovednemu slogu lahko marsikoga pritegne k pozornemu branju.

Delo ni oris zgodovine, kar se od Brumna tudi ne pričakuje. Temu mnenju se pridružuje tudi njegov mentor dr. Slavko Kremenšek, ki trdi, da se Brumen kot etnolog glede na terminologijo in stroko v svojem "znanstvenem prizadevanju" nekoliko bolj odmika od historičnih prvin.

V središču obravnave je posameznik in njegov vsakdan (Sobočánec na kosilu, v družbi s prijatelji v bližnji kavarni, na ogledu kino predstave ali gledališke igre ...), zato bo **zgodovinar** (ki je to po stroki) med vrsticami stežka našel kaj več od "zgodovinsko" pomembnih datumov. Avtor se zaveda, da je stalna bariera, na katero lahko naleti mlad (beri: rojen po drugi svetovni vojni) raziskovalec prekmurske zgodovine (pa naj gre za jezikoslovca, zgodovinarja, geografa ali etnologa) neobvladanje **madžarskega jezika**, in je zato raje posegel po tistih "dokumentih preteklosti", ki so mu bili predvsem jezikovno razumljivi. Mogoče bo iz tega razloga bralec naletel na bolj skope podatke o delovanju Kazine ali Madžarskega izobraževalnega društva (VMKE) do leta 1919, kakor tudi za časa okupacije (str. 60), medtem, ko nam o političnih tendencah omenjenega društva veliko povedo članki v takrat edinem soboškem tedniku Muraszombat és vidéke (Mév), ki pa se jih Brumen ni poslužil. Ob še danes prisotnih nasprotujočih si mnenjih o tako imenovani Soboški ali Murski republiki bi bilo prav, če bi se avtor poglobil v predstavitev osebnosti Viljema Tkalca (str. 46, 64), kakor tudi v ozadje političnih dogodkov v tem kratkotrajnem, a burnem obdobju.

Konfesionalni profil Sobočáncev, še posebej tistih, ki jih zadeva židovstvo in katolicizem, bi lahko bil predstavljen v večjem obsegu, v kolikor bi Brumen upošteval tudi številne članke v Bojevniku, Pohodu, Jutru, Slovenskem delavcu, Mariborskem Večerniku Jutra ter mnogih drugih časopisih, ki zadevajo samo obdobje in tematiko, ki sta v ospredju proučevanja.

A propos: židovstvo, ki naj bi po zgrešenem mnenju takrat živečih Sobočáncev in marsikaterega prišleka prispevalo k pojavu nekakšne "kulturne disonance", je le bežno predstavljeno, saj ne zadošča le faktografska omemba izgradnje sinagoge leta 1908 na Lendavski ulici (str. 21). Pri njenem opisu (str. 45) se je Brumen poslužil (slikovno sicer odlične) Obalove knjige (Franc Obal, Arhitektura v obdobju 1900-1941 v Murski Soboti, M. Sobota, 1982), pa vendarle nam o njeni izgradnji in namenu, kakor tudi o delovanju Izraelitske verske skupnosti največ pove obsežen članek, ki je bil na dan slovesne otvoritve novozgrajene shódnice objavljen v že omenjenem tedniku Mév (6. september 1908). Tudi Anton Trstenjak, svojčas (so)ured-

nik Slovana, Slovenskega naroda in Ljubljanskega zvona, je o soboških Židih zapisal še kaj več, kot le to, da je zaradi njih trg izrazito *"nesnažen, kakor vsako židovsko gnezdo"* (str. 52).

Da je resnica o konfliktih med prišleki in domačini še danes nemalokrat izkrivljena, kažejo preprosti, a humorni opisi s katerimi nas avtor seznani v drugem poglavju (str. 58-82). Vendar stiki med njimi niso privedli le do sporov ali celo pretepov, ampak tudi do bolj posrečenih poznanstev, ki so potem največkrat vodila k oltarju.

Čeprav je današnja turistična ponudba Sobote vse prej kot zavidljiva, pa so (že) leta 1936 občinski odborniki na Ministrstvo za trgovini in industrijo (v Beogradu) vložili prošnjo za proglasitev Sobote kot turističnega kraja, ki so ji pristojni ugodili (str. 27). Kot spodbuda za razvoj turizma v Prekmurju je sledila organizacija tako imenovanega Prekmurskega tedna, ki so ga prvič organizirali junija 1939. leta (str. 28). Če smo že pri turizmu, velja omeniti domiselno predstavitev gostinskih in hotelskih lokalov, ki so bili za tako majhno mesto (v obravnavanem obdobju naj bi tu živelo od 3000 do 5000 prebivalcev) kot je Sobota zelo številni: do konca štiridesetih let so našteli enajst gostiln, tri kavarne in tri restavracije, tri hotele, eno pivnico in zajtrkovalnico ter tri brezalkoholne restavracije (str. 98). Izvemo tudi, da je kavarnar Franjo Meolic lahko postregel s tremi vrstami kave, dvema vrstama mleka, tremi različnimi čaji, navadnim in jajčnim punčem, osmimi vrstami likerjev ali konjakov in s slivovko, to je med Prekmurci tako priljubljeno pálinko. Gostje pa so lahko izbirali tudi med sedmimi različnimi buteljčnimi vini, tremi vrstami šampanjca, veliko pa se je popilo tudi "petanjske slatine". In da zaokrožimo do popolnosti: k vsemu temu je gostu ponudil tudi prigrizek iz jajc ali sardin (str. 100). Bralec potemtakem ne bo presenečen nad omembo zaželjene ustanovitve "Treznostnega društva" (str. 119).

Temu primerna je bila tudi blagovna ponudba (str. 86-87), o kateri so trgovci in obrtniki "medijsko" obveščali cenjene kupce na zadnjih straneh tednika Mév; tako bi bilo za avtorja dobrodošlo, če bi se (gledano s sociološkega vidika) podrobneje razpisal o trgovinah in pestri izbiri prodajnih artiklov, o čemer pričajo domiselni reklamni oglasi, preko katerih so se Sobočáncem ponujali tudi bolj eksotični izdelki in ne le tisti za vsakdanjo rabo.

Leta 1931 je bilo v Soboti kar osem pekarn (str. 102), danes jih je pol manj. Da je Prekmurje veljalo za gospodarsko potencialno pokrajino, priča tudi dejstvo, da je Janez Cvetič začel s svojo "fabriko" perila leta 1925, ko je zaposloval le nekaj deset delavcev (str. 90-91), danes pa na teh "obrtniških koreninah" stoji kompleks tekstilnih obratov "MURA". Po stopnji modernizacije in kvalitete pa je bil s svojo 1922. leta zgrajeno mesno tovarno Josip Benko vodilni industrialec, ne le v Prekmurju, ampak tudi v Jugoslaviji ter tem delu Evrope (str. 90, 93).

Pozoren bralec ne bo spregledal omembe prvega telefona leta 1895 (str. 88), ali avtomobila najpozneje leta 1913, last dr. Antona Lamna (str. 89), ali stalno delujočega kina, ki ga je od leta 1919 v Flisarjevi gostilni vodil klepar Gustav Dittrich (str. 89), čeprav so bile kinopredstave (v tehniki "Lumiére") v Soboti vsakdanja atrakcija že od začetka stoletja (kakor se omenja v Mév), česar pa Brumen žal ni zabeležil, pač pa izvemo, da je mesto leta 1931 štelo 58 telefonskih priključkov (str. 116).

Geografske danosti Prekmurja niso nujno omejevale športnih interesov (med temi je seveda prednjačil nogomet) ter sposobnosti Sobočáncev, saj so poleg številnih telovadnih društev tudi "Ravninci" kmalu "stopili na dilca". Tako se je 1926. leta prvega sokolskega smučarskega tečaja na Pohorju udeležil tudi carinski uradnik Vertot iz Sobote ter pozneje tudi sam organiziral smučarske tečaje na Goričkem (str. 125).

Nedvomno zanimiva pa je tudi etnološko - sociološka študija o štirih prevladujočih tipih soboških družin in vlogi očeta, žene, hčere ali sina znotraj le-teh (str. 130-161).

Brumnova knjiga je na področju etnologije vsekakor primer novega in s tem drugačnega pojmovanja (pol)pretekle zgodovine urbanega prostora. Natančnejša poglobitev v "odstiranje pajčevin s spomenikov preteklosti" pa bi bila dobrodošla že ob navedbi imena **Murska** Sobota. Mesto se "ab origine" **ni** ponašalo s sestavljenim imenom (tega bi se Brumen kot domačin moral zavedati), saj je atribut "Murska" posledica administrativne terminologije, ki se je vkoreninila tekom ogrske uprave, čeprav je res, da se kraj skozi ves srednji vek v (cerkvenih) listinah najpogosteje omenja kot "civitas" oziroma "oppidum Muraszombath-a": na primer leta 1384 kot *"via de civitate Redegee(r) ad Murazombata"* (glej: Codex diplomaticus hungariens Andegavensis, V., 214) ali 1431. leta kot *"civitas Murazombathya"* (glej: Csánki D., Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, Budapest 1894, II, 276). Od 18. stoletja dalje pa krstna knjiga soboške župnije beleži za leto 1739 "ex Szobota", podobno v letu 1743 in 1744. "Szoboto" omenja tudi Jožef Košič okrog leta 1848 v "Zgodbah Vogerszkoga kralesztva" (Szombathely 1848, str. 50). Uveljavljena domača oblika je bila in ostaja "Sóbota". Kot razlaga Ivan Zelko (Zelko, Murska Sobota, Kronika X, 1962, 21-28), so vse madžarske pisarniške oblike bile pisane z dodatkom "Murska", ki naj bi najverjetneje izviral od prvotnega poimenovanja tega ozemlja, to je zemljišča Belmura. Tako je Madžarom ime "Mura-

szombat" pomenilo toliko kot: "Sobota, ki stoji v okviru zemljišča Mura" (Zelko, n. d., str. 21).

Dober poznavalec madžarskega jezika ali madžarske aristokracije pa bo med vrsticami morda opazil slovnično napačno zapisano ime (soboških) grofov, ki so po moški veji izumrli leta 1970. Ne da bi šlo za pikolovstvo, vendar so se le-ti vedno podpisovali kot Szápáriji (Szápáry) in ne Szapáryji, kot piše Brumen.

Knjigo dopolnjuje seznam izbrane literature in virov ter slikovno in vsebinsko privlačne fotografije.

Kljub vsem pripombam je Brumen zastavljeno nalogo opravil po pričakovanjih vseh tistih, ki so mu ob zbiranju gradiva ter podatkov nudili pomoč, in ob tem ne gre prezreti širokega kroga starejših Prekmurcev, ki so bili kos široko zastavljenim anketnim vprašanjem.

Pričujoča knjiga je več kot "le knjiga o Soboti in njenih prebivalcih". Poleg knjig že pokojnega Ivana Zelka, Vilka Novaka in Jožefa Smeja je Brumnovo delo ena redkih monografskih publikacij, ki se vsaj delno navezuje na zgodovino Prekmurja do začetka 20. stoletja. Brumnovo delo lahko postane tudi "vodnik" na poti k novim dognanjem zgodovine Prekmurja - te, v zgodovinopisju prevečkrat prezrte pokrajine, kar pa kot očitek na tem mestu učinkuje kot že dolgo izpeta pesem.

Darja Keréc

Kroparski zbornik: Ob 100-letnici Plamena: 1894-1994, Radovljica 1995, 257 strani

Večjemu številu publikacij, ki so izšle v zadnjem času in obravnavajo preteklost radovljiškega območja, se je pridružil še obširen Kroparski zbornik s 23 prispevki na 245 straneh. Z njim so izdajatelji želeli počastiti stoletni jubilej tovarne Plamen, kovinske zadruge v Kropi, prispevki pa se nanašajo na celotno območje radovljiške občine na desnem bregu Save, znanem po naravnih in kulturnih lepotah in znamenitostih.

Tovarna Plamen, ki predstavlja nadaljevanje stare železarske tradicije v kraju, je vse do druge svetovne vojne izdajala tovarniško glasilo Zadrugar, katerega namen je bil "vzbujati zanimanje za preteklost domačih krajev in ljudi, obenem pa tudi ljubezen do domačije in do dela." Dolgoletni ravnatelj Jože Gašperšič je leta 1944 ob 50 letnici tovarne objavil obsežno Kroniko Plamena, kovinske zadruge z o. j. Isti avtor je tudi v povojnih prispevkih v Kroniki in drugod opozarjal na pomembno in svojevrstno preteklost zadruge.

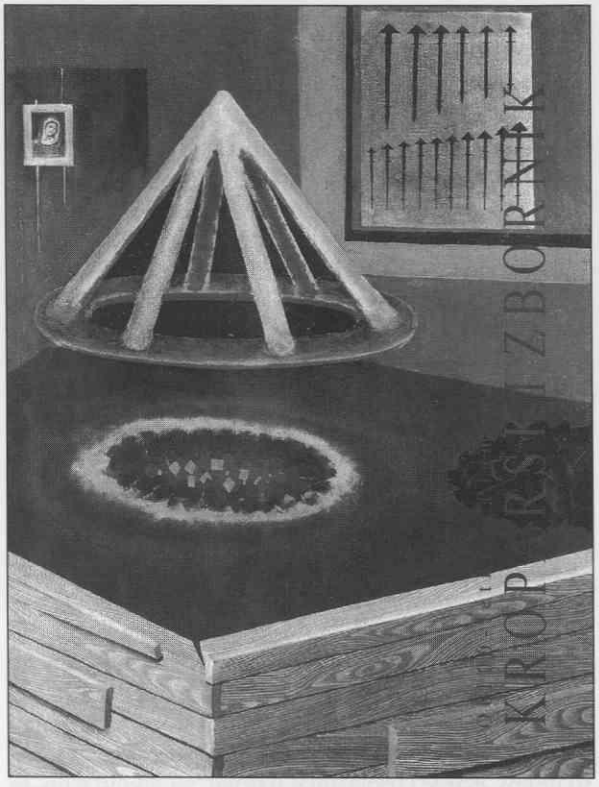

Slika na naslovnici Kroparskega zbornika: Kamilo Legat, Ješa, olje, 1992.

Pobudo za pripravo in objavo Zbornika so dali Muzeji radovljiške občine, še zlasti Kovaški muzej v Kropi, uredniško delo sta opravili Verena Štekar-Vidic kot glavna urednica in Ida Gnilšak kot sourednica. Tehnično je Zbornik urededil in oblikoval Miran Kambič. Knjiga je bogato slikovno ilustrirana, večinoma iz fototeke Kovaškega muzeja, drugih ustanov in zasebnih zbirk. Povzetki tekstov so prevedeni v nemški in italijanski jezik, da bo založnikoma (Tovarni Plamen in občini Radovljica) lahko predstavljala tudi primerno poslovno darilo.

Zbornik začenja z geografskimi in naravoslovnimi prikazi. V obsežnem članku Geografija doline Lipnice in sosednjih Dobrav na desnem bregu Save Nadja Gartner-Lenac obravnava naravno geografske razmere, pri čemer je poudarek na Dobravah ter na pasu apnenca na robu Jelovice.V drugem poglavju pa govori o družbeno-geografskih značilnostih obravnavanega območja. Nadja Zupan-Hajna je podala Geološko podobo Lipniške doline, ki je zelo raznolika. Posebej je prikazala kraške pojave ter nahajališča železove rude - bobovca. Na podlagi take rude se je v 14. stol. razvilo železarstvo v Kropi, Kamni Gorici, Kolnici, Železnikih in Bohinju. Mihael J. Toman je v prispevku Rastlinski in živalski svet Lipniške doline in njene ekološke značilnosti opozoril na raznolikost favne in flore na kopnem in v vodi. Ob

sklepu razmišlja o usodnih človekovih posegih, ki ne spoštujejo zakonov narave. Članek Gozd in Kropa, ki ga je napisal Rok Gašperšič obravnava gozdne površine k. o. Kropa in Kamna Gorica, ki so jih v času fužinarstva močno iztrebili, v novejšem času pa dodobra kvalitetno obnovili.

Janez Kopač je avtor članka Uprava radovljiškega območja (1849-1994), v katerem je deloma posegel še nazaj v čas fevdalnega reda ter začetkov lokalnih oblasti. Konkretneje pa obravnava razvoj okrajev ter občin od srede 19. stol. dalje. Razlago je opremil tudi z več statističnimi razpredelnicami. Ob koncu leta 1994 so na območju dotedanje občine Radovljica nastale tri nove občine kot lokalne skupnosti: Bohinj, Bled in Radovljica.

Osrednji del Zbornika predstavljata članka Janeza Šmitka, Sto let Plamena 1894-1994 ter Nade Holynski, Kako je bila ukinjena kovinarska zadruga Plamen v Kropi. Šmitek je podal razvoj podjetja od žebljarske manufakture do vijačne industrije ter poudaril pomen ustanovitve žebljarske zadruge. V drugem delu pa je podal kronološki pregled najpomembnejših dogodkov v razvoju in delovanju zadruge. Holynskijeva je v svojem aktualnem članku pojasnila vzroke za likvidacijo in na podlagi arhivskega gradiva prikazala prizadevanja vodstva zadruge za njeno ohranitev ter sam potek ukinitve.

V članku Lipniška dolina v 16. stoletju že omenjeni avtor Janez Šmitek prikazuje na podlagi urbarjev loškega in radovljiškega gospostva ter ortenburškega in mlajših rudarskih redov razvoj zemljiških gospostev na obravnavanem območju ter fužinarstvo v Kropi, Kamni Gorici in Kolnici.

Nov sklop prispevkov iz umetnostne in kulturne zgodovine začenjajo Spomeniki cerkvene arhitekture avtorja Damirja Globočnika. Podrobno je opisal župnijske in podružnične cerkve - 9 po številu - ter številna znamenja, kapelice in razpela, ki stojijo sredi naselij, ob robu vasi, sredi polj in gozdov. Emiljan Cevc pa obravnava življenje in delo Matevža Langusa, kamnogoriškega rojaka, ki je znan po številnih portretih družbe na Kranjskem iz prve polovice 19. stoletja. Od njegovih fresk so najpomembnejše v romarski cerkvi na Šmarni gori. Avtor ga označuje kot "prvega slovenskega nazarenca". Znana poznavalka ur Vesna Bučić nas v daljšem članku seznanja s kroparskimi urarji in njihovimi urami v 19. stoletju. Podrobno opisuje Jurija Pirca, ki je izdelal znamenito stolpno uro na ljubljanski šempetrski vojašnici.

Med prispevke, ki se nanašajo na pomembnejše rojake iz obravnavanega območja uvrščamo članek Vasilija Melika, Začetki slovenskega političnega življenja in Lovro Toman. V njem obravnava znanega politika, ki je deloval v kranjskem deželnem zboru, kjer se je zlasti prizadeval za slovenski jezik. Kot poslanec v državnem zboru je glasoval za dualizem in dobil koncesijo za železnico Ljubljana - Trbiž.

Delo in življenje slikarja Petra Žmitka iz Krope, sodobnika in spremljevalca slovenskih impresionistov, je skrbno obdelala Barbara Zupančič. Njegova dela, za katera je značilen realizem, obsegajo številne oljne slike, akvarele in risbe, skice, vinjete in ilustracije. Članek o znanem opernem in koncertnem pevcu Antonu Dermoti, prav tako rojaku iz Krope, ki je polnih štirideset let z velikim uspehom nastopal v dunajski državni operi, je prispevala kustosinja Slovenskega gledališkega in filmskega muzeja Francka Slivnik. Glasbi sta se zapisala prav tako brata Leopold in Gašper Dermota, katerih delovanje je v članku tudi na kratko opisano.

Dušan Čop v prispevku Jezikovne in imenske značilnosti okrog Krope in v dolini Lipnice ponazarja glavne dialektične ter imenske značilnosti obravnavanih krajev, dodal pa je tudi etimološka pojasnila imen krajev, voda in ledinskih imen. V nadaljevanju Zbornika je Jože Eržen v članku Domača hišna imena v Kropi, zbral podatke o hišah, njihovih domačih imenih in lastnikih oziroma stanovalcih.

Na podlagi skrbno zbranega gradiva in terenskega dela sta avtorici etnologinji Anka Novak in Tatjana Dolžan napisali prispevek Stanovanjske razmere in notranja oprema stanovanj v Kropi od tradicije k sodobnosti. Tradicionalne stanovanjske razmere v Kropi so bile povezane s fužinarstvom in kovaštvom. Z njunim propadom so se pričele tudi te spreminjati, kar sta avtorici nazorno opisali. Tita Porenta obravnava v članku Sveti Gregor "Luč v vodo vrže" zanimive običaje, ki so se v spominov prebivalcev v Tržiču, Kropi in Kamni Gorici ohranili v zvezi s praznovanjem sv. Gregorja kot prvega pomladanskega dne (11. marec). Lepe so tudi koledniške pesmi iz Krope in Kamne Gorice, ki jih je zbral in oživel ter predstavil v Zborniku pod naslovom Danes po vseh krajih zemlje nekaj nov'ga se godi, Egi Gašperšič.

Leta 1957 so osnovne šole v Lipniški dolini, na Dobravah in v Kropi združili v osemletko Staneta Žagarja; tedaj so odprli tudi novo šolsko poslopje. Stane Mihelič je posvetil svoj članek Osnovna šola v Lipniški dolini po drugi svetovni vojni njenemu razvoju in življenju na šoli.

Zboprnik zaključujeta Kratek zapis o arheoloških izkopavanjih na Pustem gradu (Waldenberg) nad Zgornjo Lipnico, Barbare Ravnik Toman ter prispevek Verene Štekar Vidic, Pomemben del kulturne dediščine se hrani v muzejih s podnaslovom: Kovaški muzej. Prvi podaja osnovne podatke iz zgodovine gradu, opisuje njegove razvaline in

potek izkopavanj v maju in juniju 1993. Vidičeva pa prikazuje Kovaški muzej, ki že več kot 40 let oživlja staro kroparsko železarsko in žebljarsko tradicijo, spremlja njegov razvoj od ustanovitve leta 1952 dalje ter opozarja na njegov pomen pri varovanju kulturne dediščine.

Za zaključek lahko poudarimo, da je zbornik zelo pester, da prinaša mnogo gradiva s številnih področij in da odpira tudi nova vprašanja. Tako se tudi Kropa uvršča med kraje, ki uspešno prispevajo k boljšemu poznavanju svoje bogate preteklosti.

Majda Žontar

Marjeta Ciglenečki, Stojan Kerbler, PTUJ: "Najlepši pa je zame Ptuj...", Maribor, Umetniški kabinet Primož Premzl, 1995, 149 strani

Leta 1970 je izšla kompleksna monografija o Ptuju, ki sta jo napisala Iva in Jože Curk, oba vrhunska poznavalca starega mesta ob reki Dravi. Mesto je ob koncu leta 1995 dobilo novo monografijo za katero je besedilo napisala umetnostna zgodovinarka iz Pokrajinskega muzeja Ptuj, **Marjeta Ciglenečki**, fotografije pa je prispeval priznani umetniški fotograf **Stojan Kerbler**.

Knjiga je zasnovana dvodelno. V prvem delu je tekst, ki ga spremljajo kvalitetne preslikave starih fotografij v črno beli tehniki, tako je ta del knjige tudi estetsko na ustrezni ravni. Drugi del knjige pa je sestavljen izključno iz barvnih fotografij (tudi takšnih čez dve strani), fotografa Stojana Kerblerja. Resnici na ljubo moramo povedati, da bi od tako kvalitetnega mojstra fotografije, človek pričakoval boljše fotografije še zlasti ker naj bi šlo za avtorsko predstavitev mesta skozi objektiv fotoaparata. Tako pa je kar nekaj fotografij podpovprečnih (seveda ne vemo, koliko je k tem slabostim prispeval tisk), za nekaj spodrsljajev pa je prav gotovo kriv oblikovalec, ki se je odločil za malce čudne kombinacije.

Besedilo samo je pisano v poljudni obliki za povprečnega bralca; v prvi vrsti za obiskovalca, ki se prvič srečuje s Ptujem. (Seveda tudi Ptujčanom ne bi škodovalo, če bi knjigo vzeli v roke, ker svoje mesto na žalost vse slabše poznajo; iz tega pa izhaja tudi odnos do zgodovine mesta in do tega kaj se dogaja s tem kulturnozgodovinskim biserom).

Avtorica je umetnostna zgodovinarka, zato je razumljivo, da prikazuje mesto skozi njegove kulturnozgodovinske spomenike, ki jih koncentrira v posamezne sklope oz. poglavja. Najprej se zaustavi na podobah starega mesta, saj slovi Ptuj prav po svoji veduti, zanimive pa so tudi druge upodobitve, ki so nastale skozi čas kot delo številnih mojstrov v raznih tehnikah. Upodobitve imajo danes ob umetniški tudi še zgodovinsko vrednost in so v veliko oporo raziskovalcem.

Ptuj je skozi zgodovino predstavljal pomembno strateško postojanko (kar je na nek način tudi ugodno vplivalo na razvoj samega mesta, saj se je prva stagnacija Ptuja začela takrat, ko je prenehal biti pomembna vojaška postojanka), ki so jo varovale številne utrdbe. Tisto, kar si je od vojaških utrdb mogoče danes ogledati, je povečini iz 16. stoletja, ko so dela pri utrjevanju mesta vodili italijanski gradbeniki (Gianmaria dell' Allio in Antonio de Pivo). Obrambni sistem mesta je sestavljalo obzidje (vzhodni in zahodni krak sta bila obdana z jarki) s šestimi stolpi in dvema bastijama, pomembni komponenti obrambnega sistema pa sta bili tudi reka Drava in grad. Avtorica med posebne komponente obrambnega sistema uvršča tudi štiri mestna vrata, vendar vrata sama po sebi niso nič drugega kot vrata, torej komunikacija, ki je nujna, obrambni sistem pa kvečjemu slabi. Vrata tako ne morejo nastopati kot samostojna komponenta obrambnega sistema, ampak kot komunikacija v delu obzidja, ki ji je v obrambi potrebno nameniti še prav posebno pozornost, ta posebna pozornost pa lahko pripelje do močnejšega obrambnega sistema v celoti (npr. ob vratih zgrajena bastija).

Krono ptujske mestne vedute predstavlja grad, ki so ga zgradili na že v prazgodovini obljudenem griču nad mestom. Sami začetki grajske utrdbe še niso zadovoljivo pojasnjeni in tudi kronologija je neenotna, obstaja pa zapis iz časa salzburškega nadškofa Konrada I., ki je dal pozidati grad na mestu starega že davno porušenega gradu. Od tu naprej lahko sledimo razvoj same utrdbe in spoznavamo njene lastnike in upravnike vse do danes, ko je v gradu ptujski muzej. V tem poglavju sta na kratko prikazana še Spodnji svobodni dvor in Mali grad oz. Zgornji svobodni dvor.

Srednjeveško in tudi kasnejše življenje v mestih je v veliki meri temeljilo na veri (nenazadnje so bili gospodarji Ptuja salzburški nadškofje) in cerkve sodijo med najpomembnejšo arhitekturo. V poglavju o cerkvah so predstavljene proštijska cerkev sv. Jurija (razvoj in oprema), cerkev sv. Ožbalta, omenjene pa so še cerkev Vseh svetnikov (bivša judovska sinagoga), cerkev sv. Duha (ta je bila sestavni del mestnega špitala) in cerkev sv. Jožefa. Ptuj je imel še tri cerkve, ki so bile sestavni del samostanov in so prikazane v poglavju o samostanih.

Najstarejši ptujski samostan je dominikanski,

nastal je leta 1230, menihi pa so prišli iz Brež na Koroškem. Samostan s cerkvijo je šel skozi več gradbenih faz in predstavlja danes s svojim križnim hodnikom prvovrsten kulturnozgodovinski spomenik. Samostan je bil razpuščen v znanih reformah cesarja Jožefa II., danes v njem domujeta Pokrajinski muzej in Zgodovinski arhiv. Kmalu za dominikanci so se na Ptuju naselili minoriti (obema samostanoma so botrovali gospodje Ptujski) in ob samostanu prav tako zgradili enoladijsko cerkev z "dolgim korom". Samostan in cerkev sta doživela v dobi baroka velike prezidave in arhitekt Dionis Merlino iz Lugana je na cerkvenem pročelju prvič na Slovenskem za razčlenitev uporabil stebre. Cerkev so leta 1945 hudo poškodovale bombe, povojna oblast pa je dala na mestu cerkvene ladje zgraditi poštno poslopje, prezbiterij pa so leta 1989 obnovili in usposobili za obrede (prezbiterij tako danes predstavlja cerkev). Ker se je v 15. stoletju tudi na Ptuju zelo razmahnil protestantizem je bodoči cesar Ferdinand II. leta 1615 zaradi neuspešnosti verskih komisij na Ptuj poklical kapucine, da bi protestantizem iz mesta pregnali. V nekaj letih so zgradili cerkev, ki so jo posvetili sv. Frančišku Asiškemu, v naslednjem desetletju pa je bil zgrajen še samostan, ki je bil tako kot dominikanski ukinjen z jožefinskimi reformami.

Bogata zgodovina pušča sledi tudi v obliki javnih spomenikov in samo nekatere med njimi je avtorica predstavila v knjigi. Najstarejši ptujski spomenik je 5 metrov visok rimski nagrobnik iz 2. stoletja, ki se ga je zaradi prizora na osrednjem polju prijelo ime Orfejev spomenik. Drugi predstavljen spomenik je Marijin steber, ki so ga leta 1664 postavili na trgu pred minoritskim samostanom v počastitev velike zmage nad Turki pri Monoštru. Steber so Nemci leta 1941 umaknili, Marijin kip pa prenesli v muzej, kjer je počakal vse do 1994., ko so Ptujčani steber rekonstruirali na starem mestu. Med spomeniki sta predstavljena še dva Florijana (Florijan je zavetnik pred ognjem in meščani so ga zaradi številnih požarov radi častili), in sicer tisti z mestnega trga in tisti z južnega obzidja ptujskega gradu. Od novejših spomenikov je v knjigi prikazan monumentalen spomenik, ki ga je 1955 izdelal kipar Jakob Savinšek, predstavlja pa narodnega heroja Jožeta Lacka. Spomenik je dolgo časa stal v središču mesta na Slovenskem trgu, leta 1992 pa so ga prenesli na opuščeno mestno pokopališče.

Zadnje poglavje knjige govori o nekaterih mestnih hišah in o mestnem stolpu, kot posebnem simbolu mestne veljave. Današnji stolp je nastal v 16. stoletju, njegovega predhodnika pa omenja že mestni statut iz 1376. Dodatna zanimivost in že kar znamenitost stolpa je prvi muzej na prostem "sub divo", ki je nastal leta 1830 po zaslugi kurata Simona Povodna. Ta je namreč dal v stolp vzidati antične spomenike in obiskovalci Ptuja jih lahko tam vidijo še danes.

Martin Šteiner

Kronika 100 let olimpijskih iger: 1896-1996, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1996, 328 strani

Slovenska športna bibliografija je v letu, ko se praznuje stoletnica prvih modernih olimpijskih iger, dobila tudi knjižni epilog pretečene poti. Kronika je prevod nemškega originala Die Chronik 100 Jahre Olympiesche Spiele: 1896-1996, avtorice Britte Kruse. Slovenski prevod je dopolnjen z dvema prispevkoma Slovenci in olimpijske igre Evgena Berganta in statističnim pregledom Športniki iz Slovenije na olimpijskih igrah Marka Rožmana.

Kakšnih specialnih del na olimpijsko tematiko v slovenščini nimamo, če ne upoštevamo kataloške knjižice ob razstavi Slovenski olimpizem. Slovenski statistični športno-tekmovalni prispevek je popisan v pregledni publikaciji Marka Račiča in Toma Levovnika Naši olimpijci, za kaj več pa smo že odvisni od tuje literature.

Ne glede na to kakšen je naš odnos do športa ali pa olimpizma kot enega njegovih najprestižnejših sestavin, so olimpijske igre (dalje OI) postale stalnica, ki za čas trajanja pritegnejo pred ekrane ali na stadione milijone zemljanov. Temu primerno se 'obračajo' tudi denarci in v sami Kroniki lahko sledimo razvoju OI od skromnih amaterskih začetkov do kompleksno zastavljene in komercialno (komercializacijo zagovarja predsednik MOK Juan A. Samaranch) podprte prireditve v Atlanti, ki bo letošnje poletje. V uvodnem delu dva svetovno znana slovenska olimpijca Leon Štukelj in Miroslav Cerar podata svoje misli Knjigi na pot. Sledi kratek opis Od antike pa do 21. stoletja, kjer se avtorica po zelo skromni omembi antičnih iger v Olimpiji osredotoči na moderno dobo. Tekst je kratek in poljuden in skuša prikazati razvoj OI in gibanja v kontekstu časovnih okvirov in političnigh dogodkov. Avtorica pravi, da je imel Pierre de Coubertin nemalo težav pri popularizaciji svoje zamisli o obnovitvi antičnih olimpijskih iger oz. njegove "religije športa" (str. 10). Kakorkoli že, to mu je uspelo in na OI igrah je doslej sodelovalo tudi 418 slovenskih športnikov in športnic (353 moških in 65 žensk), kar izvemo iz prispevkov o slovenski udeležbi na OI, v to številko pa niso zajeti zamejski športniki med obema vojnama in po

njej. Pri statističnem pregledu je upoštevana Slovenija v jugoslovanskem okviru in sabljač Rudolf Cvetko kot član reprezentance habsburške Avstrije ter novejši nastopi športnikov samostojne Slovenije. Vsaj za OI v Los Angelesu leta 1932 mi je znano, da so v veslanju osvojili olimpijsko zlato veslači četverca s krmarjem iz koperskega kluba Libertas v postavi B. Vattovaz, R. Divora, G. Plazzer, B. Parovel in krmar G. Scher (imena zvenijo nekako domače). Morda bi veljalo pripomniti, da je škoda, ker je slovenski statistični pregled omejen le na uvrstitve do desetega mesta za posameznike in šestega za moštva, saj je treba za informacijo o ostalih uvrstitvah iskati druge vire.

Rdeča nit pripovedi so tekmovanja. Vsak posamezen olimpijski ciklus s tekmo v četrtem letu je zgodba zase in tako so nanizane olimpijske zgodbe od Aten 1896 do Atlante 1996, kjer je opisan izbor Atlante in njihove priprave. Poleg bogatega slikovnega prikaza so na kratko opisane zanimivosti posameznih olimpiad, njihovi junaki, organiziranje ločenih zimskih OI, spremembe olimpijskega rituala, vpliv mednarodne politike ipd. Ker je original nemški je seveda poudarek na nemški udeležbi na OI. Tako izvemo, da Nemci kot dvakratni vojni poraženci, takoj po obeh svetovnih vojnah niso smeli nastopiti. Po drugi svetovni vojni so nato najprej nastopali kot vsenemška reprezentanca, na zimskih OI v Grenoblu leta 1968 pa sta nastopili ločeno Vzhodna in Zahodna Nemčija in tako vse do devetdesetih let in podrtja Berlinskega zidu. Med različnimi športnimi utrinki v knjigi mi je padel v oči ta o udeležbi Avstrijca Schaferja na zimskih (1932 - umetnostno drsnje) in poletnih OI (1928 - plavanje). Le malokdo ve, da imamo podobnega korenjaka, ki pa tekmovalno ni bil tako uspešen kot Avstrijec, tudi Slovenci. Igor Radin je leta 1960 nastopil kot član veslaškega četverca brez krmarja na OI v Rimu in pozimi 1968 s hokejsko reprezentanco v Grenoblu.

Kot sem že omenil je bogatsvo knjige slikovno oz. fotografsko gradivo. Čeprav je na trenutke malce preveč atletskih footografij pa vendarle te same zase najbolje popisujejo in opisujejo športno zgodovino in razvoj športne tehnike in opreme. Osebno me je najbolj pritegnil razvoj boba, od začetkov temelječih na sankah pa do današnje vizije 'formulskega bolida'. Tudi pri nekaterih drugih panogah kot npr. smučarskih skokih je lepo opazna sprememba stila oz. tehnike skakanja in izboljšave skakalnic. Prav tako lahko ob temu sledimo razvoju fotografske tehnike od prvih statičnih črno-belih fotografij do današnjih akcijskih barvnih primerkov.

In tako nas privedejo olimpijske zgodbice do statističnega pregleda olimpijskih junakov. Na straneh 213-309 so popisani prvi trije uvrščeni vseh olimpijskih športnih disciplin od Aten 1896, kjer je 311 udeležencev iz 13 držav, od tega 300 moških in 0 žensk (razlika mi ni razumljiva, morda je nastopilo tudi 11 dečkov), nastopilo v 9 športnih panogah in 43 disciplinah, do Barcelone 1992, kjer je nastopilo 9367 športnikov (o številu žensk boste izvedeli v Kroniki) v 257 dciplinah iz več kot dvajsetih športnih panog in Lillehammerja 1994, kjer je bilo 1737 športnikov in športnic iz 67 držav. Nastopili so v 10 športnih panogah in 61 disciplinah, zadnji nosilec ognja pa je bil princ Hakon Norveški.

Dragi športniki, športni ljubitelji in enciklopedi, veliko užitkov.

Tomaž Pavlin

Dragan Matić, Kulturni utrip Ljubljane med prvo svetovno vojno. Kulturne in družabne prireditve v sezonah 1913/14-1917/1918. Zgodovinski arhiv Ljubljana, Gradivo in razprave 15, Ljubljana 1995, 347 strani

V okviru izdajateljske dejavnosti Zgodovinskega arhiva Ljubljana (serija Gradivo in razprave) je konec leta 1995 izšla še ena od publikacij, ki odstirajo slike iz preteklosti Ljubljane. Knjigama Judite Šega "Zdravstvene in higienske razmere v Ljubljani (1885-1910)" in Andreja Studna "Pedenarca, ksel, kelnerca, žnidar" se je pridružila publikacija Dragana Matića o kulturnem utripu Ljubljane v letu pred in med prvo svetovno vojno, ki je nekoliko predelana magistrska naloga.

Knjiga prinaša prikaz kulturnega življenja Ljubljane skozi pet "sezon", mirnodobne 1913/14 in štiri vojne po kronološkem principu (sezona koledarsko predstavlja čas med 1. 9. in 31. 8.) in ga umešča v okvir treh politično-kulturnih taborov: liberalnega, katoliškega in nemškega. Temelji na časopisnih virih - objavah (oglasih), poročilih o kulturnih prireditvah v treh ljubljanskih dnevnikih: Slovenec, Slovenski narod in Laibacher Zeitung pa tudi arhivskemu gradivu in spominski literaturi.

Avtor je vse prireditve v okviru izbrane sezone po mesecih razvrstil najprej glede na status izvajalcev v društvene (amaterska društva) in institucionalne (praviloma profesionalne ustanove, saj je v to skupino uvrstil tudi Glasbeno matico, ki je bila sicer registrirana kot društvo). Društvene prireditve so razgrajene na predavanja, kulturno-umetniške prireditve, kulturno-zabavne prireditve in družabno-zabavne prireditve. V okviru institucionalnih pa sledimo gledališkim predstavam, kon-

certom in filmskemu sporedu. Spoznamo prizorišča kulturnih prireditev. Prireditve in srečanja liberalnega tabora so se odvijala v Narodnem domu, Mestnem domu, Sokolskem domu na Taboru, hotelu Ilirija. V Ljudskem domu, Rokodelskem domu, na sedežh društev in v hotelu Union pa so imela svoje prireditve katoliška društva. V prostorih Kazine so bile prireditve Nemcev.

Ob koncu vsake sezone sledi kratek povzetek z analizo in grafičnimi prikazi prireditev po razvrstitvi v tekstu in po kulturno-političnih taborih. Še posebej kaže opozoriti na grafe v zaključnem poglavju - primerjalni analizi sezon, iz katerih je lepo razviden velik upad kulturnega življenja v mestu v prvi vojni sezoni 1914/15 in nato v naslednjih njen rahel dvig. Predvsem pa so nazorni tisti, ki prireditve analizirajo glede na nacionalnost, saj kažejo na veliko nazadovanje slovenske kulture v medvojnem času ter v sezoni 1917/18 na novo upanje zanjo na podlagi na novo oblikovane sloge med slovenskimi strankami.

O bogastvu kulturnega in družabnega življenja Ljubljane v predvojni sezoni 1913/14 kaže tudi obseg poglavja - 203 strani (str. 31-234) kot tudi zanimivi podnaslovi pri posameznih mesecih, ki zelo nazorno kažejo na kulturni utrip v prestolnici. Naštejmo jih: Poletna dremotnost še prevladuje (september); Sezona se začenja (oktober); Družabno-kulturno življenje prehaja v poln zamah (november); Praznično vzdušje, miklavževanja, božičnice (december); Zaradi poplave predpustnic se zmanjša število gledaliških predstav (januar); Največji plesi in zabave v letu-sezona družabnih prireditev doseže vrhunec (februar); Postni čas-žalostni čas, občinstvo se spet bolj posveča gledališču (marec); Zimska sezona prireditev se zaključuje (april); Družabnost se seli na prosto (maj); Katastrofa (junij); Evforija in strah-veliki dogodki so priložnost za poravnavanje računov med Slovenci (julij); Mrtvilo (avgust). Tudi naslovi poglavij za čas štirih vojnih sezon: 1914/15 - Kulturni utrip se ustavi, 1915/16 - Nemci se vrnejo, 1916/17 - Kulturna podoba Ljubljane ni več slovenska in 1917/18 - Nov veter... stvari ne bodo nikoli več take, kot so bile kažejo na posledice vojnega časa v kulturnem in družabnem življenju v Ljubljani kot tudi sam obseg poglavij 92 strani (str. 235-327). Vsesplošni padec kulture in družabnosti v mestu, velik upad društvenih prireditev, nizka kulturna raven obiskovalcev kulturnih prireditev, pomen dobrodelnih prireditev, kulturne ustanove so bile naseljene z vojaki in ranjenci ter upad zabavnih prireditev so bile nekatere od značilnosti teh sezon.

Ob spremljanju kulturnega utripa Ljubljane imamo možnost seznaniti se z "zgodovino" kulturnih inštitucij Ljubljane v tem obdobju, tako slovenskih: Deželnega gledališča, Slovenske filharmonije, Glasbene matice, Slovenske matice, kinematografov Ideal in Central kot nemških: nemškega Jubilejnega gledališča cesarja Franca Jožefa, Filharmoničnega društva. Žal so slovenske kulturne institucije tudi zaradi ideoloških in političnih bojev med dvema slovenskima taboroma - strankama v obdobju tik pred prvo svetovno vojno in med njo propadale in izgubljale na narodnem pomenu, kar je še posebej vidno pri Deželnem gledališču. V obravnavanih sezonah je uspelo slovenskemu gledališču ohraniti bolj ali manj odprta vrata ob ljudskih igrah, burkah predvsem pa gostovanjih zagrebškega gledališča z operami in operetami, v sezoni 1916/1917 še praškega in krakovskega gledališča. Tudi zaradi zaprtih vrat v sezonama 1915/1916 in 1917/1918 je nemško gledališče ob pomoči Kartela nemških in avstrijskih gledališč obvladovalo teatrsko prizorišče Ljubljane.

Risbe-karikature, ki pestrijo knjigo in jih je avtor izbral iz tednikov in dnevnikov, ki jih navaja v seznamu na koncu knjige, pravtako kažejo na slovenske medstrankarske boje na kulturnem področju.

Ljiljana Šuštar

Razstava "Ptujski okraj med narodnoosvobodilnim bojem 1941-1945" Pokrajinski muzej Ptuj, 1995

Med redkimi slovenskimi muzeji, ki so letos posebej obeležili 50-letnico konca druge svetovne vojne ter zmago nad nacizmom in fašizmom, je bil tudi Pokrajinski muzej Ptuj. Kustodinja Irena Mavrič je pripravila dokaj obsežno in temeljito zgodovinsko razstavo "Ptujski okraj med narodnoosvobodilnim bojem 1941-1945".

Avtorica je razstavo razdelila v pet smiselnih vsebinskih sklopov, ki jih veže logično kronološko zaporedje. V uvodnem delu razstave je Mavričeva predstavila ptujski okraj v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno ter delovanje močne nemške manjšine, ki je zlasti v tridesetih letih v okviru organizacije Kulturbund opravila veliko ponemčevalno delo med slovenskim prebivalstvom na ptujskem območju, še posebej na Ptuju in v Ormožu. Velika večina ptujskih in ormoških Nemcev je bila izrazito pronacistično usmerjena in je v zadnjih letih pred vojno delovala že strogo po navodilih Inštituta za jugovzhodno nemštvo in Deželnega obmejnega urada v Gradcu, ki sta načrtno pripravljala "strokovne" podlage za nacistično okupacijo slovenske Štajerske. Med njimi je bilo kar 106 nacističnih zaupnikov, ki so po okupaciji zasedli pomembna mesta v okupatorjevem okupacijskem aparatu. V prvem delu razstave je Mavričeva z letaki ptujskih komunistov iz obdobja pred vojno opozorila na takratno nacistično nevarnost.

Drugi del razstave je zelo sistematično prikazal aprilske dogodke (vkorakanje nemške vojske, usodo starojugoslovanske vojske, itd.) leta 1941 in uvedbo nemške civilne uprave v okupacijskem okrožju Ptuj, ki ga je od julija 1941 do konca vojne vodil Fritz Bauer. Ptujsko okrožje je takrat obsegalo poleg območja bivšega jugoslovanskega okraja Ptuj še občine Makole in Rače iz sreza Maribor desni breg, občino Stoperce in Žetale iz sreza Šmarje - Rogatec ter Voličino, Lenart in Sv. Trojico iz sreza Maribor levi breg in del občine Jakobski in Jurovski dol v Slovenskih goricah. Okupacijsko okrožje Ptuj je takrat merilo 1.180 km^2 in je oktobra 1941 v njem prebivalo 103.375 ljudi.

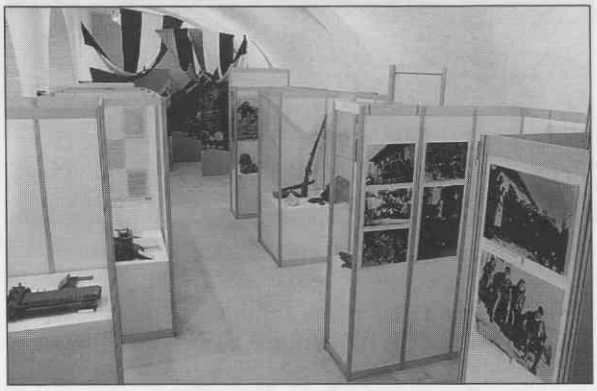

Tretji del razstave, ki je po obsegu tudi največji, je prikazal okupatorjeve načrtne ponemčevalne ukrepe in njegovo nasilje v vseh štirih letih okupacije. Avtorica se je posebej ustavila pri množičnih aretacijah Slovencev, deportacijah, interniranih, pri ponemčevalni vlogi Štajerske domovinske zveze, okupatorjevem šolstvu in kulturnem delovanju, pri vlogi nemške mladine, vermanšafta, posebej je prikazala prisilno mobilizacijo v nemško vojsko, streljanje talcev, spreminjanje zunanjega videza dežele, zbiranje zimske pomoči, raznovrstno okupatorjevo propagando, itd. S pritegnitvijo številnih doslej neobjavljenih fotografij in dokumentov ter javnosti nepoznanih muzejskih predmetov je avtorica odstrla tančico z nekaterih doslej malo znanih zgodovinskih dejstev o načrtnosti, temeljitosti in krutosti nacistične okupacije v tem delu Slovenije. Četrti del razstave je bil namenjen prikazu odporniškega gibanja na ptujskem območju. Mavričeva je osvobodilno gibanje predstavila kronološko, del problematike pa je obdelala tematsko (npr. kurirske postaje, partizanski tisk).

Tudi v tem delu razstave je avtorica pokazala precej novega muzejskega gradiva.

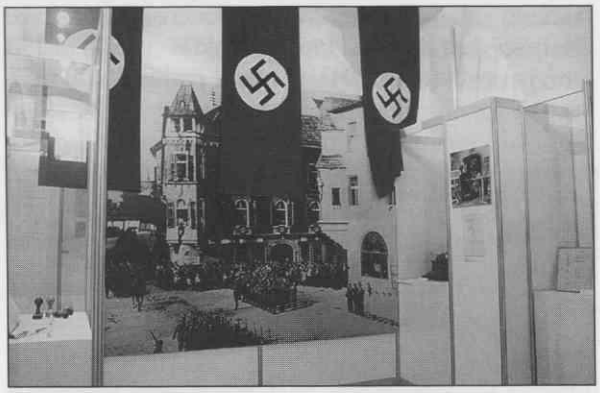

Zadnji del razstave je prikazal zavezniške bombne napade, ki so zlasti na Ptuju povzročili veliko razdejanje, posegel pa je tudi prek datuma osvoboditve v takoimenovana udarniška prizadevanja za obnovo porušene domovine.

Razstava je bila postavljena v obnovljene kletne prostore nekdanjih sodnih zaporov na Ptuju. Že sam razstavni prostor (oboki!) je oblikovalcu razstave Janku Mariniču vsiljeval nekatere omejitve in posebne rešitve, ki pa sta jih z avtorico uspešno prebrodila s posrečenim izborom opreme (panojev) in načinom postavitve. Oprema je omogočila maksimalno izrabo prostora in oblikovanje zaokroženih vsebinskih enot. Kratke uvajalne in pojasnilne legende pri posameznih vsebinskih sklopih so še potencirale z velikim občutkom izbrano muzejsko gradivo in dozirano zgodovinsko dogajanje. Mavričeva je ostala skozi vso razstavo v mejah maksimalne objektivnosti in verodostojnosti razstavljenega gradiva. Primerno je nakazala tudi posamezne poudarke, bodisi s fotopovečavami, prostorsko postavitvijo, svetlobo, napisi ali s scensko simboliko (npr. bodeča žica - okupatorjevo nasilje). Nekoliko motijo le drobne črke pri legendah ob posameznih eksponatih. Posebna vrlina razstave je njena historična verodostojnost, ki se kot rdeča nit vleče od začetka do konca. To pa je za zgodovinske razstave ena najpomembnejših komponent. Ugaja tudi oblikovalčevo spoštovanje vsebine in namena razstave. Lahko rečemo, da je razstava "Ptujski okraj med narodnoosvobodilnim bojem 1941-1945" odličen muzejski dosežek tako po metodološki, vsebinski in oblikovni plati. Škoda je le, da ni ostala odprta vsaj skozi celo jubilejno leto. Razstavo spremlja tudi lično opremljen katalog.

mag. Marjan Žnidarič

Trije o treh avstrijsko-slovenskih seminarjih za učitelje zgodovine 1993-1995

Avstrijsko slovenski dvostranski seminarji za učitelje zgodovine so s svojimi doslej petimi tovrstnimi srečanji ob koncu leta na obeh straneh Karavank prispevali k odkrivanju zgodovinske podobe soseda in k spoznanjem o poučevanju zgodovine v obeh državah. Tovrstne izkušnje prvih dveh seminarjev so bile že predstavljene v Kroniki (1993), sedaj pa se trije udeleženci oziramo še na seminarje treh zadnjih let, saj po svoji vsebini zaslužijo kratek zapis ne le, da ostane še drugje kot v minljivem spominu, temveč kot informacija o pomembni, več kot le izobraževalni dejavnosti ter tudi kot spodbuda organizatorjem in predavateljem za nadaljevanje uspešnih prizadevanj. Če pa bi lahko ponudili tekste predavanj v vsaj računalniško razmnoženi obliki (ali morda celo kot posebno številko Zgodovine v šoli), bi bil krog uporabnikov tematsko zaokroženih seminarjev lahko precej širši, pridobljena spoznanja pa nemara trajnejša.

Ko tradicionalno postane nekaj več (1993)

Ko je nek seminar organiziran tretjič, rečemo, da je postal tradicionalen. Bilateralnemu seminarju slovenskih in avstrijskih učiteljev zgodovine pa se je tretjič zgodilo to, da je postal še nekaj več. Poleg zanimivih predavanj in s tem novih vsebinskih spoznanj, je izmenjava didaktičnih izkušenj udeležencem pomagala razjasniti nekatere dileme, ki se danes vse pogosteje postavljajo pred učitelje zgodovine. Jasno nam je postalo, da smo med vsemi učitelji verjetno ravno zgodovinarji povsod po svetu najbolj izpostavljeni večstranim pritiskom. Poleg oči naših učencev, so v nas usmerjena še ušesa in usta države, ki skuša preko nas vzgajati oblasti lojalne in domovini naklonjene, s čustvi nabite patriote. Naš cilj pa mora postati široko zasnovan pouk zgodovine, ki bo s svojimi vsebinami omogočil učencem temeljni premislek o naši preteklosti, ki ga mora ravno danes (ob vseh naših civilizacijskih zadregah) opraviti vsak človek. Dialog slovenskih in avstrijskih učiteljev nas je tako obogatil še s posebno človeško dimenzijo, ki ni ravno pogosta na podobnih seminarskih druženjih.

Dvanajstčlansko slovensko zastopstvo je na seminar odšlo 21. novembra 1993 iz Ljubljane. Prijazen sprejem in srečanje z avstrijskimi kolegi na prizorišču v počitniški vasi ob Habnerjevem jezeru na Koroškem (15 km iz Celovca) je pokazalo, da smo si učitelji zgodovine povsod (hote ali nehote)

zelo blizu. Da je že medsebojno spoznavanje lahko zanimivo, sta poskrbela dr. Theodor Domej in dr. Karl Stuhlpfarrer - motor in srce seminarja.

V ponedeljek dopoldne je dr. Manfred Hanisch s Pedagoške visoke šole v Kielu s predavanjem *Vprašanje narodne identitete v nemškem jezikovnem prostoru od leta 1789 do 1990* obravnaval ponovno aktualne probleme nacije. Popoldne pa smo doživeli že kar vrhunec seminarja z odličnim predavanjem dr. Petra Vodopivca z Univerze v Ljubljani: *Državno oblikovanje ob slovenskem primeru.* Udeležencem je prikazal in pojasnil dileme, ki so se postavljale pred Slovence v mnogonacionalni Avstro-Ogrski in Jugoslaviji ter kasneje na poti do samostojne slovenske države.

V torek sta sledili predavanji dr. Heinza Strotzke s Pedagoške akademije v Salzburgu *Pouk zgodovine kot interkulturno učenje* in dr. Ernsta Bruckmüllerja z Univerze na Dunaju *Grbi, spomeniki, prazniki - mediji narodnega oblikovanja.* Po obeh predavanjih so sledile zelo zanimive diskusije v skupinah, ki so jih bogatila naša mnenja z dveh (po zgodovinskih izkušnjah zadnjih desetletij) vendarle zelo različnih strani.

V sredo dopoldne smo na nemški gimnaziji v Celovcu spremljali dve učni uri. Homogenost naše skupine (nekaj dunajskih kolegov in trije Slovenci) se je pokazala v tem, da smo razgovor z učitelji raje zamenjali za daljši pogovor z dijaki, ki so nam odkrito povedali marsikaj zanimivega. Popoldne smo poslušali predavanje dr. Žarka Puhovskega z Univerze v Zagrebu *Narodna država kot politični projekt: težave in stranpoti (ob hrvaškem primeru).* Razprava je bila tako vneta, da smo jo zaključili šele ob 22. uri, neformalno pa kar nekaj ur kasneje.

Četrtek je bil pravi slovenski dan. Ekskurzija v Kobarid je pokazala tipično slovensko gostoljubnost - tako na OŠ v Kobaridu, kjer smo spremljali učno uro, kot na kosilu v pravi slovenski gostilni. Zato pa ni veljala več nobena ura v urniku, a to ni (vsaj med nami) očitno nikogar več motilo. V Kobariškem muzeju sta o Soški fronti spregovorili Petra Svoljšak in Nataša Nemec, ki nas je vodila po razstavi kot avtorica in udeleženka seminarja.

V petek, 26. novembra je bilo najprej predavanje *Družbeno-politični prelom in ravnanje z zgodovino v šoli - na primeru Slovenije* (S. Berzelak s Srednje šole v Slovenj Gradcu). Predavanje je pojasnilo in prikazalo dileme, ki se postavljajo pred (povsod po svetu) izpostavljene učitelje zgodovine. Osrednji del referata pa je predstavljal osebni pogled na zgodovino v slovenski šoli po letu 1990, ko smo začeli intenzivno z novimi učnimi načrti in učbeniki uveljavljati nov koncept pouka zgodovine.

Zadnje predavanje je imel dr. Karl Stuhlpfarrer z Univerze na Dunaju *Od pisma do telefaksa.* Z uporabo različnih avdiovizualnih sredstev nam je pokazal zanimiv razvoj sistemov komunikacij, ki so danes s sodobno tehnologijo naredile svet tako majhen in na trenutke smešen obenem.

Evalvacija ob koncu seminarja je pokazala, da je bilateralni seminar slovenskih in avstrijskih učiteljev zgodovine pomembna izkušnja za vse udeležence in da ga je treba ohraniti in graditi. Za odlično organizacijo sta skrbela dr. Theodor Domej s Pedagoškega instituta v Celovcu in Božo Mrevlje z Zavoda RS za šolstvo, za profesionalne in korektne prevode pa Kornelija Vospernik. Ko sem popoldne (potem ko sem se poslovil od slovenskih in avstrijskih kolegov) sedel v dnevni sobi svojega novega prijatelja Kristjana v celovškem predmestju na obrobju Gosposvetskega polja, užival gostoljubje družine Domej in se v slovenščini pogovarjal s Karlom Stuhlpfarrerjem (našega jezika se je lepo naučil ob stikih s svojimi slovenskimi kolegi), sem se zavedel še nečesa več, kar mi je dal (ne samo) tradicionalni 3. bilateralni seminar slovenskih in avstrijskih učiteljev zgodovine.

Stane Berzelak

Podobe zgodovine od nacionalizma do mednarodnega sožitja (1994)

Kakšna je Slovenija v zgodovinskem spominu? Je še kot Trnjulčica, ki se zbuja iz tisočletnega spanja leta 1918 v narodno in jugoslovansko državo, ali je podobna mladenki z novo pesmijo po letu 1945 navdušeni za vse (razredno) napredno in sovražni do vsega reakcionarnega, ali je (1990) plebiscitno odločna v poti k samostojnosti zavračujoč vabilo "Ajmo kući", ali pa (1993) podobna Kranjskemu Janezu, ki se je napotil k Evropi kot pravljičnemu utrjenemu mestu... Z izbranimi štirimi slikami iz zadnjih 80 let slovenske zgodovine je dr. Peter Vodopivec, eden od predavateljev na seminarju, spregovoril o sodobnih *mitih in stereotipih zgodovinske zavesti.* In prav to je bila nit predavanj uveljavljenega seminarja in pogovorov: nacionalno, zgodovina, šola in odmevi v današnji čas.

Zavzeto sodelovanje avstrijskega Pedagoškega inštituta na Koroškem in slovenskega Zavoda za šolstvo in šport pri izobraževanju učiteljev zgodovine obeh držav na skupnem seminarju poteka v tej obliki od jeseni leta 1991. Po prvemu takemu srečanju na avstrijskem Koroškem v Tinjah / Tainach so bila naslednja postavljena na področje med Vrbsko jezero in Dravo, pod Jedvovco, ki jo vsi že poznajo bolj kot Piramidenkogel (851 m) kjer so se v Plešerki ob Habnarjevem jezeru pri Hodišah / Keutschach po teden dni srečevali šol-

niki z obeh strani Karavank.

Bilaterarni seminar avstrijskih in slovenskih učiteljev zgodovine 1994. S poti po Avstriji (foto B. Š.)

Seminarji so pomenili doslej za več kot 150 slovenskih in avstrijskih učiteljev zgodovine soočanje s skupno zgodovinsko izkušnjo, ki so jo tematsko zaokroženo predstavljali često slovenski in avstrijski univerzitetni profesorji, dopolnjevali pa v medsebojnih skupinskih pogovorih udeleženci seminarja. Posebno različno vrednotenje in interpretacije skupnih zgodovinskih izkušenj so razvnemala strokovno izmenjavo mnenj, pri čemer je bilo vprašanje naroda, nacionalnosti in nacionalizma vedno prisotno. Pokazalo se je, da bolj kot posplošeni (tudi negativni) stereotipi igrajo pri učiteljih, ki posredujejo zgodbo o človeštvu, narodih in državah, pomembno vlogo (pre)majhno poznavanje zgodovine sosednjega naroda, sosednje države. In k spoznavanju te preteklosti, odkrito in nepristransko predstavljene v predavanjih, so pripomogli tudi osebni stiki in diskusije avstrijskih gimnazijskih in naših srednješolskih ter osnovnošolskih učiteljev zgodovine, poučevalcev in vzgojiteljev mladih med 12. in 19. letom. Poleg problemov zgodovinopisja so pritegnila pozornost vedno tudi vprašanja vsebine pouka, učbenikov in izkušnje pedagoške prakse.

Četrti seminar se je tematsko gibal med obravnavo nacionalizma in naroda (dr. M. Hanisch), slovensko-nemških nacionalnih odnosov v 19. stoletju (dr. J. Cvirn), slovenskih simbolov in stereotipov (dr. P. Vodopivec) in pomenom nacionalnega vprašanja pri prevzemu oblasti leta 1945 (dr. D. Nećak) ter vprašanj o šoli in narodnosti (dr. A. Moritsch), posebej o šolskih društvih pred 1. svetovno vojno (dr. W. Drobesch) in o materinščini na koroških šolah (dr. A. Malle).

Zanimivo sta tako predavanje dr. Manfreda Hanischa iz nemškega Kiela kot prispevek dr. Andreasa Moritscha iz Celovca izzvenela s pogledom na internacionalno bodočnost: prvi, sicer strokovnjak za tematiko nastajanja nacionalne zavesti na Bavarskem, je opozarjal na usodnost nacionalno utemeljenih držav, ki so povzročale vrsto vojn v 19. in 20. stoletju; in drugi, ki je v dinamičnem, (a včasih kar nekoliko posili) provokativno zasnovanem referatu opozarjal na idealno usklajenost naroda in države kot principu družbenega reda 19. in 20. stoletja ter bil zelo kritičen do malone vseh oblik nacionalnega, posebej pa nacionalizma. Ne le pri vprašanjih nacionalno - internacionalno velja pohvaliti dosledno spoštovanje prireditelj ev seminarja za jezikovno enakopravnost s simultanim prevodom v drugi (zdaj slovenski, zdaj nemški) jezik, ki ni le deklarativne narave, temveč prav na (še?) dvojezičnem delu Koroške omogoča enako intenzivno sodelovanje pri diskusiji slovenskim in avstrijskim kolegom.

Predstavitve šolske zgodovine predvsem časa okoli 1900 sta se lotila dva Celovčana: dr. Werner Drobesch s tamkajšnje univerze je predstavil svoje raziskovanje dejavnosti Nemškega šolskega društva (Deutscher Schulverein) na Slovenskem in pa direktor Slovenskega znanstvenega inštituta dr. Avguštin Malle s posebnostjo dvojezičnega šolstva na Koroškem, ki pa je bila le oblika prehoda k nemški šoli. Oba sta se dotaknila tudi dejavnosti slovenske šolske narodnoobrambne organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda, o kateri je pri Slovenski matici prav tedaj izšla knjiga dr. A. Vovka in bila tako predstavljena učiteljem z obeh strani Karavank.

Seminar leta 1994 je potekal od 27. novembra do 2. decembra na obeh straneh meje: po začetku na Koroškem se je zadnja dva dneva nadaljeval na Bledu, ki se je vsaj ob prihodu res pokazal na sončni strani Alp. Družabna srečevanja (kot ob gostoljubnem obisku Srednje šole za gostinstvo in turizem na Bledu) ter strokovna ekskurzija po delu Gorenjske, ki je udeležencem predstavila Škofjo Loko (z zavzetim vodstvom mestnega arhivarja dr. Franceta Štukla) in Radovljico, so omogočala tudi živahno izmenjavo mnenj o temi predavanj, šolniških in političnih vprašanjih. Že prisrčno slovo je kazalo, da so udeleženci zapuščali Bled zadovoljni z rezultati takšnega medsebojnega strokovnega združevanja.

Branko Šuštar

Konec vojne 1918/1945 na Slovenskem in v Avstriji (1995)

Peti bilateralni seminar je potekal od 10. do 15. decembra 1995 ob Osojskem jezeru (Rappitsch) na avstrijskem Koroškem in v Topolščici na slovenski

strani. Osrednja tema je bila tokrat posvečena koncu prve in druge svetovne vojne v Avstriji in Sloveniji. Okoli petdesetim udeležencem, povečini srednješolskim profesorjem zgodovine so predavali avstrijski in slovenski strokovnjaki za to obdobje. Seminar sta začela dr. Karl Stuhlpfahrer in dr. Theodor Domej o koncu vojne 1918/45 v Avstriji in posebej na Koroškem, kar je s slovenske strani podal dr. Božo Repe. Zanimivo smo se avstrijski in slovenski zgodovinarji v diskusiji in pogovorih po skupinah brez vsakršnih predsodkov in zadržkov odkrito pogovarjali tudi o tako občutljivih temah kot je koroški plebiscit. Avstrijske kolege pa je predvsem zanimalo kako smo v Sloveniji preživljali obdobje enopartijskega sistema in kakšen je bil naš odnos do Beograda.

Predavanji 'Prelom in kontinuiteta po letu 1945 - Izpolnjene sanje, izgubljeni upi' dr. S. Marttela in s slovenske strani dr. Jožeta Prinčiča sta govorili predvsem o gospodarskih razmerah ob koncu prve oz. druge svetovne vojne v Avstriji in Sloveniji. Referenta sta skušala orisati prizadevanja Avstrije in Slovenije za obnovo porušenih domovin in gospodarstva. Zanimiv je podatek, da sta bili po gospodarskem nivoju za Avstrijo po koncu druge svetovne vojne samo Nemčija in Grčija. V 80. letih pa je postala Avstrija ena najbogatejših držav, k čemer je prav gotovo pripomogel tudi Marshallov plan. Slovenski referent je med drugim podal sliko odziva slovenskih oblasti do Beograda oziroma centralistične države.

Tema 'Kulturna obeležja povojnega obdobja v Avstriji / Sloveniji - spomeniki, jubileji, proslave' je obravnavala spominska obeležja bojevnikom - vojakom, brambovcem, partizanom in civilnim žrtvam vojne. Po mnenju predavatelja mag. M. Koschata je Avstrija po drugi svetovni vojni iskala neko lastno identiteto, ki bi se razlikovala od nemške. Zanimivo je tudi, da so si (oziroma si še) na Koroškem prizadevajo povezati boj za Koroško po prvi svetovi vojni z velikonemštvom. Na spomeniku v Rožeku / Rossegg-u npr. je bil napis 'Borili smo se za nemško domovino'. Po zadnji vojni so nemškega orla zamenjali s križem in besedo 'nemško' s 'koroško'. Dr. Aleš Gabrič je predaval na podobno temo predvsem o državnih praznikih v Sloveniji pred vojno in po njej. Vidna je bila zamenjava krščanskih praznikov z novimi, ki so izvirala predvsem iz delavske in revolucionarne tradicije. Dotaknil se je tudi preimenovanja krajev in uličnih imen, ki so potekala v istem duhu.

Zaradi obilnega snega je četrtkova ekskurzija na področje konca druge svetovne vojne v Evropi (Poljana pri Prevaljah na Koroškem) omejila le na ogled Slovenj Gradca, spominske sobe v Topolščici in velenjskega muzeja. Zadnji dan seminarja pa smo poslušali predavanji na temo 'Uresničene sanje in izgubljeni upi' ali kako poučujemo o letu 1945 v slovenskih / avstrijskih šolah. Predavatelja H. Stotzka in mag. Stane Berzelak sta se strinjala, da naj se učitelji pri poučevanju izogibajo političnim emocijam. Vse dni je bila živahna diskusija po vseh referatih. Povejmo tudi, da smo po predavanjih vedno razpravljali v skupinah, kjer smo z avstrijskimi kolegi izmenjavali mnenja in vprašanja, nakar smo na plenarnem zasedanju poročali o delu skupin in razpravo s sodelovanjem referentov še nadgradili. Večkrat pa so se neformalni pogovori zavlekli pozno v noč. Večina udeležencev je želela, da se tovrstni bilateralni seminarji nadaljujejo tudi v prihodnje.

Milan Škrabec

UDK 262.14(497.4 Novo mesto):27
726(497.4 Novo mesto)"13/19"

Jelka PIRKOVIČ, dr., docentka, Uprava RS za kulturno dediščino, SI-1000 Ljubljana, Plečnikov trg 2

Vloga novomeškega Kapitlja v urbanistični zasnovi Novega mesta

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 44, št. 1, 1996, str. 1-7

Avtorica analizira morfološko zgradbo tega dela Novega mesta in jo primerja z drugimi sorodnimi urbanskimi zasnovami. Na tej podlagi in z interpretacijo arhivskih in slikovnih virov postavlja hipotezo o razvoju Kapitlja od časov pred ustanovitvijo mesta do današnjih dni.

UDK 929.55 (Herberstein Ž.K.):726.8"17"

Matej KLEMENČIČ, umetnostni zgodovinar, Univerza Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Nagrobnik ljubljanskega škofa Žige Krištofa Herbersteina (1644-1716) v Perugi

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 44, št. 1, 1996, str. 8-10

V članku je predstavljen dosedaj še neobjavljen nagrobnik Žige Krištofa Herbersteina (1644-1716) v benediktinski samostanski cerkvi sv. Petra v Perugi. Herberstein je bil ljubljanski škof od leta 1683 do 1701, ko se je umaknil v oratorij sv. Filipa Nerija v Perugio. V času njegovega stolovanja so se odločili za gradnjo nove ljubljanske stolnice, sam pa je bil eden od ustanoviteljev današnje semeniške knjižnice.

UDK 929. Schiffrer J.A.
378.3

Mirjam ŠIFRAR, absolventka geografije in zgodovine, SI-4223 Poljane nad Škofjo Loko, Hotovlja 46

Jožef Anton Schiffrer, njegov kanonikat in štipendija

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 44, št. 1, 1996, str. 11-18

Besedilo sestavljajo trije deli. V prvem delu je predstavljeno življenje Jožefa Antona Schiffrerja, podatki so povzeti iz korespondence ga. Tončke Šifrer z različnimi arhivi v Avstriji in Nemčiji. Ostala dva dela obravnavata Schiffrerjev kanonikat in štipendijo, nastala sta na osnovi Ustanovne listine kanonikata in različnih pisem v povezavi z obravnavano temo. Hranijo jih v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani.

UDK 786.2(091)(497.4 Ptuj)

Darja KOTER, mag., kustodinja za zbirko glasbil, Pokrajinski muzej Ptuj, SI-2250 Ptuj Muzejski trg 1

Glasbila avstrijskih mojstrov v ptujskem muzeju
(Klavirji od izteka 18. do sedemdesetih let prejšnjega stoletja)

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 44, št. 1, 1996, str. 19-25

V ptujski muzejski zbirki glasbil so med klavirji ohranjeni predvsem izdelki graških in dunajskih mojstrov. Prispevek obravnava značilnosti posameznih glasbil, kronološki razvoj klavirja od izteka 18. do sedemdesetih let prejšnjega stoletja, predstavi izdelovalce in ovrednoti njihovo delo ter ohranjene eksponate.

UDC 929.55 (Herberstein Ž.K.):726.8"17"

KLEMENČIČ Matej, B. History of Art, University of Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Tombstone of Ljubljana's Bishop Žiga Krištof Herberstein (1644-1716) in Perugia

Kronika, Magazine for Slovene Local History, 44, No. 1, 1996, p.p. 8-10

The article describes a tombstone of Žiga Krištof Herberstein (1644-1716) which is kept in the Benedictine monastery church St Peter in Perugia and has not been described yet. Herberstein was the Bishop of Ljubljana from 1683 to 1701, when he retreated to the St Philip Neri Oratory in Perugia. During the time of his Episcopal service in Ljubljana, the construction of a new cathedral began. The bishop was also one of the founders of the present-day seminary library in Ljubljana.

UDC 262.14(497.4 Novo mesto):27
726(497.4 Novo mesto)"13/19

PIRKOVIČ Jelka, Ph.D., Assistant Professor, Department of Cultural Heritage for the Republic of Slovenia, SI-1000 Ljubljana, Plečnikov Trg 2

The Cathedral Chapter of Novo Mesto and Its Significance in Urban Core of Novo Mesto

Kronika, Magazine for Slovene Local History, 44, No. 1, 1996, p.p. 1-7

The author analyses architectural structure of this part of Novo Mesto and compares it with those of other similar urban centres. Using this analysis and the interpretation of archival sources and pictures, she advances a hypothesis that the Cathedral Chapter developed from the period before the town of Novo Mesto was established to the present.

UDC 786.2(091)(497.4 Ptuj)

KOTER Darja, M.A., Custodian for Musical Collection, Regional Museum of Ptuj, SI-62250 Ptuj, Muzejski Trg 1

Musical Instruments of Austrian Masters in the Museum of Ptuj (Pianos from Late 18th Century to the 1870s)

Kronika, Magazine for Slovene Local History, 44, No. 1, 1996, p.p. 19-25

The majority of preserved pianos in the collection of Ptuj's musical instruments are the masterpieces of instrument makers from Graz and Vienna. The article deals with the characteristics of individual instruments, and describes the chronological development of the piano from the late 18th century to the 1870s. The author presents different piano-makers, evaluates their work and the preserved pieces.

UDC 929. Schiffrer J.A.
378.3

ŠIFRAR Mirjam, Geography and History Student, SI-4223 Poljane nad Škofjo Loko, Hotovlja 46

Jožef Anton Schiffrer - His Canonical Service and His Scholarship

Kronika, Magazine for Slovene Local History, 44, No. 1, 1996, p.p. 11-18

The article has three parts. In the first, the author presents the life of Jožef Anton Schiffrer, based on the correspondence of Mrs Tončka Šifrer with several archives in Austria and Germany. The rest of the article deals with Schiffrer's canonry and his scholarship, which were established by the List of Establishment of the Canonry and different letters connected to the issue. They are kept at the Archbishop's Archives in Ljubljana.

UDK 325.2(497.4 Podporezen)

Silvo TORKAR, strokovni sodelavec, Inštitut Frana Ramovša ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4

K vprašanju poselitve Podporezna

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 44, št. 1, 1996, str. 26-29

V članku je na podlagi pretresa laških urbarjev, terezijanskega in franciscejskega katastra ter sorških matičnih knjig podan odgovor na vprašanje, kdaj in od kod je bil poseljen Podporezen.

UDK 325.2(497.4 Baška dolina)"18"

Hans-Peter **LESJAK,** mag., gimnazijski učitelj zgodovine, Aussichtspromenade 36, A-9220, Velden am Wörthersee

Kako so se v poznem 19. stoletju izseljevali iz zgornje Baške doline na Koroško

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 44, št. 1, 1996, str. 30-31

Izseljevanje se je začelo v zadnji tretjini 19. stoletja. Na Koroško so se izselili, ker so bile doma gospodarske razmere vse slabše, Koroško pa so poznali, ker so že hodili tja na sezonsko delo. Mnogim je uspel gospodarski vzpon. Nekateri priimki izseljencev so se ohranili do danes.

UDK 331.109.32(497.4 Dolž pri Novem mestu)

Miloš JAKOPEC, časnikar in publicist, SI-8000 Novo mesto, C. brigad 36

Stavka na Dolžu 1850

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 44, št. 1, 1996, str. 32-36

Prispevek opisuje stavko delavcev v Steklarni Dolž pri Novem mestu, ki jo je delodajalec skušal razbiti z vojaškim posredovanjem. Kot ozadje stavke je opisan spor med bivšimi in novim lastnikom steklarne. Osnova za opis so tri ohranjene arhivske listine v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, Enoti za Dolenjsko in Belo krajino v Novem mestu. Vsebina omenjenih listin je zanimiva zato, ker v dosedanje védenje o prvih stavkah na Slovenskem vnaša podatek, da se je stavka v Steklarni Dolž odigrala dve desetletji pred prvo doslej znano stavko, ki je bila 1870. leta v Mariboru.

UDK 930:069.5(497.4 Novo Mesto)"16-21"

Majda PUNGERČAR, kustodinja, Dolenjski muzej, SI-8000 Novo mesto, Muzejska 7

Pečatniki Novega mesta

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 44, št. 1, 1996, str. 37-41

Avtorica govori v svojem prispevku o zbirki pečatnikov, ki jih hrani Dolenjski muzej. Vsebinsko se pečatniki nanašajo na politično, gospodarsko in kulturno življenje v Novem mestu od 17. do 20. stoletja.

UDC 325.2(497.4 Baška dolina)"18"

LESJAK Hans-Peter, M.A., Grammar School History Teacher, A-9220 Velden am Wörthersee, Aussichtspromenade 36

Immigration from the Upper Baška Valley to Carinthia in Late 19th Century

Kronika, Magazine for Slovene Local History, 44, No. 1, 1996, p.p. 30-31

Immigration from the Upper Baška Valley to Carinthia started in the 1870s. It was caused by poor economic situation at home, and the fact that inhabitants of the Upper Baška Valley had worked seasonally in Carinthia and were thus acquainted with the situation there. Many immigrants managed to achieve economic rise. Several immigrant surnames survived until today.

UDC 325.2(497.4 Podporezen)

TORKAR Silvo, Scientific Collaborator, Fran Ramovš Institute of Slovene Language, Scientific and Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts, SI-1000 Ljubljana, Novi Trg 4

To the Question of Settlement of the Area around the Porezen Mountain

Kronika, Magazine for Slovene Local History, 44, No. 1, 1996, p.p. 26-29

Based on the study of the Škofja Loka land registers, cadasters of Maria Theresa and Francis II, and registers of the Sorica mountain region, the article answers the question of when and from which direction the area around the Porezen Mountain was settled.

UDC 930:069.5(497.4 Novo mesto)"16-21"

PUNGERČAR Majda, Custodian, Museum of the Dolenjska Region in Novo Mesto, SI-8000 Novo Mesto, Muzejska 7

Seals of Novo Mesto

Kronika, Magazine for Slovene Local History, 44, No. 1, 1996, p.p. 37-41

The author presents a collection of seals, kept in the Museum of the Dolenjska Region. The seals depict political, economic and cultural life in Novo Mesto from the 17th to the 20th century.

UDC 331.109.32(497.4 Dolž pri Novem mestu)

JAKOPEC Miloš, Journalist, SI-8000 Novo Mesto, C. Brigad 36

Strike at the Glassworks Dolž in 1850

Kronika, Magazine for Slovene Local History, 44, No. 1, 1996, p.p. 32-36

The article describes a workers' strike at the Glassworks Dolž near Novo Mesto. The employer tried to break up the strike by using armed forces. The reason for the strike was a dispute between the old the new owner of the glassworks. The article is based on three preserved archival documents from the Historical Archives of Ljubljana, Department for the Dolenjska and Bela Krajina Region located in Novo mesto. The documents are interesting because they reveal, contrary to popular knowledge about strikes in Slovenia, that the strike at the Glassworks Dolž occurred two decades before the first recorded strike in Maribor in 1870.

UDK 396(497.4 Murska Sobota)"191"

Darja KERÉC, Študent zgodovine, Univerza Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

"Vszigdár po mozsevoj voli hodi i nigdár njemi ne gucsi proti"

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 44, št. 1, 1996, str. 42-50

Tudi v Soboti je v letih pred prvo svetovno vojno zavel nov veter; medtem, ko so gospodje posedali po Kazini so njihove sopotnice svoje poslanstvo izpolnjevale v Ženskem dobrodelnem društvu. Ena od domačink - gospa Greisingerova pa se je v zagovor feminizma in splošne volilne pravice z "lokalno učeno glavo" spustila v pravo besedno vojno.

UDK 821.163.6-94 Švegel J. "18/19"
940.532(497.4)"18/19"

Adam LUCIJAN, študent zgodovine, SI-4240 Radovljica, Staneta Žagarja 33

Dr. Ivan Švegel in njegov čas (spomini)

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 44, št. 1, 1996, str. 51-60

Dr. Ivan Švegel je v svojih spominih z značilno jedkostjo opisoval dogodke iz svojega življenja. Skozi biografijo se nam slika čas dveh monarhij, Avstro - ogrske in predvojne Jugoslavije. Če je v prvi monarhiji Šveglu vsaj k začetnemu vzponu pomagala karizma strica barona Jožefa Schwegla, je v Jugoslaviji zasedal visoke položaje predvsem zavoljo svojih znanstev in priznanih sposobnosti. Druga Jugoslavija ni potrebovala diplomatov Švegl ovega kova, še več, graščino z umetninami, ki jih je nameraval podariti domovini mu je Ljudska oblast odvzela, skupaj s posestvom, tako da je obenem propadla izredna prilika, da bi država še kdaj prišla do dragocenih umetniških slik.

UDK 929 Marčič R: 355.332

Katarina VIŠNAR, zgodovinarka in umetnostna zgodovinarka, Academia Istropolitana, Hanulova 5/b, 840 02 Bratislava, SR

Balkanski sod smodnika: zgodba oficirja Rudolfa Marčiča

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 44, št. 1, 1996, str. 61-68

Rudolf Marčič je bil po šolanju oficir, po poklicu pa slikar, predvsem marinist. Služil je v avstroogrski armadi do njenega konca, iz armade Kraljevine SHS je izstopil 1921. V času druge svetovne vojne so ga v Zagrebu mobilizirali v domobransko vojsko; z vojaki je potoval kot slikar vojnih prizorov. Po vojni je bil neopazno odrinjen, ostanek življenja je preživel v Lovranu.

UDK 327(450:497.12)"1915":172.1

Rok STERGAR, študent zgodovine, SI-1000 Ljubljana, Majde Vrhovnik 30

"Lahu niti pedi naše zemlje"
Slovenski pogledi na Italijane ob napovedi vojne 23. maja 1915

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 44, št. 1, 1996, str. 69-73

Po napovedi vojne so se pisci potrudili dvigniti moralo državljanov monarhije, ki se je znašla pred tretjo fronto, in na dan so jasno prišli njihovi in (domnevajmo) slovenski stereotipi o "laških verolomnežih". "Sedaj je prišel naš čas. To je delo za nas. Sam si /Franc Jožef/ v svoji mladosti videl slovensko-hrvatski narod na gornje-italijanskih bojiščih. Kustovca, Novara, Mortara! Polja grobov jugoslovanske krvi krvi in slave. Tam doli počivajo naši očetje in proti sinovom se je dvignil isti Lah," je zapisal Slovenec.

UDC 821.163.6-94 Švegel J. "18/19"
940.532(497.4)"18/19"

ADAM Lucijan, History Student, SI-4240 Radovljica, Staneta Žagarja 33

Dr Ivan Švegel and His Time (Memoirs)

Kronika, Magazine for Slovene Local History, 44, No. 1, 1996, p.p. 51-60

With characteristic bitterness, Dr Ivan Švegel described the events of his life in his memoirs. His biography depicts the period of two monarchies, the Austro-Hungarian and the Yugoslavian before World War II. If his breakthrough into the society of the first monarchy was helped by the charisma of his uncle, Baron Jožef Schwegel, the high positions he achieved in Yugoslavia were mostly due to his good connections and well-known talents. The Second Yugoslavia did not need diplomats like Švegel; moreover, his mansion house full of art works, which he wanted to donate to his country, was confiscated together with his estate by Communist authorities. Thus, the state lost an exceptional opportunity to become the owner of the valuable pictures.

UDC 396(497.4 Murska Sobota)"191"

KERÉC Darja, History Student, University of Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

"Always Follow Your Husband's Path and Never Talk Back to Him"

Kronika, Magazine for Slovene Local History, 44, No. 1, 1996, p.p. 42-50

As in other Slovene towns in the years before World War I, the wind of change swept also through Sobota. While gentlemen spent their time in the Kazina restaurant, their female counterparts were involved in the activities of the Women' Charity Association. One of the town's ladies, Mrs Greisinger, stirred up a heated debate in defence of

UDC 327(450:497.12)"1915":172.1

STERGAR Rok, History Student, SI-1000 Ljubljana, Majde Vrhovnik 30

"Not Even an Inch of Land to the Wops"
Italians as Seen by the Slovenes at the Declaration of War on May 23, 1915

Kronika, Magazine for Slovene Local History, 44, No. 1, 1996, p.p. 69-73

After the declaration of war, journalists tried to boost the morale of the citizens of the monarchy, who faced the danger of the third front. Thus they revealed their and (presumably) Slovene stereotypes about the "Italian traitors". The newspaper Slovenec wrote: "Our time has come now. This is the job for us. You (i.e. emperor Francis Joseph) saw in your youth the Slovene-Croatian people at the upper-Italian battlefields. Custozza, Novara, Mortara! The fields of graves of Yugoslav blood and glory. There our fathers lay and against the sons the same Italian Wop raised his head."

UDC 929 Marčič R: 355.332

VIŠNAR Katarina, Bachelor of History and History of Art, Academia Istropolitana, Hanulova 5/b, 84002 Bratislava, Slovak Republic

The Balkan Powder Keg: A Story of Officer Rudolf Marčič

Kronika, Magazine for Slovene Local History, 44, No. 1, 1996, p.p. 61-68

Rudolf Marčič was an officer by education, but a painter by profession, and most of his pictures have maritime motifs. He served in the Austro-Hungarian army to its end, and resigned from the army of the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes in 1921. During World War II, he was mobilised to the Homeguard Army in Zagreb. He moved around with the soldiers as a painter of war scenes. After the war he was silently pushed aside and spend the rest of his life in Lovran.

UDK 266.4(497.4)"1930/1941":364.446

Anka VIDOVIČ-MIKLAVČIČ, dr., Višja znanstvena sodelavka, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Kolodvorski misijon - društvo za varstvo deklet

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 44, št. 1, 1996, str. 74-78

Kratka predstavitev ustanove, pomena in dejavnosti socialne ustanove "Kolodvorski misijon - društvo za varstvo deklet" v desetletju pred aprilskim zlomom 1941.

UDK 796.925(497.4)(091)"1936"

Tomaž PAVLIN, asistent stažist, Fakulteta za šport, SI-1000 Ljubljana, Gortanova 22

Svetovni rekord dosežen v Sloveniji
(Ob 60-letnici smučarskega skoka prek 100 m)

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 44, št. 1, 1996, str. 79-85

Razprava je posvečena rekordnemu smučarskemu skoku 101 m Avstrijca Josepha Bradla 15. marca 1936 v Planici in obravnava potek in pripravo tekme. V uvodnem delu pokaže na elemente smučarskega skakanja v samoniklem bloškem smučanju, ki pa ni imelo športno-tekmovalnega nadaljevanja. Mednarodna planiška tekma leta 1936 je bila svojevrsten mejnik v mednarodnem smučarskem športu in jo lahko štejemo kot zametek nove skaklne discipline - smučarskih poletov.

UDC 796.925(497.4)(091)"1936"

PAVLIN Tomaž, Assistant Lecturer, Faculty of Sports, University of Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Gortanova 22

A New World Record Set in Slovenia (On the Occasion of a Sixteenth Anniversary of the Ski Jump over 100 Metres)

Kronika, Magazine for Slovene Local History, 44, No. 1, 1996, p.p. 79-85

The article deals with the record ski jump of 101 metres of an Austrian Joseph Bradl at Planica on March 15, 1936. The author depicts the preparations to the competition and its course. In the first part of the article, the author points out that some elements of ski jumping originate from the old skiing tradition of the Bloka plateau, which, however, had no competitive element. International skiing competition at Planica in 1936 represents a turning point in international skiing and can be considered as a very beginning of the new ski jumping discipline - ski flying.

UDC 266.4(497.4)"1930/1941":364.446

VIDOVIČ-MIKLAVČIČ Anka, Ph.D., Senior Scientific Collaborator, Institute of Modern History, SI-1000 Ljubljana, Kongresni Trg 1

The Railway Station Mission - Association for the Protection of Girls

Kronika, Magazine for Slovene Local History, 44, No. 1, 1996, p.p. 74-78

The article presents the foundation, significance and activities of the social institution The Railway Station Mission - Association for the Protection of Girls in the decade before the beginning of war in Yugoslavia, April, 1941.

Jelka Pirkovič
Matej Klemenčič
Mirjam Šifrar
Darja Koter
Silvo Torkar
Hans-Peter Lesjak
Miloš Jakopec
Majda Pungerčar
Darja Keréc
Adam Lucijan
Katarina Višnar
Rok Stergar
Anka Vidovič-Miklavčič
Tomaž Pavlin

KRONIKA

ISSN 0023-4923